

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КИРИЛЮК ОЛЬГА ЛЕОНІДІВНА

УДК 81'23:159.9 – 001.817

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДИСКУРС ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ:
ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Подано на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело

О. Л. Кирилюк

Дрогобич – 2023

АНОТАЦІЯ

Кирилюк О. Л. *Дискурс інформаційної війни: лінгвокогнітивний та психолінгвістичний аспекти.* Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2023.

У дисертації вперше в українському мовознавстві здійснено ґрунтовний різноаспектний аналіз дискурсу російсько-української інформаційної війни з погляду лінгвокогнітивістики та психолінгвістики. Досліджено тему протистояння між двома країнами в історичній площині, зокрема увагу приділено мовній об'єктивації подій і явищ періоду визвольних змагань початку ХХ століття, а також докладно вивчено наративи підготовки інформаційного поля до гарячої фази війни в добу незалежності (2003 – 2013 рр.) й наративи періоду збройної агресії (2014 р. – дотепер). Проаналізовано мовний інструментарій, використовуваний Росією з метою маніпулювання суспільною думкою, а також вивчено особливості формування дискурсу українського опору.

У процесі аналізу дискурсу інформаційної війни визначено низку його диференційних ознак, таких, як: 1) *наскрізна сугестивність*, що полягає в систематичному впливі на суспільну свідомість; 2) *узагальнювальність учасників комунікації* (увага зорієнтована на тому, аби вплинути на великі групи населення); 3) *зрозумілість широкому колу реципієнтів*; 4) *нав'язувана оцінність*, яка змушує реципієнта сприймати будь-які поняття в межах категорії *добре – погане*; 5) *необмеженість жанрів*; 6) *орієнтованість на ментальну картину світу певного суспільства*; 7) *інформаційна варіативність*, що покликана дезорієнтувати суспільство створенням великої кількості версій тієї самої події чи явища.

Встановлено власне-мовні способи впливу на реципієнта в дискурсі воєнного протистояння, серед них: 1) уведення слова в потрібний мікроконтекст (прийом зв'язки); 2) використання евфемізмів; 3) висловлення у формі трюїзмів/ квазітрюїзмів (загальників); 4) вживання слів, сполук, фраз із іллокуцією заклику; 5) застосування концептуальних метафор; 6) вдавання до пресупозицій та імпліцитної семантики як засобів маніпуляції; 7) вживання конструкції *так званий* та лексеми *нібито*; 8) маніпулювання прийменниками; 9) послуговування дегуманізувальною та демонізувальною лексикою; 10) використання слів з об'єднувальною семантикою; 11) вживання мовних одиниць із префіксом *недо-*; 12) вилучення важливих слів із публічного дискурсу; 13) заміна ключових лексем у повідомленні та перейменування; 14) пояснення через заперечення; 15) називання понять словами з протилежним значенням; 16) вживання великої кількості емоційно забарвлених мовних одиниць; 17) онімна маніпуляція.

У цілому дискурс інформаційного протистояння досліджено за чотирма аспектами: ворожого знецінення національної картини світу; агресії; опору; асоціативно-семантичних виявів концепту *ВІЙНА*.

Аналіз мовних засобів *знецінення* дозволив виділити чотири типи наративів ворожої пропаганди, які протягом доби незалежності нав'язано українському мовцеві. *Перший наратив* «Розкол Сходу і Заходу України» (2003 – 2004 рр.) утілений у шістьох субнаративах: «Три сорти українців», «Українське – це фашистське», «Донбас годує Україну», «Україна не любить Донбас», «Європа і НАТО – це загроза», «Східнослов'янська єдність і федералізація – це порятунок». *Другий наратив* «Україна розпадеться» (2005 р. – до листопада 2013 р.) реалізований у субнаративах: «Україна – ненадійний партнер», «Україна – Failed State», «В Україні буде війна», «Українська демократія – це загроза», «Кордони можна порушувати», «Два різні народи України», «Останній етап існування України», «Боротьба з фашизмом», «Створення “Донецької республіки”». *Третій наратив* «Україна

розпалася» (грудень 2013 р. – 2021 р.) представлений субнаративами: «України більше нема», «В Україні хаос», «В Україні громадянська війна», «Україну можна любити російською мовою». Четвертий наратив «Денацифікація України» (2022 р. – донині) репрезентований у таких блоках субнаративів: «Демонізація України та українців», «Виправдовування агресії», «Нав'язування зневіри», «Посилення розколу», «Залякування», «Ошляхетнювання ворога», «Перекладання провини», «Масштабування конфлікту».

Особливу увагу у вивченні воєнного протистояння приділено дослідженню *дискурсу агресії*, якому, окрім вже згаданих ознак, притаманна *агресивність* та її такі субознаки: знецінювальність людського життя, дегуманізувальність, демонізувальність, спонування до вбивства, розважальність у висвітленні смерті, орієнтованість на стереотипи, упередженість. Усього виділено 374 мовні засоби розпалювання ворожнечі, з яких кількісно найпотужнішими є групи дегуманізувальної (розлюднювальної) та демонізувальної лексики. Розлюднення опонента дозволяє знеособити ворога й отримати суспільне схвалення на його знищення. Зафіксовано 135 лексем (36%) дегуманізувального змісту, серед яких: а) слова на позначення соціально стигматизованих груп; б) негативні позначення осіб на основі ситуативних характеристик; в) відантропонімні пейоративні деривати; г) назви предметів і комп'ютерних програм; ґ) фітоморфізми; д) лексеми із зооморфною семантикою тощо.

Демонізація увідповіднює образ ворога «світовому злу», яке потрібно негайно знищити. Виявлено 173 демонізувальні одиниці (46%), зокрема: а) традиційні лексеми-іменники на позначення осіб, які становлять фізичну загрозу; б) епітети з негативною семантикою; в) вербативи на позначення негативних дій (іноді вигаданих); г) прислівники із семантикою залякування; ґ) лексеми із семами 'фашизм'/'нацизм', 'канібалізм', 'вампіризм' тощо.

Встановлено, що досліджуваний воєнний конфлікт відзначається й церковним протистоянням, яке варто розглядати в межах конфлікту ідентичностей: цивілізаційної (західноєвропейської – російської) та етнічної (української – російської). Аналізовані мовні засоби (усього 170) засвідчують наявність протистояння між УПЦ МП (Українською православною церквою Московського патріархату) та ПЦУ (Православною церквою України). Виявлено, що з 2014 року частина громадян асоціює УПЦ МП з ворогом, тобто з Росією, а тому інформаційні повідомлення про діяльність церкви часто наповнені мовними маркерами ненависті. Стосовно Православної церкви України опоненти будують звинувачувальні наративи використанням слів із семами 'розкол' та 'неканонічність'.

Визначальною ознакою *дискурсу опору* вважаємо *спрямованість на нівелювання шкідливого впливу*. Певній категорії текстів притаманні такі ознаки, як: *героїчність* (формування образу захисника); *відновленість* (результат перейменовувальної кампанії стосовно маркування географічного простору українськими топонімами); *гумористичність* (використання засобів гумору для висміювання опонентів); *сценарність* (демонстрування поведінкових сценаріїв сприйняття ворога та дій щодо нього); *трансформаційність* (переінакшення ворожих наративів). Здійснено аналіз мовного інструментарію творення позитивного образу українського воїна. У межах дискурсу опору докладно вивчено й постфольклорні тексти. Серед їхніх аксіологічних особливостей превалює емоційна оцінка змісту висловлення з погляду опозицій *добро – зло, позитивне – негативне*. Однак встановлено, що морально-естетична оцінка зазнає трансформації, і лексеми на позначення вбивства в розглядуваному мовному полотні стають репрезентантами концепту *ДОБРО*.

На основі аналізу медійних текстів змодельовано структуру асоціативно-семантичного поля (АСП) «ВІЙНА» в межах дискурсу російсько-українського збройного конфлікту. У результаті дослідження конститuentів (907 одиниць)

визначено семантичне ядро «НАЗВА КОНФЛІКТУ» та два мікрополя (АСмП) «ВОРОГ» і «ЗАХИСНИК».

Ядро досліджуваного поля формує група номенів на позначення збройного конфлікту в Україні (68 конститuentів – 7,5% у межах поля). Зокрема, прослідковано динаміку використання термінів в інформаційному просторі: від *АТО й конфлікт в Україні* – до *російсько-українська війна, російська агресія проти України*.

Мікрополе «ВОРОГ» маніфестоване широким набором конститuentів (427 – 47,1%). Виявлені лексеми є мовними репрезентантами суспільного розуміння образу ворога. Виокремлено 4 асоціативно-семантичні групи (АСГ) у межах мікрополя. АСГ «**країна-ворог**» (143 назви – 15,8% від загальної кількості номенів) репрезентують два типи мікрогруп (АСмГ) – «*Росія*» (125 лексем) та «*квазідержавні утворення*» (18). В АСГ «**ворожі війська**» (103 номени – 11,4%) найбільшими за чисельністю (31 одиниця) є назви, що мають пряму вказівку на ворога (з онімними компонентами або топонімом Росія та похідними). Це можна пояснити бажанням українського суспільства вказати в створених дериватах на винних у триванні збройного конфлікту. АСГ «**вороже суспільство**» маніфестують 79 назв (8,7%), об'єднаних у 6 АСмГ. Кількісно потужною є мікрогрупа «псевдоетноніми», яка налічує 19 апелитивів, що стають заміниками етноніма *росіяни*. У межах АСГ «**ворожі ЗМІ**» (102 конститuentи – 11,2%) виокремлено 3 типи мікрогруп – із каузами «ЗМІ», «журналісти», «явища». Номени групи «ЗМІ» вказують на російську належність інформаційних ресурсів, пропагандистський характер їхньої діяльності, недоброчесність та в цілому виражають негативну експресивно-емоційно-оцінну конотацію. Складниками мікрогруп із каузою «журналісти» є лексеми, що звертають увагу на привілейованість окремих працівників цієї галузі; їхню фінансову зацікавленість. Мікрогрупа «явища» об'єднує конститuentи, утворені від прізвищ відомих журналістів, та фразеологізми, що виникли внаслідок розповсюдження російськими ЗМІ неправдивої чи маніпулятивної інформації.

Мікрополе «*ЗАХИСНИК*» (412 – 45,4%) формують номени, що створюють позитивний образ українських військових, волонтерів, а також фіксують символи війни. Виокремлено три групи назв. АСГ «*воїни*» об'єднує 106 лексем та сполук (11,7%), використовуваних на позначення образу захисника України. Семантико-когнітивний аналіз дає підстави стверджувати, що мовне позначення захисника в сучасному медіадискурсі збігається з традиційної картиною світу, відповідно до якої воїн власної армії наділений винятково позитивними якостями. АСГ «*волонтери*» (115 конститuentів – 12,7%) представлена одиницями на позначення тих, хто допомагає армії (15 назв), та їхніх дій (15 одиниць). У межах групи розглянуто назви волонтерських організацій (85), серед яких найбільш продуктивним є оніми із семами 'допомога'; 'підтримка', 'сприяння', 'надійність', 'добро' (28 назв). Такі пропріальні одиниці вказують на основне завдання волонтерського руху, покликаного допомогти країні давати відсіч збройній агресії. АСГ «*символи*» нараховує 191 конститuent (21%) на позначення подій, явищ, що закріпилися в мовному лексиконі на рівні концептів-символів. Найбільшу кількість нараховує мікрогрупа назв зброї та похідних (50 одиниць). Дещо поступається пласт одиниць, що символізують воєнні успіхи (41). Третьою за кількістю є АСмГ, що об'єднує відантропонімні деривати (25 номенів). АСмГ «трагедії» маніфестована 22 конститuentами; АСмГ «героїзм/стійкість» – 15 одиницями. Решта груп нараховують від 10 до 2 назв.

Результати дисертації формують методологічну базу для досліджування інформаційного дискурсу щодо наявності мовних засобів маніпулятивного впливу, виявлення прихованих загроз, а також для проведення лінгвістичних експертиз у межах законодавства, спрямованого на захист національних інтересів держави.

Ключові слова: інформаційна війна, маніпулятивні мовні засоби, концепт, концептуальна метафора, лінгвомем, фрейм, фабрикований фрейм,

фреймові мережі, прийом зв'язки, асоціативно-семантичне поле, асоціативно-семантична група, мова ворожнечі, дискурс агресії, дискурс опору.

ABSTRACT

Kyryliuk O. L. Discourse of Information Warfare: Linguocognitive and Psycholinguistic Aspects. Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for obtaining the scientific degree Doctor of Philology in specialty 10.02.01 – Ukrainian Language. – Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, 2023.

In the thesis, for the first time in Ukrainian linguistics, a thorough multi-aspect analysis of the discourse of the Russian-Ukrainian information warfare is carried out from the point of view of linguocognitistics and psycholinguistics. The topic of confrontation between the two countries in the historical dimension is studied, particular attention is paid to the linguistic objectification of events and phenomena of the period of liberation struggle of the early twentieth century, and narratives of preparing the information field for the hot phase of the war in the period of independence (2003 – 2013) and narratives of the period of armed aggression are studied in detail (period of 2014 – until now). The language tools used by Russia to manipulate public opinion are analyzed, and the features of the discourse formation of Ukrainian resistance are studied.

In the process of analyzing the discourse of information warfare, a number of its differential features are identified, such as: 1) *cross-cutting suggestibility*, which means continuous impact on public consciousness; 2) *generalizing communicators* (attention is focused on influencing large groups of the population); 3) *clarity to a wide range of recipients*; 4) *imposed evaluability*, which forces the recipient to perceive any concepts within the category of good - bad; 5) *unlimitedness of genres*; 6) *focus on the mental worldview of a certain society*; 7) *information variability*, designed to disorient society by creating a large number of versions of the same event or phenomenon.

The linguistic methods of influencing the recipient in the discourse of military confrontation have been determined, among which: 1) introducing the word into the

desired microcontext (method of linking); 2) the use of euphemisms; 3) expressions in the form of truisms/quasi-truisms (generalizers); 4) the use of words, compounds, phrases with the urging illocation; 5) the use of conceptual metaphors; 6) resorting to presuppositions and implicit semantics as means of manipulation; 7) the use of the constructions *so-called* and the lexeme *allegedly*; 8) manipulation of prepositions; 9) the use of dehumanizing and demonizing vocabulary; 10) use of words with unifying semantics; 11) the use of language units with the prefix *under-*; 12) removing important words from public discourse; 13) replacement of key lexemes in the message and renaming them; 14) explanation by objection; 15) naming concepts with words which have opposite meaning; 16) the use of a large number of emotionally colored language units; 17) manipulating proper nouns.

On the whole, the discourse of information confrontation is studied in four aspects: the hostile depreciation of the national worldview; aggression; resistance; associative-semantic manifestations of the concept of WAR.

Analysis of linguistic means of *depreciation* enabled us to identify four types of narratives of hostile propaganda, which during the period of independence were imposed on the Ukrainian speaker. The first narrative "The Split of Ukraine's East and West" (2003–2004) is implemented in six sub-narratives: "Three sorts of Ukrainians," "Ukrainian means fascistic," "Donbass feeds Ukraine," "Ukraine does not like Donbass," "Europe and NATO are a threat," "East Slavic unity and federalization mean salvation." The second narrative "Ukraine will disintegrate" (2005 – November 2013) is implemented in the following sub-narratives: "Ukraine is an unreliable partner," "Ukraine - Failed State," "There will be war in Ukraine," "Ukrainian democracy is a threat," "Borders can be violated," "Two different peoples of Ukraine," "The last stage of Ukraine's existence," "The fight against fascism," "The creation of the Donetsk republic". The third narrative "Ukraine has disintegrated" (December 2013 – 2021) is represented by sub-narratives: "There is no more Ukraine", "Chaos in Ukraine", "Civil War in Ukraine", "Ukraine can be loved in the Russian language". The fourth narrative "Denazification of Ukraine" (2022 –

until now) is represented in the following blocks of sub-narratives: "Demonization of Ukraine and Ukrainians", "Justification of aggression", "Imposing despondency", "Intensifying the split", "Intimidation", "Humanizaing the enemy", "Shifting the blame", "Scaling-up the conflict."

Particular attention in the study of military confrontation is paid to the study of the discourse of aggression, which, in addition to the previously mentioned signs, is characterized by aggressiveness and its following sub-features: the devaluation of human life, dehumanization, demonizing, inducement to murder, entertainment in covering death, orientation to stereotypes, biasness. In total, 374 linguistic means of inciting hostility are allocated, of which the most quantitatively powerful are groups of dehumanizing and demonizing vocabulary. The dehumanization of the opponent allows you to depersonalize the enemy and get public approval for his destruction. 135 lexemes (36%) of dehumanizing content were identified, among which: a) words for socially stigmatized groups; b) negative designations of persons based on situational characteristics; c) anthropomorphic pejorative derivatives; d) names of objects and computer programs; d) phytomorphisms; e) lexemes with zoomorphic semantics, etc.

Demonization corresponds to the image of the enemy "world evil," which must be immediately destroyed. 173 demonizing units (46%) were identified: a) traditional noun lexemes for persons who pose a physical threat; b) epithets with negative semantics; c) verbatives to indicate negative actions (sometimes fictional); d) adverbs with the semantics of intimidation; d) lexemes with semes 'fascism'/ 'nazism', 'cannibalism', 'vampirism', etc.

It is established that the military conflict under research is also marked by church confrontation, which should be considered within the conflict of identities: civilizational (Western European – Russian) and ethnic (Ukrainian – Russian). The analyzed language means (170 in total) confirm the existence of a confrontation between the UOC-MP (Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate) and the OCU (Orthodox Church of Ukraine). It is discovered that since 2014, some

citizens have been associating the UOC-MP with the enemy, that is, with Russia, and therefore information messages about the activities of the church are often filled with language markers of hatred. In relation to the Orthodox Church of Ukraine, opponents construct accusatory narratives using words with the semes of 'split' and 'non-canonicity'.

The defining feature of the *resistance discourse* is the *focus on leveling the harmful effects*. A certain category of texts has the following features: *heroism* (formation of the image of the defender); *restoration* (the result of the renaming campaign regarding the marking of geographical space by Ukrainian toponyms); *humorousness* (use of humor to ridicule opponents); *scenario* (demonstration of behavioral scenarios of perception of the enemy and actions against him); *transformativeness* (reinterpretation of hostile narratives). The analysis of the language tools of creating a positive image of the Ukrainian warrior is carried out. Within the framework of the discourse of resistance, post-folklore texts are also studied in detail. Among their axiological features, the emotional assessment of the content of the expression in terms of oppositions *good – evil*, *positive – negative* prevails. However, it is established that the moral and aesthetic assessment is undergoing transformation, and the lexemes for naming murder in the studied language canvas turn into representatives of the concept of GOOD.

Based on the analysis of media texts, the structure of the associative-semantic field (ASF) "WAR" within the discourse of the Russian-Ukrainian armed conflict is modeled. As a result of the study of constituents (907 units), the semantic core "NAME OF THE CONFLICT" and two microfields (ASmF) "ENEMY" and "DEFENDER" were determined.

The core of the studied field forms a group of nomens for naming the armed conflict in Ukraine (68 constituents – 7.5% within the field). The dynamics of the use of terms in the information space was traced: from *the ATO and the conflict in Ukraine* - to *the Russian-Ukrainian war, Russian aggression against Ukraine*.

The "ENEMY" macrofield is manifested by a wide set of constituents (427 – 47,1%). The lexemes identified are linguistic representatives of the public understanding of the enemy's image. 4 associative-semantic groups (ASG) within the microfield are allocated. ASG "enemy country" (143 names – 15.8% of the total number of nomens) represent two types of microgroups (ACmG) – "Russia" (125 names) and "quasi-state formations" (18). In the ASG, "enemy troops" (103 units – 11.4%) are the largest in number (31 units), and have a direct indication of the enemy (with name-proper components or the toponym Russia and its derivatives). This can be explained by the desire of the Ukrainian society to indicate in the created derivatives those responsible for the continuation of the armed conflict. ASG "hostile society" manifest 79 names (8.7%), combined in 6 ASmG. Quantitatively powerful is the microgroup "pseudo-ethnonyms," which has 19 names that become substitutes for the ethnonym *Russians*. Within the ASG "hostile media" (102 constitutions – 11,2%), 3 types of microgroups are allocated – with causems "media," "journalists," "phenomena." The nomens of the "Media" group indicate the Russian affiliation of information resources, the propagandistic nature of their activities, dishonesty and in general express a negative expressive-emotional-evaluative connotation. The components of microgroups with the causem "journalists" are lexemes that indicate the privilege of individual workers in this industry; their financial interest. The microgroup of the "phenomena" combines constituents formed from the names of well-known journalists and phraseological units that arose as a result of the dissemination of false or manipulative information by Russian media.

Mikrofield "DEFENDER" (412 – 45,4%) is formed by nomens that create a positive image of the Ukrainian military, volunteers, as well as document the symbols of war. There are three groups of names. ASG "warriors" unites 106 lexemes and compounds (11.7%) used to designate the image of the defender of Ukraine. Semantic and cognitive analysis allows us to assert that the linguistic designation of the defender in the modern media discourse coincides with the traditional worldview, according to which the warrior of his own army is endowed with exceptionally

positive qualities. ASG "volunteers" (115 constituents – 12.7%) is represented by units which describe those who help the army (15 names) and their actions (15 units). Within the group, the names of volunteer organizations (85) are considered, among which the most productive are names proper with semes "help"; "support," "assistance," "reliability," "good" (28 names). Such proprietary units indicate the main task of the volunteer movement, intended to help the country repel military aggression. ASG "symbols" has 191 constituents (21%) to designate events, phenomena, entrenched in the language lexicon at the level of concept symbols. The largest number is the microgroup of names of weapons and derivatives (50 units). Somewhat inferior is the layer of units which symbolize military accomplishments (41). The third by quantity is ACmG, combining anthropomorphic derivatives (25 nouns). ASmG "tragedy" is manifested by 22 constituents; ACmG "heroism/stability" – by 15 units. The remaining groups account for 10 to 2 names.

The results of the thesis form the methodological basis for the study of information discourse on the availability of linguistic means of manipulative influence, discovery of hidden threats, as well as for linguistic expertise within the framework of legislation aimed at protecting the national interests of the state.

Key words: information warfare, manipulative language means, concept, conceptual metaphor, linguomeme, frame, fabricated frame, frame networks, linking method, associative-semantic field, associative-semantic group, hate speech, aggression discourse, resistance discourse.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці у фахових виданнях України

1. Кирилюк О. Л. Мовні реакції на суспільно-політичні процеси (на прикладі інтернет-дискурсу). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 «Проблеми граматики і лексикології української мови»*. 2014. № 11. С. 187–190.
2. Кирилюк О. Л. Мовна природа мему. *Наукові записки НаУКМА. Серія «Мовознавство»*. 2019. № 2. С. 30–35. DOI: [10.18523/2616-8502.2019.2.30-35](https://doi.org/10.18523/2616-8502.2019.2.30-35)
3. Кирилюк О. Л. Асоціативно-семантична мікрогрупа «назва конфлікту» в дискурсі інформаційної війни. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. № 12. С. 29–34. DOI: [10.32782/tps2663-4880/2019.12.5](https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.12.5).
4. Кирилюк О. Л. Мова передвоєнного дискурсу: лінгвістичні засоби створення ворожих образів і символів (на прикладі російсько-української інформаційної війни). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2019. № 43 (5). С. 71–74. DOI: [10.32841/2409-1154.2019.43.5.19](https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.43.5.19)
5. Кирилюк О. Л. Особливості мікрополя «ворожі війська» у структурі асоціативно-семантичного поля «ВОРОГ» (на матеріалі дискурсу російсько-української інформаційної війни). *Вісник КНЛУ. Серія «Філологія»*. 2019. № 22 (2). С. 58–68. DOI: [10.32589/2311-0821.2.2019.192162](https://doi.org/10.32589/2311-0821.2.2019.192162)
6. Кирилюк О. Л. Термінологія інформаційної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки»*. 2020. № 3 (407). С. 33–39.
7. Кирилюк О. Л. Мовні засоби творення образу ворога в умовах інформаційної війни. *Наукові записки ЦДПУ ім. В. Винниченка. Серія «Філологічні науки»*. 2020. № 187. С. 45–49. DOI: [10.36550/2522-4077.2020.187.6](https://doi.org/10.36550/2522-4077.2020.187.6)
8. Кирилюк О. Л. Структура асоціативно-семантичного поля «ВОРОГ» в дискурсі інформаційної війни. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького*

державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2020. № 29 (2). С. 53–58. DOI: [10.24919/2308-4863.2/29.209437](https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/29.209437)

9. Кирилюк О. Л. Мовна агресія розважальних телешоу як спосіб ведення інформаційної війни. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 32 (1). С. 132–140. DOI: [10.24919/2308-4863.1/32.214487](https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/32.214487)

10. Кирилюк О. Л. Мова мережевого фольклору як засіб опору інформаційній агресії. *Мова: Класичне – модерне – постмодерне*. 2020. № 6. С. 32–49. DOI: [10.18523/lcmp2522-9281.2020.6.32-49](https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2020.6.32-49)

11. Кирилюк О. Л. Формування образу захисника в умовах інформаційної війни: лінгвокогнітивний аспект. *Львівський філологічний часопис*. 2020. № 8. С. 90–96. DOI: [10.32447/2663-340X-2020-8.14](https://doi.org/10.32447/2663-340X-2020-8.14)

12. Кирилюк О. Л. Мовне віддзеркалення збройного конфлікту в постфольклорних текстах. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021. № 36 (1). С. 162–167. DOI: [10.24919/2308-4863/36-1-25](https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-1-25)

13. Кирилюк О. Л. Мовні засоби сугестивного впливу на реципієнта в дискурсі інформаційної війни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика»*. 2021. т. 32 (71). № 4 (1). С. 24–28. DOI: [10.32838/2710-4656/2021.4-1/05](https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-1/05)

14. Кирилюк О. Л. Фреймова мережа концепту КРУТИ в українському інформаційному просторі. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. № 19. № 35–40. DOI: [10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.7](https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.7)

15. Кирилюк О. Л. Змістове наповнення лексико-семантичної групи «ВОЇНИ» в дискурсі російсько-української війни. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2022. № 2. С. 23–32. DOI: [10.52726/as.humanities/2022.2.4](https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.4)

16. Кирилюк О. Л. Асоціативно-семантичне поле «ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ» в мовній свідомості мешканців центральної частини України. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. № 56 (2). С. 142–148. DOI: [10.24919/2308-4863/56-2-22](https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-2-22)

Наукові праці в періодичних виданнях інших держав

17. Kyryliuk O. L. Linguistic accompaniment of information warfare (based on the Russian-Ukrainian armed conflict). *PNAP / Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*. 2020. № 39 (2). С.60–67. DOI: [10.23856/3910](https://doi.org/10.23856/3910)

18. Кирилюк О. Л. Мовні засоби «розмивання» образу ворога в дискурсі інформаційної війни. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 5 (33). Vol. 2. С. 36–45. DOI: [10.51647/kelm.2020.5.2.7](https://doi.org/10.51647/kelm.2020.5.2.7)

19. Кирилюк О. Л. Вербалізація символів російсько-українського збройного конфлікту (моделювання асоціативно-семантичного поля). *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 2021. № 1 (37). Vol. 1. С. 112–117. DOI: [10.51647/kelm.2021.1.1.19](https://doi.org/10.51647/kelm.2021.1.1.19)

Наукові праці в періодичних виданнях, що входять до бази даних Web of Science

20. Kyryliuk O., Shulska N., Zinchuk R., Demeshko I., Nesterenko T., Volchanska H., Fenko N. Toolkit for the Formation of Narrative Strategies of the Russian-Ukrainian War (Using the 2022-2023 Media Language as an Example). *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2023. Special I. (13/01-XXXIV). Pp. 163–171. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/130134/papers/A_24.pdf

21. Kyryliuk O., Mytrofanenko Y., Dmytruk V., Doroshchuk N., Kryvko I., Prymachok O., Vakulyk I. Humor as an opposition to enemy propaganda in the conditions of the struggle for the independence of Ukraine (20th–21st centuries): historical and linguistic aspects. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*.

2023. Special Issue (13/02-XXXV). Pp. 53–62.
https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/130235/papers/A_09.pdf

**Наукові праці в періодичних виданнях,
що входять до бази даних Scopus**

22. Kyryliuk O. Fabricated frames as a way of erasing historical memory (based on the discourse of Russia's aggression against Ukraine. *Journal of Language and Linguistic Studies*. 2021. № 17 (Special Issue 2). Pp. 1423–1437. URL: <https://www.jlls.org/index.php/jlls/article/view/2609>

23. Kyryliuk O. Linguistic means of dehumanisation of the enemy in the discourse of the armed conflict in Ukraine. *Journal of Linguistic and Intercultural Education*. 2022. № 15 (2). Pp. 145–167. DOI: [10.29302/jolie.2022.2.11](https://doi.org/10.29302/jolie.2022.2.11). URL: <http://jolie.uab.ro/index.php?pagina=pg&id=39&l=en>

Розділи в колективних монографіях

24. Кирилюк О. Л. Збройні наративи інформаційної агресії: тематика, мовні засоби, вербалізація концептів. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries*: Collective monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2020. Vol. 1. Pp. 276–294. DOI: [10.30525/978-9934-26-031-5-17](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-031-5-17)

25. Кирилюк О. Л. Мова постфольклору в дискурсі інформаційної війни: концептуальні метафори, меми-концепти, іллокутивний зміст. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in ukraine and eu countries*: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. Vol. 2. Pp. 212–242. DOI: [10.30525/978-9934-26-196-1-31](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-196-1-31)

Наукові праці апробаційного характеру

26. Кирилюк О. Л. Психолінгвістичний аспект перейменувальних процесів. *Перейменувальні процеси в топоніміці як ціннісний вибір українського суспільства*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції

(11 червня 2015 року, м. Кіровоград). Миколаїв: ФОП Жаган М. Ф., 2015. С. 75–76.

27. Кирилюк О. Л. Асоціативно-семантичне поле «ВІЙНА» в суспільно-політичному дискурсі. *Світ мови – світ у мові*: матеріали V Міжнародної конференції (м. Київ, 24–25 жовтня 2019 р.; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова): тези доповідей. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. С. 74–77.

28. Кирилюк О. Л. Дискурс російсько-української інформаційної війни як об'єкт дослідження. *Challenges of philological sciences, intercultural communication and EU countries*: conference proceedings, October 30–31, 2020. Venice: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. Pp. 262–263.

29. Кирилюк О. Л. Наративність інформаційної війни. *Сучасний педагог та теорія педагогіки, філологічні диспути та наука про мову: матеріали міжнародної спеціалізованої наукової конференції* (м. Хмельницький, 19 лютого, 2021 р.). Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2021. С. 106–108.

30. Кирилюк О. Л. Виправдовування та заперечення як мовний злочин: дослідження дискурсу збройної агресії РФ проти України. *Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики*: збірник наукових статей, тез доповідей та повідомлень за матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 травня 2022 року, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків). Серія «Сектор безпеки України». 2022. № 40. С. 34–39.

Наукові праці, які додатково віддзеркалюють результати дисертації

31. Кирилюк О. Л., Лашкіна В. О. Вербалізація концепту *УКРАЇНА* в текстах промов українських президентів (В. Януковича, П. Порошенка, В. Зеленського). *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2022. № 14–15 (травень). С. 391–396.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	25
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДРУНТЯ ВИВЧЕННЯ ДИСКУРСУ	
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ	37
1.1. Дискурс інформаційної війни як об’єкт дослідження.....	37
1.1.1. Термінологічний апарат дослідження інформаційної війни	37
1.1.2. Тематика інформаційної війни як окремий <i>дискурсивний конструкт</i> ..	46
1.1.3. Диференційні ознаки дискурсу інформаційної війни	50
1.2. Лінгвокогнітивний, психолінгвістичний та аксіологічний аспекти	
дослідження дискурсу інформаційної війни	51
1.2.1. Мовні засоби як основа формування бінарної опозиції <i>свій – чужий</i> ..	56
1.2.2. Фрейми, концепти, домени як систематизувальні одиниці	
лінгвокогнітивного дослідження дискурсу інформаційної війни.....	59
1.3. Наративність інформаційної війни	65
1.4. Основні лінгвальні способи сугестивного впливу на реципієнта як вид	
зброї в інформаційній війні	70
1.4.1. Власне-мовні способи впливу на реципієнта	71
1.4.2. Лінгвомеми як спосіб транспортування вірусних ідей	95
Висновки до Розділу 1.....	98
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМИ ЗНЕЦІНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КАРТИНИ	
СВІТУ	101
2.1. Мова наративів передвоєнного та воєнного дискурсів	101
2.1.1. Мовні засоби втілення збройних наративів першого етапу	
інформаційної агресії (2003 – 2004 рр.).....	102
2.2.2. Лінгвальна репрезентація збройних наративів другого етапу	
інформаційної агресії (2005 р. – до листопада 2013 р.).	112
2.2.3. Мовний інструментарій збройних наративів третього етапу	
інформаційної агресії (грудень 2013 р. – 2021 р.)	124
2.2.4. Семантика збройних наративів четвертого етапу інформаційної агресії	
(2022 р. – дотепер).....	128
2.2. Способи руйнування історичної пам’яті.....	135

2.2.1. Фабриковані фрейми в основі нав'язування хибних наративів	136
2.2.1.1. Поняття «фабрикованого фрейму»	136
2.2.1.2. Руйнування фреймової структури концептів на позначення історико-культурних символів	138
2.2.2. Вираження заперечувальної семантики як спосіб руйнування українських символів.....	152
2.2.2.1. Заперечення через актуалізацію сем 'вигаданий', 'несправжній'	152
2.2.2.2. Імпліцитне заперечення за допомогою лексем з обмежувальною семантикою	155
2.2.3. Способи зміщення фокуса уваги	156
2.2.4. Вилучення важливих слів із публічного дискурсу	159
2.2.4.1. Поняття «семантичної операції»	159
2.2.4.2. Перейменування як засіб знищення або відновлення історичної пам'яті	162
2.3. Засоби «розмивання» образу ВОРОГА	166
2.4. Лінгвальні засоби руйнування образу БАТЬКІВЩИНИ	180
Висновки до Розділу 2.....	198
РОЗДІЛ 3. ДИСКУРС АГРЕСІЇ ЯК СКЛАДНИК ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ.....	201
3.1. Мова ворожнечі: обсяг поняття, проблема дефініції, лінгвальний інструментарій	202
3.1.1. Етнофолізми як дегуманізувальний засіб.....	204
3.1.2. Мовні засоби дегуманізації	207
3.1.3. Лексеми зі спонукальною семантикою як заклик до фізичного знищення	229
3.1.4. Евфемізми з розважальною конотацією	233
3.1.5. Демонізація як процес інформаційного розлюднення опонента	239
3.2. Лінгвальний інструментарій розпалювання релігійної ворожнечі.....	247
3.2.1. Актуалізація концепту <i>РОЗКОЛ</i> як спосіб невизнання церкви	249
3.2.2. Тема російсько-українського збройного конфлікту як чинник поглиблення релігійного протистояння.....	255
3.2.3. Способи знецінення Томосу та переходу храмів до ПЦУ	259

3.2.4. Коронавірусний наратив у контексті релігійного протистояння	264
3.3. Засоби превентивного виправдання агресії.....	266
Висновки до Розділу 3.....	269
РОЗДІЛ 4. ДИСКУРС ОПОРУ ЯК СКЛАДНИК ІНФОРМАЦІЙНОГО	
ПРОТИСТОЯННЯ.....	274
4.1. Формування позитивного образу захисника та ворожі засоби його	
руйнування	276
4.1.1. Мовний інструментарій контексту героїзації	276
4.1.2. «Ворожі» способи руйнування позитивного образу захисника	285
4.2. Перейменувальні процеси в топоніміці як спосіб опору.....	287
4.2.1. Мова текстів перейменувальної кампанії в межах бінарних концептів	
<i>СВОЄ – ЧУЖЕ, ДОБРЕ – ПОГАНЕ</i>	288
4.2.2. Концепт <i>ДЕКОМУНІЗАЦІЯ</i> в мовній свідомості жителів	
перейменованих міст	294
4.3. Мова постфольклорних творів у контексті опору інформаційній	
агресії	307
4.3.1. Аксіологічні особливості лексики постфольклору.....	308
4.3.2. Мовне вираження поведінкових сценаріїв	312
4.3.3. Поєднання дегуманізувальної лексики і слів із семантикою бажального	
покарання	315
4.3.4. Антитеза в межах іронічного наративу « <i>очікування – реальність</i> »	319
4.3.5. Використання лексем зі знецінювальною семантикою	320
4.3.6. Засоби творення парадоксів	323
4.3.7. Мовна гра (каламбури) як засіб комічного.	324
4.3.8. Вживання ненормативної лексики	326
4.3.9. Ефект «позиченого контексту»: меми-концепти російської	
пропаганди як засіб гумору.....	327
4.3.10. Мовні засоби знущального санкційного наративу	335
4.3.11. Іронічні концепти <i>СТУРБОВАНІСТЬ</i> і <i>ПРОЗРІННЯ</i> як	
віддзеркалення міжнародної реакції	337
Висновки до Розділу 4.....	339

РОЗДІЛ 5. СТРУКТУРА АСОЦІАТИВНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ВІЙНА» В УКРАЇНСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ.....	343
5.1. Особливості зміни активного словника мовців в умовах збройного конфлікту. Асоціативно-семантичне поле в межах дискурсу інформаційної війни	343
5.2. Ядро «НАЗВА КОНФЛІКТУ»	347
5.3. АСмП «ВОРОГ»	354
5.3.1. Асоціативно-семантична група (АСГ) «країна-ворог»	355
5.3.2. АСГ «ворожі війська».....	366
5.3.3. АСГ «вороже суспільство»	376
5.3.4. АСГ «ворожі ЗМІ»	381
5.4. АСмП «ЗАХИСНИК»	387
5.4.1. Асоціативно-семантична група «воїни»	388
5.4.2. Асоціативно-семантична група «волонтери».....	397
5.4.3. Асоціативно-семантична група «символи»	399
Висновки до Розділу 5.....	410
ВИСНОВКИ	414
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	424
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	465
ДОДАТКИ.....	469
Додаток А. Список публікацій здобувача	469
Додаток Б. Відомості про апробацію результатів дисертації	475
Додаток В. Фреймові мережі концептів у контексті стирання історичної пам'яті	479

Прийняті скорочення

АСП – асоціативно-семантичне поле

АСмП – асоціативно-семантичне мікрополе

АСГ – асоціативно-семантична група

АСмГ – асоціативно-семантична мікрогрупа

ВМ – вербальна модель

рос. – російська мова

укр. – українська мова

ВСТУП

З 2014 року Україна вимушено перебуває в стані збройного конфлікту, який, відповідно до законодавства, визначений як «збройна агресія Російської Федерації проти України» [Закон 2018]. За цей час дискурс російсько-українського протистояння неодноразово ставав об'єктом дослідження українських та зарубіжних мовознавців. Зокрема, особливу увагу зосереджено на вивченні мовного інструментарію, за допомогою якого кожна зі сторін конфлікту не тільки висвітлює хід війни, а й руйнує звичну систему цінностей противника та формує власну. Вдало використані лінгвальні одиниці здатні суттєво вплинути на суспільство: змінити його звичну картину світу, ціннісні орієнтири, трансформувати ментальний лексикон тощо. Результатом такого впливу є дезорієнтація мовця, якому стає важче адекватно розмежувати поняття за важливими в умовах конфлікту бінарними категоріями *свій – чужий, ворог – захисник, добре – погане*. Це змушує окремі групи людей приймати аргументи тієї сторони, чий лінгвальний вплив на когнітивну структуру комунікантів виявиться більш дієвим. Такий вплив називають нині *інформаційною війною (агресією)*, і як у веденні, так і у вивченні сучасних конфліктів йому приділено значну увагу.

Нині війни вирізняються тим, що спрямовані не тільки на ведення бойових дій, а й на перепрограмування свідомості суспільства, зміну його поведінкових сценаріїв. Тому на перше місце виходить вплив на когнітивну й психологічну систему опонентів за допомогою мовного коду, а відтак важливості набирає дослідження цих особливостей методами *когнітивної та психолінгвістики*.

Прийняття людиною певних рішень ґрунтується, зокрема, на основі її психічних особливостей, когнітивної бази, а також індивідуального та колективного когнітивного простору за допомогою наявної інформації. Створюючи повідомлення й розширюючи канали донесення їх до адресатів,

можна змінювати настрої суспільства й досягати потрібних результатів. Важливим завданням держави, проти якої ведуть інформаційну війну, є здатність швидко реагувати на такі практики, за допомогою аналізу особливостей мовного наповнення різних видів дискурсу виявляти загрози та створювати власний продукт протидії.

А тому дослідження *дискурсу інформаційної війни*, зокрема вивчення механізмів *мовного впливу* на когнітивну структуру мовця, його психічні особливості та ціннісні орієнтири, набуває нині особливої **актуальності**.

Кількість наукових праць, присвячених політичному дискурсу, дискурсу інформаційної війни, вивченню мови агресії / ненависті щороку зростає. А про формування цих напрямів як окремої категорії лінгвістичних досліджень свідчить, зокрема, той факт, що кожному з них у західній науковій галузі присвячені окремі періодичні видання, наприклад *Журнал інформаційної війни (Journal of Information Warfare)*, *Журнал мовної агресії та конфліктів (Journal of Language Aggression and Conflict)*, *Журнал мови й політики (Journal of Language and Politics)* тощо.

Вивченню політичного та ідеологічного дискурсів приділяє увагу велика кількість дослідників, зокрема таких, як: Т. ван Дейк [van Dijk 2006], Дж. Мартін та П. Вайт [Martin 2005], Н. Кондратенко [2007], А. Загнітко [2007], В. Петренко [2003], Л. Нагорна [2005], С. Кійко й Т. Рубанець [2022] та інші. Науковці зосереджують увагу на різних аспектах аналізу текстів. Наприклад, психолінгвістичний вимір інформаційного протистояння представлений у студіях О. Єфименко [2017], Л. Компанцевої [2020]. Проблему мови ворожнечі як одного зі складників політичного протистояння обрали для власних розвідок С. Янтунен [Jantunen 2014], А. Браун [Brown 2015], Т. Ісакова [2016], М. Бутиріна й К. Темчур [Butyrina 2018], З. Годунок [2021], Г. Прищепа [2017], Д. Гуцуляк [2021], Г. Колесник [2021], Т. Монахова й О. Тулузакова [Monakhova 2022], маніпулювання думкою в соціальних мережах – Ш. Семпл [Sample 2018]. Системі метафор, використовуваних для мовного супроводу

збройних конфліктів, присвятили свої роботи Дж. Лакофф [Lakoff 1991], М. Фабішак [Fabiszak 2007]. Лінгвальне висвітлення подій, названих у світовій практиці як *війна з терором*, вивчають С. Сільберштейн [Silberstein 2002], І. Стютер та Д. Вілс [Steuter 2008], С. Хусейні й Т. Морріс [Hussaini 2020], взаємодію понять мова й війна в лінгвістичному аспекті – Г. Мацюк [2021]. Не менш важливим є встановлення мовних особливостей створення образу ворога та формування ідеологічних наративів. Цим аспектам присвятили свої праці Л. Масенко [2017], Г. Почепцов [2015; 2016; 2022] та ін.

Російсько-українське протистояння так само активно привертає увагу науковців. Воно представлене в різноаспектних мовознавчих розвідках. Наприклад, дослідниця Г. Яворська приділяє увагу докладному вивченню мовного супроводу цього воєнного конфлікту [2016 а; 2016 б]. Частину аналізованих нами студій присвячено ґрунтовному опису лінгвального віддзеркалення актуальних концептів *ВІЙНА*, *ЗАХИСНИК*, *ВОРОГ*, *ВОЇН*, а також аналізу їхніх особливостей з психолінгвістичного погляду. З цієї тематики виділяємо праці Т. Вільчинської [2017а; 2017б; 2022], Л. Підкаміної [2017], К. Близнюк [2022].

Наративний аналіз та мовний інструментарій формування дискурсу російсько-українського конфлікту в період з 2014 до 2021 року репрезентували такі автори, як К. Бойт [Boyte 2017]; О. Рогач [Rohach 2015], Д. Горячева [Goriacheva 2016], Т. Журченко [Zhurzhenko 2015], Л. Фіалкова та М. Єленевська [Fialkova 2015], П. Гобл [Goble 2016], Л. Смур [Smoor 2017], В. Струков та С. Хадспіт [Strukov 2018], Й. Шостек [Szostek 2017], К. Пиннонемі та А. Раш [Pynnoniemi 2016] та ін. Варто відзначити й колективні видання «Language of conflict: discourses of the Ukrainian crisis» [2020] й «Слова та війни: Україна в боротьбі з кремлівською пропагандою» [2017], у яких порушено такі теми, як: а) порівняльна характеристика метафоричності висвітлення воєнних дій в російських та українських ЗМІ; б) мовний образ України в західних медіа;

в) особливості об'єктивації концептів *ВОНИ* та *ІНШІ* у формуванні образу ворога; г) репрезентація концепту *УКРАЇНСЬКІ БІЖЕНЦІ* тощо.

Результати дослідження дискурсу повномасштабного вторгнення Росії з 24 лютого 2022 року нині активно репрезентують у своїх працях Н. Костусяк та Н. Шульська [2022], В. Супрун [2022], С. Гриценко [2022], Г. Вусик та Н. Павлик [2022], М. Жулінська й О. Круглій [2022], І. Божко [2022], О. Волянчук [2022], І. Шаховська [2022] та інші. Загалом автори аналізують мовний інструментарій формування наративних стратегій воєнного протистояння, визначають особливості творення неологізмів, приділяють увагу засобам сугестивного впливу на реципієнтів тощо.

Однак в українському мовознавстві наразі немає цілісного дослідження мови російсько-української інформаційної війни, у якому було б представлено максимально широку картину прийомів і засобів мовного впливу, а також проаналізовано семантичні й структурні особливості лінгвального інструментарію, задіяного для побудови наративів агресії та опору.

Тому **актуальність пропонованого дослідження зумовлена необхідністю:** 1) комплексного аналізу дискурсу російсько-українського інформаційного протистояння; 2) вивчення мовного складника конфлікту в історичному та сучасному вимірах; 3) виявлення способів та засобів лінгвального впливу на суспільство; 4) визначення когнітивних та психолінгвістичних чинників мовного впливу на свідомість українців; 5) дослідження структурно-семантичних особливостей лексем, використовуваних із метою впливу на реципієнта в ході ведення інформаційної війни.

Мета дослідження – окреслити лінгвокогнітивні, психолінгвістичні параметри дискурсу інформаційної війни та можливості їхнього впливу на суспільну свідомість.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) обґрунтувати доцільність використання терміна *дискурс інформаційної війни*, а також визначити диференційні ознаки досліджуваного дискурсу;

2) з'ясувати основні способи та засоби маніпуляції в межах дискурсу;

3) виявити типові ворожі наративи російської пропаганди та засоби їхнього творення;

4) за допомогою теорії фреймових мереж окремих концептів продемонструвати особливості використання мовних засобів з метою руйнування історичної пам'яті, нівелювання образів ворога та батьківщини;

5) окреслити диференційні ознаки та мовний інструментарій дискурсів агресії та опору;

6) проаналізувати роль перейменувальних процесів у топоніміці як засобу ведення інформаційної війни;

7) методом психолінгвістичного експерименту встановити суспільні мовні реакції на нові назви населених пунктів;

8) змодельовати структуру асоціативно-семантичного поля «ВІЙНА» на матеріалі дискурсу інформаційної війни;

9) простежити аксіологічну динаміку мовних знаків дискурсу.

Об'єкт дослідження – дискурс інформаційної війни, а саме: тексти різних жанрів, у яких висвітлено російсько-українське протистояння як в історичному плані, так і в період активної фази збройного конфлікту (з 2014 р.– дотепер).

Предмет дослідження – лінгвокогнітивні, психолінгвістичні аспекти мовних одиниць дискурсу інформаційної війни.

Матеріал дослідження становлять 10 тисяч мікроконтекстів слововживань, у яких наявний маніпулятивний вплив щодо висвітлення російсько-українського протистояння. На основі дослідження контекстів також виявлено мовні засоби, які піддано окремому аналізу: 907 конститuentів у межах асоціативно-семантичного поля ВІЙНА; 324 мовні засоби руйнування історичної пам'яті та 150 засобів її відновлення; 374 номени розпалювання

ворожнечі; 170 мовних одиниць нагнітання релігійної нетерпимости; 60 засобів розмивання образу ворога.

Джерельну базу дослідження дібрано в такий спосіб, щоб максимально представити інформаційний вплив на суспільство; з цією метою розглянуто тексти ЗМІ (електронних і телебачення), соціальних мереж, а також офіційні коментарі представників органів державної влади. З метою пояснення суперечливого трактування історичних явищ проаналізовано також відповідну тематичну наукову та публіцистичну літературу. Отже, джерельну базу дослідження становлять тексти:

1) щоденних зведень штабу АТО / ООС (2014 – 2021 рр.);

2) електронних інформаційних і розважальних ресурсів та урядових порталів: *adm-km.gov.ua, anekdot.kozaku.in.ua, apostrophe.ua, atn.ua, armyinform.com.ua, babel.ua, bbc.com, bilshe.com, bintel.org.ua, censor.net, centr.kr.ua, chutalnuku.blogspot.com, day.kyiv.ua, depo.ua, detector.media, dialog.ua, donpatriot.news, dsnews.ua, dyvys.info, ednist.info, enigma.ua, espreso.tv, eurointegration.com.ua, fakty.com.ua, forum.pravda.com.ua, galinfo.com.ua, gazeta.ua, glavcom.ua, glavnoe.ua, golospravdy.eu, gordonua.com, gre4ka.info, hromadske.ua, intvua.com, ipress.ua, iprosvita.com, kmu.gov.ua, kontrakty.ua, korrespondent.net, lb.ua, livejournal.com, m.ukropen.net, news.liga.net, news.obozrevatel.com, nkontrol.org.ua, novynarnia.com, nrada.gov.ua, nv.ua, obozrevatel.com, one.kr.ua, opinionua.com, patrioty.org.ua, politiko.ua, politnavigator.net, pravda.com.ua, portal.lviv.ua, president.gov.ua, prn.ua, prolviv.com, rada.gov.ua, radiosvoboda.org, religionpravda.com.ua, replyua.net, russia.tv, rozdil.lviv.ua, segodnya.ua, silske.org, site.ua, slovoidilo.ua, spzh.news, stopcor.org, strana.ua, styler.rbc.ua, suspilne.media, texty.org.ua, tsn.ua, tverezo.info, tyzhden.ua, ua.112.ua, ua.krymr.com, uapress.info, ua-stena.info, uazmi.org, ukrainian.voanews.com, ukr-anekdot.org, ukranews.com, ukrinform.ua, unian.ua, veterano.com.ua, volyn.com.ua, volynnews.com, vybor.ua, wz.lviv.ua,*

zagittya.com.ua, zaxid.net, zbruc.eu, zik.ua, zn.ua, znaj.ua, zpu.kr.ua, 112.ua, 24tv.ua, 5.ua;

3) новинних сюжетів та виступів учасників політичних ток-шоу українського телебачення («24 канал», «Україна 24», «Прямий», «Еспресо», «5 канал», «Інтер», «112 Україна», «ZIK», «Наш», «NewsOne», «ICTV», «Перший незалежний»);

4) дописів та коментарів у соціальних мережах «Фейсбук», «Твіттер», «Тікток», «Телеграм»;

5) виступів політиків та держслужбовців;

6) науково-популярних та публіцистичних праць, у яких висвітлено історичні процеси розвитку України (*АнтиМІФ*: проєкт Українського інституту національної пам'яті; *Бій під Крутами в національній пам'яті* (2013); *Бій під Крутами 2013: Бій під Крутами в національній пам'яті* (2013); *Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле* (2017); *Верстюк В. Ф. Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження)* (2004); *Верстюк В. Ф. Громадянська війна в Україні 1917–1921* (2004); *Верстюк В. Від “Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войны на Украине (1917–1920)” до “Нарисів історії Української революції” й далі: трансформації дослідницької парадигми* (2017); *Грабовський С. Чи була “золота доба Єкатерини” справді “золотою”?* (2014); *Енциклопедія історії України: в 10 т.* (2003-2019); *Іхтамнети Сталіна. Для кого змішали перший “коктейль Молотова”* (2017); *Ковальчук М. Бій під Крутами: відомі й невідомі сторінки* (2014); *Кревецький І. “Не было, нет, и быть не может!”* (1904); *Кривизюк Л. П. Журналістська діяльність Симона Петлюри* (2008); *Кучма Л. Україна – не Росія* (2003); *Литвин С. Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917–1926 рр.)* (2018); *Маланюк Є. Крути. Народили нового українця* (1941); *Наконечний Є. П. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями* (2001); *Оглоблин О. «Українсько-московська війна 1708–1709 року. Полтавська катастрофа»* (1960),

Пояснювальна записка до проекту Постанови Верховної Ради України «Про об'єднуюче (соборне) найменування міста Кіровоград Кіровоградської області» (2016), Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство (2006), Тинченко Я. Лицарі Зимових походів. 1919–1922 рр. (2017));

7) друкованої релігійної літератури (*Українська православна церква: Відносини із державою. Ставлення до АТО та церковного розколу... Питання і відповіді. До 35-річчя Харківського Собору*". 2017);

8) агітаційних виборчих матеріалів (листівки, окремі публікації в друкованих ЗМІ).

Наукова новизна одержаних результатів. Уперше у вітчизняному мовознавстві виділено тематику російсько-українського інформаційного протистояння як окремий дискурсивний конструкт та здійснено його ґрунтовне дослідження на основі вивчення текстів збройного конфлікту протягом дев'яти років (з 2014 р. – до середини 2023 р.); виділено головні ознаки дискурсу інформаційної війни; подано комплексний опис мовних засобів ведення інформаційного протиборства; визначено основні способи мовної маніпуляції; виявлено лінгвальний інструментарій розпалювання ворожнечі, а також засоби мовного опору інформаційній агресії; встановлено основні пропагандистські наративи та актуалізовані в них концепти; змодельовано структуру асоціативно-семантичного поля «ВІЙНА».

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в ній вперше визначено окремий дискурсивний статус теми інформаційної війни; виявлено способи мовних маніпуляцій; описано концепти, використовувані в досліджуваному дискурсі як спосіб впливу на суспільну свідомість; змодельовано структуру лексико-семантичного поля «ВІЙНА» та висвітлено вплив його конститuentів на формування громадської думки. Основні положення та висновки є внеском у вивчення впливу на суспільну свідомість у межах таких дисциплін, як когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, сугестивна лінгвістика, дискурсологія.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використати його результати для: 1) проведення лінгвістичних експертиз та підготовки лінгвістичних висновків спеціаліста в межах кримінальних проваджень за статтями 110 («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»), 111-1 («Колабораційна діяльність»), 161 («Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками»), 436-2 («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників») Кримінального кодексу України; 2) підготовки фахівців з інформаційної безпеки й протидії ворожій пропаганді; 3) формування методичних рекомендацій для органів державної влади (Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України, обласних/ районних/ міських державних адміністрацій, обласних/ районних/ міських рад тощо) й широкої громадськості щодо виявлення в інформаційному просторі шкідливих пропагандистських наративів та формування власних наративів опору; 4) написання наукових праць з когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, дериватології, лексикології, медіалінгвістики, стилістики; 5) підготовки навчальних посібників зі стилістики, лексикології, інформаційної війни, журналістики; 6) викладання курсів когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, медіалінгвістики, лінгвістичної прагматики, політичної лінгвістики.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплексні методики дослідження. Зокрема, використано такі *загальнонаукові методи*: а) *аналіз і синтез*, які уможливили теоретичні узагальнення й структурування обраного матеріалу); б) *описовий*, що допоміг на основі використання прийомів *спостереження й систематизації* здійснити ґрунтовний опис мовних засобів маніпулювання суспільною думкою; в) *індукції та дедукції*, завдяки яким вдалося виокремити закономірності вживання тих чи тих мовних засобів з метою впливу на реципієнта й узагальнити висновки, отримані під час

дослідження дискурсу інформаційної війни. Серед *спеціальних лінгвістичних методів* вибрано: *дискурс-аналіз*, який дав можливість розглядати мовні явища не ізольовано, а в межах впливу історичного та соціального контекстів, а отже, інтерпретувати дійсність, нав'язувану інформаційним впливом; *концептуальний аналіз*, за допомогою якого описано вплив лексем та мікроконтекстів на світоглядну картину мовців, тобто на когнітивну діяльність; вдалося не тільки визначити елементи семантики слова, а й пояснити взаємозв'язок цих елементів у межах концептуальної структури – з цією метою задіяно *теорію побудови фреймових мереж*; когнітивна інтерпретація досліджуваних текстів дає можливість структурувати вершини концептів методом *моделювання асоціативно-семантичного поля* (АСП); психолінгвістичний *метод асоціативного експерименту* використано з метою виявлення реакцій реципієнтів на слова-подразники; *компонентний аналіз* дає змогу виділити головні способи мовних маніпуляцій виокремленням сем; для визначення моделей творення неологізмів у межах дискурсу інформаційної війни використано *словотвірний аналіз*, а для встановлення словотворчих засобів лексичних інновацій застосовано *морфемний аналіз дериватів*; на різних етапах задіяно *метод кількісного аналізу* з метою визначення відсоткового співвідношення досліджуваних мовних одиниць.

Особистий внесок здобувача. Дослідження здійснене автором самостійно, усі публікації у фахових українських періодичних виданнях та у виданнях іноземних країн, а також розділи в монографіях і тези доповідей у збірниках матеріалів конференцій є одноосібними. Серед публікацій у виданнях, що індексуються в базах даних Scopus та Web of Sciences, 2 праці одноосібні, 2 – у співавторстві.

Апробація результатів дисертації. Сформовані в представленій праці підходи до аналізу пропагандистського тексту використані під час підготовки лінгвістичних висновків спеціаліста на запит Управління Служби безпеки України в Кіровоградській області в період з 2014 року до теперішнього часу

щодо визначення ознак мовного злочину (у межах правопорушень за статтями 110, 111-1, 161, 436-2 Кримінального кодексу України).

Основні положення представлені в доповідях на 19 міжнародних та 3 всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях:

– *міжнародних*: Міжнародній науковій конференції «Функціональна природа тексту як лінгвoseміотичного, комунікативного і мовно-мисленнєвого утворення» (Київ, 2014), Міжнародних науково-практичних конференціях «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кропивницький, 2015; 2017; 2020); Міжнародній соціолінгвістичній конференції «Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки: Україна і світ» (Львів, 2016), III Міжнародній конференції «Мова: Класичне – Модерне – Постмодерне» (Київ, 2017), V Міжнародній науковій конференції «Світ мови – світ у мові» (Київ, 2019), Міжнародній науковій конференції «Мовознавча наука у XXI столітті» (Київ, 2020), III Міжнародній науково-практичній конференції «Мова як засіб міжкультурної комунікації» (Херсон, 2020), Міжнародній науковій конференції «Мова, культура та переклад у XX – XXI ст. (до 130-річчя з дня народження проф. Миколи Зерова)» (Київ, 2020), V Міжнародній науково-практичній конференції «Журналістика. Філологія. Медіаосвіта» (Полтава, 2020), Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми філологічних наук, міжкультурної комунікації та перекладознавства в Україні та ЄС» (Венеція, 2020), I Міжнародній науковій спеціалізованій конференції «Сучасний педагог та теорія педагогіки, філологічні диспути та наука про мову» (Хмельницький, 2021), V Міжнародній науковій конференції «Мова: класичне – модерне – постмодерне» (Київ, 2021), III Міжнародній науково-практичній конференції «Scientific researches and methods of their carrying out: world experience and domestic realities» (Вінниця (Україна) – Відень (Австрія), 2022), I Міжнародній науково-практичній конференції «Слово в сучасній науковій парадигмі: євроінтеграційний контекст» (Кропивницький, 2022), XX Міжнародній конференції з актуальних проблем лінгвістичних досліджень

«Мова, думка, людина», присвяченій пам'яті й з нагоди 95-річчя від дня народження доктора філологічних наук, професора Лідії Андріївни Лисиченко (Харків, 2023); III Міжнародній славістичній конференції «Національні наукові традиції в слов'янському світі», присвяченій пам'яті святих Кирила і Мефодія (Київ–Софія–Харків–Шумен, 2023); Міжнародній науковій конференції «Соціальні комунікації в умовах глобалізаційних процесів: стан, тенденції, перспективи» (Тернопіль, 2023);

– *всеукраїнських*: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Переименовальні процеси в топоніміці як ціннісний вибір українського суспільства» (Кропивницький, 2015), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми дослідження української мови й методики її навчання в закладах загальної середньої та вищої освіти» (Полтава, 2021), X Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих науковців «Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи» (Луцьк, 2023).

Публікації. Основні результати здійсненого дослідження викладено в 31 праці: 2 розділи в монографіях, 16 статей у наукових фахових виданнях України, 3 в періодичних виданнях інших держав, 2 – у виданнях, що входять до бази даних Scopus, 2 – Web of Sciences, 6 у виданнях, які не належать до фахових.

Структура дисертації. Дисертаційна праця складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку наукової літератури (353 позиції), списку джерел ілюстративного матеріалу (141 позиція), додатків (3). Містить таблиці (18), рисунки (2), ілюстрації (3), діаграми (1). Загальний обсяг праці – 483 сторінки, обсяг основного тексту – 393 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ВИВЧЕННЯ ДИСКУРСУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

1.1. Дискурс інформаційної війни як об'єкт дослідження

Обрана тема представленої розвідки вимагає доведення доцільності вживання тих чи тих слів і сполук на позначення мовного супроводу збройного протистояння. У цьому контексті важливо визначитися із семантикою сполук *інформаційна війна* та *дискурс інформаційної війни*, а також чітко структурувати термінологічний інструментарій дослідження цього дискурсу.

1.1.1. Термінологічний апарат дослідження інформаційної війни

Проблема термінології інформаційної війни давно стала предметом зацікавлень у різних галузях науки. Однак термін *інформаційна війна* досі не має однозначного трактування, оскільки є багатоаспектним поняттям, яке можна пояснити з позиції міждисциплінарних підходів.

У науковій літературі існує багато визначень цієї терміносполуки, а також відповідних синонімів чи родо-видових понять. Явище інформаційної війни стосується не тільки періоду бойових дій. Таке протистояння можливе ще задовго до безпосереднього факту воєнної агресії. Також його не варто пов'язувати винятково з темою міжнародних відносин, оскільки воно може стосуватися і комплексу будь-яких заходів щодо дискредитації особи, події, явища і т. ін., наприклад, дій стосовно політичних опонентів.

Уперше словосполучення *інформаційна війна* вжив А. Далес у книзі «Таємна капітуляція» [Далес 1966]. Однак остаточно як термін воно закріпилося після опублікування документа «Системи зброї та інформаційна війна» [Rona 1976]. У широкому розумінні цю сполуку трактують як «будь-який негативний інформаційний вплив на супротивника» [Короткий 2010: 331]. Щодо пояснення засобів і способів впливу найбільш повним, на нашу думку, є визначення українського політолога Є. Магди: інформаційна війна – це

«інтелектуальне протистояння концепцій, поглядів, стратегій, оформлених в короткі рядки повідомлень (стрічки новин, картинки, відео), що передаються через усі можливі канали комунікації» [Магда 2017: 104–105]. У вітчизняному науковому дискурсі зафіксовано таке визначення *інформаційної війни*: «цілеспрямований, негативний, такий, що не відповідає дійсності, інформаційний вплив Російської Федерації проти України» [Коваль 2014: 864].

Якщо раніше інформаційне протистояння виконувало в конфліктах супровідну функцію, то нині стало домінантним. Першою інформаційною війною традиційно вважають конфлікт у Перській затоці, у якому, на думку А. Кампена, «унція кремнію в комп'ютері могла мати більший ефект, ніж тонна урану» [Campen1992: 195]. Ця цитата показує процес усвідомлення зміни актуальних засобів ведення воєн, у яких інформація, а також способи і засоби її донесення, стають важливою зброєю. А тому поняття *інформація* стало мотивом для творення великої кількості термінів-неологізмів: *інформаційна інтервенція, інформаційна зброя, інформаційне протиборство, інформаційне роззброєння, інформаційна безпека, інформаційна незалежність, інформаційний суверенітет* тощо.

Проблема дефініції терміна *інформаційна війна* пов'язана з тим, що таке протистояння відрізняється від звичного поняття війни, для якої характерні такі явища: оголошення війни, введення воєнного стану, укладання миру й т.ін. Варто відзначити, що в міжнародному гуманітарному праві термін *війна* теж не має закріпленого статусу. Ці фактори ускладнюють унормування термінології. Однак науковці сходяться на тому, що нині світ вдається до більш ефективних практик воєн – за розум, світогляд суспільства, а тому й звичні донедавна підходи не можуть бути застосовані до визначення конфліктів сучасного типу. Усю термінологію в межах позначення воєн та дотичних явищ вважаємо за доцільне поділити на такі групи: 1) *конвенційна війна*; 2) *інформаційна війна*; 3) *гібридна війна*; 4) *мережева війна*.

Названі сполуки варто розподілити відповідно до тематичних груп з висхідними лексемами, виокремлюючи синонімні терміни та терміни, що є видовими поняттями відносно висхідної терміносполуки.

Група термінів з висхідною сполукою *конвенційна війна*.

Синоніми: *традиційна війна, звичайна війна* (усього 2). Термін *конвенційна війна* походить від англ. *conventional* (звичайний). Цією сполукою позначають «збройні конфлікти, які відкрито веде одна держава проти іншої за допомогою своїх регулярних армій» [Van Creveld 2004: 1]. Такий тип війни передбачає наявність лінії фронту та безпосередніх битв [Kalyvas 2003: 2]. Однак ще майже 20 років тому дослідники стверджували, що такий тип війни занепадає [Van Creveld 2004: 14].

Група термінів з висхідною сполукою *інформаційна війна*.

Синоніми. У межах цієї групи виділяємо одиниці одного рівня, що використовувані як синонімні до терміна *інформаційна війна*. Зокрема, терміни *інформаційне протиборство, інформаційна агресія, консцієнтальна війна, інформаційно-психологічна війна, психологічна війна, когнітивна війна, війна за свідомість*. Усього 7 одиниць.

Терміном *консцієнтальна війна* (від лат. *conscientia* – свідомість) позначають війну, метою якої стає ураження свідомості, руйнування ідентичності й здатності до самоідентифікації [Вартанова 2017; Ващенко 2020; Горбенко 2017], що повністю відповідає завданням *інформаційної війни*.

У науковій спільноті послуговуються також терміном *психологічна війна*. Вважають, що першим (1920 р.) його вжив британський історик Дж. Фуллер, аналізуючи період Першої світової війни.

Інформаційну війну також називають *когнітивною* і трактують як вплив на вищий рівень мислення людини, на смисли й цінності, які визначають її поведінку. Водночас деякі науковці вбачають різницю між інформаційною та когнітивною війною, зазначаючи, що перша не змінює переконань людини на відміну від другої [Почепцов 2013]. Однак аналіз опрацьованої нами літератури

дає підстави стверджувати, що пояснення цих термінів, якщо й відрізняється на рівні формулювання дефініції, то абсолютно збігається у меті й завданнях. Наприклад, в «Енциклопедії сучасної України» так визначено термін *інформаційна війна*: «Вплив на населення іншої країни в мирний або військовий час через розповсюдження певної інформації та захист громадян власної країни від такого впливу» [Пилипчук 2011]. Водночас у цій же словниковій статті визначено такі завдання інформаційної війни, як «підрив морал.-психол. стану, зміна поведінк. й емоц. настрою, дезорієнтація та дезінформація, послаблення певних традицій і переконань, залякування влас. народу образом ворога, а супротивника – своєю могутністю» [Пилипчук 2011]. Тобто виконання поставлених завдань автоматично передбачає зміну переконань тих груп людей, проти яких цю війну ведуть, що повністю відповідає завданням когнітивної війни.

Терміносполуку *інформаційне протиборство* (*information warfare*). офіційно Міністерство оборони США почало використовувати з 1992 року на позначення радіоелектронної боротьби. Англійський термін *warfare* має кілька значень: «боротьба», «війна», «зіткнення», «бойові операції», «бойові дії». Його найчастіше перекладають як *протиборство*. А тому термін *інформаційне протиборство* інколи трактують як поняття вищого рівня, що має підрівні: *інформаційна агресія* та *інформаційна війна*. Однак аналіз наукового та публіцистичного дискурсу дає підстави стверджувати, що в українському сегменті терміни *інформаційна війна* та *інформаційне протиборство* вживають як синоніми.

Видові поняття: У межах цієї групи виділено терміни нижчого рівня, що є видовими поняттями відносно родового «інформаційна війна»: *інформаційна експансія*, *інформаційно-психологічна спецоперація* (ІПСО), *семантична війна*, *війна дискурсів*, *війна смислів*, *війна наративів*, *інформаційне озброєння* (або перетворення інформації на зброю), *інформаційне роззброєння*. Усього – 8 одиниць.

Видове поняття *інформаційна експансія* передбачає розширення інформаційного впливу на інші території за межами країни.

Ще один видовий термін – *інформаційно-психологічні спецоперації* (ІПСО) – позначає поняття, що є різновидом інформаційної війни, і передбачає короткі інформаційні кампанії донесення до реципієнта інформації з метою швидкого впливу на його почуття, емоції і критичне мислення. Термін *психологічні операції* вперше вжитий контр-адміралом Е. Захаріасом в 1945 році щодо війни з Японією [Почепцов 2016: 59]. Прикладом таких інформаційно-психологічних операцій можна вважати, зокрема, поширену практику надсилання у 2014 році українським бійцям на фронті смс-повідомлень такого змісту: «Отримай повістку сам. **Похоронка** прийде **дружині й дітям**»; «Олігархи багатіють, **твоя сім'я бідніє**, йди додому, поки живий» та ін. У таких текстах ключовими є лексеми, покликані змусити солдата відчувати страх за свою родину, почуття несправедливості своєї участі у війні.

Існує також терміносполука *семантична війна*, яку використовують на позначення війни за сенси, тобто за створення нових дискурсів; тому її ще називають *війною дискурсів* [Тарасова 2020].

Термін *інформаційне озброєння* (або *перетворення інформації на зброю*) визначають як «використання інформації не для збільшення простору свободи, прав, знань громадян, а для його звуження, тобто досягнення цілей домінування, демотивації, деморалізації та знищення опонента», а *інформаційне роззброєння* як «міжнародну боротьба проти інформаційної агресії, нейтралізація основних інструментів і каналів її поширення та накладення санкцій проти суб'єктів, які таким поширенням займаються» [Приборкати гідру 2018: 14].

Група термінів з висхідною сполукою «гібридна війна».

Синоніми: *гібридна агресія, нелінійна війна, нерегулярна (іррегулярна) війна, гібридна фаза війни*. Усього – 4 одиниці.

Традиційно вважають, що термін *гібридна війна* (*hybrid warfare*) вперше вжив генерал Дж. Н. Меттис на конференції з питань оборони, організованій Інститутом ВМС США. Пізніше Дж. Н. Меттис спільно з Ф. Хоффманом опублікували статтю, присвячену трактуванню поняття гібридної війни [Mattis 2005]. Теорію *гібридної війни* інколи називають у наукових колах саме *теорією Меттиса-Хоффмана*. В одній зі своїх праць Ф. Хоффман зазначає, що війна – це не тільки бойові дії, а реальність, яка розвивається, а отже, змінює наше сприйняття дійсності й наш лексикон [Hoffman 2009].

Лексема *гібридний* містить семи ‘поєднання’ та ‘різні види’ [СУМ-20]. Тобто у випадку з війною елемент гібридності вказує на використання різних видів ведення сучасних конфліктів (наприклад, поєднання елементів партизанської та громадянської воєн, повстання й тероризму) [Магда 2017: 26].

Найбільш влучним можна вважати таке визначення терміна: *гібридна війна* – це воєнні дії, здійснювані шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей [СГВ 2017: 19]. Абсолютним синонімом є термін *гібридна агресія*. Він так само позначає агресію, яку важко виявити, бо, по-перше, інформаційно і юридично її подають ніби щось інше (наприклад, громадянську війну чи серію терактів), а по-друге, країна-агресор не визнає і публічно заперечує свою участь у конфлікті.

У 2010 році Рахунковою палатою США проведено дослідження, присвячене з’ясуванню доцільності вживання терміна *гібридна війна*. Результати засвідчили, що Міністерство оборони США не дає визначення цього терміна і не планує вводити його як нормативний, оскільки не вважає цей вид війни новим, натомість для пояснення природи сучасних воєнних конфліктів посадовці вважають вичерпними терміни *традиційна* (*traditional*) та *нерегулярна* (*irregular*) війна, зазначаючи, що поняття *нерегулярна війна* передбачає «гібридність» [HW 2010].

Деколи як синонім до терміна *гібридна* використовують лексему *нелінійна*. Таку війну характеризують як «війну усіх з усіма» [Магда 2017: 35; 39]. З правового погляду термін *гібридна війна* вважають суперечливим, однак таким, що вказує на перевагу інформаційного складника конфлікту [Коваль 2014: 864]. Та все ж гібридна війна відрізняється від інформаційної передусім формами ведення протиборства.

Видові поняття: *непряма агресія, гібридна загроза, гібридний супротивник, гібридна коаліція, гібридний мир, гібридна капітуляція, гібридна перемога, гібридна мова*. Усього – 8 одиниць.

Приклад фази збройного конфлікту в Україні з 2014 до 24 лютого 2022 року є підтвердженням зміни традиційних уявлень про війну та способи її ведення. За визначенням міжнародного права, для цього періоду конфлікту в Україні можна використовувати термін *непряма агресія* – це «заслання державою чи від імені держави озброєних банд, угруповань та регулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави...» [СТ для ЗМІ 2014]. Відповідно до цього *непряму агресію* трактують як один із видів гібридної війни. У суспільному дискурсі трапляється також термін *гібридна загроза*, який дефінують так: будь-який противник, який одночасно і відповідно до ситуації використовує в оперативному бойовому просторі поєднання традиційних, нетрадиційних засобів, тероризм і злочинні організації [Glenn 2009].

Про популярність теорії гібридної війни свідчить наявність групи термінів з компонентом *гібридний*: *гібридний супротивник, гібридна коаліція, гібридна фаза війни* тощо. На тлі російсько-українського протистояння з'явилися терміни *гібридний мир* та *гібридна капітуляція*. Перший з них журналісти й політологи трактують у двох аспектах: 1) покращення стосунків з агресором на тлі продовження бойових дій [Шушарін 2015]; 2) припинення безпосередніх бойових дій, у яких гинуть люди, однак посилення дій держави-агресора, унаслідок яких загине держава-об'єкт агресії [Портников 2018]. У

квітні 2014 року цей термін стосовно позначення взаємин між Україною і Росією з'явився у виданні «Financial Times» у статті «Ukraine's hybrid peace». Другий термін – *гібридна капітуляція* – користувачі українського сегменту соціальних мереж уперше почали вживати у 2015 році, після рішення тристоронньої контактної групи щодо врегулювання кризи в Україні провести консультації з представниками окремих районів Донецької та Луганської областей. Згодом терміносполука потрапила до медійного дискурсу: «*Москва підштовхує Київ до гібридної капітуляції*» (day.kyiv.ua, 13.01.2016). Якщо спочатку термін мав іронічне забарвлення, то згодом набув чіткої семантики й нині його використовують у двох значеннях: 1) *капітуляція*, про яку буде повідомлено противника, але не громадськість; 2) відмова від спротиву, фактична відмова від окупованих територій, від європейського курсу та від власної ідентичності [Ищенко 2022].

У ЗМІ також зафіксовано термін *гібридна перемога*. Його дефінують як «залученість кожного громадянина в спротив, у першу чергу – тотальну мобілізацію, та величезні обсяги зброї, залученої різними шляхами (!) на світовому ринку» [Ищенко 2022]. Інакше кажучи, поняття гібридності в цьому випадку також акцентує на поєднанні різних шляхів досягнення перемоги.

У 2020 році зафіксовано появу терміна *гібридна мова*. За допомогою нього опозиційні сили звинувачували українську владу нібито в спробі уникати згадки слова «Росія» в контексті обговорення теми війни: «“північний сусід”, “бойовики”, “інша сторона”, “ворог” тощо – ми переходимо на ту *гібридну мову*, яку нам запропонував Путін. Там є росіяни і колаборанти. Все!» (телеканал «Україна 24», 15.08.2020).

Група термінів з висхідною сполукою «мережева війна».

Синоніми: *мережецентрична війна, мережево-центрична війна*. Усього – 2 одиниці.

Наприкінці 90-х років XX століття набули поширення терміни – *мережецентрична війна / мережево-центрична війна (Net-Centric Warfare)* та

мережева війна (Netwar). У таких видах конфлікту превалює інформаційна боротьба. Однак увагу зосереджено на військово-технічних аспектах війни, тобто об'єднання військових об'єктів і засобів в одну інформаційно-комунікаційну мережу з метою покращення взаємодії. Унаслідок цього «відбувається інтеграція складових інформаційного простору з мережами засобів ураження, бойового і тилового забезпечення, засобів розвідки і контррозвідки, зв'язку, органів управління формування громадської думки, дипломатичних відомств, релігійної, колективної і етнопсихології, економічного забезпечення, академічної науки, технічних інновацій моніторингу соціальних процесів тощо, між якими здійснюється постійний інформаційний обмін» [Зацерковний 2020].

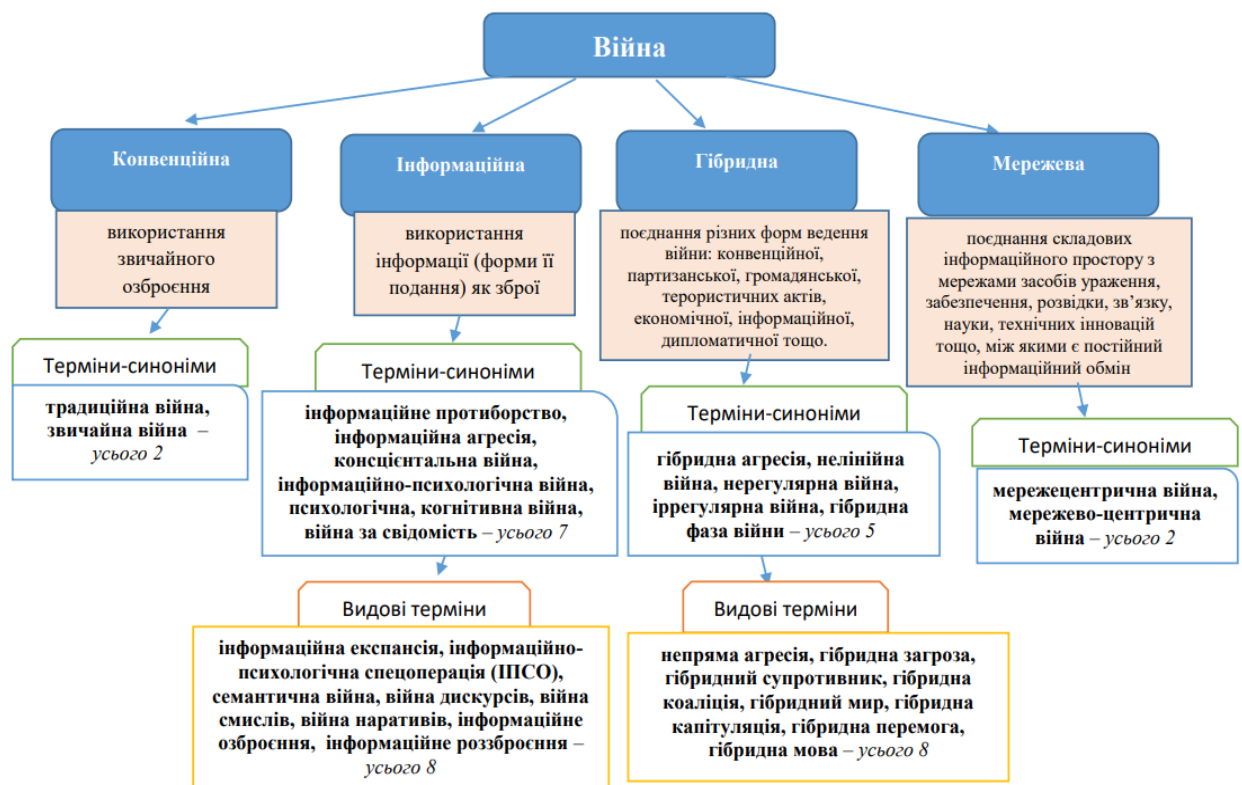

Рисунок 1. Терміни з компонентом війна, їхні варіанти-синоніми й видові розгалуження

Отже, усього в інформаційному просторі зафіксовано 36 термінів у межах теми вивчення особливостей війни. Із них: 4 терміни на позначення різних

видів війни та 16 відповідних синонімів, а також 16 видових понять. Усі розглянуті сполуки є аналітичними термінами, оскільки складаються з двох і більше компонентів. Більшість (32) є субстантивно-ад'єктивними сполуками, тобто поєднанням іменника з якісним або відносним прикметником, який уточнює родове значення субстантива. Характерний тип синтаксичного зв'язку – узгодження. Аналіз дискурсу засвідчує, що найпоширенішими є терміни *інформаційна війна* та *гібридна війна*, а також їхні синонімні та видові поняття.

Отже, вивчення термінологічного інструментарію дає підстави зробити висновки, що в нашому дослідженні доцільно використовувати саме термін *інформаційна війна*, оскільки він максимально стосується інформаційного впливу на реципієнта, а також передбачає використання маніпулятивних тактик і стратегій. У своїй роботі вважаємо за доцільне послуговуватися таким визначенням: *інформаційна війна* – це процес дискредитації і руйнування чужих смислів з одночасним нав'язуванням власних шляхом застосування всіх можливих засобів і каналів комунікації в процесі інформаційної підготовки та інформаційного супроводу російсько-українського збройного конфлікту. Основним засобом комунікації стає мова, головними каналами комунікації – ЗМІ, соцмережі, культура (зокрема мистецтво), спорт, релігія тощо.

1.1.2. Тематика інформаційної війни як окремий дискурсивний конструкт

У контексті постструктуралізму й постмодернізму різноманітні наукові галузі все частіше звертаються до мови й дискурсу як методологічної основи наукового аналізу. Уже наприкінці XX століття вчені говорили про своєрідний «дискурсивний вибух» (discursive turn) у науковій галузі [Harré 1995: 146]. Його пояснюють зміною світоглядних парадигм, що має вияв у посиленні антропоцентричного аспекту науки останніх десятиліть, а, отже, увага більше зосереджена на дослідженні мовленнєвих актів і дискурсу. За таких умов зазнає змін сутність об'єкта й предмета науки, перевагу надано сприйняттю понять та їх мовній об'єктивації.

Визначення дискурсу досі залишається проблемним, оскільки не може охопити всі нюанси різних галузей науки, які його досліджують. З позиції структурної лінгвістики дискурс трактують як «мову вище рівня речення або словосполучення» [Stubbs 1983: 1], тобто як кілька пов'язаних між собою речень. З погляду функційної лінгвістики «вивчення дискурсу – це вивчення будь-якого аспекту вживання мови» [Fasold 1990: 65].

Родоначальник дискурсивного аналізу М. Фуко розглядав дискурс як «сукупність висловлювань, що належать до однієї системи формації» і на основі цього вважав доцільним виокремлювати різні види дискурсів, наприклад *кліматичний, економічний, історичний або дискурс психіатрії* [Фуко 2003: 108].

Українська науковиця К. Серажим визначає дискурс як «складний соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурними, політичними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими чинниками, по-друге, має «видиму» – лінгвістичну (зв'язний текст чи його семантично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та «невидиму» — екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, необхідні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який упродовж розгортання дискурсу «будується» його репродуцентом (автором) та інтерпретується реципієнтом» [Серажим 2002: 326]. На образному рівні дослідниця пояснює дискурс як «життя тексту в нашій свідомості», а також накладання отриманої з нього інформації та наших знань на ментально-чуттєве інформаційне поле нашого індивідуального «Я»; на її думку, «дискурсія починається там, де з'являються додаткові змісти, що відрізняються від буквального розуміння тексту» [Серажим 2002: 12–13].

Французький дослідник Е. Бенвеніст визначає дискурс як «усіляке висловлювання, що зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресанта, а також наміри адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника» [цитовано за Кость 2010: 121].

З урахуванням викладеного можна констатувати, що дискурсивні практики ґрунтуються передовсім на використанні певного набору мовного інструментарію в тісному взаємозв'язку з екстралінгвальними чинниками та передбачають вплив на реципієнта.

У науковому вимірі виділяють різноманітні типи дискурсів. Зокрема, Ф. Бацевич услід за Г. Почепцовим пояснює такі типи дискурсів: *літературний, театральний, політичний, кінодискурс, релігійний, газетний, теледискурс, радіодискурс, рекламний, дискурс у сфері паблік рілейшнз (PR)* [Бацевич 2009: 155–162]. Лексема *дискурс* стає стрижневим елементом у багатьох терміносполуках, використовуваних на позначення мови ЗМІ та соціальних мереж: *масово-інформаційний дискурс, медійний дискурс* [Шугаєв 2019], *дискурс соціальних медіа* [Половинчак 2014; Яровий 2017], *дискурс мережевого суспільства* [Найдьонов 2017], *інтернет-дискурс* [Шестакова 2018; Шкворченко 2019], *віртуальний дискурс, онлайн-дискурс* [Кольцова 2019].

Мовний супровід російсько-українського збройного протистояння, здійснюваний кожною зі сторін, а також висвітлення пов'язаних з конфліктом подій у ЗМІ, соціальних мережах та обговорення в соціумі дають підстави виділити окремий дискурс. Беручи до уваги, що використовувані для цього мовні засоби, їхні парадигматичні та синтагматичні особливості, передовсім впливають на суспільство шляхом донесення або спростування інформації з метою завдання шкоди противнику, вважаємо за доцільне визначити такий дискурс як *дискурс інформаційної війни*. Цей термін трактуємо у двох значеннях: 1) як *результат комунікативної діяльності, мотивованої темою російсько-українського збройного протистояння з урахуванням інтра- та екстралінгвальних засобів*; 2) як *сукупність текстів, об'єднаних темою російсько-українського збройного протистояння*. Об'єктом дослідження в такому випадку стають українсько- та російськомовні усні й писемні тексти, що передували збройній фазі конфлікту (до 2014 року), але тематично з нею

пов'язані, а також тексти, що супроводжують збройні дії (з лютого 2014 року і до теперішнього часу).

Оскільки висвітлення конфлікту може здійснюватися через ЗМІ, соцмережі, наукові, мистецькі, конфесійні та інші тексти, то у своїй роботі також послуговуватимемося термінами *медійний, інформаційний, інформаційно-пропагандистський, мережевий, науковий, мистецький, релігійний, культурний дискурси*, завдяки яким можна чітко вказати канал комунікації під час дослідження дискурсу інформаційної війни. Війну найчастіше вивчають в політичній площині, а отже, дотичним до дискурсу інформаційної війни є також *політичний дискурс*.

У науковій літературі виділяють також *мілітарний (військовий) і воєнний дискурси*. Зокрема, Н. Іщенко під *воєнним дискурсом* розуміє дискурс про війну як в традиційній, так і в сучасній її формах. До розряду *воєнного дискурсу* вона зараховує дискурс військових про війну (жанр доповіді або зведення), політиків про війну (різновид політичного дискурсу в жанрі інтерв'ю), дискурс засобів масової інформації, які висвітлюють військові дії, частково – дискурси освітній, національний, гендерний, філологічний і т.ін. [Іщенко 2008]. Також Н. Іщенко стверджує, що воєнний дискурс не можливий без *національного й гендерного* [Іщенко 2008].

Однак поняття *воєнного дискурсу*, з одного боку, тематично обмежує коло досліджуваних текстів, оскільки не бере до уваги ті з них, що тривалий час передують гарячій фазі конфлікту, але однозначно є її підготовчим етапом. З іншого боку, такий дискурс передбачає висвітлення вузькоспеціальних військових тем, які не потрапляють в поле зору саме інформаційної війни, бо не впливають суттєво на суспільну думку. Так само недоцільним з погляду предмету нашого дослідження використовувати наявний у науковій літературі термін *дискурс гібридної війни* [Яворська 2016 а], оскільки він акцентує на іншому типі війни.

Отже, доцільним вважаємо використання термінів *дискурс інформаційної війни* та, зважаючи на природу конфлікту, *дискурс російсько-української інформаційної війни*, оскільки саме ці терміносполуки найбільш вдало віддзеркалюють коло досліджуваних проблем. За таким підходом, до поля зору дослідників потрапляють: 1) тексти висвітлення воєнних подій з 2014 року і дотепер; 2) теми тривалої попередньої роботи Росії щодо знецінення українських символів, зокрема мови, історії, культури, та в цілому спроб руйнування української ідентичності; 3) тексти різноманітної тематики, які безпосередньо не пов'язані з воєнними діями, але мають антиукраїнське спрямування; 4) тексти, що допомагають здійснювати опір інформаційній агресії.

1.1.3. Диференційні ознаки дискурсу інформаційної війни

Визначення статусу теми інформаційного протистояння потребує чіткого встановлення ознак, що вирізняють цей дискурсивний простір з-поміж інших.

1. Наскрізна сугестивність. Перманентний вплив на свідомість суспільства прослідковано у загальній тканині досліджуваного дискурсу.

2. Узагальнювальність учасників комунікації. У дискурсі інформаційної війни семантика дихотомії *адресант* – *адресат* набуває узагальнювального змісту. Поняття *адресант* доцільно дефінувати так: сторона конфлікту, яка формує маніпулятивні тексти й поширює їх, а номеном *адресат* варто називати суспільство, на яке ці тексти орієнтовані. Пропагандистська мета передбачає вплив більше не на конкретну людину, а на великі групи населення, в ідеалі – на більшу частину власного суспільства та суспільства-опонента.

3. Зрозумілість широкому колу реципієнтів. Оскільки досліджуваний дискурс орієнтований на широку аудиторію, йому притаманні прості для розуміння мовні засоби та сформовані ними наративи.

4. Нав'язувана оцінність. Створений у межах досліджуваного дискурсивного поля текст покликаний нав'язати суспільству оцінку стосовно

тих чи тих осіб, подій, явищ. У межах нав'язуваної оцінки доцільно виокремити такі ознаки як *героїчність* та *агресивність* (докладніше в розділах 3 й 4).

5. Необмеженість жанрів. Аналіз засвідчує, що маніпулятивний вплив може бути здійснено текстами будь-яких жанрів, наприклад: новинними повідомленнями, інтерв'ю, дописами й коментарями в соцмережах, сценаріями культурних заходів, репліками героїв кінострічок, віршами, анекдотами тощо.

6. Орієнтованість на ментальну картину світу певного суспільства. На когнітивному рівні пропаганда передбачає такі механізми: а) увідповіднити нав'язувані наративи з ментальною картиною світу суспільства, на яке здійснено вплив (наприклад, узгодити інформацію із традиційним поняттям *свій – чужий*); б) зруйнувати окремі елементи структури цієї картини світу (наприклад, змінити ставлення до цінності людського життя).

7. Інформаційна варіативність. Ця ознака полягає в тому, що за допомогою мовного інструментарію створюють велику кількість різних версій тієї самої події чи явища. До такого вдаються з метою дезорієнтувати суспільство, заплутати його у великій кількості варіантів та нівелювати бажання встановлювати правду. Наприклад, одночасне побутування наративів *«Росія не напала, а прийшла закінчувати війну»* та *«Росія змушена була вторгнутися в Україну, інакше б Україна напала»*.

Отже, зважаючи на описане вважаємо за доцільне розглядати тематику російсько-української інформаційної війни як окремий дискурсивний конструкт з притаманним йому унікальним набором ознак.

1.2. Лінгвокогнітивний, психолінгвістичний та аксіологічний аспекти дослідження дискурсу інформаційної війни

Особливістю інформаційної війни є те, що хоч її ведуть на інформаційному рівні, але кінцевою метою стає вплив на свідомість індивіда, його картину світу й ціннісні орієнтири. Слова, за допомогою яких передано інформацію або особливості поєднання їх у висловленні, здатні викликати певну психічну реакцію реципієнта, відповідні асоціати до нав'язуваних

образів, спонукаючи до висновків, формуючи упереджене ставлення до позначуваних словом понять. Звідси й посилена увага до терміна *психологічна війна*. У таких випадках варто звернути увагу на *психолінгвістичний* аспект дослідження дискурсу інформаційної війни, який опирається, зокрема, й на вивчення ментальних процесів сприймання символічної природи мови.

За кожним словом зазвичай закріплено чіткі асоціації, враховуючи які можна нав'язати суспільству готову думку щодо певних понять чи явищ. Наприклад, фраза в новинах «Учасники мітингу викрикували фашистські гасла» може викликати в мовця різні асоціації до слова «фашистські», наприклад *загроза, вбивство, смерть*. А отже, усі ці негативні конотації на емоційному рівні будуть закріплені за учасниками акції, адже у свідомості мовця виникне асоціативна зв'язка: *учасники акції → вигукують фашистські гасла → отже, вони фашисти → отже, від них іде загроза*. У результаті таких асоціацій переконання, які відстоюють учасники акції, теж отримають ті самі негативні конотації і як результат – несприйняття.

Когнітивний і психологічний напрями є близькими за ознакою зв'язку мови й мислення, оскільки психо- та когнітивна лінгвістика покликані віддзеркалювати ментальні взаємозв'язки й операції, притаманні мовцю.

Пропагандистський текст переважно збудований у такий спосіб, щоб викликати необхідні психічні реакції на певні слова і явища, тому дослідження асоціативних зв'язків між лексемами є важливим складником нашої роботи. Зокрема, психолінгвістичний аспект дослідження взято до уваги під час проведення асоціативного експерименту (Розділ 4) та в ході моделювання структури асоціативно-семантичного поля *ВІЙНА* (Розділ 5). Такий підхід дає можливість прослідкувати асоціативні зв'язки між словами, активно використовуваними в дискурсі інформаційної війни.

У межах вивчення психолінгвістичних особливостей дискурсу інформаційної війни варто брати до уваги поняття *сугестивної лінгвістики* – науки, що вивчає феномен сугестії (навіювання) як комплексну

психолінгвістичну проблему [Сугестивні технології 2011: 176]. Сугестію (навіювання) визначають як «процес впливу на психіку людини, пов'язаний зі зниженням свідомості й критичності при сприйнятті навіяного змісту, який не вимагає ні розгорнутого особистого аналізу, ні оцінки спонукання до певних дій. Суть навіювання полягає у впливі на відчуття людини, а через них – на її волю і розум» [Сугестивні технології 2011: 16–17]. Саме вплив на свідомість людей і є метою інформаційної війни.

Аксіологічний аспект дослідження інформаційної війни полягає в тому, що в процесі сприйняття світу формується також система ціннісних орієнтирів як суспільства в цілому, так і кожного індивіда зокрема. В умовах війни актуалізуються базові цінності аксіосфери: *збереження життя (свого та близьких), цінність належності до певної нації, збереження незалежності країни*. Вдало використовуючи слова, можна міняти ціннісні установки реципієнта: знецінювати явища, поняття, символи або навпаки надавати їм важливості. Наприклад, російська сторона маркує українських військових лексемою *укуп*, а українська сторона позначає ворогів лексемою *орки*. Таке маркування дегуманізує позначувані цими словами суб'єкти і налаштовує суспільство на сприйняття інформації про їхню загибель як позитивну, нівелюючи важливу суспільну догму цінності людського життя.

Оскільки в межах інформаційної війни посилюється поляризація суспільної думки, то особливої актуальності набуває сприйняття будь-якої події в межах бінарної опозиції *добре – погане*. Важливим стає вивчення *категорії оцінки*, оскільки вона, «поряд з іншими соціально-психологічними аспектами пізнання, входить до ментально-мовленнєвої репрезентації дійсності, причому може варіюватися в плані форми, змісту та функції залежно від особливостей соціально-мовленнєвих ситуацій, у яких здійснюється акт оцінки» [Киричук 2012: 126].

Оцінність визначають як «семантико-стилістичну категорію, яка, ґрунтуючись на протиставленні часткових значень негативної, позитивної чи

нейтральної оцінки, передає ставлення мовця до названого предмета, явища чи поняття» [Коць 2016: 79]. Даючи оцінку певним об'єктам, закладаючи її в назву, мовці передусім висловлюють своє ставлення до певних реалій відповідно до системи культурних концептів *ДОБРО – ЗЛО, ЛЮБОВ – НЕНАВИСТЬ, ДОБРЕ – ПОГАНЕ* та ін. Ця категорія віддзеркалює особливості світоглядної парадигми мовців, тобто певної картини світу. Адже концепт, хоч і «може бути виявленим виключно в мовленні, у тексті, але відкладається він, формується ... тільки в мові мозку, у ментальному лексиконі» [Карпенко 2006 у: 92]. Розуміння оцінки на лінгво-філософському рівні базується на твердженні, що оцінка – це бінарна категорія, яка «співвідноситься з категорією «норма», що є історично змінюваним і національно забарвленим поняттям; характеризується градуальністю (ознаку можна виразити найбільшою – більшою – меншою – найменшою мірою)» [Монахова 2016: 63].

Пропагандистський вплив передбачає маніпулювання оцінкою, яку нав'язують реципієнтові як позитивну чи негативну. Така оцінка може бути виражена експліцитно та імпліцитно. Найчастіше текст сформований так, щоб реципієнт не помічав її в повідомленні, а тому приймав некритично і вважав, що сформував її самостійно, хоча насправді перейняв разом із повідомленням.

Уже згадане загальне інваріантне значення оцінки, виражене бінарним контрастом *добре – погане* здебільшого реалізоване в лексемах з *мейоративною (позитивною)* чи *пейоративною (негативною)* семантикою. Показово, що в дискурсі інформаційної війни нейтральна оцінка зведена до мінімуму, оскільки не відповідає стану поляризації, яку формують сторони конфлікту.

Психічні реакції, зміни ціннісних переконань, будь-яке оцінювання є наслідком впливу на когнітивну систему індивіда. Так, І. Онищенко зазначає, що як один із прагматичних компонентів семантики слова, «оцінне значення є носієм *когнітивної* інформації (логічні судження суб'єкта про цінність об'єкта) та емоційного навантаження (емоційне ставлення суб'єкта мовлення до об'єкта

оцінювання), що зумовлює виділення його різних типів – загальнооцінного і частковооцінного» [Онищенко 2004: 8].

Когнітивна система, або система пізнання (від лат. *cognitio* – пізнання), визначає взаємодією людини із Всесвітом. Отримані *знання* надають певності діям індивіда, оскільки так світ стає для нього передбачуваним і має вигляд впорядкованості [Maturana 1970: 1]. На основі таких когнітивних підсистем, як *мова*, *мислення* й *свідомість* формується *картина світу* індивіда. Вона, з одного боку, є спільною для соціуму, але з іншого – унікальною для окремої особистості. Виникає у свідомості мовця на основі сприймання навколишньої дійсності, і після обробки через оцінювання індивідом формується думкою і виражається за допомогою мовних знаків. Тобто *мова* є своєрідним відбитком людського мислення, певної картини світу. У цьому й полягає *когнітивний* аспект її дослідження. Поняття *картина світу*, за словами Т. Космеди, стало основним смисловим базисом, на якому тримається вся логіко-семантична система мови, а факт віддзеркалення в мові світогляду й світовідчуття як окремих індивідів, так і цілих людських груп дозволяє вважати мову специфічним знанням, поряд із знанням інтуїтивним, безпосереднім та науковим, теоретичним [Космеда 2001: 7].

Для того, аби актуалізувати необхідні концепти, пропагандистський текст має містити відповідні слова, які ці концепти вербалізують. Наприклад, у наборі слів і сполук *ворог народу*, *відлига*, *застій*, *гласність*, *кравчучка*, *любі друзі*, *йолка*, *Томос*, *диджиталізація*, *бавовна*, який на перший погляд може здатися випадковим, насправді представлений проміжок часу майже в сто років, і кожен із названих компонентів символізує певну політичну епоху. Цей приклад демонструє потенціал лінгвокогнітивної системи у здатності викликати певні реакції реципієнта та впливати на нього.

Як зазначено, терміни *інформаційна-*, *психологічна-*, *когнітивна війна* є синонімічними, оскільки в інформаційній війні увага передусім зосереджена на боротьбі за свідомість суспільства, а точніше – за руйнування індивідуального

та колективного когнітивного просторів противника. З урахуванням того, що такий вплив на суспільну картину світу відбувається за допомогою мовних знаків, то таку війну можна назвати також *лінгвокогнітивною* і трактувати її як війну мовними знаками з метою формування, нав'язування чи руйнування системи образів і уявлень про світ.

1.2.1. Мовні засоби як основа формування бінарної опозиції *свій – чужий*

Лінгвокогнітивний підхід дослідження передовсім важливий, оскільки в період збройних конфліктів погляди людей поляризуються. Мовець сприймає світ відповідно до дихотомії *свій – чужий*, чітко розмежовуючи всі поняття між цими двома категоріями. Тому для суспільства, яке змушене захищатися від агресії, важливою стає потреба єдності в поглядах на ситуацію. Водночас потрібно зважати, що запропоновані спільноті певні мовні одиниці і, як наслідок, закріплені за ними образи повинні узгоджуватися з традиційною картиною світу реципієнта, яка віддзеркалює базове сприйняття важливих символів, наприклад, захисника й ворога як складників дихотомій *свій – чужий*, *добрий – поганий*. І саме від добору мовних знаків у текстах про війну значною мірою залежить те, до якої із категорій цих дихотомій мовець зарахує, наприклад, військових кожної з армій.

Суспільство співчуває чи протистоїть одній зі сторін конфлікту залежно від того, за допомогою яких слів отримує інформацію про події. Дослідник Г. Почепцов подає два показові приклади, коли маркування учасників конфлікту суттєво вплинуло на результат війни. Зокрема, Британія змушена була відмовитися від продовження англо-бурської війни, оскільки британська преса назвала бурів *борцями за свободу*, а англійські війська – *душителями свободи* [Почепцов 2013]. Відповідно до традиційної мовної картини світу суспільство розподілило сторони конфлікту в межах дихотомії *свій – чужий*, ґрунтуючись на двох словах *борці* та *душителі*. Так само Г. Почепцов ілюструє цю думку прикладами двох воєн у Чечні, зазначаючи, що перша з них була

програна Росією саме на когнітивному рівні: російські ЗМІ називали чеченців *борцями за свободу Ічкерії*, які воюють проти *федеральних військ*. А під час другої чеченської кампанії симпатії громадян перейшли на бік владних сил, оскільки ЗМІ почали іменувати чеченців *моджахедами*, а кремлівські війська *російськими* [Почепцов 2013]. Тобто в другому випадку особи, названі чужим словом *моджахедами*, у суспільній свідомості автоматично потрапляли до категорії *чужі*, тоді як маркер *російські* давав можливість суспільству вважати *своїми* війська, які насправді придушували боротьбу чеченців за незалежність.

Таке маніпулювання за допомогою лексичних одиниць А. Семенчук називає ще *війною мовних знаків*. Зокрема, демонструє цей феномен на прикладі англійської приказки «*Терорист для однієї людини є борцем за свободу для іншої*» («*One man's terrorist is another man's freedom fighter*») [Семенчук 2010]. У досліджуваному нами дискурсі російська сторона в період з 2014 до лютого 2022 року позначала учасників незаконних збройних формувань на Сході України лексемами з позитивними конотаціями – *ополченці* й *борці за свободу Донбасу*, що для проросійського суспільства співвідносило денотатів із категорією *свої*. Але українські ЗМІ маркували їх словами *бойовики* й *терористи*. Ці номени мають негативне значення, а отже, у традиційній картині світу мовця співвідносяться з поняттям *чужого*.

Саме наявність чіткого образу *чужого*, за словами Г. Ковальнової, «сприяє внутрішній згуртованості та мобілізації нації», «робить менш значущими всі її внутрішні відмінності й суперечливості, порівняно з відмінностями й суперечливостями “нашої” спільноти з “іншою”» [Ковальова 2009: 87].

Поділ на своїх і чужих в умовах конфліктів, пов'язаний із явищем, позначуваним сполукою *парохіальний альтруїзм*. Лексема *парохіальний* є калькою терміна *parochial* (від лат. *Parochia* (парохія) – приход). У буквальному перекладі мав би бути варіант *парафіяльний* (від *парафія*). Однак в українській мові цей термін набув винятково церковного відтінку, тому дослідники вживають саме калькований варіант *парохіальний*, аби уникнути асоціації з

церквою, оскільки в англійській мові *parochial* означає «місцевий, замкнутий, обмежений, провінційний» [Сушиї 2016: 42]. Автори статті «Коеволюція парохіального альтруїзму й війни» [Choi 2007] зазначають, що альтруїзм у представників людського виду спочатку був спрямований лише на представників своєї групи. Тобто бажання допомогти виникало тільки до своїх. Науковці вважають, що такий альтруїзм міг розвиватися лише з одночасною ксенофобією, тобто ворожим ставленням до чужаків. В умовах воєн такий паралельний розвиток цих двох рис (допомога своїм і агресія до чужих) був рятівним і допомагав вижити представникам певної групи. Тому поділ картини світу відповідно до парадигми *свій – чужий* є основою виживання й закладений на рівні генетичної пам'яті. Нині прогресивні суспільства намагаються знівелювати парохіальність як форму ворожості, культивуючи навпаки толерантність і повагу до усіх членів співтовариства. Однак у період збройних конфліктів, коли зростає загроза вторгнення *чужого*, парохіальність знову набуває актуальності.

Опозицію *свій – чужий* Г. Ковальова вважає «основною для формування ідентичності» [Ковальова 2009: 88]. До початку російської агресії частина українців не мала чітких самоідентифікаційних орієнтирів. Причиною стала тривала робота російської пропаганди з руйнування української ідентичності, що спричинило своєрідну ідентифікаційну кризу. Суспільство перейняло чужу мову, історію, культуру, і внаслідок цього в його мовній картині світу поняття *російські військові*, сформоване на основі кінофільмів і медіадискурсу, певний час потрапляло до категорії *свій*. У результаті потенційного ворога сприймали як собі подібного. З початком російської агресії 2014 року, а ще більше 2022 року, більшість українських громадян зажадала відмінної з росіянами ідентичності на ментальному рівні. На думку Г. Ковальнової, у такому випадку «на перший план виходить підстава формування ідентичності *«ми – не вони»*» [Ковальова 2009: 88]. Саме тому з'явився запит на національну ідентичність:

українську мову, виробництво власного культурного контенту – і, щобільше, на формування образу власного військового героя.

1.2.2. Фрейми, концепти, домени як систематизувальні одиниці лінгвокогнітивного дослідження дискурсу інформаційної війни

Засадничим для лінгвокогнітивних досліджень є вивчення мовних засобів як вербалізаторів пізнавальної діяльності людини, її сприйняття навколишнього світу. У зв'язку із цим послуговуватимемося такими поняттями когнітивної лінгвістики, як *концепти*, *фрейми* й *домени*.

Термін *концепт* розуміють як ментальний прообраз (уявлення про об'єкт), ідею поняття і навіть саме поняття [Кочерган 2006: 152]. Також його визначають (наприклад, С. Жаботинська) як родові поняття для низки таких ментальних сутностей: *уявлення* (узагальнений чуттєво-наочний образ), *поняття* (думка про найбільш загальні, істотні ознаки предмета або явища – результат раціонального пізнання), *геіштальт* (комплексна, цілісна функціональна структура, що поєднує чуттєві й раціональні елементи), *схема дій*. Тобто кожна з цих сутностей може бути концептом, який можна ативувати мовним знаком або низкою знаків. До того ж концепт трактують як одиницю оперативну смислову ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), картини світу, відображеної у свідомості людини [ЕСКМ 2017: 274].

Окреслюючи структуру концептуальних мереж, С. Жаботинська подає таке трактування основних понять: *концептосфера* – це увесь семантичний простір, який структурується; *концептосфера* є мережею доменів; *домени* – це понятійні вузли концептосфери; у них містяться конкретні предметні *концепти*, кожен з яких є інформаційним вузлом, модельованим мережею ознак [Жаботинська 2019: 19].

Концепт може бути як складником домену, так і доменом для іншого концепту. З огляду на наш матеріал дослідження цю структурну схему можна

змодельовати так: Домен *БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ* є мережею таких концептів: 1) *БОРЦІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ*; 2) *ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ* тощо. А вже концепт *БОРЦІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ* стає доменом для таких концептів: *МАЗЕПА, ПЕТЛЮРА, БАНДЕРА* та ін. Водночас домен *МАЗЕПА* може мати концепти, які вводять його також до структури домену *ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ*, оскільки актуалізує концепт *ПОЛТАВСЬКА КАТАСТРОФА*¹.

Тобто домени стають своєрідним тлом, певним ментальним простором, на основі якого формується значення. Мовний знак (морфема, слово, речення, текст) активує сукупність концептів (складників значення), у кожного з яких є владний домен. Набір цих доменів є *концептуальною матрицею*. Він формує *концептуальну базу* – когнітивну структуру, яка стає «фоном», на якому ідентифікується *профіль* («фігура») – частина бази, безпосередньо пов'язана з певним мовним знаком. Тобто з кожним конкретним словом пов'язана тільки частина цієї концептуальної бази [Жаботинська 2019: 18–19].

Спосіб взаємозв'язку доменів у межах концептуальної матриці значення слова можна продемонструвати за допомогою *фреймової мережі*. За Ч. Філлмором, *фрейм* позначає абстрактну стандартну ситуацію, і щоб зрозуміти певний контекст, мовцю потрібен ментальний доступ до набору таких схематичних ситуацій [Fillmore 1982: 120]. Структура фрейму передбачає наявність вершини (теми), тобто макропозиції, та *слотів* (терміналів), які заповнюються пропозиціями. Слоти всередині одного фрейму пов'язані між собою певними семантичними зв'язками, при цьому окремий слот може сам бути фреймом (зі свого боку також складається зі слотів) або одночасно бути елементом декількох фреймів.

Наприклад, стандартну ситуацію, що позначає дію, можна репрезентувати такою схемою *СУБ'ЄКТ /діє на / ОБ'ЄКТ*. Ця схема має три

¹ *Полтавська катастрофа* – поразка союзних військ шведського короля Карла XII й українського гетьмана І. Мазепи, завдана їм московською армією Петра I в бою поблизу Полтави 27 червня (8 липня) 1709 року. Термін увів український історик О. Оглоблин у праці «Українсько-московська війна 1708–1709 року. Полтавська катастрофа». Він писав: «Для України це була катастрофа. Політичні пляни гетьмана Мазепи та його однодумців були зруйновані, українські землі дісталися на поталу московського переможця, доля Української держави була зважена на терезах російської імперіалістичної політики» [Оглоблин 1960: 358].

слоти: 1) суб'єкт, 2) дія, 3) об'єкт. Вони будуть заповнені різними поняттями залежно від ситуації. Наприклад, у межах концепту *ВОРОГ* цю схему можна передати так: *ВОРОГ / заподіює шкоду / ЖЕРТВІ*. Компоненти *ворог/ заподіяти шкоду/ жертва* у цьому випадку є вершинами слотів, а от в конкретизованій схемі *БОЙОВИКИ / обстріляли / МИРНИХ ЖИТЕЛІВ* такі поняття як *бойовики / обстріляли/ мирні жителі* – є пропозиціями, що заповнили слоти. Тобто на місці пропозицій *БОЙОВИКИ* можуть бути будь-які інші репрезентанти концепту *ВОРОГ*: *терористи, рашисти, орки* тощо.

Терміни *фрейм* і *концепт* розрізняють за такими показниками: *концепт* виражає будь-яку одиницю знання, а *фрейм* використовують для позначення структурованих концептів: власне фреймів, схем, сценаріїв, когнітивних моделей. Тобто *фрейм* – це структура, що репрезентує стереотипні, типізовані ситуації у свідомості людини і призначена для ідентифікації нової ситуації, яка ґрунтується на такому самому ситуативному шаблоні» [Кочерган 2006: 441].

У своїй роботі ми послуговуємося терміном *фрейм* на позначення стереотипної структури концепту. Під час аналізу дискурсу інформаційної війни варто зважати на той факт, що своє сприйняття світу, яке ґрунтується на попередньому досвіді, мовець вербалізує, користуючись стереотипними уявленнями. Тобто об'єктивує дійсність на основі усталених, зрозумілих більшості індивідів схем. Такі схеми становлять своєрідну *фреймову мережу*.

Услід за С. Жаботинською застосовуємо в репрезентованому дослідженні *типологію базових фреймів*. Дослідниця виділяє 5 базових фреймів, за допомогою яких можна конструювати концептуальну матрицю: *таксономічний, компаративний, предметний, посесивний, акціональний* [Жаботинська 2019: 19].

В основі *таксономічного (ідентифікаційного) фрейму* лежать відношення категоризації, які можна продемонструвати такими схемами: 1) *ЩОСЬ-вид є ЩОСЬ-рід*; 2) *ЩОСЬ-вид є ЩОСЬ-роль* [Жаботинська 2019: 19]. У межах інформаційної війни залежно від того, ким зі сторін конфлікту

подана інформація, ролі та родові ознаки тих самих суб'єктів кардинально мінятимуться. Наприклад, у видо-родовому субфреймі схема *БОЙОВИК є ВОРОГ* буде характерною для українського дискурсу зображення бойових дій, а схема *КАРАТЕЛЬ є ВОРОГ* – для російського. У видо-рольовому субфреймі ті самі особи виконуватимуть кардинально протилежні ролі: *Моторола*² *є терорист* (для українського інформаційного поля) – *Моторола є захисник* (для російського).

У *предметному фреймі* характеристики тієї самої сутності (ХТОСЬ чи ЩОСЬ) здійснюються за якісними, кількісними, буттєвими, локативними та темпоральними параметрами. Зв'язок між складниками структури здійснено за допомогою вербативів *є / існує*. Структуру предметного фрейму можна зобразити за допомогою таких схем: *ЩОСЬ є TAKE (якість)*; *ЩОСЬ є СТІЛЬКИ (кількість)*; *ЩОСЬ існує ТАК (спосіб буття)*; *ЩОСЬ є / існує ТАМ (місце)*; *ЩОСЬ є / існує ТОДІ (час)* [Жаботинська 2019: 19]. Першу схему репрезентує, наприклад, коментар «*Рішучі, сміливі та мотивовані ТЕРОБОРОНІВЦІ*» (facebook.com, 29.02.2022).

Структуру *акціонального фрейму* визначають дією АГЕНСА (суб'єкта), а міжпросторові зв'язки позначені дієсловами *діє* або *робить* за допомогою прийменників: *АГЕНС діє за допомогою* (інструмента або помічника); *АГЕНС діє на* (пацієнс (об'єкт)); *АГЕНС діє до / в напрямку* (реципієнта); *АГЕНС діє для / через* (мета або причина); *АГЕНС діє для* (результату або бенефіціанта) [Жаботинська 2019: 19]. Наприклад: *ВОРОГ обстріляв Харків*.

Посесивний фрейм демонструють за допомогою такої схеми: *ЩОСЬ-власник (possessor) має ЩОСЬ-те, чим володіє (possessed)*. Специфіка посесивності визначена в трьох субфреймах: 1) власник (owner) має власність (owned); 2) ціле має частину; 3) контейнер має вміст [Жаботинська 2019: 19]. Наприклад: *УКРАЇНА має армію; АРМІЯ має сили спецоперацій*.

² Моторола – прізвище учасника російських незаконних збройних формувань на Донбасі

Компаративний фрейм ґрунтується на основі таксономічного і визначається зв'язками тотожності, схожості й подібності. Їх можна продемонструвати за допомогою таких схем субфреймів: 1) тотожність – *ЩОСЬ-референт є (як) ЩОСЬ-корелят*; 2) схожість – *ЩОСЬ-референт є як ЩОСЬ-корелят*; 3) подібність – *ЩОСЬ-референт є як/ніби ЩОСЬ-корелят*; передбачає порівняння двох предметів, що належать до різних класів [Жаботинська 2019: 19, 26]. Саме цей фрейм є характерним для *концептуальної метафори*, затребуваної в дискурсі інформаційної війни.

Теорія *концептуальної (когнітивної) метафори* (ТКМ) розроблена Дж. Лакоффом та М. Джонсоном у праці «Метафори, якими ми живемо» [Lakoff 1980]. Опираючись на концепції, висловлені в згаданій розвідці, а також у статті С. Жаботинської, можемо зробити висновок, що за метафорою як фактом мови і мовлення стоїть метафора як когнітивний механізм, мета якого – обробляти інформацію про абстрактні об'єкти шляхом їх порівняння з об'єктами конкретними, що мають перцептивну основу. У науковій літературі концептуальну метафору розуміють як «стійке, зафіксоване в мовній і культурній традиції етносу, а отже, і в мисленні людей, використання мовного знака одного концепту на позначення іншого, що передбачає розуміння сутності позначуваного за аналогією до позначального» [Кравець 2018: 138].

У концептуальній метафорі взаємодіють і окремі концепти, і цілі домени, а результатом такої взаємодії стає низка мовних виразів. Наприклад, такі метафоричні висловлення, як *голова не працює, мозок потрібно перепрошити, мозок завис, перезавантажити мозок* утворені на основі визначеної Дж. Лакоффом та М. Джонсоном концептуальної метафори *РОЗУМ – це МАШИНА* [Lakoff 1980: 27]. Дію теорії концептуальної метафори можна продемонструвати на прикладі нашого матеріалу. Зокрема, Дж. Лакоф визначає такі концептуальні метафори війни: *ВІЙНА – ЦЕ ПОЛІТИКА, ПОЛІТИКА – ЦЕ БІЗНЕС* [Lakoff 1991: 2]. У досліджуваному нами матеріалі ці концептуальні метафори реалізуються в таких метафоричних висловленнях: *політики*

заробляють на війні, війна всім вигідна, вони воюють, а народ бідніє, олігархи збагачуються на війні.

Продемонструвати дію теорії базових фреймів на прикладі досліджуваного нами матеріалу можна за допомогою конструювання концептуальної матриці значення терміна *АТО на Донбасі*:

Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: *ЩОСЬ-рід (АТО) / є / ЧИМОСЬ-вид (комплекс заходів).*

Компаративний фрейм ґрунтується на основі таксономічного і формується на основі зв'язку тотожності, схожості: **тотожність:** *Щось-референт є ніби ЧИМОСЬ-корелятом: Ця система заходів/ є / АТО;* **схожість:** *ЩОСЬ-референт є ніби ЩОСЬ-корелят: АТО / є ніби війна; АТО / є ніби збройний конфлікт.*

Предметний фрейм: а) локативна схема: *ЩОСЬ є ТАМ (АТО/ є /на Донбасі (в Україні; на Сході);* б) квалітативна: *ЩОСЬ є TAKE: АТО / є / напружена (довга, збройна, важлива);* в) темпоральна: *ЩОСЬ існує ТОДІ-час: АТО / відбувалася / чотири роки; АТО / почалася / у квітні 2014 року.*

Посесивний фрейм: *ЩОСЬ має ЩОСЬ: АТО / має / різні етапи (наприклад, «виявлення осіб, які здійснюють терористичну діяльність»).*

Акціональний фрейм: *АГЕНС діє; АГЕНС діє на ПАЦІЄНС: Україна / проводить / АТО; Сили АТО / нейтралізують / терористів.*

За допомогою системи базових фреймів можна пояснити не тільки семантику слова, а й особливості вживання слова в мікроконтекстах.

Описана методика концептуального аналізу, започаткована С. Жаботинською, має назву **семантика лінгвальних мереж**. У цій методиці для побудови концептуальних мереж використовують базові пропозиції, які мають найвищий рівень узагальнення. Тип пропозиційної схеми саме й визначають відповідно до її належності одному з п'яти базових фреймів [Жаботинська 2019: 18–19].

Для розуміння кожного концепту, реципієнт має бути обізнаний з усією концептосистемою. Тобто вона повинна бути повністю представлена у його ментальній картині світу. Якщо реципієнт розуміє один концепт, то має доступ і до решти концептів у структурі фрейму. Наприклад, фрейм *збройна агресія* для більшості українських громадян буде представлений таким головним актантом (виконавцем дії), як *Росія*. Однак для російського громадянина, який отримує інформацію з російських новин, актантом буде навпаки – *Україна*. Тому повідомлення «*Агресор обстріляв мирних жителів*» громадяни двох країн сприймуть по-різному, оскільки слоти в структурі фрейму, будуть заповнені різними пропозиціями.

1.3. Наративність інформаційної війни

Терміном *наратив* (фр. й англ. narrative – розповідь, повідомлення) у традиційному розумінні позначають «розповідання (як продукт і як процес, об'єкт і акт, структура і структурація) однієї чи більше дійсних або фіктивних подій, які повідомляють один, два чи кілька нараторів одному, двом або кільком наратованим» [Ткачук 2002: 73]. З традиційного погляду тексти, у яких щось повідомляють, але нема події, не можуть бути наративами. Зокрема, М. Ян стверджує, що наратив, аби вважатися наративом, повинен представляти певну історію, тобто «послідовність подій, викликаних і пережитих персонажами» [Jahn 2005: 34]. Деякі дослідники визначають наратив як семіотичну репрезентацію низки подій, що мають часовий або причиновий зв'язок; науковці також наголошують, що, відповідно до цього, наративами в широкому сенсі можна вважати, наприклад, фільми, п'єси, комікси, романи, щоденники, кінохроніки і наукові праці з геологічної історії [Onega 1996: 5].

Останніми десятиліттями наративні стратегії використовують чи не в усіх гуманітарних галузях. Однак перехід поняття *наратив* у політичну площину дещо розширив його семантику. У «Політичній енциклопедії» наратив потрактовано як «пояснення подій у формі коротких оцінок з погляду здорового глузду, які часто мають вигляд спрощення» і як приклад наведено

такі політичні наративи: «Росія – старший брат», «Америка – суворий батько» [ПЕ 2011: 476]. Відповідно до цього виділяють *стабілізувальні* наративи, здатні заспокоїти суспільство, і навпаки – *мобілізаційні*, що можуть спровокувати протести, акції непокоры й масові заворушення. На граматичному рівні такі наративи є короткими, переважно простими реченнями, що передають важливу для адресанта ідею.

Використання наративної стратегії є одним із засобів ведення інформаційної війни. Для позначення цього виду впливу на суспільство використовують термін *наративна війна*. Вживають також терміносполуку *збройний наратив* [Allenby 2017: 6]. Західні спеціалісти, досліджуючи тему російсько-українського протистояння, зазначають: «Росія ... зараз вміє будувати іронічні, вкрай цинічні, *збройні наративи*, які були ефективними під час вторгнення в Україну» [Allenby 2017: 6].

Тема наративності російсько-українського протистояння стає об'єктом зацікавлення багатьох дослідників. Н. Ващенко визначає такі наративи російської пропаганди: а) сучасні: «Злочини ЗСУ та Мінські домовленості»; «Україна – “Failed State”»; б) історичні: «Усі українські націоналісти були фашистами»; «Україна забула про перемогу над нацизмом» [Ващенко 2020: 181]. Вивченню чоловічих наративів на прикладі війни на Донбасі присвячене дослідження А. Лягуші, який наводить такі чоловічі наративи стосовно пояснення подій в країні у 2014 році: «ми вибирали/терпіли владу, яка призвела до війни»; «захищати мою землю я буду до останнього, будь-якою ціною»; «я не запрошував сюди війну, я не буду захищати землю, я рятуватимусь/рятуватиму родину»; «чи правильно я роблю, коли вбиваю?» [Лягуша 2019].

Наративи у вигляді коротких тез-ідей, у яких закладено основний ідеологічний зміст, називають *базовими наративами, метанаративами, гранд-наративами*. Якщо ідеї, актуалізовані в таких наративах, є важливими для існування держави, то їх називають *стратегічними наративами*, оскільки

вони визначають стратегію розвитку, руху, бачення. М. Ожеван наголошує, що «стратегічні наративи є тими інструментами, за допомоги яких національні держави, корпорації, громадські та партійні структури тощо артикулюють свої інтереси, цінності та аспірації» [Ожеван 2016: 30]. «Кожен гранд-наратив претендує на винятковість і включає переконання (вірування), що єдине правильне розуміння історії (ситуації, події тощо) забезпечує саме цей наратив, а всі інші наративи – хибні. Звідси – неunikний конфлікт наративів, який перетворюється на конфлікт свідомостей і пам'ятей представників різних поколінь» [Olcott 2011; цитовано за Ожеван 2016: 33]. Стосовно війни можна говорити про конфлікт не стільки різних поколінь, скільки різних суспільних груп, підданих впливу пропаганди. І перемагає та сторона, яка змогла нав'язати свій метанарив більшій частині суспільства. Саме тому стосовно інформаційної війни застосовують термін *битва наративів* [Neate 2010].

Метанаратив може бути реалізований у великій кількості інших *субнаративів* та *мікронаративів*, які матимуть різні сюжетні лінії та героїв, але обов'язково відповідатимуть змісту метанаративу. Зокрема метанаративи визначають як «органічні парадигми розвитку людства» і як приклад наводять «звільнення розуму і нації» Канта і французької політики XVIII–XIX століть, комуністичний наратив про «емансипацію трудящих», сумновідомий «нацистський міф» [Podoroga 2018]. Російський метанаратив про те, що «майдани / революції – це зло» реалізований у багатьох мікронаративах: «Влада Майдану, за яку соромно мільйонам українців»³ (russia.tv, 21.03.2019); «Після Майдану Україна впевнено скочується в прірву»⁴ (strana.ua, 05.02.2020). У результаті нав'язування таких наративів концепти МАЙДАН / РЕВОЛЮЦІЯ вербалізовано лексемами з негативною семантикою *сором*, *прірва* і под. Побутування таких наративів стає способом впливу на реципієнта.

³ Переклад власний

⁴ Переклад власний

Науковці зазначають, що цифрові технології та нові медіа впливають на кожен точку перетину наративної теорії і мовознавства. Зокрема, на семантичному рівні важливим стає пошук оптимального узгодження засобів повідомлення, форми і змісту наративу; на дискурсивному рівні – нові способи презентації історії; прагматичний рівень демонструє нові методи участі в оповіді й можливості зміни історій у реальному часі [Ryan 2004]. Змінюючи наративи, можна поміняти систему ментальності й вибудувати нову систему дій суспільства. Наприклад, показовим є те, як змінювалися наративи декомунізаційних (зокрема перейменувальних) процесів. З 2015 року озвучуваний владою базовий наратив можна сформулювати так: *«Українським містам – українські назви»*. Цей метанаратив був реалізований у вигляді кількох субнаративів: 1) заміна комуністичних назв, 2) недопущення імперських назв. Вони своєю чергою були реалізовані в багатьох мікронаративах. Наприклад, у виступі п'ятого президента України зафіксовані такі наративи: *«Імена катів з карти України – геть»*; *«Єдине застереження – не повертатися до імперських найменувань. Не дозволю карту України заплямувати новоросійськими топонімами»* (П. Порошенко, 15.05.2016). Запропоновані мікронаративи важливі з погляду асоціативних зв'язків, оскільки у свідомості значної частини українського суспільства концепт КОМУНІЗМ вербалізований словом *кати*, а концепт НОВОРОСІЙСЬКИЙ вербальним *заплямувати*. Сам концепт ДЕКОМУНІЗАЦІЯ репрезентований зокрема терміном *«національна безпека»*: *«Інтереси національної безпеки вимагають завершення декомунізації»* (виступ П. Порошенка, 15.05.2015). Однак у 2019 році владний базовий наратив щодо перейменувань дещо змінився, і його можна узагальнити як *«Побутові умови важливіші за перейменування»*. Зокрема, цей наратив представлений у такому мікронаративі: *«...не важливо як названа вулиця, бо вона освітлена та заасфальтована»* (новорічне привітання В. Зеленського, 31.12.2019). У результаті концепт ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ вербалізований конструкцією *«не важливо»*. Однак після повномасштабного

вторгнення влада знову повернулася до базового наративу «*Українським містам – українські назви*».

Показовими в межах нашого дослідження є базові наративи щодо анексії Криму та війни на Сході країни (лютий 2014 – лютий 2022), вибудовані кожною зі сторін – учасниць конфлікту. Український базовий наратив, поширений з 2014 року, можна сформулювати так: «**Росія** здійснила агресію проти **України**». Показовими є вживання у наративі саме онімів *Росія*, *Україна*, оскільки дає можливість трактувати подію (війну, агресію) як міжнародне явище.

Цей базовий наратив був реалізований у багатьох субнаративах: «*Росія анексувала Крим*», «*На Донбасі воюють російські війська*», «*Росія підтримує сепаратистів на Донбасі*», «*Росія забезпечує зброєю незаконні воєнізовані формування на Донбасі*»; «*Люди в Криму потерпають від російської влади*» та ін. Наявність топоніма *Росія* виконує ідеологічну функцію, чітко вказуючи на винуватця подій. Тобто український наратив завдяки використанню онімів (*Україна* і *Росія*) акцентує увагу на протистоянні двох держав, виводячи значення конфлікту на міжнародний рівень.

Натомість базовий російський наратив завдяки тому ж використанню онімів обмежує конфлікт винятково територіальними межами України: «*народ Донбасу повстав проти кийівської влади*». Референція хороніма *Донбас* та відастіонімного прикметника *кийівська* створюють ефект, нібито конфлікт внутрішньоукраїнський, а отже, громадянський. У такий спосіб за допомогою маніпулювання географічними назвами Російська Федерація звужує його масштаб до внутрішньої проблеми України й намагається нав'язати суспільству поняття «громадянської війни», знявши відповідальність із себе.

Російські базові наративи також покликані розмежувати ситуацію в Криму й на Донбасі. Якщо Україна обидві події визначає як агресією, то в російському трактуванні вони відрізняються: ситуація з Кримом – це

«самовизначення народу Криму», а конфлікт на Донбасі – це «повстання народу Донбасу».

Тобто від того, які саме мовні знаки використані для поширення метанаративів, залежить його ефективність. Метанаративи формують певну модель мислення. У них закладають ніби напрямок, яким варто рухатися певній частині суспільства. Перемагає той наратив, що зміг переконати більшу кількість осіб.

Отже, у своєму дослідженні використовуємо терміни з таким значенням: *метанаратив (базовий наратив)* – узагальнений наратив, сформульований у короткій фразі, що визначає головну ідею. *Субнаратив* – один з кількох наративів, які репрезентують різні напрямки реалізації ідеї, закладеній у метанаративі. *Мікронаратив* – історія, цитата, фраза, що ілюструють втілення конкретного субнаративу і метанаративу відповідно.

1.4. Основні лінгвальні способи сугестивного впливу на реципієнта як вид зброї в інформаційній війні

Тривале інформаційне навіювання суспільству певних ідеологічних наративів здатне протягом певного часу змінити його переконання. Роль маніпулятивного мовного впливу на свідомість суспільства яскраво демонструє, зокрема, такий факт: за даними соціопитувань, у 2018 році – тільки 15% українців вважали, що війну на Донбасі почав український уряд та олігархи [Соціопитування 2018 а], у 2019 році цифра до 16,6% [Соціопитування 2019а], а в 2020 становила вже 21,3% [Соціопитування 2020 а]. Ці дані ілюструють наслідки інформаційної діяльності агресора, а саме переконування якомога більшої кількості громадян, проти яких ведеться агресія, у тому, що нібито війну почала їхня «погана» влада. Отже, важливим є встановлення способів та засобів мовного впливу на реципієнта в умовах збройного конфлікту.

1.4.1. Власне-мовні способи впливу на реципієнта

Результати аналізу дискурсу інформаційної війни дають підстави виділити такі способи мовного маніпулювання суспільною думкою: 1) уведення слова в потрібний мікроконтекст (прийом зв'язки); 2) використання евфемізмів; 3) висловлення у формі трюїзмів/ квазітрюїзмів (загальників); 4) вживання слів, сполук, фраз із іллокуцією заклику; 5) застосування концептуальних метафор; 6) вдавання до пресупозицій та імпліцитної семантики як засобів маніпуляції; 7) вживання конструкції «так званий» та лексеми «нібито»; 8) маніпулювання прийменниками; 9) послуговування дегуманізувальною та демонізувальною лексикою; 10) використання слів з об'єднувальною семантикою; 11) вживання слів із префіксом *недо-*; 12) вилучення важливих слів із публічного дискурсу; 13) заміна ключових слів у повідомленні та перейменування; 14) пояснення через заперечення; 15) називання понять словами з протилежним значенням; 16) вживання великої кількості емоційно забарвлених слів; 17) онімна маніпуляція. Розглянемо докладніше кожен.

1. Уведення слова в потрібний мікроконтекст (прийом зв'язки).

Комунікативні смисли висловлень доводиться реконструювати, оскільки вони найчастіше залежать від мікроконтексту. Залежно від того, з якими словами в тексті вжита лексема, її певні семи актуалізуються, посилюються/ послаблюються, розщеплюються тощо.

Одним з найбільш ефективних засобів є «*прийом зв'язки*», який полягає в штучному умонтуванні поняття в необхідний контекст [Сугестивні технології 2011: 80]. На рівні інформаційної війни такий контекст найчастіше варіює в межах бінарної опозиції *позитивне – негативне*.

Приклад 1. Негативний контекст. «З приводу **Майдану** хочу також сказати про соціальні стандарти. Скільки там, у цих наметах, було зроблено **абортів жінкам низької соціальної відповідальності**, які успішно обслуговували сексуальними ласками протестувальників, що приїхали звідусіль, **нікчемних і маргіналізованих чоловіків**» (журналістка С. Єгорова,

news.obozrevatel.com, 15.08.2020). У наведеному тексті концепт *МАЙДАН* уведений в негативний мікроконтекст і асоціативно зв'язаний із такими концептами: *АБОРТ, МАРГІНАЛИ, СЕКСУАЛЬНІ ПОСЛУГИ*. Такий прийом знецінює Майдан як явище, прирівнює його до місця зібрання маргіналізованих груп.

Приклад 2. Позитивний контекст. *«Події Майдану та Революції Гідності довели, що попри різні політичні погляди, українці вміють об'єднуватися задля відстоювання основних цінностей, а прагнення свободи пробуджує гідність»* (adm-km.gov.ua, 20.11.2020). У цьому тексті концепт Майдан зв'язано з концептами *ЄДНАННЯ, ЦІННІСТЬ, СВОБОДА, ГІДНІСТЬ*.

Однак контекст може не мати чітко вираженого позитивного чи негативного відтінку, але все одно виконувати пропагандистську функцію, міцно «зв'язуючи» в свідомості мовців поняття. Як приклад такої зв'язки розглянемо назву виставки картин *«Російські авангарди: від Малевича до Шагала»*, організованої Росією в містах Західної Європи. Маркер *російські* «зв'язує» імена відомих художників з Росією. Хоч насправді К. Малевич – українець, а М. Шагал – уродженець Білорусі, але той факт, що в момент народження художників їхні країни були окуповані Російською імперією, дав підстави росіянам «привласнити» імена цих особистостей. А подібні назви виставок покликані зв'язати у свідомості західних реципієнтів прізвища всесвітньо відомих осіб з Росією.

Як зазначає Ф. Бацевич, «жодна одиниця модусу Мови не може бути осмислена і практично засвоєна поза контекстом, без урахування тих мовних одиниць, що її оточують» [Бацевич 2011: 85]. Унаслідок такої асоціативної взаємодії мовних одиниць відбувається їхнє семне варіювання. Виокремлюють такі види семного варіювання: *актуалізація семи, посилення або послаблення, розщеплення, модифікація, конкретизація семи в контексті, підтримання, наведення* [Бацевич 2011: 86].

Дискурс інформаційної війни активно демонструє використання цих особливостей з метою впливу на суспільну свідомість.

Актуалізація семи полягає в комунікативно зумовленому виділенні однієї ядерної або периферійної семи в структурі значення. Наприклад: *«Найміцніше залізо в нашій армії – це те, з якого зроблені наші українські воїни»* (П. Порошенко, 23.08.2017), у слові *воїни* актуалізована ядерна сема 'міць' / 'сила'.

Посилення / послаблення семи має вияв у зміні її яскравості. Наприклад, у лексемі *карателі*, яку російська пропаганда використовує на позначення українських військових, у реченні *«Київ увів карателів, щоб помститися народу Донбасу»* (коментар на facebook.com, 23.07.2014) посилюється сема 'карати за провину', але одночасно ослабленою стає сема 'учасник карального загону'. А в реченні *«Українські карателі виконують наказ із такою ж нелюдською ненавистю, як їхні прадіди, які служили фашистам»* (коментар на facebook.com, 13.10.2014) уже посилено сему 'учасник карального загону'.

Розщеплення семи передбачає актуалізацію тільки частина семи в умовах переносного вживання слова. Наприклад, *Моторола* (телефон) *не в мережі* й *Моторола* (бойовик) *не в мережі* (про загибель російського бойовика на Донбасі). У другому прикладі в слові «мережа» актуалізовано сему 'відсутність зв'язку', але нейтралізовано сему 'мобільний зв'язок'.

Модифікація семи полягає в контекстуальному переосмисленні змісту семного конкретизатора в межах тієї чи тієї семантичної ознаки. Тобто йдеться про випадки, коли та сама ознака представлена в тому самому слові різними семами залежно від контексту. Наприклад, у реченні *«Родинам військових зараз важливо знати більше інформації про події на фронті»* (телеканал «Прямий», 20.07.2020) семантична ознака міри представлена семами 'кількість' і 'якість'. А в реченні *«Він [Шевченко] завжди давав зрозуміти, що належить до якоїсь нації, якій, можливо, дано щось більше про цей світ знати і щось більше в цей*

світ принести» (коментар на facebook.com, 10.03.2014) семантична ознака міри в лексемі «більше» представлена семою 'зверхність' однієї нації над іншою.

Конкретизація семи в контексті. Наприклад сема 'втрати' може конкретизуватися в новинних повідомленнях у різних контекстах: а) 'втрата техніки' (*українські воїни знищили мінометну позицію окупантів*), б) 'втрата життя' (*внаслідок обстрілу один воїн загинув*), в) 'втрата здоров'я' (*двоє військових отримали поранення*).

Підтримання семи полягає в тому, що вжиті в мікроконтексті мовні знаки мають однакові або подібні семи. Наприклад: назви заходів, змагань, у яких беруть участь українські бійці, підтримують семи 'мужність', 'хоробрість', 'сила': *«Марафон доблесті», «Ігри нескорених», «Ігри незламних», «Ігри героїв»*.

Наведення семи. Цей вид семного варіювання є найзатребуванішим у дискурсі інформаційної війни. Саме дослідженню цього виду семного варіювання як способу сугестивного впливу на реципієнта приділено значну увагу в нашій роботі. Наведення семи має переважно оказіональний характер і полягає у внесенні контекстної семи, якої немає в системному значенні слова.

Наприклад: у реченні *«Печерний український націоналізм»* (телеканал «Перший незалежний», 26.02.2021) лексемі *націоналізм* приписано сему 'дикунство'. У тексті *«Расизм – це погано. Усі люди рівні, незалежно від того нормальний ти чи росіянин»* (сторінка «Andrii Sydorenko» на facebook.com, 15.10.2020) протиставлення *росіянин – нормальний* наводить сему 'ненормальність' в значення слова *росіянин*. У прикладі *«Київ не може бути містом, де перейменовують вулиці. Київ – НЕ зрадник!»* (телеканал «Інтер», 24.08.2016) лексемі *перейменовувати* наведено сему 'зрада'.

Отже, саме під впливом мікроконтексту відбувається варіювання семантичних ознак різних мовних одиниць з метою впливу на реципієнта.

У нашому дослідженні доцільно використати як синонімний до *наведення семи* термін *нав'язування семи*, оскільки у випадку пропагандистського впливу

таке наведення відбувається внаслідок свідомого систематичного впливу з метою зміни світоглядної картини мовця, примусового руйнування його ціннісних орієнтирів.

Розглянемо на прикладі тексту, у якому українська журналістка з проросійськими поглядами подає негативну характеристику військових, що захищають Україну: *«Мені не подобаються ці герої. Ці рагулі, які повилазили незрозуміло звідки, селюки, які розмовляють на суржику і готові своє життя покласти»* (журналістка С. Єгорова, dyvys.info, 21.08.2020). Лексема *герої*, якою звично маркують солдатів української армії, через уживання в цьому мікроконтексті як синонім до слів *рагулі* й *селюки* набуває негативного відтінку, оскільки співвіднесена зі словами, які викликають негативні емоції. Такий різновид прийому зв'язки має назву «якірне позиціонування через уведення в синонімний ряд» [Сугестивні технології 2011: 80]. У такому випадку певний концепт, уведений в мікроконтекст як один із рівноцінних складників синонімного ряду, набуває негативних сем від інших одиниць цього ряду.

У випадку зв'язування доводиться говорити про розвиток конотативних значень. Конотацію визначають як додаткові семантичні й прагматичні особливості («співзначення») лексичного значення та значень інших мовних рівнів, які нашаровуються на їхній предметно-поняттєвий аспект і можуть бути зумовлені як змістовою стороною, так і внутрішньої формою слова. Семантичні конотації створюють асоціативно-образне, символічне, культурно-історичне тло слова, виражаючи національну специфіку мови [Тараненко 2000: 248].

Про «конотативні прироцнення смислу» слова в контексті говорить Н. Іванишин. Вона називає лексеми, які набувають додаткового відтінку, «асоціативно-навантаженими». Дослідниця також виділяє в таких словах імпліцитні (латентні/ приховані) семи та «приписані» (не властиві) контекстом, які не менш важливі в процесі образо- і текстотворення [Іванишин 2006: 15]. Мовознавчиня зазначає, що такі мовні одиниці актуалізують додаткову,

приховану інформацію і «надають образів нових, емоційно-оцінних характеристик, які можуть ставати ключовими, сутнісними чи, навпаки, нівелюватися залежно від контексту» [Іванишин 2006: 11]. Отже, значення окремих слів, ужитих у контексті, наповнюють семантичний обсяг конкретних лексем прихованими нашаруваннями і в такий спосіб можуть визначити місце означеного референта на аксіологічній шкалі [Іванишин 2006: 13].

Оскільки на психологічному рівні особливе місце посідають емоційна та емотивна організація мови, то надавання слову таких експліцитних відтінків є ефективною умовою впливу на суспільну думку, а отже, й дієвим методом в інформаційній війні. У таких випадках оцінні характеристики окремого слова залежно від контексту можуть градуватися від позитивних до негативних.

У дискурсі інформаційної війни нав'язані конотативні семи увиразнюють асоціативно-значеннєву палітру слова. Наприклад, показовим є текст про проведеного в грудні 2015 року в колишньому Кіровограді (нині Кропивницький) мітингу щодо перейменування міста. У заході взяли участь прихильники назви *Єлисаветград* (історики пов'язують її з іменем російської імператриці) та прихильники одного з українських варіантів назви міста – *Інгульськ*. Автор публікації так висвітлює події: «*Містяни [прихильники назви Єлисаветград] влаштували мітинг, на який вийшли з іконами і співом православних молитов. Але на площі з'явилося кілька десятків бандерівських карателів, які скандували «Інгульськ!» і прагнули заглушити молитви язичницькими зигуваннями й виспівуванням українського гімну*» (коментар на facebook.com, 28.12.2015).

Завдяки вибудованій імпліцитній антитезі *православ'я* – *язичництво* топонім *Інгульськ* набув негативних конотацій – «бездуховність», «безбожність». Лексеми *карателі* та *зигування* поряд із назвою *Інгульськ* сприяють нав'язуванню їй сем 'язичництво', 'нацизм'. Усіх цих негативних конотацій набуває також і політонім *український гімн*. Отже, прослідковуємо чіткий вплив мікроконтексту на зрушення в семантичній структурі лексичних

одиниць. Такий результат досягнутий завдяки домінантному смисловому ланцюгу *Інгульськ – карателі – язичництво – зігування – український гімн*. У результаті можна говорити про розширення асоціативно-семантичного поля термінів *Інгульськ* та *український гімн* шляхом використання імпліцитних значень, якими характеризувано прихильників назви *Інгульськ*.

Натомість лексеми *ікони* й *молитви*, асоційовані в тексті з прихильниками назви Єлисаветград, сприяють нав'язуванню семи 'віра'. У результаті такого протиставлення назва *Інгульськ* стає виразником зневажливого ставлення та уособленням «бездуховності», тоді, як *Єлисаветград* набуває конотативної семи 'духовність'. Тобто йдеться про бінарний контраст (*духовність – бездуховність*) як основу побудови новинного повідомлення.

Отже, як стверджує Ф. Бацевич, «вплив мовленнєвого мікроконтексту спричиняє певні зрушення у семантико-прагматичній структурі лексичних одиниць, зачіпаючи денотативні, і конотативні (суб'єктивні) складники» [Бацевич 2011: 87]. Часто нав'язування конотативних сем в дискурсі інформаційної війни спричиняє явище, унаслідок якого конотативні семи стають очевидним тільки для окремого сегменту суспільства. Наприклад, для частини жителів м. Кропивницького онім *Єлисаветград* серед домінантних конотативних має сему 'християнство' (оскільки пропагандистська кампанія асоціювала цей топонім зі святою Єлизаветою), водночас для іншої частини жителів домінантною стала сема 'російський', оскільки асоційована з іменем російської імператриці Єлизавети.

Отже, у межах *прийому зв'язки* (тобто уведення слова в потрібний мікроконтекст) доцільно виділити два способи:

- наведення (нав'язування) семи з *уведенням* у синонімний ряд – коли вплив здійснюється тому, що концепт сприймають як еквівалентний іншим одиницям ряду, однаковим за граматичними показниками;

- наведення (нав'язування) семи БЕЗ уведення в синонімний ряд – коли вплив здійснюється тому, що концепт отримує конотативні семи від будь-яких слів у контексті незалежно від їхніх граматичних ознак.

2. Використання евфемізмів. Терміном *евфемізм* позначають «суто мовний різновид метонімії: слово, вираз, фразеологізм, що ними замінено заборонені (табуйовані) або небажані з певних причин» поняття; не змінюючи змісту, він замінює мовну форму вислову, послаблює емоційне забарвлення, пом'якшує його прикрий сенс [Лексикон 2001: 166]. Однією з функцій евфемізму є політично-ідеологічна [Тараненко 2009]. В інформаційно-пропагандистському дискурсі використання евфемізмів – поширена практика, застосовувана з метою зменшення негативної реакції реципієнтів на ті чи ті політичні, соціальні та інші процеси. Зокрема, протягом останніх років зафіксовані такі лексеми та сполуки із завуальовувальною функцією: «негативні темпи економіки», «розвиток із негативною динамікою» – замість «падіння економіки»; «підтоплення» – замість «потоп», «повінь»; «задимлення» – замість «пожежа»; «обвал штукатурки» – замість «руйнування»; «жорстка посадка» – замість «авіакатастрофа із жертвами»; «_{рос.} хлопок» – замість «вибух»; показово, що слово «хлопок» вживають навіть у конструкціях, де воно за змістом є алогічним, наприклад «_{рос.} хлопок газа». У дискурсі російсько-українського протистояння 2022 року також фіксуємо випадки евфемізації з метою пом'якшення сприйняття певної інформації, зменшення її масштабів тощо. Яскравим прикладом евфемічного вживання є використання терміна «*спецоперація (спеціальна воєнна операція)*» замість «*війна проти України*», «*воєнна агресія проти України*», «*вторгнення в Україну*». Така заміна передбачена в Росії навіть на законодавчому рівні: у березні 2022 року прийнято закон, відповідно до якого «заборонено використовувати слово «*війна*» замість офіційно затвердженого терміна «*special military operation*» (_{рос.} специальная военная операция) [Report 2022: 47].

Терміном «спецоперація» у світовій практиці позначають «нетрадиційні військові дії, які здійснюють спеціально відібрані, навчені, оснащені підрозділи, відомі як сили спеціального призначення або сили спеціальних операцій. Кожна спеціальна операція – це спроба якомога економніше розв’язати конкретні проблеми. Найчастіше ці підрозділи протистоять таким формам як тероризм, партизанська війна, повстання» [*Special operations*]. На міжнародному рівні не було визначено наявності повстань, партизанської війни, терористичних дій тощо в Україні на момент початку повномасштабної російської агресії 24.02.2022 року. Тому можна вважати, що вживання терміна *спецоперація* виконує політично-ідеологічну функцію, замінює табуйоване в російському інформаційному полі слово *війна*, тобто значно зменшує масштаб події, пом’якшує її сприйняття та приховує факт повномасштабного вторгнення й збройної агресії. У такому випадку відбувається заміна концептів *ВІЙНА*, *АГРЕСІЯ* концептом *СПЕЦОПЕРАЦІЯ*.

Актуалізовано в 2022 році й використання слова *хлопок* замість *вибух*. Таку заміну фіксуємо в російських новинних повідомленнях про вибухи на території Росії або окупованого Криму внаслідок ракетних атак чи атак безпілотних літальних апаратів. Застосування цього прийому ґрунтується на тому, що атаки й вибухи можуть негативно позначитися на ефективності створеного Росією нарративу про надійну захищеність територій, які вона вважає своїми. Тому відбувається маніпуляція термінами *рос. взрыв* – *рос. хлопóк*. Продемонструвати дію такої заміни можна на основі перекладу термінів українською мовою: *рос. взрыв* – *укр. вибух* (газу, пороху) [*ЕРУС 2007: 102*]; *висадження в повітря* [*Ганіткевич 2013: 56*]; *рос. хлопóк* – *укр. ляск, ляскіт* [*Ганіткевич 2013: 594*]. Слова *ляск, ляскіт* пов’язані з дієсловом *ляскати*, яке має значення: «1. Ударяти, бити долонею, чим-небудь м’яким або по м’якому, видаючи специфічні звуки. 2. Звучати лунко, з великою силою (про постріли, удари)» [*СУМ-20*]. А лексему *вибух* дефінують як «розрив вибухової речовини, бомби, снаряда, оболонки чого-небудь і т. ін. з дуже сильним звуком та

великою руйнівною силою» [СУМ-20]. Як бачимо, слово *вибух* має сему 'руйнівна сила', якої не фіксуємо в лексемах *ляск*, *ляскіт*. Отже, заміна концепту *ВИБУХ* (рос. *взрыв*) на *ЛЯСКІТ* (рос. *хлопок*) значно зменшує масштаб події, пом'якшує або нівелює негативний вплив на реципієнта.

Окрім слова *хлопок*, використовувані також синонімні конструкції *гучні звуки*, *спалахи в небі* (рос. *вспышки*). Наприклад: «У місті зникло світло після *спалахів у небі*⁵» (lentafeed.com, 11.01.2023).

Зафіксовано такі приклади евфемічної заміни: «*Поїхати на військові навчання*» – замість «*брати участь в агресії проти України*». Евфемізм пов'язаний із твердженням російських військових, які потрапили в полон на початку повномасштабного вторгнення, про нібито їхню необізнаність зі справжньою метою перетину кордону для здійснення воєнної агресії, адже їх буцімто інформували про участь у військових навчаннях.

Поява евфемізмів *жест доброї волі*, *крок доброї волі*, замість слів *порожка*, *відступ*, пов'язана із тим, що російські війська програли бої за Київ та область, а тому змушені були вивести свої війська із цих територій. Російська влада з метою пом'якшення репутаційних втрат позиціонувала цей факт як жест доброї волі: «У Кремлі назвали відведення військ на Київщині “жестом доброї волі”» (unian.ua, 06.04.2022).

Семантично близькими до цього евфемізму є конструкції «*завершення першого етапу спецоперації*» та «*кардинальне скорочення воєнної активності*». Наприклад: «Росія заявила про *завершення першого етапу “спецоперації”* – далі мають намір “звільняти” Схід та Південь України» (patrioty.org.ua, 26.03.2022). Ці евфемізми покликані інформаційно зменшити негативний резонанс після відведення Росією військ із трьох областей України.

Подібну функцію виконує й вживання евфемізмів *перегрупування військ*, *операція зі згортання й організованого перекидання*, *низка відволікальних і демонстраційних заходів із визначенням реальних дій військ*. Їх використано для

⁵ Переклад власний

завуальованого інформування реципієнтів про відступ російських військ на харківському напрямку у вересні 2022 року. Наприклад: «**“Операція по згортанню”**: Міноборони РФ заявило про **“перегрупування”** військ у Балаклії та Ізюмі» (suspilne.media, 10.09.2022).

«Детонація боєприпасу» – замість ракетна атака. Поява евфемізму пов'язана з потопленням російського крейсера «Москва», яке, за твердженням ЗМІ, сталося внаслідок українського ракетного удару [The Economist 2022]. Однак російська сторона пояснила це детонацією боєприпасу на борту: «**“При буксируванні крейсера “Москва” ... через пошкодження корпусу, отримані під час пожежі від детонації боєзапасу, корабель втратив стійкість”**», – йдеться в офіційній заяві» (tsn.ua, 14.04.2022). Згодом цей евфемізм використовували для пояснення інших вибухів як на території РФ, так і в окупованих нею регіонах.

Висловлення *головотяпство*, порушення техніки безпеки, порушення вимог пожежної безпеки, які за семантикою корелюють зі сполукою *ракетна атака*, пов'язані з вибухами на території окупованого Криму в серпні 2022 року: «**Причини вибухів можуть бути різними, у тому числі й «головотяпство», як висловлюються російські пропагандисти**» (nv.ua, 16.08.2022).

«Гуманітарний ракетний удар», «ракети добра» замість тероризм. Наприклад: «Російський професор назвав ракетний удар по Україні **“гуманітарним”**: **«Масштабний гуманітарний ракетний удар розпочався зараз по Україні. Мабуть, по енергосистемі. Можна сказати, що зараз 100 ракет Росії в небі з майже гуманітарними цілями. Так його треба називати. Гуманітарний удар. Ракети добра»** (donpatriot.news, 05.12.2022). Зазначені евфемічні одиниці є одночасною алюзією російської пропаганди до міжнародного терміна «гуманітарна інтервенція», ужитого зі значенням «погроза силою або застосування сили щодо певної держави (без її дозволу) з

метою запобігання або припинення широкомасштабних і серйозних порушень прав людини на її території» [Holzgrefe 2003: 18].

Зокрема, як гуманітарну інтервенцію визначено дії НАТО щодо втручання у війну на території екс-Югославії [Seybolt 2008: 13]. В інформаційному полі на позначення факту бомбардування об'єктів на території Сербії послуговуються терміном «гуманітарне бомбардування» після висловлення експрезидента Чехії Вацлава Гавела: «Повітряні атаки, бомби, не викликані матеріальною зацікавленістю. Їхній характер – винятково гуманітарний» (газета Le Monde, 29.04.1999). Саме ці події активно використовує російська пропаганда для виправдовування своєї агресії проти України.

Трапляються випадки вживання терміна *інцидент* замість *вибух, обстріл*. Наприклад: «Місцева окупаційна “влада” заявила, що евакуація відбувається через “інцидент” на півночі Криму» (tsn.ua, 16.08.2022).

3. Висловлення у формі трюїзмів/ квазітрюїзмів (загальників). Цей спосіб впливу належить до сфери НЛП. *Трюїзм* – це надузгальнення, загальновідома, заяложена істина [СУМ-11: X, 304]. Як синонім до терміна *трюїзм* вживають також лексему *загальник* – поверхове узагальнення, яке всі повторюють [УМЕ 1959: 458]. Тобто йдеться про використання фраз, що моделюють інформацію як безапеляційний факт. Зокрема, у повідомленні згадують очевидні факти, що допомагає викликати ствердну реакцію реципієнта, змусити його погодитися й з іншою поданою інформацією. Наприклад: *інколи варто просто довіритися владі; серед сепаратистів також є нормальні люди з переконаннями; не всі російські солдати вбивали мирних*. Такі формулювання покликані, якщо не переконати одразу, то хоча б на первинному етапі посіяти сумніви.

До *трюїзмів (загальників)* також зараховують сталі конструкції, які ніби надають інформації достовірності (умовної), роблять її такою, що не викликає сумніву: *усі знають, що...; давно відомо, що; вчені вже довели, що ...; це*

відомий факт; зараз уже ніхто не сперечатиметься з тим, що..; прийнято рішення....; зазвичай...; наукою доведено...; існує закон...; фахівці наголошують...; лікарі кажуть...; останні дослідження показують, опитування демонструє, соціологи вже давно говорять, на думку експертів; в МЗС говорять, інсайдерська інформація.

В аналізованих наративах до таких конструкцій у формі трюїзмів можна зарахувати структуру «у нас не було іншого виходу» стосовно здійснення Росією агресії проти України, а також стверджувальні речення на зразок «*Цей режим [український] давно став чужим і ворожим для всіх жителів України*»; «*У Радбезі РФ заявили, що Україна була для Заходу приводом для дестабілізації Росії*» (коментар на facebook.com, 02.03.2022). Сполуки «*давно став чужим*», «*заявили, що...*» подають інформацію у формі факту, який нібито очевидний і не потребує доведення.

Варто наголосити, що трюїзми, як і інші засоби сугестивного впливу використовувані й в українському інформаційному дискурсі для пояснення власних наративів. Однак за умови вибору тих самих мовних засобів відрізняється мета висловлення. Наприклад: «*Президент країни-агресора заявив, що якби був хоч один шанс “вирішити проблему Донбасу мирно”, росіяни б його використали*» (pravda.com.ua, 09.05.2022) та «*Немає іншого вибору, ніж перемогти*» (В. Зеленський, 10.03.2023).

4. Вживання слів, сполук, фраз з іллокуцією заклику. Іллокутивний складник заклику може бути виражений такими засобами:

1) формою складеного дієслівного присудка з допоміжними словами: дієсловами зі значенням прагнення (*мусити, мати*), дієприкметниками (*змушені, зобов'язані*), присудковими прислівниками (*слід, треба, необхідно, варто, пора, час*), прикметниками (*повинен, змушений, готовий*); наприклад: «*Варто визнати, що цей конфлікт складний, це не тільки конфлікт України з Росією, але ще й внутрішній*» (телеканал «NewsOne», 04.10.2020);

2) дієсловами у формі наказового способу (наприклад: назва благодійної акції *«Купуй книгу – допоможеш армії!»*; *«Путін закликав українських військових взяти владу в свої руки: Не дозволяйте неонацистам і бандерівцям використовувати ваших дітей, дружин і старих як живий щит»* (volyn.com.ua, 25.02.2022); зокрема й допоміжним дієсловом *бути* у формах 1 і 2 ос. (*Будьмо вірними! Будьте розсудливими!*);

3) неповними реченнями із семантикою спонукання із вказівкою напрямку дії або бажаного наслідку (*Усі – на Банкову!, Москаляку – на гілляку!*);

4) гаслами різної структури: а) із прислівником *за* у значенні «на підтримку когось» (*За Новоросію!; За російський Донбас!*); б) із прийменником *до*, що вказує на означення мети, спонукання до якої-небудь дії (*До зброї!*); в) окличними реченнями із заперечувальною семантикою та імперативною інтонацією (*Жодного прощення окупантам!; Ніякої пощади нацистам!; Не дозволимо топтати нашу землю!*);

5) дієсловами дійсного способу: *закликати* (*«Ми закликаємо...!»*); *звертатися* (*«Ще раз звертаюся до військовослужбовців Збройних Сил України!»* (В. Путін, povynarnia.com, 25.02.2022));

6) дієсловом *даєш* (*«Даєш Донбас у складі Росії!»; «Даєш Брянську Народну Республіку!»*);

7) вигуком *геть* (у рос. текстах *долой*) (*Геть проросійську владу!*);

8) іменниками зі спонукальною семантикою: а) *смерть* (*Смерть укронацистам!; Смерть російським окупантам!*); б) *свобода* (*Свободу Донбасу!*); в) *звернення* (наприклад, у заголовку *«Звернення до жителів міста»*);

9) способи імпліцитного вираження заклику: нагадування, що в когось є щось (матеріальне або нематеріальне), що можна використати (*У вас є зброя!; Є різні можливості чинити опір мобілізації!; Ви маєте право самі вирішувати, до складу якої країни буде входити ваш регіон!*).

5. Застосування концептуальних метафор. Російський інформаційно-пропагандистський дискурс протягом багатьох років використовує як сталі метафори, так і нав'язує метафоричне значення певним концептам, формуючи в реципієнта чітке асоціювання певних образів. Наприклад, до такого нав'язування можна зарахувати представлення НАТО як загрози Росії в наративних повідомленнях останнього десятиріччя. У досліджуваному нами дискурсі задіяно низку концептуальних метафор – як сталих, так і сформованих російським пропагандистським впливом.

А. Метафори-репрезентанти концепту ВІЙНА.

ВІЙНА як ГРА. Зокрема, цю метафору актуалізовано в звинувачувальних наративах, у яких провину за війну перекладено на США (їхню владу), Європу, Захід, НАТО, що нібито провокують Росію.

ВІЙНА як ДОМОВЛЕНІСТЬ. Цю метафору актуалізовано в наративах на зразок «*Кончу-Заспу не бомблять, Верховну Раду не бомблять. А простих людей бомблять*». За допомогою такої метафори зреалізовано нав'язування ідеї про те, що керівництво обох країн, які воюють, нібито домовилося про війну, а всі руйнування й смерті даремні та страждають від них тільки мирні люди. Актуалізація такої метафори покликана сформувати в реципієнта почуття марності опору.

Приклади романтизації війни за допомогою метафор були активно застосовані в російському пропагандистському дискурсі ще до повномасштабного вторгнення. Зокрема, у 2021 році російський губернатор Н. Комарова у своїй промові використала метафори *ВІЙНА як ЛЮБОВ*, *ВІЙНА як ДРУГ*, *ВІЙНА як МАЙБУТНЄ*.

Низку метафор використовують і в наративах, покликаних розколоти українське суспільство та владу. Це традиційні вторинні номінації, що подають війну та людське горе як спосіб окремих чиновників збагатитися. Зокрема, концептуальна метафора *ВІЙНА як СПОСІБ НАЖИВИ* активно використана для очорнення репутації української влади та вищого військового

командування. Її було застосовано в поширених фейкових наративах про нібито збагачення під час війни української влади та командування Збройних сил України.

Для розколу суспільних груп також використано низку метафор. Зокрема, актуалізація метафори *ЧУЖЕ ГОРЕ як НАЖИВА* спрямована на звинувачення українців, які живуть на порівняно віддалених від бойових дій територіях, у тому, що нібито вони наживаються на горі вимушених переселенців, завищуючи ціни на оренду житла.

Б. Метафори-репрезентанти концепту УКРАЇНСЬКА МОВА.

УКРАЇНСЬКА МОВА як РОЗКОЛ. Дія пропагандистських текстів спрямована зокрема на те, щоб рефлексемами на концепт *УКРАЇНСЬКА МОВА* були поняття з негативною семантикою. Традиційно протягом десятиріч у російському та проросійському пропагандистських дискурсах поширеним було формування образу української мови як такої, що розколює суспільство. У період повномасштабного вторгнення з метою компрометування українськомовних людей сформовано концептуальні метафори *УКРАЇНСЬКОМОВНІСТЬ як БАЙДУЖІСТЬ*, *УКРАЇНСЬКОМОВНІСТЬ як АГРЕСИВНІСТЬ*. Такі метафори яскраво проступають у вже описаних наративах на зразок «Люди постраждали від війни, а їх змушують говорити українською».

В. Метафори-репрезентанти концептів НАТО/ЗАХІД/ЄВРОПА/ США

Усі зазначені концепти в російському інформаційно-пропагандистському дискурсі подані як одне ціле й мають однакових набір конотативних сем. Зокрема, сформовано такі метафори: *НАТО/ЗАХІД/ЄВРОПА/США як ЗАГРОЗА*, *НАТО/ЗАХІД/ЄВРОПА/США як АГРЕСОРИ*. Це один із найпоширеніших видів метафори в російському інформаційному дискурсі. Багато пропагандистських наративів будують на уявній загрозі для Росії з боку цих країн чи організацій.

Г. Метафори-репрезентанти дуального концепту НАПАД–ЗАХИСТ.

НАПАД як ЗАХИСТ, НАПАД як ЗВІЛЬНЕННЯ, НАПАД як ЗАКІНЧЕННЯ ВІЙНИ, ЗНИЩЕННЯ як ПОРЯТУНОК – ці метафори задіяні в межах наративів виправдовування агресії та ошляхетнювання агресора. Метафору *ЗАХИСТ (своєї країни) як НАЦИЗМ* зафіксовано в межах демонізувальних наративів, у яких дії України / української влади із захисту своєї країни подані як прояв нацизму.

6. Вдавання до пресупозиції та імпліцитної семантики як засобів маніпуляції. Під пресупозиціями розуміють інформацію, яка когнітивно передуює висловленню [Бацевич 2012: 6]. У прагмалінгвістиці пресупозицію (лат. *praee* – попереду, *перед* і *suppositio* – припущення) розглядають як «припущення чи розрахунок на те, що частина пропонованої інформації очевидна і / чи добре відома адресатові» [Петрушова 2013: 90]. У маніпулятивному пропагандистському дискурсі фіксуємо «умонтування» певної інформації як пресупозиції (тобто як очевидної) у висловлення.

У наведених далі реченнях пресупозиційний зміст передбачає перекладання провини за воєнні дії на українську владу чи західні країни. Наприклад: «У Радбезі РФ закликали США та Німеччину зупинити хід ядерного годинника» (коментар на facebook.com, 25.01.2023); «Депутат назвав припинення США постачання зброї Києву умовою закінчення конфлікту» (коментар на facebook.com, 22.02.2023); «Екс-євродепутат закликав зупинити Зеленського, доки той не розпочав Третю світову війну» (коментар на facebook.com, 25.02.2022); «Світ закликав київську владу негайно зупинити вогонь» (коментар на facebook.com, 30.09.2022); «Блінкен виступив проти припинення вогню в Україні» (коментар на facebook.com, 24.02.2023). У поданих прикладах актанти-суб'єкти (*Радбез, депутат, євродепутат* та ін.) нібито виконують роль відкривача правди про причини війни: звертаються до актанта-об'єкта з проханням вплинути на хід війни або її припинення. У такий спосіб у реципієнта має сформуватися хибне враження, що саме ці актанти-об'єкти є винними у війні.

Поширеними є випадки здійснення такої маніпуляції за допомогою поєднання в реченні двох інформативних повідомлень, друге з яких ключове. Наприклад, у заголовку *«У Німеччині вказали на «незручну правду» для України, яка втрачає підтримку на Заході»* (коментар на facebook.com, 27.02.2023) із першого погляду видається, буцімто головним повідомленням є те, що в Німеччині вказали Україні на незручну правду. Однак «умонтування» у повідомлення конструкції *«яка втрачає підтримку»* акцентує увагу на нібито втраті Україною підтримки у воєнному протистоянні агресору. Через поєднання двох повідомлень друге сприймається підсвідомо й менш піддається аналізу й критиці.

Отже, можемо підсумувати, що будь-яка інформація представлена в тексті як явно (експліцитно), так і приховано (імпліцитно). Імпліцитну інформацію адресант не озвучує прямо, але реципієнт встановлює її із загального змісту висловлення. Цей спосіб є особливо важливим в умовах інформаційної війни, коли є необхідність проникнення однієї тези в різні типи дискурсів, але через певні причини використовувати ті чи ті засоби в якомусь із дискурсів не є можливим. У таких випадках «мовець орієнтується не на конвенції мови, де домінують імплікації – логічні операції, що пов'язують два висловлювання й у звичайній мові відповідають сполучнику *якщо ..., то ...*, а на конвенції комунікації, де домінують імплікатури дискурсу, які виводяться адресатом з контексту» [Бацевич 2011: 100]. Наприклад, О. Селіванова визначає імплікацію як «альтернативний вербальному невербальний спосіб передачі інформації, який ґрунтується на інтеграції вербальних засобів із досвідом, фондом знань комунікантів, їхньою комунікативною компетенцією та сприяє оптимізації комунікативної взаємодії, взаєморозумінню» [Селіванова 2006: 179]. О. Доценко говорить про проблему невизначеності щодо вживання термінів імплікація та імпліцитність. Перший термін вона трактує як «спосіб, метод встановлення неявного, невираженого, тобто імпліцитного смислу», а імпліцитність як «результат діяльності зі встановлення такого неявного,

невираженого, але необхідного для порозуміння мовців смислу повідомлення» [Доценко 2011: 63]. Тобто імпліцитність є ширшим поняттям, оскільки охоплює увесь текст, а імплікатура обмежена мікроконтекстом. Імплікатура – це логічна зв'язка – *якщо... то..* (Якщо А, то В).

У дискурсі інформаційної війни часто такий імпліцитний зміст читач ніби повинен встановити самостійно, хоч насправді всі натяки для потрібного висновку вже надані в самому повідомленні. Наприклад: *«Сьогодні в Одесі обвалився будинок, побудований у 1879 році. Побудований в Російській імперії, друге життя отримав в СРСР, зруйнувався в незалежній Україні⁶»* (сторінка «Александр Скубченко» на facebook.com, 01.03.2021). У тексті наявна імпліцитна антитеза: реципієнт повинен зробити висновок на основі логічної зв'язки *якщо..., то...* – «якщо Російська імперія збудувала будинок, а СРСР його підтримував, значить Російська імперія і СРСР – це добре; якщо в добу незалежності будинок зруйнувався, отже, незалежність – це погано».

7. Вживання конструкції «так званий» та лексики «нібито» (рос. *якобы*). Сполуку *так званий* із семантикою нелегітимності вживають перед словом на позначення поняття, існування якого хочуть піддати сумніву. Сполуку *так званий* у мовознавстві визначають як «вставне словосполучення, яке вносить у речення додаткову інформацію модального характеру, що супроводжує основну; ...зосереджує увагу тих, хто сприймає текст, на факті невідповідності того, про що йдеться, ... статусу, закріпленому за ним в колективній свідомості» [Космеда 2014: 291]. Н. Карпенко стверджує, що актуалізація цього виразу «свідчить про зневажливе ставлення ... до всього несправжнього, штучного, нещирого, його осуд подібних рис у будь-якому їхньому вияві. Тут має місце негативна інформація» [Карпенко 2014: 291];

В українському інформаційному полі таку конструкцію вживають для маркування нав'язаних Росією термінів щодо віддзеркалення конфлікту. Наприклад: *«РФ несе відповідальність за так звані “республіки”»*

⁶ Переклад власний

(ukrinform.ua, 16.06.2021); «Сім років тому в Криму і Севастополі пройшов **так званий “референдум”**» (radiosvoboda.org, 16.03.2021).

У російському інформаційному дискурсі традиційними є вживання цієї конструкції з метою знецінення важливих для України концептів і символів, наприклад, Православної церкви України, Голодомору: «*Прибічники розкольників із **так званої** Православної церкви України намагалися захопити храм*»⁷ (regnum.ru, 12.12.2020); «***Так званий** Голодомор перетворився на улюблену іграшку українських націоналістів*»⁸ (aif.ru, 23.10.2019). Подібну маніпулятивну функцію виконує лексема *нібито* (рос. *якобы*). Зокрема, за її допомогою відтінок несправжності / нелегітимності російська пропаганда надає українській владі в конструкціях на зразок *нібито обраний український парламент* (рос. *якобы избранный украинский парламент*), *українська нібито влада*.

8. Маніпулювання прийменниками. Прийменник *на* в конструкції «*на Україні*», надає поняттю Україна відтінок не окремої держави, а ніби частини чиеїсь території. Прийменник *в* у конструкції «*в Донбасі*» навпаки створює ефект окремого самостійного утворення. Наприклад: «*Моніторингова місія ОБСЄ опублікувала доповідь про ситуацію **в Донбасі***» (коментар на facebook.com, 07.04.2021). Зафіксоване іронічне вживання конструкції «*на Росії*» в українському дискурсі: «*Аби привернути увагу наших братів-росіян до правил граматики, з 7 березня в ефірі інформаційних та розважальних програм ми вживаємо словосполучення “**на Росії**” замість “у Росії”*» (gazeta.ua, 21.03.2014).

9. Послугування дегуманізувальною та демонізувальною лексикою. Дегуманізація, або розлюднення, у ході воєнних конфліктів полягає в тому, що кожна зі сторін веде інформаційну роботу з позбавлення ворога людської подоби. Зазвичай дегуманізація виявлена в діях, спрямованих на публічне

⁷ Переклад власний

⁸ Переклад власний

заперечення належності особи до людського роду та приписування їй ознак тварин, речей, казкових персонажів та ін. [Haslam 2006: 252; Enge 2015: 3]. У мовознавчих працях послуговуються також сполукою *дегуманізована лексика* [Масенко 2017: 94]. Ми використовуємо термін *дегуманізувальна лексика* на позначення слів і конструкцій, які сприяють інформаційному стиранню або повному позбавленню денотата людських ознак.

У межах російсько-українського протистояння російська пропаганда використовує лексеми-іменники з образливими конотаціями на позначення українців, наприклад: *хохли, біосміття, укропи, укропитеки*. Лексема *«людоїди»*, також використовувана російськими журналістами на позначення українців, має демонізувальну семантику. Демонізація є різновидом дегуманізації, однак полягає в тому, що ворога позиціонують як масштабне зло, яке потрібно негайно знищити. Окрім іменників, дегуманізувальна семантика передана за допомогою інших мовних засобів, зокрема змалюванням українців як людоджерів: *«“Дякую вам, що ви з болем, з кров’ю, але вириваєте з кривавої пащі цих людоджерів наших людей”, – цинічно заявила пропагандистка* (unian.ua, 20.12.2022). Дегуманізувального ефекту досягнуто й використанням дієслова *зачистити*: *«У Кремлі називають війну “спецоперацією, щоб зачистити Україну від нацистів”»* (stopcor.org, 24.02.2022).

Докладніше про використання засобів дегуманізації в дискурсі російсько-української інформаційної війни – у Розділі 3.

10. Використання слів з об’єднувальною семантикою допомагає викликати в реципієнта довіру до сугестора, а отже, і до наданої ним інформації. Найчастіше такими об’єднавчими словами стають займенники (*ми всі знаємо; наша спільна мета; для кожного з нас це важливо* та ін.) та дієслова у формі 1-ї особи множини (*захищаємо, допомагаємо, плануємо* тощо). Наприклад: *«Ми всі разом, і світова спільнота зокрема, маємо діяти адекватно»* (radiosvoboda.org, 12.02.2021); *«Не маю сумніву, що ми*

переможемо, адже захищаємо свою рідну землю» (П. Порошенко, rada.gov.ua, 08.05.2015).

11. Уживання слів із префіксом недо- як спосіб знецінення: «недодержава» (рос. «недогосударство»), «недопрезидент», «недореспубліки» (про «ДНР» / «ЛНР»). Наприклад: «Росіяни хочуть відсторонитися від підтримки **недореспублік** та домогтися зняття з себе санкцій» (24tv.ua, 12.03.2019); «Україна – це недодержава. Це **недосформована держава**⁹» (regnum.ru, 17.10.2019).

12. Вилучення слів із публічного дискурсу. Методи інформаційної війни можуть не тільки спонукати до нав'язування суспільству певних лексем або їхніх нових конотативних сем, а також і впливати на суспільну свідомість шляхом вилучення слів із інформаційного поля. Показовим прикладом такого способу впливу є зокрема накладання заборон царською цензурою на вживання слів і сполук *Україна, український народ, воля, Запоріжжя* (Кревецький 1904: 9–10).

У період інформаційного протистояння з 2014 до лютого 2022 року такий прийом використовували політики, які не хотіли називати Росію агресором. У їхніх висловленнях винуватець війни й анексії (Росія), замінений евфемічними сполуками *та сторона, інший бік фронту, хто, конкретний зовнішній ворог*. Такий підхід нівелює значення окремих понять і смислів, дезорієнтує суспільство.

13. Заміна ключових слів у повідомленні та перейменування. Цей спосіб є близьким до попереднього, оскільки у випадку *вилучення* лексем, їх також замінюють іншими мовними одиницями, однак такі замінники не несуть жодного ідеологічного навантаження, а просто приховують якесь явище. Тоді як у випадку заміни нові мовні засоби покликані донести іншу, кардинально відмінну інформацію з ідеологічним спрямуванням. Поширеним є приклад перейменувальних процесів у топоніміці. Зміна топонімів є одним із важливих

⁹ Переклад власний

способів ведення інформаційної війни у напрямку руйнування або відновлення історичної пам'яті. Зокрема, прикладом руйнування національної пам'яті можна вважати ситуацію, коли після депортації кримських татар назви населених пунктів Криму були замінені російськими. Це дало змогу Росії частково стерти пам'ять про корінний народ півострова та нав'язувати наратив «споконвічно російського Криму». Прикладом відновлення національної пам'яті є заміна радянських назв населених пунктів українськими, розпочата в 2015 році відповідно до закону [Закон 2015]. Докладніше про перейменувальні процеси та їхню роль у руйнуванні чи відновленні історичної пам'яті див. у Розділі 2.

14. Пояснення через заперечення. Одним із способів інформаційного впливу є намагання однієї зі сторін конфлікту переконати суспільство в тому, що якихось понять чи явищ насправді не існує. Прикладом є маркування України терміном *failed state* (укр. *держава, що не відбулася; неспроможна держава*). Сюди ж належить і наратив про нібито *єдність* українців і росіян, інформаційно нав'язувану сполукою *один народ*, яка відповідно заперечує існування українців як окремої нації. Так само заперечувальну семантику має сполука *без єдиного пострілу*, якою російська пропаганда маркувала процес так званого «включення Криму до суб'єктів РФ». Зокрема, фіксуємо такий контекст: «За словами Путіна, на півострові все озброєння *без єдиного пострілу* перейшло в руки народу Криму» (bbc.com, 18.03.2014). Таке маркування автоматично заперечує військовий спосіб захоплення Криму, натомість актуалізуючи значення «самовизначення кримців». Незважаючи на те, що таке трактування подій є неправдою, мовці, піддані тривалому впливу пропаганди, подібні пояснення сприймають як реальні.

15. Називання понять словами з протилежним значенням. В умовах ведення бойових дій сторонам конфлікту доводиться вдаватися до зміни світоглядної суспільної парадигми з метою виправдання вчинків. Так, у наративній практиці російської сторони концепт *АГРЕСІЯ* замінений

концептами *ЗВІЛЬНЕННЯ* та *ЗАХИСТ*. У російському дискурсі солдати, марковані лексемами *захисники* (рос. «освободители»). У результаті можна говорити про фабрикацію, штучну підміну денотата – *АГРЕСОРА* на *ЗАХИСНИКА*.

16. Вживання великої кількості емоційно забарвлених слів (позитивних чи негативних – залежно від мети впливу) з метою знизити рівень раціонального мислення реципієнта. Наприклад: *це нелюдські умови, влада творить геноцид*.

17. Онімна маніпуляція. Полягає в маніпулюванні географічними назвами: вживання гіпоніма й гіпероніма як синонімів, що створює ефект хибної рівноцінності позначуваних денотатів. Наприклад, у конструкції «*Україна і Донбас домовляться...*» онім Україна є ширшим поняттям, а хоронім Донбас є одним зі складників України. Тому згадка цих двох денотатів у реченні як рівноцінних ніби уявно відділяє Донбас від території України і переводить його до категорії окремої держави.

Показовим є приклад радянської пропаганди щодо інформаційного висвітлення розстрілу органами НКВС у *с. Катинь* польських офіцерів (серед яких були й етнічні українці, що на той момент служили в польському війську). Під час Нюрнберзького процесу СРСР наголошував, що ці розстріли здійснили німецькі нацисти. Однак таке пояснення не викликало довіри. Тому представники Союзу пояснили, що помилилися в топонімах, а мали на увазі *с. Хатинь*, яке спалили німці. На території СРСР були тисячі сіл, які мали схожу долю, однак саме *Хатинь* радянська пропаганда зробила символом нацистських звірств, зокрема спорудивши один із найбільших меморіальних комплексів. Але причина посиленої уваги до села полягала тільки у фонетичній подібності його назви з топонімом *Катинь*. Аби приховати злочини в *Катині*, було міфологізовано онім *Хатинь*. Це змістило увагу зі злочинів СРСР на злочини нацистів. Коли тема катинських розстрілів була розсекречена й потрапила в інформаційний простір, пересічний реципієнт все одно плутався в

цих топонімах і за звичкою асоціював *Катинь* саме зі звірствами гітлерівців. Так паронімні власні назви стали і засобом руйнування суспільної пам'яті, і засобом підміни, яка заплутувала навіть світову громадськість [Davies 2006]. Відомий випадок, коли президент США Річард Ніксон у 1974 році відвідав с. *Хатинь*. У повідомленнях англomовної преси про цю подію назва *Хатинь* через плутанину була замінена топонімом *Катинь*, що дало всім підстави вважати, що президент відвідав саме могили польських офіцерів [Klecel 2010]. Цей приклад яскраво демонструє можливості мовного інструментарію у формуванні пропагандистського міфу.

Отже, дослідження російських пропагандистських наративів засвідчує широкий добір мовного інструментарію з метою здійснення сугестивного впливу на реципієнта.

1.4.2. Лінгвомеми як спосіб транспортування вірусних ідей

Нині поняття *мему* (від мему *«пам'ять»*; англ. *meme*) стало невід'ємною частиною інформаційного простору. Цим терміном у суспільстві позначають переважно картинки, які раптово набувають популярності й розходяться мережею. Основне зображення, як правило, залишається незмінним, але щоразу міняється додаткова інформація – переважно словесна. Однак таке сприйняття терміна обмежує його семантичні властивості. Насправді термінолексема *мем* має значно ширший обсяг семантики. Уперше цей термін використав біолог Р. Докінз у книзі «Егоїстичний ген» (перше видання 1976 р), де потрактував його як «одиницю передачі культурної інформації», а також зауважив, що «передавання культурного надбання аналогічне до генетичного передавання» [Докінз 2016: 136]. За словами Р. Докінза, «усе живе еволюціонує завдяки диференційному виживанню одиниць, які реплікують» [Докінз 2016: 135]. Реплікацію (від лат. *replicatio* – повторення) розуміють як процес створення копій¹⁰. Учений також наголошує,

¹⁰ Реплікація – процес самовідтворення молекул нуклеїнових кислот шляхом копіювання, передавання інформації в основному від ДНК до ДНК (процес подвоєння молекули ДНК) [ЕТСФТ: 602].

що для одних мемів характерна більша тривалість існування, інші функціонують порівняно короткий період, і здатність мему до виживання пояснює наявністю чи відсутністю його великої психологічної привабливості [Докінз 2016: 136]. Як приклад такого мему науковець наводить уявлення про Бога. Дослідник вважає неможливим установити, як саме це поняття виникло в нашому мемофонді, однак чітко пояснює, що ця ідея Бога реплікується «за допомогою усного й писемного слова, підкріпленого величною музикою та образотворчим мистецтвом» [Докінз 2016: 136]. Живучість цього мему науковець вбачає в тому, що ідея Бога «дає прийнятну відповідь на глибокі питання про сенс буття, дозволяє сподіватися, що несправедливість на цьому світі може бути винагороджена на тому світі» [Докінз 2016: 136]. Саме такі легкі відповіді на складні питання й роблять зазначений мем стійким протягом тисяч років. Шанси на триваліше виживання має тільки той мем, у якого більша здатність породжувати максимальну кількість копій. Отже, що простішим і зрозумілішим є образ, то легше він засвоюється й реплікується. Крім того, створений образ має відповідати звичній картині світу реципієнта, інакше не матиме шансів на поширення й закріплення в суспільній свідомості.

Чинником успіху конкретного мему є як сигніфікат, так і закріплений за ним мовний знак. Яскравість, емоційність лексеми, яка позначає мем, сприяє його більш ефективному засвоєнню. Зв'язки лексеми зі сформованим нею образом є об'єктом зацікавлень саме *когнітивної* лінгвістики. Тому особливо важливим вважаємо когнітивістський підхід до пояснення мему, запропонований Д. Деннетом, відповідно до якого мем розглядають як ідею, що формулює себе у вигляді чогось конкретного, такого, що запам'ятовується; такі меми складаються в різні одиниці пам'яті [Dennett 1990]. Існування мему залежить від фізичного втілення в певному середовищі. Що більшу емоцію викликає ця форма (слово, картинка), то більші шанси мему на тривале існування й охоплення більшої кількості людей. Тому саме меми стають

ефективним знаряддям передавання ідей в інформаційній війні. У межах лінгвокогнітивістики розглядаємо тільки ті меми, які набули словесної форми.

Оскільки *мем* та *концепт* досліджують у межах когнітивістики й обидва вони позначають певне поняття, то в науковій літературі трапляються випадки ототожнення цих термінів. Однак вважаємо такий підхід не виправданим, оскільки *концепт* є ширшим за обсягом. І *мем* може збігатися з *концептом* тільки в тому випадку, якщо йдеться про яскравість і емоційність сигніфіката й чіткий зафіксований сталий образ. Тобто поняття *ЇХТАМНЄТИ* може бути і концептом, і мемом, а, наприклад, сигніфікат *ДЕНЬ* є концептом, але не є мемом, оскільки позбавлений семантичної експресії, не викликає емоційних реакцій.

Науку, яка вивчає меми, називають *меметикою*. Її пояснюють як міждисциплінарну, яка поєднує біологію, психологію й когнітивістику [Броді 2015: 10]. Однак варто розглядати це явище і з погляду психо- та когнітивної лінгвістики, оскільки значна частина образів / ідей передається суспільству зокрема за допомогою мовних знаків. За визначенням Д. Деннета, мова є транспортним засобом, який переносить мем від мозку до мозку [Dennett 1990]. У «Словнику української ономастичної термінології» *мем* трактують як поняття когнітивної ономастики; одиницю генетичної пам'яті культури в колективному позасвідомому статусі, використовувану як структуру репрезентації знань і пов'язану з культурними архетипами етносів [Бучко 2012: 116].

Для мему важливою є впізнаваність. Вживання певного словесного знака одразу активізує чіткий, зрозумілий певній групі осіб яскравий образ. Окрім інформативної, розважальної, емотивної, мем виконує також функцію культурної пам'яті.

У дискурсі інформаційної війни меми найчастіше передають за допомогою окремих слів, лексикалізованих сполук або типових фраз. Отже, сформовані різними засобами образи найчастіше закріплені за певними

лексемами й усвідомлювані саме завдяки використанню цих лексем, що й підкреслює мовну природу мему. В умовах інформаційної війни меми стають способом маніпуляції масовою свідомістю.

І хоч деякі дослідники піддають сумніву науковість меметичного напрямку [Edmonds 2005], меми щоразу більше стають об'єктом вивчення в багатьох галузях науки. У нашому дослідженні вживатимемо термінолексеми *мем* та *лінгвомем* на позначення слів, словосполучень, речень, що стали впізнаваними й популярними в суспільстві за рахунок здатності формувати й передавати яскраві образи та викликати емоційну суспільну реакцію.

Висновки до Розділу 1

Термін *інформаційна війна* в межах досліджуваного дискурсу варто трактувати як процес дискредитації і руйнування чужих смислів з одночасним нав'язуванням власних шляхом застосування усіх можливих засобів і каналів комунікації в процесі інформаційної підготовки та інформаційного супроводу російсько-українського збройного конфлікту.

Основним засобом комунікації в межах інформаційної війни стає мова, головними каналами комунікації – ЗМІ, соцмережі, культура, мистецтво, спорт, релігія тощо.

Тематику інформаційної війни можна розглядати як дискурсивний конструкт. Тому виокремлюємо *дискурс російсько-української інформаційної війни*. Цей термін використовуємо з двома значеннями: 1) результат комунікативної діяльності, мотивованої темою російсько-українського збройного протистояння з урахуванням інтра- та екстралінгвальних засобів; 2) сукупність текстів, об'єднаних темою російсько-українського збройного протистояння.

Досліджуваному дискурсу притаманна низка ознак, серед яких вважаємо за доцільне виділити такі, як: 1) *наскрізна сугестивність*; 2) *узагальнювальність учасників комунікації*; 3) *зрозумілість широкому колу*

реципієнтів; 4) нав'язувана оцінність; 5) необмеженість жанрів, 6) орієнтованість на ментальну картину світу певного суспільства; 7) інформаційна варіативність.

Ворожий інформаційний вплив спрямований передусім на психіку людини, її почуття, емоції і критичне мислення. Семантика використовуваних слів, також особливості їх поєднання в тексті здатні спровокувати певну психічну реакцію, викликавши відповідні асоціати, а також спонукати реципієнта до прийняття нав'язуваних висновків. Вивчення потенцій мовних знаків щодо їх здатності викликати відповідні реакції становить основу психолінгвістичного аспекту дослідження дискурсу інформаційної війни.

Не менш важливим є вивчення впливу на аксіологічну сферу мовців. Адже метою інформаційної війни стає необхідність руйнування ціннісних установок суспільства. Інформаційний вплив ґрунтується на поляризації суспільної свідомості в межах бінарної опозиції *добре – погане*. Відповідна оцінка в пропагандистських текстах реалізується на основі використання стосовно денотату слів з *мейоративним (позитивним)* чи *пейоративним (негативним)* значенням. У дискурсі інформаційної війни зведена до мінімуму нейтральна оцінка, оскільки не відповідає поляризації, характерній для стану воєнного протистояння.

І оцінність, і психічні реакції тісно пов'язані з *когнітивною* системою – системою пізнання, втіленою в картині світу соціуму та окремого мовця. Суспільство розрізняє *свого* й *чужого* на основі усталених уявлень. Тому потрібно зважати, що запропоновані суспільству певні мовні одиниці і, як наслідок, закріплені за ними образи повинні узгоджуватися з традиційною мовною картиною світу реципієнта, яка віддзеркалює базове сприйняття цих образів. І саме від добору мовних знаків в інформаційному полі значною мірою залежить те, до якої із складових бінарних опозицій (*своє – чуже, добре – погане, захисник – ворог*) буде зарахований мовцем певний денотат. У цьому й полягає лінгвокогнітивний аспект дослідження пропонованого дискурсу.

Вивчення набору мовних засобів дає підстави визначити семантику актуалізованого в мікроконтексті *концепту* та прослідкувати динаміку виявлених характеристик залежно від мети висловлювання. Для демонстрації цих процесів доцільно вдатися до вивчення *фреймової мережі* та особливостей її наповнення. Показовим є той факт, що набір пропозицій у слотах фреймової структури того самого концепту мінятиметься залежно від того, котра зі сторін конфлікту є автором тексту.

Важливим для дослідження дискурсу є також поняття наративності. Незважаючи на широке поняття терміна *наратив*, у своєму дослідженні послуговуємося політичним аспектом і розглядатимемо наративи як пояснення ідей у формі коротких оцінок.

Маніпулятивний пропагандистський текст можна розпізнати за наявністю таких способів мовної маніпуляції: 1) уведення слова в потрібний мікроконтекст (прийом зв'язки); 2) використання евфемізмів; 3) висловлення у формі трюїзмів/ квазітрюїзмів (загальників); 4) вживання слів, сполук, фраз з іллокуцією заклику; 5) застосування концептуальних метафор; 6) вдавання до пресупозицій та імпліцитної семантики як засобів маніпуляції; 7) вживання конструкції «так званий» та лексеми «нібито»; 8) маніпулювання прийменниками; 9) послуговування дегуманізувальною та демонізувальною лексикою; 10) використання слів з об'єднувальною семантикою; 11) вживання слів із префіксом *недо-*; 12) вилучення лексем із публічного дискурсу; 13) заміна ключових слів у повідомленні та перейменування; 14) пояснення через заперечення; 15) називання понять словами з протилежним значенням; 16) вживання великої кількості емоційно забарвлених слів; 17) онімна маніпуляція.

Основні положення першого розділу викладено в таких працях авторки: *Кирилюк 2019г, 2020а, 2020є, 2021в, 2021г, 2021г, 2022б.*

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ЗНЕЦІНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Прагнучи завоювати інші території, агресор намагається стерти в суспільства основні образи національної пам'яті та нав'язати нові історичні й національні наративи. У результаті тривалого інформаційного впливу на суспільство за допомогою певного набору слів, словосполучень або готових синтаксичних конструкцій система його цінностей, ідентифікаційних характеристик може бути зруйнована. Такий вплив призводить до ситуації, коли люди, самі того не усвідомлюючи, повторюють слова, словосполучення, речення, які несуть руйнівну для їхньої національної картини світу інформацію, нівелюючи або знецінюючи важливі концепти.

2.1. Мова наративів передвоєнного та воєнного дискурсів

У сучасних інформаційних протистояннях важливим є принцип «той, хто не атакує першим, програє» [Grassegger 2019]. Тому тема попередньої ідеологічної роботи із соціумом є невід'ємним складником подальших бойових дій. Для цього суспільство тривалий час атакують через різні канали комунікації завчасно сформованими символами, образами. Ключовим засобом формування й передавання ідей є вдало дібраний корпус лексем, адже нові слова й сполуки, які ми приймаємо, здатні змінити наше сприйняття світу. Протистояння між Росією та Україною періодично загострювалося після 1991 року. Вивчення інформаційного та культурного просторів цього часового відтинку дає підстави зробити висновок, що збройна агресія, реалізована в 2014 році, мала ґрунтовну підготовку, зокрема здійснену лінгвальними засобами. Саме в цей період в інформаційний простір активно проникають головні тези, слова, вибудовуються нові наративи, які стануть засобами тривалої інформаційної війни.

Аналіз досліджуваних текстів дав підстави визначити, що в період підготовчого етапу збройної агресії проти України використано поступове

нав'язування стратегічного російського нарративу про *розпад України*. Він впроваджений в інформаційний простір у чотири етапи, кожен з яких маніфестований окремим узагальненим ворожим нарративом: 1-й етап – «Розкол Сходу і Заходу України» (період 2003-2004 рр.); 2-й етап – нарратив «Україна розпадеться» (2005 – листопад 2013 рр.); 3-й етап – нарратив «Україна розпалася» (грудень 2013 – 2021 рр.); 4-й етап – нарратив «Денацифікація України» (2022 – до теп. часу).

2.1.1. Мовні засоби втілення збройних нарративів першого етапу інформаційної агресії (2003 – 2004 рр.)

Під час президентських виборів 1999 року було актуалізоване протистояння між українським та комуністичним дискурсами. На рівні мовних знаків це втілено: а) за допомогою гасел із використанням ідеологічних кольоративів: «*Не грай на **червоному** полі!*»; «*Не грай з **вогнем!***»; «*Краще рудий, ніж **червоний!***»; де епітет *червоний* та іменник *вогонь* позначають комунізм, а прикметник *рудий* – на метонімічному рівні кандидата Л. Кучму (через колір його волосся); б) гасел, які актуалізують україноцентричність: «*Світ поділяється на **український** та інший! Пам'ятай історію – думай про майбутнє!*» (із передвиборчої реклами Л. Кучми).

Однак наступні вибори 2004 року «стали першими в історії України, коли два кандидати в президенти репрезентували не “ліву” чи “праву” ідеології, а передусім Захід і Схід як різні за менталітетом і поглядом на майбутнє частини держави» [Остапець 2016: 19]. Появу такого розколювального дискурсу пояснюють участю російських політтехнологів у виборчій кампанії одного з кандидатів у президенти – В. Януковича [Николаєнко 2017].

Цей збройний нарратив умовно назвемо «Розкол Сходу і Заходу». Він був утілений у *шістьох* субнарративах: 1) «Три сорти українців», 2) «Українське – це фашистське», 3) «Донбас годує Україну», 4) «Україна не любить Донбас», 5) «Європа і НАТО – це загроза», 6) «Східнослов'янська єдність і федералізація – це порятунок».

Субнартив 1. «Три сорти українців». Вигаданий наратив про «три сорти українців» був вербалізований числівниково-іменниковими сполуками *I сорт, II сорт, III сорт*, які на передвиборчих плакатах були візуально закріплені за окремими регіонами України: *Захід – I сорт, Центр – II сорт, Схід – III сорт* (із агітаційної листівки 2004 року). Таке трактування покликане спровокувати ментальний конфлікт на основі емоцій приниження, образи, відчуття несправедливого ставлення.

Субнартив 2. «Українське – це фашистське». Цей наратив утілено за допомогою різних мовних засобів.

1. Традиційні терміни та неологізми із семантикою нацизму. Наприклад, слово *наишти* є контамінованим дериватом, утвореним від частини першого компонента сполуки «*Наша Україна*» (назва політичного блоку) та терміна *фаишти*. Лексема вперше зафіксована нами в текстах 2003 року. Оскільки її використовували на позначення політичної сили, яка виголошувала проукраїнську риторику, то подібне маркування за принципом асоціативної зв'язки наводило на поняття *українського* конотативні семи 'фашизму', 'нацизму'. Термін *прийом зв'язки* належить до галузі НЛП (нейролінгвістичного програмування) і полягає в штучному умонтуванні явища в негативний чи позитивний контекст [Сугестивні технології 2011: 80]. У структуру концептів *НАША УКРАЇНА* та *ЮЩЕНКО* були введені такі поняття, виражені аналітичними термінами як синонімами: *національна диктатура, національна ідея, український порядок*. Наприклад: *Кандидат Віктор Ющенко гарантує запровадити у разі його обрання **НАЦІОНАЛЬНУ ДИКТАТУРУ**. [...] В. Ющенко готовий на все, щоб встановити в Україні справжній **УКРАЇНСЬКИЙ ПОРЯДОК**. [...] З нами Бог! З нами **НАША УКРАЇНА!*** (із агітки, спрямованої на компрометацію В. Ющенка та блоку «Наша Україна»). Завдяки графічному виділенню (великі букви) відбувається, окрім семантичної, також візуальна «зв'язка» назви політичної сили та слів із семантикою нацизму/фашизму.

2. Гасла і риторичні питання. Гасло *За чистоту нації!* графічно стилізоване до аббревіатури SS, використовуваної на позначення військово-поліційної організації¹¹ в нацистській Німеччині. У риторичному питанні «*Чи потрібен нації новий фюрер?*» нацистський контекст створено поєднанням лексем *нація* та *фюрер*. Імпліцитний зміст гасел «*Україна – лише для українців!*» та «*Очисти Донбас – очисти Україну!*» можна визначити так: Україну потрібно очистити від жителів Донбасу, отже, вони є іншою нацією, неукраїнською. Так започатковувався наратив про окремих *народ Донбасу*, актуалізований у 2014 році. Усі зафіксовані гасла є алюзією до нацистського наративу про «чистоту вищої раси»; в рекламних матеріалах вони супроводжувалися фотографіями В. Ющенка або емблемою з назвою політичної сили «Наша Україна».

3. Кольороназви. Традиційним в системі кольоративів є асоціативне трактування «коричневого» як кольору нацизму/ фашизму. Таке позначення активно було використане у виборчому дискурсі, спрямованому на формування чіткої асоціативної «зв'язки», здійсненої у два етапи: 1) асоціативна зв'язка «український» – це «помаранчевий» → 2) «помаранчевий» – це «фашистський»: «*Захистимо Україну від помаранчево-коричневої чуми!*»; «*поширення в країні коричневої (помаранчевої) чуми*» (із агітаційних матеріалів 2004 року).

4. Дегуманізувальна лексика, етнофолізми та жаргонізми. Терміном *етнофолізм* (від давньогр. ἔθνος – «плем'я», «етнос» + φαῦλος – «поганий», «нікчемний») позначають етнонім із негативною конотацією, на зразок *москалі* (замість *росіяни*), *бульбаші* (замість *білоруси*), *пшеки* (замість *поляки*) [Лукаш 2018: 125]. Зокрема, Г. Лукаш зазначає, що етнофолізми «позначені негативно-оцінним забарвленням і слугують засобом дистанціювання від представників інших народів» [Лукаш 2018: 125]. Тому використання таких лексем у політичному контексті провокує створення дискурсу ненависті, мета якого –

¹¹ Організація «SS» (аббревіатура утворена від німецьких слів Schutz (охорона) та Staffel (загін) у роки Другої світової війни брала участь у каральних операціях проти різних народів, у тому числі й українського.

нав'язати наратив розколу за етнічною ознакою: у пропагандистських матеріалах українську націю протиставлено усім іншим як «вищу»: *«Ми вдосталь наситилися віковим колоніальним гнітом москалів і пшеків! Нам досить слухати провокаторів-жидів! Настав час сказати: УКРАЇНА – ЛИШЕ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ! Геть з нашої землі запроданців – бульбашів, москалів, пшеків та жидів! [...] Геть всю нечисть з України!»* (із агітки, спрямованої на компрометацію В. Ющенка та блоку «Наша Україна»). Лексема *нечисть* подана як родова назва до всіх перелічених видових – етнофолізмів. Слово *нечисть* має такі значення: 1) бруд, сміття, покидьки і т. ін.; 2) *перен.* тварини, комахи і т. ін., що викликають у людини огиду, неприємні почуття і т. ін.; 3) *розм.* за релігійними забобонами — нечистий дух, біс, дідько, сатана, відьма і т. ін.; 4) *перен., зневажл.* негідні, нікчемні люди, *перев.* вороги, що викликають зневагу, презирство [СУМ-20]. З урахуванням цього можна висновувати, що за допомогою слова *нечисть* у семантиці слів *москалі*, *пшеки*, *жиди*, *бульбаші* фіксуємо підтримання сем 'презирство', 'огиди', а також наведення семи 'тварина' (прийом "наведення семи" полягає у внесенні контекстної семи, яка відсутня в системному значенні слова). Активізація зооморфної конотації спричиняє дегуманізаційні процеси, тобто семантичне розлюднення – позбавлення опонента ознак людської істоти. Так само дегуманізувальну роль виконує наведення сем 'бруд', 'сміття', 'покидьки'. Отже, запропонований приклад є зразком тексту, у якому оприявлено розпалювання етнічної ворожнечі та який працює на поглиблення суспільного розколу.

Жаргонна лексика також траплялася в газетному дискурсі. Наприклад: *«На Януковича напали націоналісти-відморозки»*¹² (газета «Сьогодні», 25.09.2004). Стосовно нападника, який поцілів яйцем у В. Януковича, преса використала лексеми *націоналіст*, *відморозок*, *екстреміст* як синонімі. Жаргонна лексема *відморозок* в цьому контексті має значення «безпринципна аморальна людина, яка не зупиниться ні перед чим» [ССУС 2006: 82]. За

¹² Переклад власний

принципом «зв'язки» таке маркування проукраїнських сил провокує утворення синонімного ряду: *українці – націоналісти – фашисти – екстремісти – відморозки*.

Субнаративи 3 і 4. «Донбас годує Україну» та «Україна не любить Донбас» втілені за допомогою лексем із демонізувальною семантикою. Демонізація опонента є одним із важливих складників інформаційної війни. Вона передбачає формування образу ворога як такого, що здатен на страшні вчинки, які загрожують життю чи здоров'ю людей.

Приклад 1. *План дій Ющенка: 1. Прихід до влади націоналістів та фашистів блоку “Нашої України”. 2. Заборона російської. 3. Розвиток схеми “Донбас працює – Західна Україна отримує”. 4. Розпалювання міжнаціональної ворожнечі. 5. Зменшення та невплата пенсій та зарплат на Донбасі. 6. Підвищення вартості комунальних платежів. 7. Перетворення України на маріонетку США. 8. Надання Криму незалежності. 9. Розрив відносин із Росією та Білоруссю. 10. Абсолютний розгром м. Донецька (із агітки 2004 року).*

Текст побудований у формі хронології подій у перспективі за принципом нагнітання: від початкової точки *«прихід до влади»* до кульмінаційної *«розгром»*: *ПРИХІД – заборона – розпалювання – ворожнеча – зменшення – розрив – РОЗГРОМ*. Кожне із цих слів має негативну семантику дії. Нейтральні лексеми *підвищення, надання* вжиті зі словами на позначення непопулярних соціальних (*Підвищення вартості комунальних платежів*) або політичних наслідків (*Надання Криму незалежності*). Єдине вжите з позитивною семантикою слово *розвиток* пов'язане з діями, спрямованими нібито на приниження Донбасу. Антитеза *«Донбас працює – Західна Україна отримує»* використана з метою поширення наративу про розкол країни.

Приклад 2. *Невже ви забули, як Ющенко, будучи рік тому в Донецьку, назвав усіх «холуями»? Невже ви не розумієте, що в разі перемоги він «розірве» ненависний йому регіон? (із агітки, листопад 2004).*

В обох наведених текстах акціональний фрейм концепту *ЮЩЕНКО* матиме таку структуру: *ЮЩЕНКО / розірве (розгромить)/ Донбас*.

Субнаратив про нелюбов і несправедливе ставлення України і проукраїнських сил до Донбасу був утілений в **мікронаративі про ядерні відходи на Донбасі**. Наприклад: «*Плани Ющенка: нас похоронять у ядерній могилі*» (із агітки, листопад 2004). У поданому заголовку відбувається уведення антропоніма в негативний контекст, який приписує денотату сему 'фізичне знищення'. Подальший текст агітки містить інформацію про «*секретну доповідь, підготовлену в квітні 2001 року провідними аналітичними агентствами Німеччини для однієї з європейських економічних структур*», відповідно до якої в Україні нібито передбачено «*будівництво мережі сховищ радіоактивних відходів у зоні “Південний Схід” (Артемівськ, Донецька область) та переобладнання української системи зберігання ядерних відходів під європейські технологічні стандарти*» (із агітки, листопад 2004). Аналіз цього мовного полотна не можна робити ізольовано, варто обов'язково зважати на зміст попередніх текстів. Так виявлено одну з особливостей дослідження дискурсу – вивчення загальних дискурсивних тенденцій певного історичного періоду. Враховуючи нав'язувану асоціативну зв'язку в інформаційному просторі антропоніма *Ющенко* з українським націоналізмом, і загалом з поняттям українськості, радіоактивну загрозу (тобто загроза життю, здоров'ю) подають як можливу після приходу до влади людини з проукраїнськими поглядами. Тобто можна констатувати концептуальну метафору *УКРАЇНСЬКЕ як ЗАГРОЗА*. Наявність лексем із семантикою секретності на зразок «*секретна доповідь*» активізує увагу реципієнта, створюючи ефект уявної дотичності до групи обраних, а отже, надає уявної довіри до викладеної інформації.

Субнаратив 5. «Європа і НАТО – це загроза». Після Помаранчевої революції в політичному полі посилювався проєвропейський дискурс. Наприклад, в інавгураційній промові В. Ющенка лексема *Європа* та похідні згадані 10 разів у позитивному контексті. Наприклад: «*Наш шлях у майбутнє –*

*це шлях, яким іде Об'єднана Європа. Наш шлях з об'єднаною Європою. Ми з Європою належимо до однієї **цивілізації**, поділяємо її цінності. Історія, економічні **перспективи**, **інтереси людей** дають чітку відповідь, де нам шукати свою долю. Наше місце в Європейському Союзі, моя **мета** – Україна в об'єднаній Європі! В Європі історичний **шанс** України розкрити свої **можливості**. Наша **національна стратегія** – йти до мети сміливо й наполегливо! **Європейські стандарти** стануть нормою в соціальному житті, українській політиці. Кожен крок до Європи – це нові **можливості** для мільйонів українців!» (pravda.com.ua, 23.01.2005). Саму перемогу Помаранчевої революції ЗМІ подавали як шлях до Європи: «Те, що відбулося в останні місяці й тижні, – Україна **увійшла в Європу** і продемонструвала високий рівень цивілізованості й громадянської свідомості» (radiosvoboda.org, 23.01.2004).*

Концепт **ЄВРОПА** у цьому дискурсі вербалізований такими словами та сполуками: *майбутнє, цивілізація, цінності, перспективи, інтереси людей, шанс, європейські стандарти, можливості, національна стратегія, мета*. Отже, нова влада формувала концептуальну метафору **ЄВРОПА** як **ЦІННІСТЬ**.

Однак у проросійській візії розвитку концепт **ЄВРОПА** мав іншу вербальну маніфестацію – **ЄВРОПА** як **РОЗКОЛ** і **ЄВРОПА** як **ЗАГРОЗА**. Аналіз інформаційного поля описуваного періоду дає підстави виділити такі засоби вербалізації концепту **ЄВРОПА** та його корелятивів **ЗАХІД**, **ЄС**, **БРЮСЕЛЬ**: *конфлікт, руйнування, відсутність єдності, загроза державності, хаос, колапс, катастрофа, важка доля, небезпека, загроза, руйнівні наслідки, антиросійська провокація, міжцивілізаційний конфлікт, розпад країни, ескалація* – усього 157 лексем і сполук із негативною семантикою. Подібні конотації наявні в словах, що вербалізують концепт **НАТО**: *зловісна машина смерті, агресивний воєнний блок, терористична організація, світовий поліцейський, має зловісні щупальця, має вину перед людством, чинить злочини, гвалтує Україну, топче демократичні цінності* – усього 98 лексем і сполук.

Зафіксовано гасло «*Україна – не Європа*», використане як назва книги [Грач 2008], автором якої став народний депутат України. Назва є алюзією до праці Л. Кучми «*Україна – не Росія*» (2003). Таке гасло заперечує трактування України як частини європейської цивілізації. У книзі як альтернативний європейському шлях позначено терміном «*східнослов'янська єдність*». В інформаційному просторі цей концепт корелював із концептом *ІНТЕГРАЦІЯ З РОСІЄЮ*, а після 2010 року – з концептом *МИТНИЙ СОЮЗ*. Наприклад: «*Серйозні люди в Росії довели, що тільки інтеграція до Митного союзу дає Україні шанс підняти своє виробництво на нормальний рівень*» (коментар на facebook.com, 24.09.2013).

Аналіз інформаційного поля описуваного періоду дає підстави виділити такі засоби вербалізації концептуальної метафори *ЄВРОПА* як *РОЗКОЛ*: ідентифікаційний фрейм: *ЄВРОПА (ЗАХІД, ЄС, БРЮСЕЛЬ) – відсутність єдності (антиросійська провокація, міжцивілізаційний конфлікт, сварка з Росією, розпад країни, руйнування самосвідомості українського народу, знищення східнослов'янської єдності, конфлікт, руйнування східнослов'янської цивілізації, загроза державності, хаос, колапс, катастрофа, важка доля, небезпека, загроза, руйнівні наслідки для українського народу і держави, ескалація, в ній немає єдності й цілісності)*.

Таке концептуальне значення посилюють контексти, у яких є натяк на інші негативні явища, спричинені «вступом до ЄВРОПИ». У такому випадку вибудовано метафору *ЄВРОПА* як *ЗАГРОЗА*. Структура фреймової мережі: Ідентифікаційний фрейм: *ЄВРОПА / міф (бідність, небезпека, відмова від власної сутності, рабство, васальна залежність, пограбування народу, занурення в Середньовіччя, відсутність моралі)*. Квалітативний: *ЄВРОПА / антихристиянська*. Акціональний: *ЄВРОПА / диктує умови (хоче зробити колонію з України, провокує війну, провокує бунт, приведе до втрати державності)*.

Також вибудована концептуальна метафора *НАТО як ЗАГРОЗА*: Ідентифікаційний фрейм: *НАТО / воєнний блок (аномалія в міжнародному праві, випад проти норм і принципів ООН)*. Також ідентифікаторами концепту *НАТО* стають метафоричні перифрази – *машина смерти, світовий поліцейський, терористична організація*. Квалітативний фрейм: *НАТО / зловісний (агресивний) блок*. Посесивний: *НАТО / має зловісні щупальця (має вину перед людством)*. Акціональний: *НАТО / чинить злочини (гвалтує Україну, топче демократичні цінності, кидає бомби на голови мирного населення, залишає кривавий слід, не захищає права людей, захищає власні корпоративні інтереси; вирішує, хто терорист; вирішує, хто диктатор; діє без дозволу ООН, впевнений у своїй безкарності, організовує перевороти, породжує воєнні конфлікти, здійснює воєнну агресію, організував помаранчевий путч в Україні, втрутився у внутрішні справи України, розтоптав свободу слова в Україні, організовує пропаганду)*. Усього – 54. Наприклад: гасло антинатовських мітингів «*НАТО – вбивця слов'ян!*» або висловлювання політиків «*НАТО залишив кривавий слід у Югославії, Іраку, Афганістані. Скинув тисячі бомб на голови мирного населення*» (Н. Вітренко, 3.04.2009).

Поняття *ЄВРОПА, НАТО, ЗАХІД* асоційовані в інформаційному просторі з українцями та кримськими татарами, які підтримують євроінтеграцію України. Лексеми на їх позначення у досліджуваних текстах вербалізують концепт *ВОРОГ*. Наприклад: «*Не **Ющенку** ми протистоїмо, а великим і могутнім західним силам*» (pravda.com.ua, 22.01.2005); «*Саме нацисти всіх мастей, від українських нащадків ОУН-УПА до кримськотатарських **націонал-радикалів**, сьогодні є головними **ворогами** українського суспільства¹³*» (Л. Грач, 2008). Концепт *ВОРОГ* вербалізований також лексемами *атлантисти, нацисти, націоналісти, екстремісти, націоналістичні партії, націонал-радикали (українські й кримськотатарські), кримськотатарські релігійні фундаменталісти*.

¹³ Переклад власний

Субнартив 6. «Східнослов'янська єдність і федералізація – це порятунок». Як позитивна альтернатива європейському шляху в досліджуваних текстах подано концепт *СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКА ЄДНІСТЬ*. Він вербалізований такими номенами: *надія, надійність, верховенство закону, соціальні права, відновлення промисловості і науки, умова територіальної цілісності, гарантія національної безпеки, вихід із кризи, правильний шлях, везіння, інвестиційна привабливість, розширення ринку* – усього 78 одиниць.

Нав'язування відповідного нарративу здійснено зокрема за допомогою *антитези*, яка створює ефект безальтернативності шляху: *«Є лише два варіанти – або продовжувати падіння, випрошуючи кредити у МВФ, або виходити з кризи. Друге можливе лише в інтеграції з Росією¹⁴»* (korrespondent.net, 31.01.2011). Концепт *ЗАХІД* у такій антитезі вербалізований рефлексом *падіння*, а *РОСІЯ* – асоціатом *вихід із кризи*.

Концепт *ФЕДЕРАЛІЗАЦІЯ* був активізований в інформаційному просторі як реакція на події Помаранчевої революції. Його вербалізаторами стають такі слова та сполуки: *переваги, самоуправління регіонів, децентралізація, необхідність, єдиний шлях, посилення внутрішніх ринків, підвищена відповідальність, захист прав регіонів* – усього 114 одиниць. Наприклад: *«Україна буде федеративною державою і будуть захищені права регіонів»* (radiosvoboda.org, 20.01.2005).

У межах аналізованого нарративу виявлено такі концептуальні метафори: *ФЕДЕРАЛІЗАЦІЯ* як *ЛІКИ*, *ФЕДЕРАЛІЗАЦІЯ* як *ВОЗЗ'ЄДНАННЯ*. Наприклад: *«А з'їзд у Сєверодонецьку міг би стати сучасною Переяславською Радою...»* (коментар на facebook.com, 30.11.2013). Зафіксовані також антитези, виражені за допомогою концептуальних метафор: *ФЕДЕРАЛІЗАЦІЯ* як *РОЗВИТОК* і *УНІТАРНІСТЬ* як *ХУТОРЯНСТВО*: *«Навряд чи прихильники унітарно-*

¹⁴ Переклад власний

хуторянської України не знають, що у світовому просторі найсильнішими та найрозвиненішими є федеративні держави¹⁵» (vybor.ua, 12.07.2012).

Однак у проукраїнському дискурсі було актуалізовано іншу метафору – **ФЕДЕРАЛІЗАЦІЯ** як **ЗАГРОЗА**, вербалізовану такими одиницями: *сепаратизм, пропаганда сепаратизму, прихований сепаратизм, дроблення України, поділ країни, перекроювання України, знищення держави* – усього 93 лексеми.

2.2.2. Лінгвальна репрезентація збройних наративів другого етапу інформаційної агресії (2005 р. – до листопада 2013 р.).

Після актуалізації теми розколу набув поширення збройний наратив про швидкий розпад країни, умовно узагальнений як *«Україна розпадеться»*. Він був утілений у таких субнаративах: 1) *«Україна – ненадійний партнер»*; 2) *«Україна – Failed State»*; 3) *«В Україні буде війна»*; 4) *«Українська демократія – це загроза»*; 5) *«Кордони можна порушувати»*; 6) *«Два різні народи України»*; 7) *«Останній етап існування України»*; 8) *«Боротьба з фашизмом»*; 9) *«Створення Донецької республіки»*.

Субнаратив 1. «Україна – ненадійний партнер». Аналіз досліджуваного дискурсу дає підстави виділити такі механізми втілення цього субнаративу: 1) вживання жаргонної лексики; 2) творення концептуальних метафор.

1. Вживання жаргонної лексики. Періодичні загострення так званої «газової війни» стали частиною інформаційної агресії і підготовкою плацдарму до формування негативного образу України на міжнародному рівні. На лінгвальному рівні семантика ненадійності репрезентована вживанням жаргонізмів. Наприклад: *«Путін ставить ультиматум, щоб Україна не “тирїла” газ»* (pravda.com.ua, 8.07.2005). Лексема *«тирїть»* належить до жаргонної лексики, має значення «красти». Її вживання надає зниженого відтінку контексту, компрометує Україну в міжнародному просторі,

¹⁵ Переклад власний

принижуючи її до рівня дрібного злодія, демонструючи ненадійність її як партнера.

Показовим є інший приклад: *«Водночас на прохання журналістів висловити свою думку навколо ситуації з літаком ... Путін відповів жартом: “Мазурик якийсь вкрав літак”»* (pravda.com.ua, 2.10.08). Це фраза, якою В. Путін прокоментував заяву Ю. Тимошенко про те, що нібито В. Ющенко намагався зірвати її поїздки на перемовини до Москви. Лексема *мазурик* належить до жаргонної лексики і має значення «шахрай (злодій)». Вона посилює сему ‘красти’. У результаті асоціативної зв’язки створено синонімний ряд: *президент України / В. Ющенко – мазурик → президент України – злодій/крадйй*.

2. Створення концептуальних метафор. Метафора *УКРАЇНА як ТЯГАР*. Лексема *тягар* вжита в переносному значенні «дуже важкі обов’язки, знегоди, клопоти» [СУМ-11: X, 337]. Тому вживання в публічному дискурсі фрази на зразок *«Україна в очах зовнішніх партнерів виглядає як своєрідний геополітичний **тягар**»* (токшоу на «Інтері», 23.03.2009) надає лексемі *Україна* негативних конотацій безсуб’єктності, непотрібності.

Також поширені концептуальні метафори «травмувального» змісту у російському трактуванні України. Після приходу до влади прозахідного керівництва України у 2004 році пропагандистський дискурс відзначався маркуванням України та української влади за допомогою концептуальних метафор *УКРАЇНА як УТРИМАНКА*, *УКРАЇНА як ПОВІЯ*, *УКРАЇНСЬКА ВЛАДА як РОЗПУСНИЦЯ*, втілених у різних синонімних перифразах: *жінка із сумнівною репутацією, утриманка Заходу, розпутна дівка, жінка легкої поведінки*. Жінки такого типу в світоглядній картині мовця викликають неприязне ставлення і часто піддані моральній стигматизації. Перенесення подібних емоційних реакцій на країну має негативний результат, а також руйнує позитивне сприйняття співпраці із Заходом, трактуючи таку

колаборацію як непристойну поведінку: «Влада тепер нагадує *розпутну дівку на виданні*» (pravda.com.ua, 18.06.2009).

Варто відзначити, що *травмувальні метафори* публічно використовувані російською владою і в подальші періоди російсько-українських відносин. Зокрема, за 2 тижні до повномасштабного вторгнення фіксуємо таку метафору у висловленні В. Путіна, коли він перефразував рядки із пісні, у якій йдеться про акт наруги над жінкою. Так російський президент пояснив необхідність виконання Україною «мінських угод»: «*Цинічний твалтівник. Путін вимагає від України: “Нравится, не нравится – терпи, моя красавица*¹⁶» (texty.org.ua, 08.02.2022).

Субнаратив 2. «Україна – Failed State». Терміном *failed state* (неспроможна держава) позначають ситуацію занепаду / руйнування / краху держави, коли вона не виконує свої основні функції щодо гарантування безпеки і розвитку, не здатна здійснювати ефективний контроль над своєю територією та її кордонами [Сушич 2014: 69]. У досліджуваних текстах стосовно України вжито такі синоніми до терміна *failed state*: *банкрутство української держави, держава-банкрут, десуверенізація України, пасивна десуверенізація, демонтаж держави, розпад української держави, криза української державності, параліч систем управління, національна катастрофа, банкрутство потенціалу, перегляд кордонів, колапс України, падіння України, формула демонтажу, зрив у піке* тощо.

На сепаратистський з'їзд у м. Сєвєродонецьку (2004 р.), організований прихильниками В. Януковича, Росія хоч і надіслала свого представника, але не підтримувала активно ідею відділення українських регіонів. Однак після подій у Грузії зросла кількість публікацій, виступів, інтерв'ю, у яких наявні подібні конструкції: *з Україною не рахуються; в Україні некерований розвиток подій; усі хочуть відгородитися від України; Україна – це “незрозуміло що”; Україна*

¹⁶ Рядки із пісні гурту «Красная плесень»: «рос. *Нравится, не нравится – спи, моя красавица*».

викликає занепокоєння, розпад України буде довгим; Україна вразлива; стала на межу «розвалу» та ін.

У пропагандистському дискурсі цього періоду ідею розпаду України втілено за допомогою трьох підходів до формування тексту:

1) Тексти, присвячені безпосередньо розпаду України як доведеному факту. У таких текстах вжито дієслова у формі теперішнього часу в поєднанні з лексемою *розпад* (*відбувається розпад*), а також трюїзми, які створюють семантику очевидності (*це очевидно*) і безальтернативності (*ситуація незворотна*) подій: *«Може відбутися розпад держави. Це абсолютно очевидно. І ситуація незворотна»* (коментар на facebook.com, 20.03.2012).

2) Тексти, присвячені розпаду країн, а щодо України висловлено сумніви, хоча вже сама згадка назви країни в контексті розпаду і є зануренням у негативний контекст та насиченням інформаційного простору цією ідеєю. Такий наратив найчастіше вибудовують за допомогою слів із відтінком сумніву (*сумніваюся, навряд чи, низька вірогідність*) та семантики заперечення (*не дійде*), наприклад: *«Сумніваюся, що державою, що не відбулася, в результаті стане Україна. Але не завдяки діяльності своєї влади, а через те, що вона є своєрідною «спірною територією» між Європою та Росією»* (коментар на facebook.com, 20.03.2012).

3) Тексти, присвячені темі розпаду різних країн, а Україна подана як держава, у якій може бути реалізовано такий сценарій. Наприклад: *«Failed state» – це загроза територіального розпаду із колосальними жертвами. До такого стану державного банкрутства наближається Україна»* (коментар на facebook.com, 24.04.2012).

Аналіз мовних засобів дає підстави встановити таку фабриковану фреймову мережу концепту *УКРАЇНА* в межах цих текстів. Ідентифікаційний фрейм: *УКРАЇНА / держава-банкрут (держави, яка не відбулася; незрозуміло що; держава-проект; країна-невдаха)*. Акціональний фрейм: *УКРАЇНА / розпадеться (зникне; не може керувати собою; не контролює свою*

територію; викликає занепокоєння; не набула своєї національної основи; втрачає контракти; сповзає в бік падіння). Предметний (квалітативний) фрейм: *УКРАЇНА / ненадійна (некерована, неконтрольована, вразлива, неспроможна, непотрібна, залежна).* Компаративний фрейм: *УКРАЇНА / як чудовисько; УКРАЇНА / як фірма-банкрот.* Посесивний фрейм: *в Україні / песимістичний сценарій; в Україні / бардак (кризовий стан; падіння виробництва; криза управління; перекошена економіка).*

Для актуалізації концепту *FAILED STATE* залучено концептуальну метафору *ЗАХІД ЯК ЗАГРОЗА* та концепти *ЗОВНІШНІ СИЛИ, ЗОВНІШНЄ УПРАВЛІННЯ*. Ці концепти вербалізовані сполуками *іноземні радники/консультанти, таємничі радники-консультанти, МВФ, міжнародний спекулятивний капітал, США, Держдеп, західні куратори, американське начальство, Білий дім, Брюссель, Вашингтон, Європа* (усього – 24). Уведенням цих слів у спільний контекст з терміном *failed states* відбувається «зв'язка» цих понять, сприйняття їх як ознак краху держави.

Субнаратив 3. «В Україні буде війна». Після російської агресії в Грузії (2008) тема безальтернативності воєнного конфлікту в Україні починає активно нав'язуватися в російському інформаційному просторі. В аналізованому дискурсі описуваного періоду концепт *ВІЙНА* вербалізований такими мовними одиницями: *регіональний воєнний конфлікт, міждержавна війна, громадянська війна, насилля*. Одним зі способів впровадження такого воєнного наративу є використання лексем із семантикою малоймовірності або заперечення: *низька ймовірність війни, не дійде до війни, потенціалу війни не бачу, недостатня розмежованість для війни*. Однак саме такий спосіб формулювання ідей і є одним із перших етапів їхнього впровадження в інформаційний простір: *«Війна між Росією й Україною можлива тільки як продовження громадянської»* (коментар на facebook.com, 30.03.12).

У публікаціях цього періоду вже фіксуємо такі конструкції: *«референдум у Криму», «входження Криму до складу Росії», а щодо окремих регіонів*

України термін «історичні російські території» і як синонімні до нього «рос.*Юго-Восток*», «біло-блакитна Русь», «Новоросія». У 2013 році термін *громадянська війна* зафіксовано в дискурсі українських політиків: «Політики повинні зупинити розгортання холодної *громадянської війни*» (Ю. Тимошенко, 29.05.2013).

Субнартив 4. «Українська демократія – це загроза». Перемога демократичних сил у 2004 році могла стати прикладом для російського суспільства, а отже, загрозою для керівної російської еліти. Тому в суспільний простір потрапили наративи з дискредитації українських демократичних перетворень. Аналіз дискурсу виявив таку структуру ідентифікаційного фрейму концепту: *ДЕМОКРАТІЯ / це біда (дорога в нікуди; антиреклама; банкрутство країни; те, що відбувається в Києві; президентство Ющенко; український досвід)*. Наприклад: «Зараз увесь світ говорить: *хочете революцій і демократій – то полюбуйтеся, що відбувається в Києві*» («Інтер», 26.03.2009).

Такий наратив покликаний налаштувати українське суспільство проти народовладдя. Водночас Росією були створені наративи, які чітко визначали демократичну Україну як загрозу існуванню Росії. «Факт існування “суверенної України” є на геополітичному рівні оголошенням Росії геополітичної війни, – писав він у 2009 році» (bbc.com, 27.08.2022). У ході аналізу дискурсу зафіксовано такі концептуальні метафори: *УКРАЇНА як ЗАГРОЗА, ДЕМОКРАТІЯ як ЗАГРОЗА*.

Субнартив 5. «Кордони можна порушувати». Легалізація порушення територіальної цілісності інших країн була втілена за допомогою маніпулювання термінами *кордони країни – кордони цивілізації*. З 2008 року слово Україна вживається в контексті з терміном *кордони цивілізації*. Така мовна маніпуляція нівелює поняття державних кордонів, оскільки територіально кордони цивілізації і держави не збігаються. Отже, втілюється наратив про те, що кордони можна порушувати, бо нібито важливі кордони не географічні, а цивілізаційні. Наприклад: «“Треба порушувати питання про

доцільність існування держави Україна. Ми **змушені** будемо знехтувати територіальною цілісністю України», – говорив тоді [2008] Дугін» (bbc.com, 27.08.2022). Лексема *змушений* має значення «який мусить, повинен через певні обставини, причини робити що-небудь» [СУМ-20], а отже, надає висловлюванню виправдовувального змісту, пояснюючи порушення державних кордонів як дію, що не має альтернативи. Конструкція «*знехтувати територіальною цілісністю*» стає евфемізмом до терміна «*здійснити агресію*».

Також в інформаційному полі цього періоду трапляються конструкції на зразок «*суверенітет не догма*». Слово *догма* вживають зі значенням «положення, що приймається як незаперечна, вічна, незмінна істина для всіх часів та історичних умов» [СУМ-20], а *суверенітет* зі значенням «незалежність і самостійність держави в її зовнішніх і внутрішніх справах» [СУМ-11: IX, 818]. Наявність у гаслі заперечної частки *не* нівелює поняття незалежності країни.

Субнаративи 6 «Два різні народи України» та 7 «Останній етап існування України» тісно пов'язані тематично, оскільки один з них (про *два народи*) потрактований як причина другого (про *останній етап існування*). Наратив розколу Сходу і Заходу України, який спочатку був апробований на президентських виборах у 2004 році, у 2008–2009 був публічно озвучений як чіткий план. Зокрема, у 2008 році в Україні виходить стаття із заголовком «*Росіяни заговорили про анексію України*». У ній подано інтерв'ю ідеолога «руського міра» О. Дугіна:

«Західна Україна ніяк не входить до нашої цивілізації взагалі. [...] Якщо зараз Україна вступає до НАТО, то вона повністю відходить від нас і переходить до іншого – до супротивника. Відповідно, повністю ми її самі не схопимо, але й НАТО її повністю **не переварить**. Відповідно України буде дві як мінімум: одна з них буде в НАТО, Западєньська, за Збручем. [...] Друга частина – може бути незалежною, наприклад, створити східноукраїнську державність, республіку, федерацію якусь, але вона буде стратегічно орієнтована на Росію¹⁷» (zaxid.net, 11.08.2008).

¹⁷ Переклад автора

Подібні ідеї фіксуємо і в інших публікаціях. Наприклад: «*[Європа] не лише придивляється до України, але і ... прагне її поглинути. Той очевидний факт, що «переварити» таку жертву – завдання неможливе для слабеньких європейських шлунків, не заважає володарям останніх пускати слину*» (bintel.org.ua, 29.06.2013).

За допомогою лексем *схопить і перетравить* створено концептуальні метафори: *ГЕОПОЛІТИКА як ПОЛЮВАННЯ; НАТО і РОСІЯ як МИСЛИВЦІ; УКРАЇНА як ЗДОБИЧ*. Така метафора із зооморфною семантикою нав'язує лексемі *Україна* семи 'слабкість', 'безсуб'єктність'.

Також у цей час фіксуємо присвячені Україні статті із заголовками чи підзаголовками типу «*На межі розвалу*», «*Нам з Росією по дорозі*» та ін.

У 2009 році в пропагандистському дискурсі зафіксовано поняття, виражене конструкцією «*останній виток незалежного існування*». Епітет *останній* має сему 'завершення', тобто йдеться про припинення існування країни: «*Україна заходить на **останній виток** свого незалежного існування*», – вважає російський експерт Олександр Дугін» (bintel.org.ua). Так само прикметником *останні* позначено вибори 2010 року: «***останніми** в єдиній Україні*». У цей період уведено терміни «*західноукраїнська державність*» та «*східноукраїнська державність*». Розкол країни переданий за допомогою числівників *половина, два*, які посилюють семантику розпаду, поділу: «*владу захопила **половина** народу*»; «*Україна – це **два народи** з протилежними геополітичними орієнтаціями*». Наприклад: «*Активніші в політичному плані «**западенці**» залишаться ворогами євразійської інтеграції і зближення з Росією назавжди*» (bintel.org.ua, 29.06.2013). Запропоновано два виходи із такої ситуації: необхідність представників проєвразійського (тобто проросійського) курсу «*або повністю підкорятися «западенцям», або стати окремою державою, роздерши тим самим штучно зшити при Сталіні й Хрущові Україну по швах*» (bintel.org.ua, 29.06.2013).

Поняття двох народів вербалізоване такими термінами:

1) *східноєвропейський народ* як гіперонім та *малороси, великороси* як гіпоніми;
 2) *западенський народ*, або *недоєвропейці*. Назву другого сформовано з префіксом *недо-*, який вказує на те, що ознака виражене не повною мірою, а отже, в контексті позначення народу має відтінок неповноцінності, а отже, розпалює ворожнечу: *«Існування усередині сучасної України ядра “недоєвропейців”-западників»* (bintel.org.ua, 29.06.2013). Також здійснено протиставлення на рівні етносу – перший народ має в своїй назві компонент *«рос»*, що вказує на належність до певної етнічної групи, у той час як інший, замість такого позначення, має лише вказівку на причетність до частини світу.

Субнаратив 8. «Боротьба з фашизмом». У 2013 році керівною на той момент в Україні партією вибудовано субнаратив боротьби з фашизмом як боротьби з опозицією. Аналіз публічного дискурсу свідчить, що основним завданням було асоціативно «зв'язати» поняття *фашизм (нацизм)* із опозиційними проукраїнськими силами.

Основні способи вибудовування субнаративу:

1. Прийом зв'язки, за допомогою якою створено асоціативний ряд *опозиціонери – фашисти – нацисти – неонацисти – націоналісти*; наприклад: *«Нас обурює ганебна позиція лідерів опозиційних сил, які заради задоволення своїх політичних амбіцій вступили в змову з агресивними неонацистами та фактично стали поплічниками українських націоналістів»* (Резолюція учасників акції «Антифашистський марш», lb.ua, 18.05.2013).

2. Використання етнофолізмів: *«Опозиційні депутати проявляють шалений націоналізм, ділять країну на “хохлів”, “жидів” і “москалів”»* (pravda.com.ua 16.05.2013).

3. Вживання гасел: *«Донбас – проти неофашизму»*, *«Геть фашизм!»*, *«Неофашисти не пройдуть»*, *«У Європу – без фашистів»*, *«Наша відповідь фашизму – ні!»*.

4. Послугування дегуманізувальною лексиною. У досліджуваних текстах як синонім до слова *опозиція* використано конструкції *представники флори і фауни, націонал-рагулі, ізгої суспільства*. Вживання слів *флора і фауна* позбавляє опонента людських ознак: «Деякі представники **флори та фауни** [...] готувалися до виступів» (політик М. Добкін, 23.10.2013). Негативну, зневажливу семантику також мають лексеми *рагулі й ізгої*: «Ось їхня доля – *ізгої суспільства*. Я хочу цих **націонал-рагулів** попередити» (політик М. Добкін, 23.10.2013). Словник подає значення слова *рагуль* як «дурень, селяк» [ССУС 2006: 260]. Лексема *ізгой* має значення «вигнанець, знедолений; людина, відкинута суспільством» [СУМ-20].

Трапляється асоціативна зв'язка лексеми *українець* із лексемами *фашизм, нацизм, націоналізм*. Наприклад: «**Націоналісти**, користуючись нерішучістю міліції, вдарили ветерана, зірвавши у нього з флагштока Прапор Перемоги, і спробували його розірвати, проте розірвати червоний стяг не вдалося і “свободівці” почали його затоптувати з криками “Пам’ятай, чужинець, тут господар – **українець**”. Тільки після цього міліціонери втрутилися і забрали зганьблений Прапор Перемоги у **молодиків**» (коментар на facebook.com, 23.10.2013). У цьому тексті слово *українець* уведено в синонімний ряд із лексемами *націоналісти, молодики*, а також репрезентовані вербативами *напали, зірвали, топтали*.

Показовим є введення будь-яких українських символів у нацистський/фашистський контекст, зокрема й прізвищ українських письменників. За рік до війни у березні 2013 року на російському телебаченні вийшов сюжет, у якому журналісти ставлять під сумнів доцільність проведення Шевченківських днів у м. Оренбурзі¹⁸. Причиною стала нібито близькість ідей Шевченка й Гітлера: «Російські журналісти порівняли поета Шевченка з Гітлером» (pravda.com.ua, 13.03.2013). Вшанування пам'яті в сюжеті трактоване як помилкове, а Шевченко маркований лексемою *чужий*: «Цікавий факт: за ненависть Тараса

¹⁸ Оренбург – місто, де поет перебував у засланні.

Шевченка до росіян фашисти дозволяли ставити його портрети поруч з портретом Гітлера»; «Але звідки у нас взялося таке затяте поклоніння відвертому русофобу Шевченку? [...] Навіщо нашим дітям такі дивні і явно **чужі** кумири...» (pravda.com.ua, 13.03.2013). У наведеному уривку концепт **ФАШИЗМ** вербалізований лексемами *фашисти, Гітлер*. Антропонім *Шевченко* шляхом уведення в негативний контекст та створення асоціативної зв'язки стає вершиною контекстуального синонімного ряду: *Шевченко –нацист, фашист, русофоб, чужий кумир*.

Субнаратив 9. «Створення “Донецької республіки”». Концепт **ДОНЕЦЬКА РЕСПУБЛІКА** активізовано в дискурсі інформаційної війни з грудня 2005 року. Початок процесу пов'язаний не з інформаційним полем, а з юридичним та ономастичним (прагматонімним) – офіційною реєстрацією організацій з назвами «Донецька республіка», «Дніпропетровська республіка», «Луганська республіка», «Харківська республіка» та ін. Ці прагматоніми-неологізми були об'єднані за допомогою іншого прагматоніма-гіпероніма – *Міжрегіональна федерація громадських організацій “Донецька федеративна республіка” (ДФР)* [Лозовий 2018]. Наявність елемента *республіка* надає легалізувального відтінку оприлюдненим квазіхоронімам.

У лютому 2009 році з'їзд членів ДФР оприлюднив декларацію про державний суверенітет Донецької федеративної республіки: «9 лютого 2009 активісти так званої “Донецької Федеративної Республіки” (ДФР) роздавали в Донецьку листівки з повідомленням про свій “третій з'їзд, який проголосив державний суверенітет ДФР...” і з відповідною декларацією про те, що в цій новій “державі” буде панувати “**демократичний Русизм як єдина ідеологія Суперетносу Русів**”, а державна політика ДФР полягатиме у “відновленні **російської національної єдності**, тобто єдності трьох гілок російського суперетносу – великоросів, малоросів і білорусів”. Організатори з'їзду закликали Москву “**стати на захист російського Донбасу**” і допомогти йому позбутися “**української окупації**” (archive.svoboda.org, 08.2009).

Отже, у цей період в інформаційний простір запущено сполуки *суперетнос русів, демократичний русизм, відновлення російської національної єдності*, а також повернення до сучасного дискурсу слова *малороси*.

У 2012 в Москві створене посольство «Донецької республіки», в якому почали видачу паспортів громадян нового квазіутворення (112.ua, 23.04.2015). Отже, *ДФР* вжито в одному контексті зі сполуками *державний рівень, державний суверенітет, посольство в Москві, видача паспортів*, що на когнітивному рівні надає уявної легалізації оголошеному квазіутворенню. Текст «декларації» актуалізує такі ідеологічні концепти: *ЄДИНА РОСІЙСЬКА ДЕРЖАВА, РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ВІРА, ІСТОРИЧНІ РОСІЙСЬКІ ЗЕМЛІ, РОСІЙСЬКИЙ НАРОД, ДЕРЖАВНА РОСІЙСЬКА МОВА, ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУСИЗМ, СУПЕРЕТНОС РУСІВ, ТИМЧАСОВА УКРАЇНСЬКА ОКУПАЦІЯ, НАРОДНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ*.

В українське інформаційне поле повернуто концепт «*ДОНЕЦЬКО-КРИВОРІЗЬКА РЕСПУБЛІКА*¹⁹» (ДКР), оскільки організація «ДФР» оголосила себе наступницею цієї республіки. Концепт вербалізовано як в політичних заявах організації, так і в публіцистиці. Зокрема, в українському видавництві виходить книга «*Донецько-Криворізька республіка. Розстріляна мрія*²⁰» (2011), а в ЗМІ з'являються заголовки на зразок «*Донецька Республіка: раптово воскресла мрія*²¹» (segodnya.ua, 14.10.2011).

Розглянемо структуру фреймової мережі концепту *ДКР*: Ідентифікаційний фрейм: *ДКР / Донбас (країна, державне утворення, мрія, республіка, частина «руського міра», Донецько-Криворізька область, зразок економічних перетворень)*. Показовим є використання термінів ДКР і Донбас як синонімів, що на лінгвокогнітивному рівні має умовно асоціювати концепт *ДОНБАС* із окремим державним утворенням. Квалітативний:

¹⁹ Донецько-Криворізька Республіка (ДКР), або Донецько-Криворізька Радянська Республіка, – короткотривале сепаратистське утворення на Сході України, створене більшовиками в 1918 році. Проіснувало трохи більше місяця.

²⁰ Переклад власний

²¹ Переклад власний

розстріляна, воскресла, автономна, забута, оббредана, витіснена в підсвідомість, легітимна, самотійна, героїчна, яскрава. Акціональний: ДКР / входила до складу РФ (воювала з націоналістами, оголосила війну Німеччині, не була Україною, формувала загони, обороняли Луганськ, билася проти німців, не дочекалася допомоги Москви, загинула, стала поперек горла ворогу, не зникне, дасть сходи, сплутає карти націоналістам, була включена до складу України, не бачила майбутнього з Україною. Посесивний: вороги подавилися ДКР, всі намагаються забути ДКР, не можна було писати про ДКР, не згадують про ДКР, розстріляли пам'ять про ДКР.

Наповнення фреймової мережі лексемами з позитивною семантикою на позначення квазідержавного сепаратистського утворення на території України та проведення паралелей із сьогоденням свідчать про використання концепту ДКР як складника інформаційної війни проти України. Важливим є намагання створити відокремлювальний семантичний ефект, що дає можливість позиціонування ДКР як окреме від України утворення.

На фоні популяризації концепту ДКР в тогочасне інформаційне поле потрапляють також концепти *ІДЕНТИЧНІСТЬ ДОНБАСУ / САМОБУТНІСТЬ ДОНБАСУ, НАРОД ДОНБАСУ*. Такі терміни також посилюють нав'язувану семантику окремішності цього українського регіону.

В агітаційних матеріалах «ДФР» зафіксовано такі словосполучення: *народне ополчення, референдум про незалежність Донецької області, Донецька російська армія, ідентичність Донбасу, самобутність Донбасу, народ Донбасу*. Вони стануть активно поширюваними в дискурсі з 2014 року.

2.2.3. Мовний інструментарій збройних наративів третього етапу інформаційної агресії (грудень 2013 р. – 2021 р.)

Два попередні етапи засвідчили поступову інформаційну підготовку до нав'язування теми розпаду країни. Третій етап визначаємо на основі того, що поряд із наративом про можливий розпад вибудовується наратив про те, що розпад уже відбувається або ж відбувся. До того ж ці два наративи можуть бути

реалізовані в межах одного тексту, у якому узгоджуються, наприклад, такі речення *«Коли відбудеться розпад України?»* та *«Україна перестала існувати»*. Тому узагальнимо цей наратив як *«Україна розпалася»*. Він реалізований у чотирьох субнаративах: 1) *«України більше нема»*; 2) *«В Україні хаос»*; 3) *«В Україні громадянська війна»*; 4) *«Україну можна любити російською мовою»*. Початком третього етапу вважаємо грудень 2013 року, коли тема розпаду України, як реакція на Майдан, була озвучена в ефірі федерального російського телеканалу, а отже, набула вигляду чітко озвученого плану.

Субнаратив 1. «України більше нема». Донесення такої ідеї суспільству здійснено у формі сугестивного впливу з використанням трюїзмів (загальників), мовної гри, а також числових символів як алюзій.

1. Трюїзми (загальники). В аналізованому дискурсі ідея розпаду країни як доконаного факту подана за допомогою таких узагальнювальних фраз, що надають уявної достовірності: *це реальність і її потрібно прийняти; це єдиний вихід* та ін. Усього зафіксовано 75 слововживань з таким контекстом: *«Після Майдану України як країни більше немає»* (112.ua, 07.07.2014); *«Пора визнати: Україна як проект не відбулася»* (politnavigator.net, 26.11.2014); *«Україна вмерла. Констатую²²»* (politikus.ru, 24.07.2014).

Сугестивний вплив трюїзмів посилює також наявність вказівки на джерело інформації як авторитетну думку: *експерт, політолог, депутат, політик* та ін. Наприклад: *«Через 10 років від України залишиться лише кілька областей, — російський політолог»* (politnavigator.net, 17.09.2015); *«Екс-заступник міністра оборони РФ анонсує втрату Україною нових територій»* (politnavigator.net, 07.09.2014); *«Україна приречена у своїх нинішніх кордонах, — депутат Держдуми»* (politnavigator.net, 07.09.2014).

2. Мовна гра. У мережевому сегменті поширеною була фраза *«Україна: такої країни не існує або вона видалена»*, що є алюзією до фрази, яка супроводжує перехід за посиланням на сторінку, якої не існує. У російському

²² Переклад власний

варіанті назви відбувається мовна гра, основана на тому, що словоформа *страницы* видозмінена до *страны* за допомогою синкопи – утинання середньої частини слова: «_{рос.}Такой СТРА_НИЦЫ не существует, она удалена» (politikus.ru, 19.02.15).

3. Числові символи як алюзії: «Україна – країна 404»; «Україна: Помилка 404»; «Україна 404: країна не знайдена». Наведені конструкції є алюзіями до мережевої «помилки 404», яка означає, що запитувана сторінка не знайдена.

Субнаратив 2. «В Україні хаос». Особливістю сучасних воєн стає вміння працювати зі стихійними процесами – застосування так званої *теорії контрольованого (керованого) хаосу* [Сенченко 2019: 16], який полягає в навмисному створенні на території чужої країни негативних процесів (протестів, захоплень владних установ, актів тероризму і т. ін), щоб потім виправдати воєнне вторгнення на цю територію. Мовний супровід таких процесів передбачає актуалізацію в інформаційному просторі концепту *ХАОС* та його вербальних репрезентантів. Подібну лінгвальну тенденцію щодо опису ситуації в Україні прослідковуємо в інформаційному просторі, починаючи з лютого-березня 2014 року.

Концепт *ХАОС* у тестах російських ЗМІ та офіційних заявах посадових осіб вербалізований у таких мовних знаках: *хаос, анархія, неконтрольованість, некерованість, неможливість втримати ситуацію, катастрофа, драматична ситуація*. Найбільш продуктивним є вживання лексеми *хаос* щодо маркування ситуації в Україні в період 2014 року. Загальне контекстуальне значення – *ХАОС як ФАКТ*. Наприклад: «У країні панують **хаос** і анархія, життя, безпека та права людей, особливо на Південному Сході та в Криму, – під загрозою²³» (із заяви В. Януковича з проханням до президента Росії ввести війська на територію України, 1.03.2014).

Активне поширення цього концепту характерне для російських та проросійських медіа. Поступово його продуктивність втрачається, хоч

²³ Переклад власний

періодично можна фіксувати вербальні репрезентанти в статтях у період 2015–2018 років. Однак цей концепт знову був активізований у 2019 році після президентських виборів. Контекст вживання лексеми *хаос* переважно визначався як ставка Росії на зміну влади та можливість створити в Україні «контрольований хаос». Загальне контекстуальне значення – *ХАОС як МЕТА*. Наприклад: «*Експерт: ставка Путіна в Україні – не Зеленський і не Порошенко, а хаос*» (radiosvoboda.org, 26.04.2019); «*Кандидатура на керівництво України в Путіна є одна. І вона має прізвище “хаос”*» (gazeta.ua, 25.01.2020).

Субнаратив 3. «В Україні громадянська війна». Такий виправдовувальний наратив, з одного боку, суттєво звужує масштаб конфлікту, а з іншого – висвітлює Україну як державу не здатну до нормального існування. Утілений у субнаративах «*Донбас повстав проти київської влади*», «*Київ розпочав війну проти Донбасу*», «*Геноцид народу Донбасу*».

У наведених субнаративах застосовано описаний вище (підрозділ 1.4.1) прийом маніпулювання онімами. Також показовим є активне вживання в інфопросторі сполуки «*народ Донбасу*», яка покликана створити ілюзію окремішності частини українського населення.

Субнаратив 4. «Україну можна любити російською мовою». Революція гідності, а згодом і агресія сприяли посиленню в суспільстві попиту на українську мову й українську культуру. Це передбачало вихід значної кількості громадян України з-під впливу російської пропаганди та нівелювало б використання мовного питання в подальшій політичній боротьбі (зокрема хрестоматійний приклад наративу збройної агресії про «захист російськомовного населення»). Однак у соцмережах та ЗМІ почали побутувати відповідні мікронаративи: «*Я розмовляю російською, але люблю Україну*», «*Україну можна любити і російською мовою*», «*Я – російськомовний патріот України*» та ін. З початком війни на Донбасі активного тиражування набули наративи про російськомовних воїнів АТО: «*в окопах не важливо, якою*

мовою», «це ви хлопцям на передку розкажіть, що вони мають перейти на українську», «вони там не за мову стоять» та ін. Таке активне нав'язування подібних наративів дає підстави говорити про штучність їхнього поширення і зацікавленість російської пропаганди у збереженні російськомовної спільноти з метою подальшого тиску на українське суспільство.

Суспільству важче опиратися такому пропагандистському впливу, оскільки наратив вибудовано на прийнятних для усіх концептах: *ПАТРІОТИЗМ, ЗАХИСТ КРАЇНИ, ЛЮБОВ ДО БАТЬКІВЩИНИ*. Політолог В. Майданюк зауважує: «Якщо в часи Януковича російськомовним можна було закинути непатріотизм, то сьогодні це зробити значно важче, адже зміст виступів російськомовних політиків, чиновників, волонтерів, журналістів цілком патріотичний та повністю проукраїнський» [Майданюк 2017]. У таких текстах акцент зміщено на актуалізацію концептів *ЛЮБОВІ, ЗАХИСТУ*, а це узгоджуються із загальною картиною світу мовця і має високі шанси бути позитивно сприйнятим, що автоматично нівелює необхідність послуговуватися українською мовою.

Цей етап інформаційної агресії умовно окреслюємо межами до кінця 2021 року, оскільки всі основні побудовані раніше наративи продовжували побутувати в інформаційному просторі аж до відкритої збройної агресії 2022 року.

2.2.4. Семантика збройних наративів четвертого етапу інформаційної агресії (2022 р. – дотепер).

Четвертий етап інформаційної агресії узагальнено в метанаративі «Денацифікація України». Особливістю цього періоду є використання вже згаданих наративів та мовних засобів. Тому вважаємо за доцільне описати їх, згрупувавши за тематикою у вісім блоків: 1) «Демонізація України та українців»; 2) «Виправдовування агресії»; 3) «Нав'язування зневіри»; 4) «Посилення розколу»; 5) «Залякування»; 6) «Ошляхетнювання ворога»; 7) «Перекладання провини»; 8) «Масштабування конфлікту».

1. Блок наративів «Демонізація України й українців». Для виправдання своїх дій в Україні російська пропаганда вдається до процесу демонізації противника. Із цією метою створено наративи про нібито злочинну поведінку українців та української влади стосовно російськомовного населення.

Знову був актуалізований наратив *«В Україні фашизм / нацизм (неонацизм)»*. Аналіз медійного дискурсу (традиційних ЗМІ і соцмереж) дає підстави визначити, що цей наратив реалізовано в кількох субнаративах: *«В Україні владу захопили фашисти»*, *«Український народ у заручниках у влади нацистів»* (дозволяють Росії створювати ілюзію, що нібито населення України потрібно звільняти від нацистської / фашистської влади), *«Українська армія – це нацисти»*, *«Полк “Азов” – нацисти»*. Російська пропаганда особливо часто вдається до маркування як нацистів / фашистів українських військових, зокрема полку «Азов», який чинив опір російським військам у Маріуполі. У цьому контексті термін *«неонацисти»* ужитий як абсолютний синонім до лексики *фашисти*. Аналізовану наративну стратегію формує субнаратив *«Президент України – фашист / нацист»*.

Наратив *«Україна має біологічну зброю»* використовуваний із метою формування негативного образу України на міжнародній арені. Субнаратив 1 *«Україна використовує проти російської армії небезпечно інфікованих комарів, птахів, кажанів»* озвучений російським представником в ООН 28 жовтня 2022 року. Така заява спричинила в українському мережевому дискурсі появу мовного мему «бойові комарі». Не менш поширений в інформаційному полі субнаратив 2 *«Україна використовує заборонену зброю»*, зокрема він представлений у щоденних звітах Міноборони РФ. Субнаратив 3 *«США розмістили біолабораторії в Україні»* періодично поширювали ще до повномасштабного вторгнення. Так, у 2021 році на сайті Президента України зареєстровано петицію із назвою *«Біолабораторії США в Україні – це*

ФАБРИКИ СМЕРТІ, негайно їх ЗАКРИТИ ²⁴ » (petition.president.gov.ua, 12.11.2021).

Наратив *«Україна знущається зі свого населення та з російських полонених»* створений з метою дискредитації України та її військового керівництва. Зафіксовано такі субнаративи: *«Україна 8 років здійснювала геноцид проти населення Донбасу»*, *«Україна бомбила Донбас»*, *«Україна знищує російських людей на Донбасі»*, які в російському інформаційно-пропагандистському дискурсі подають Україну як агресора. Також у новинних повідомленнях ворог транслює субнаративи *«Українські військові вбивають мирних жителів»*, *«Українські солдати катують місцевих»*, *«ЗСУ знущаються із сімей російських полонених»*, *«ЗСУ знущаються з полонених»*, *«Командири ЗСУ знущаються зі своїх солдатів»*, *«Українські нацисти б'ють ветеранів»*.

Наратив *«Україна утискає / принижує російськомовних»* використовують із метою виправдання нападу на незалежну державу, оскільки нібито в Україні до війни утискали населення, яке спілкувалося російською. Субнаративи, як-от: *«Україна забороняє російську мову»*, *«В Україні б'ють тих, хто говорить російською»*, *«В Україні русофобія»* і подібні, поширені ще до війни, – із повномасштабним вторгненням набули посиленого змістового відтінку.

Ключові мовні засоби наративів цього блоку: 1) вербалізатори концептів *ФАШИЗМ / НАЦИЗМ, ГЕНОЦИД, БІОЛОГІЧНА ЗБРОЯ*; 2) вербатииви на позначення негативних дій (*вбивають, знущаються, катують* тощо); 3) агенсом у таких повідомленнях стає *Україна* або *ЗСУ*, а пацієнсом *мирні жителі, російськомовне населення* та ін.

2. Блок наративів «Виправдовування агресії». Від початку гібридної агресії 2014 року Росія використовує медійні ресурси, аби переконати світову спільноту в тому, що її поведінка щодо анексії Криму виправдана. Наприклад, наратив *«Народ Криму самовизначився бути з Росією»*.

²⁴ Переклад власний

У 2022 році пропагандистські наративи спрямовували на те, щоб переконати суспільство в доцільності повномасштабного вторгнення в Україну.

Наратив *«Війна почалася, бо Україна не виконала мінські угоди»*. За два дні до повномасштабного наступу В. Путін оголосив, що визнає квазіреспубліки «ДНР» та «ЛНР», бо Україна не виконує мінських угод. Такий наратив перекладав провину з агресора на жертву агресії.

Наратив «Україну потрібно денацифікувати». Попередня кампанія з демонізування України дала підстави для трактування воєнного вторгнення як потреби знищити нацизм. Наратив *«Загроза НАТО»*, який покликаний перекласти провину на Північноатлантичний альянс, реалізований у кількох субнаративах: *«Якби Росія не напала, то бази НАТО стояли б на кордоні»*, *«НАТО обіцяло не розширюватися на Схід і не стримало слова»*. Наратив *«У Росії не було іншого виходу»* використовують у своїх виступах найвищі посадові особи РФ, стверджуючи, що в Україні нібито відбувалися події, на які Росія повинна була обов'язково відреагувати.

Із пропагандистським відтінком у російських ЗМІ фігурує наратив *«Маріуполь очистився»*. Місто Маріуполь – одне з тих, яке Росія піддавала жорстким бомбардуванням, унаслідок чого більша частина будівель знищена. Проросійська чиновниця зробила заяву, у якій назвала таку ситуацію очищенням: *«Маріуполь тепер **очистився**. Відчуття, що цими усіма красотами, мішурою, парками, його осквернили, а тепер через страшне, жахливе – він очистився»* (dialog.ua, 12.07.2022). У наративі використано дуальну концептуальну метафору *ВІЙНА як ОЧИЩЕННЯ – МИР як ОСКВЕРНЕННЯ*, покликану пояснити мирне життя в Україні як втілення поганого, натомість війну й руйнування визначити як такі, що ведуть до оновлення.

У наведеній групі наративів, окрім уже згаданих концептуальних метафор, важливим способом маніпуляції стає вдавання до пресупозицій та імпліцитної семантики. Тобто висновок, який має зробити реципієнт,

закладений у самі висловлення; наприклад: *якщо Україну потрібно денацифікувати, отже, там поширений нацизм*.

3. Блок наративів «Нав'язування зневіри». Із початку повномасштабної війни ворог шукає різні способи психологічно тиску на українців, аби підірвати їхній бойовий дух, викликати песимізм, вселити відчай та зневіру. У повідомленнях, спрямованих на створення панічних настроїв, пропагандисти в перші тижні війни часто спонукали українців до того, щоб вони припинили чинити опір, покидали країну.

Наратив *«України вже нема»* реалізований у субнаративах *«Україна впаде за три дні»*, *«Україна розпадеться»*, *«Україна доживає останні дні»*. Мотиви зневіри й паніки породжує наратив *«Демілітаризація України»*, реалізований у субнаративах *«Систему ППО України знищено»*, *«Знищено авіацію України»*, *«Розгромили військові бази»*, *«Знищено командування Збройних Сил України»*. Наратив *«Захід недостатньо допомагає»*, репрезентований у субнаративах *«Захід не дає достатньо зброї»*, *«У Заході закінчується зброя»*, *«Захід боїться ескалації»*, *«Захід боїться ядерних погроз Путіна»*. Такі конструкції покликані вселити зневіру й одночасно перекласти негативні емоції з агресора на країни Заходу. У медіапросторі фіксуємо наративи *«Україні готують корейський сценарій»*, *«Захід і Росія продовжують торгувати»*. Таке тлумачення подій створює ілюзію домовленостей про Україну без її участі в обговоренні.

У наведених реченнях головними засобами, що формують семантику зневіри, є вербалізатори концептів *ЗНИЩЕННЯ, РУЙНАЦІЯ, РОЗПАД, СТРАХ*.

4. Блок наративів «Посилення розколу». Такі наративи спрямовані на роз'єднання українського суспільства, яке стало монолітним в умовах повномасштабної агресії. Наратив *«Протистояння Сходу-Заходу України»* реалізований у кількох субнаративах. Субнаратив 1. *«Захід України наживається на переселенцях»* (мікронаративи *«Львів'яни підняли ціни на квартири, щоб нажитися на постраждалих»*, *«Я б теж могла звалити за*

кордон, а своє житло здати переселенцям за скажені гроші, а потім учити їх любити Україну»)). Субнарратив 2. «На Донбасі ненавидять українських військових» (мікронаратив «Жінка на Донбасі відмовлялася годувати пораненого українського бійця, поки той не заплатив 500 грн»)). Субнарратив 3. «На Заході України не допомагають російськомовним переселенцям» (мікронаративи «У Львові не дали їжу дитині, бо її мати розмовляла російською», «Волонтери зі Львова не дають гуманітарну допомогу російськомовним»; «Мій будинок розбомбили, а коли я розказую про це львів'янам, то їхня єдина реакція: “Чому не українською?”»)). Семантику розколу формують вербалізатори концептів *НАЖИВАТИСЯ, КАРАТИ*.

5. Блок наративів «Залякування». Упродовж року в медіапросторі побутує наратив «Буде наступ з Білорусі». Зафіксовано мікронаративи: «На 24 серпня Росія обстріляє Україну», «Білорусь нападе 16 лютого», «Завтра о 4 ранку буде масований удар з Білорусі» й под. Цей наратив охоплює одночасно кілька цілей: по-перше, посіяти паніку серед українського населення, зокрема жителів прикордонної території; по-друге, дезорієнтувати українські сили оборони, перекинути їх з інших напрямків до білоруського кордону; по-третє, зробити так, аби Білорусь усе ж вступила у війну на боці Росії.

Серед наративів залякування українського населення й створення можливої паніки пропагандисти вдаються й до таких: «Росія готує великий авіаналіт», «Росія створить гуманітарну катастрофу в Україні», «Україна замерзне», «Буде другий наступ на Київ». Залякувальних конотацій надають лексеми – репрезентанти концептів *ОБСТРІЛ, НАСТУП, РАКЕТНИЙ УДАР, ГУМАНІТАРНА КАТАСТРОФА*.

6. Блок наративів «Ошляхетнювання ворога». Наративи цієї категорії також мають виправдовувальну семантику, однак водночас покликані сформувати шляхетний образ Росії через актуалізовані концепти *ЗАХИСТ, ЗВІЛЬНЕННЯ, ПІКЛУВАННЯ*. Фіксуємо такі наративи: «Росія не починає війни, вона їх закінчує», «Росія проводить спецоперацію, а не війну», «Росія б'є

тільки по воєнних об'єктах», «Росія не зачіпає мирне населення», «Росія захищає».

7. Блок наративів «Перекладання провини». Фіксуємо два наративи «У трагічних наслідках винна українська влада» та «У війні винен Захід». Перший реалізовано через низку дезінформаційних субнаративів, за допомогою яких Росія, яка винна в обстрілах та руйнуванні критичної інфраструктури в Україні, перефокусовує вину у відсутності світла на центральну та місцеву українську владу: «В одних регіонах світло вимикають, а в інших ні», «Обленерго наживається: декому не вмикає світло за гроші», «Влада продає електроенергію за кордон, поки українці сидять без світла», «Магазини міського голови зі світлом, а люди сидять у темряві». У таких текстах застосовано прийом зміщення фокусу.

За допомогою другого наративу Росія намагається перекласти провину за ведення війни на США й країни НАТО, формулюючи наратив про недостатню збройну підтримку, репрезентований через парадигму субнаративів: «Війна триватиме доти, доки при владі Байден, бо він не дає достатньо зброї», «Столтенберг постійно каже, що НАТО не вступить у війну, а отже, провокує Путіна нападати», «США і НАТО спеціально кричали про те, що Путін нападе, щоб Путін напав». Після злочинів в українському місті Буча з метою уникнення відповідальності Росія запустила наратив «Буча – це постановка», про що свідчать опубліковані фейкові новини в пропагандистських медіа.

8. Блок наративів «Масштабування конфлікту». Якщо з 2014 року Росія зменшувала масштаб конфлікту, репрезентуючи його як громадянську війну, то тепер акценти у висвітленні протистояння істотно змінилися. Теза «захисту Донбасу» відійшла на другий план, адже основною ідеєю стало «протистояння з колективним Заходом», який нібито має намір знищити Росію. Це дозволило розвивати тезову конструкцію про необхідність уже не «спецоперації в Україні», а «захисту Батьківщини», що прочитуємо в наративі

«Росія веде війну з НАТО» та його субнарративах «Росія воює не з Україною, а з НАТО», «На території України воюють війська НАТО», «Передавання зброї – це вже участь НАТО у конфлікті». Ця пропагандистська ідея покликана виконати дві функції: а) пояснити свої невдачі на фронті; б) масштабувати образ ворога, аби виправдати мобілізаційні заходи в країні.

Отже, результати аналізу українського інформаційного поля проміжком у 20 років дають підстави стверджувати про ґрунтовну підготовку РФ до збройної агресії шляхом формування руйнівних антиукраїнських наративів за допомогою багатого лінгвального інструментарію.

2.2. Способи руйнування історичної пам'яті

Французький філософ Жан Бодріяр зазначав, що «забуття про знищення є складовою знищення, тому що воно – ще й знищення пам'яті, історії, соціального...» [Бодріяр 2004: 75]. У традиційному розумінні людина пізнає світ і вербалізує результат цього пізнання за допомогою мови. Перебуваючи тривалий час під дією пропаганди, реципієнт може прийняти іншу, часто спотворену картину світу.

Збройна агресія, яка розпочалася у 2014 році, стала наслідком тривалого процесу руйнування української національної пам'яті. Американський історик Т. Снайдер, досліджуючи поведінку Росії щодо України, зазначає, що російська політика пам'яті має мало спільного з фактами історії; він говорить про «небезпечну фантазію» Росії, відповідно до якої нібито «Україна насправді не є іншою країною, а скоріше своєрідним слов'янським молодшим братом»; науковець вважає таку ідею «спадщиною пізнього Радянського Союзу та політики русифікації 1970-х» [Snyder 2013]. Польський історик А. Ковальчик зазначає, що царська Росія забороняла українцям бути українцем з метою перероблення його на росіянина [Ковальчик 2011: 84]. Отже, науковці підтверджують тривале нав'язуванням Росією українцям чужої картини світу, яка не співвідноситься з реальними фактами дійсності.

У межах вивчення дискурсу інформаційної війни вважаємо за доцільне використати теорію базових фреймів, докладно пояснену в Розділі 1 (п.1.2), для аналізу дій російської пропаганди щодо руйнування української історичної пам'яті. Усього зафіксовано 324 мовні засоби руйнування історичної пам'яті (1074 слововживання) та 150 засобів її відновлення (1006 слововживань).

2.2.1. Фабриковані фрейми в основі нав'язування хибних наративів

Когнітивна наука стверджує, що спроби людини співвіднести інформацію з уже відомими поняттями ґрунтуються на попередньому досвіді, через який ми й сприймаємо певні життєві сценарії. Своєрідними елементами збереження цих сценаріїв (тобто інформації в людській пам'яті) є *фрейми*. Однак відповідно до гіпотези про функціональну еквівалентність «візуальна образність хоч і не тотожна зоровому сприйняттю, вона функціонально рівнозначна йому» [Sternberg 2012: 287]. Тобто в звичному розумінні сприйняття світу в мовців домінують набуті образи, а відповідно – фреймове наповнення певного концепту буде узгоджене із досвідом кожного індивіда. Однак під дією пропаганди, зокрема й за допомогою нав'язування певних лексичних одиниць в інформаційному просторі, наповнення фреймових мереж змінюється.

2.2.1.1. Поняття «фабрикованого фрейму»

Проблема невідповідності фреймів автора й читача полягає в тому, що сприйняття змісту певного фрейму залежить від багатьох причин і передусім від сукупності інформації, якою володіє реципієнт, та узгодженням її з індивідуальною картиною світу. Саме таке сприймання та узгодження потім трансформуються у переконання. У результаті систематичного сприймання текстів інформаційної війни стирається межа між власною когнітивною інформацією та чужою (нав'язаною), яка згодом вбудовується у звичну мовну картину світу реципієнтів. Тобто під дією пропаганди відбувається руйнування звичної фреймової структури концептів.

Дослідник Е. Гоффман, аналізуючи фрейми, виділяє два типи: первинні (природні й соціальні) та трансформовані (або фабриковані). Він уводить такі поняття, як *фабрикація фреймової структури, розриви фреймів, порушення фрейму* та ін. Під фабрикацією він розуміє дію, «спрямовану на те, щоб в інших людей склалося хибне уявлення про те, що відбувається», а це своєю чергою спричиняє суттєве викривлення реальності [Goffman 1986].

У своєму дослідженні поняття *фабрикований фрейм* дефінуємо як *ієрархічно організовану структуру даних, заповнену термінальними елементами з лексичним наповненням, яке створює хибне представлення певної стереотипної ситуації чи поняття*.

Семантика фреймового наповнення дає можливість вербалізувати досвід певного етносу. Зокрема, на досліджувану нами проблему суттєво впливає особливість географічного розташування України на порубіжжі – між європейським та азійським світом, між Заходом і Сходом [Rieber 2014]. Через це окремі її території періодично перебували в складі різних імперій, а населення піддавалося асимілюванню, переймаючи інколи чужі культурні й історичні наративи. Таке протистояння західноєвропейського та російського векторів розвитку робить важливим у ході нашого дослідження застосування етноцентричної концепції А. Вежбицької [Wierzbicka 1997] для визначення ментальної та мовної картин світу залежно від прийняття певного вектору. Зокрема, важливим вважаємо визначення ключових слів та ядерних цінностей окремих культур. Для сучасної української культури концепт *НЕЗАЛЕЖНІСТЬ* є одним з ключових, а поняття незалежності можна вважати ядерною суспільною цінністю. Це пов'язано передусім зі складними геополітичними умовами, через які український народ сотні років був позбавлений власної державності й остаточно повернув її тільки в 1991 році. Із початком російської агресії 2014 року концепт *БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ* знову набув вагомого значення в суспільному дискурсі. Водночас для окремої групи українських громадян, чия картина світу вибудована під впливом російського

історичного наративу, поняття незалежності є далеким від ядерних цінностей. Оскільки такі люди вважають себе частиною Росії як імперії, яка апріорі не може бути від когось залежною, тож і здобувати незалежність їй немає потреби. А отже, фреймові структури цього концепту для представників цих двох суспільних груп будуть різними.

2.2.1.2. Руйнування фреймової структури концептів на позначення історико-культурних символів

Приймаючи чужу лексику, суспільство частково змінює своє сприйняття світу, імпортує разом зі словами й чужу дійсність. Дослідник Г. Почепцов зазначає: «Що сильніший інструментарій, то менше вибору він залишає для супротивника, програмуючи його поведінку» [Почепцов 2015: 296]. Саме тому країни мають адаптувати прийнятий набір мовних одиниць до власної усталеної системи цінностей, яка є особливо важливою для державоцентристської моделі світу. Інакше з часом населення може прийняти чужу модель.

Достатньо замінити в контексті слово *окупація* антонімом *звільнення* і наповнення певної фреймової мережі зазнає суттєвої трансформації. Порівняймо два речення: 1) *Радянський Союз ОКУПУВАВ народи Балтії після розгрому гітлерівських військ*; 2) *Радянський Союз ЗВІЛЬНИВ народи Балтії від гітлерівських військ*. У першому випадку віддзеркалено реальну картину світу, тобто майже 50-річну окупацію Радянським Союзом Латвії, Естонії, Литви. Однак радянська пропаганда трактувала це як «звільнення», а отже, радянське суспільство засвоїло хибну, фабриковану структуру фрейму, яка замінила собою реальну дійсність. Такі заміни лексем лежать в основі *фабрикування фреймової мережі*.

У пропонованому підрозділі розглянемо фабриковані фреймові структури домену **БОРотьба за незалежність**. Протягом століть пам'ять про сторінки боротьби за українську незалежність Москва намагалася стерти із суспільної свідомості. Наприклад, кожен, хто наважувався виступити проти Росії, був оголошений *зрадником*, *бандитом* чи маркований будь-якою іншою

лексемою зі знецінювальною семантикою. Такий прийом М. Фабішак називає «ритуальне словесне насильство» і вважає його «частиною культурного конструкту війни» [Fabiszak 2007]. Тому, використавши поняття фабрикованих фреймів, важливо дослідити, як саме відбувався процес руйнування історичної пам'яті українського суспільства.

У межах домену *БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ* розглянемо два ядерні концепти: 1) *БОРЦІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ*, 2) власне *БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ*. У першому зосередимо увагу на аналізі концептів *МАЗЕПА* та *ПЕТЛЮРА*, а в другому виокремимо такі, як *ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ* й *КРУТИ*. Саме їх можна вважати такими, що зазнали найбільшої фабрикації в контексті російської інформаційної війни.

І. Домен БОРЦІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ: концепти *МАЗЕПА*, *ПЕТЛЮРА*

Опрацьовано приблизно однакову кількість контекстів вживання імені І. Мазепи (128 – українське трактування та 168 – російське/радянське) та С. Петлюри (175/153) в російських та українських наукових і публіцистичних дослідженнях з метою виявити маніпулятивні способи формування образів. Матеріал сформовано шляхом часткового добору: до уваги взято тільки ті контексти, де є характеристика згаданих особистостей та позначення їхніх дій. Виявлено також імпліцитні характеристики: наприклад у фразі «*не було перед ним подібного і до нього*» імпліцитною характеристикою є «*унікальний*».

Концепт МАЗЕПА. Образ українського гетьмана І. Мазепи²⁵ був суттєво спотворений російською пропагандою і в хибному вигляді насаджувався протягом сотень років. За те, що Мазепа виступив проти Петра І, той розпочав кампанію з очорнення і руйнування репутації гетьмана. Український історик

²⁵ Іван Мазепа – правитель української держави – Гетьманщини наприкінці XVII – поч. XVIII ст. Це була окрема держава, однак мала договірну підлеглість Росії. Та російський цар Петро І поступово почав обмежувати самостійність Гетьманщини, торгувати її землями, а також відмовився надати допомогу у захисті українських територій від наступу іноземних військ, що було прямим порушенням договірних зобов'язань (Брехуненко 2017: 213). Тому, намагаючись вберегти самостійність своєї країни, І.Мазепа вирішує вийти з договірного підданства Росії та перейти під протекторат Швеції, яка виступила гарантом української незалежності. Однак Петро І розбив війська шведського короля на території України, а тому Мазепа змушений був полишити територію Гетьманщини.

В. Брехуненко стверджує, що проти Мазепи була розгорнута справжня «пропагандистська війна» (Брехуненко 2017: 223).

Як уже було зазначено, мовна маніпуляція є ефективною, якщо нав'язувані образи узгоджуються з уже сформованою картиною світу мовця. У свідомості сучасників Мазепи він був меценатом, який давав кошти *«щедрою рукою у побожному намірі на будову багатьох церков і монастирів, на милостині»* (цитована за Брехуненко 2017: 226). Отже, в їхньому мовному лексиконі та в працях українських істориків доби незалежності концепт *МАЗЕПА* вербалізований лексемами з позитивною семантикою.

На основі дібраних контекстів вживання лексеми *Мазепа* в працях істориків та публіцистів вдалося вибудувати концептуальну мережу за допомогою вже згаданої теорії базових фреймів. Подано результати дослідження в межах українського і російського / радянського контекстів.

Український контекст. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: *МАЗЕПА* / є / *меценат* (12 слововживань). Корелятами слоту *меценат* можуть ставати лексеми й сполуки: *типовий європеєць* (3), *інтелектуал* (8), *законний правитель* (3) та ін. **Акціональний** фрейм: *МАЗЕПА* / *будував (відновлював)/ церкви (бібліотеки, школи)* (15); *давав гроші на будівництво* (14); *сприяв книгодрукуванню* (5) та ін. **Компаративний фрейм:** *Мазепа/ ніби Володимир Великий* (2). **Предметний фрейм:** *Мазепа є унікальний* (5). Усього – 128 контекстів/ 20 лексем і сполук (докладніше див. у Додатку В).

Історичні праці засвідчують, що Мазепа активно підтримував церкву. Однак після його виступу проти Петра I, той змусив церкву накласти *анафему* на гетьмана. Таке трактування не узгоджувалося з концептом *МАЗЕПА* у сучасників, зокрема церковнослужителів, оскільки саме за його кошти було збудовано багато церков. Тому для нейтралізації когнітивного дисонансу суспільству були нав'язані сфальшовані тези, які руйнували Мазепин образ як поборника церкви: *«полишив православ'я, до єретиків пішов... і замість захисту як великим будівничим був святих церков, нині проклятим*

переслідувачем їх учинився...» (цитовано за Брехуненком 2017: 227). Тобто нова інформація не суперечила твердженню про внесок Мазепи в розбудову церков, але показувала його як людину, яка змінилася в гірший бік, а отже, відступилася від своїх переконань, зрадила. Так у фреймову структуру концепту *МАЗЕПА* було вбудовано такі фальшиві пропозиції слотів, як *переслідувач церков, відступник, єретик, полишив православ'я* та подібні. Набір таких конститuentів допоміг нав'язати концепт *ЗРАДА* як головний. Саме поняття *зрадник* формує ядерний термінал нав'язаного Росією фрейму концепту *МАЗЕПА*.

Отже, урахування аналізу контекстів вживання лексики *Мазепа* в текстах російських/проросійських авторів дає змогу побудувати таку концептуальну фреймову мережу, заповнену фабрикованими терміналами.

Пропагандистський контекст. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: *МАЗЕПА* / є / *зрадник* (28 слововживань). Корелятами слоту *зрадник* стають лексики *відступник* (2), *єретик* (2), *переслідувач церков* (3) та ін. **Акціональний фрейм:** *МАЗЕПА* / *зрадив* / *церкву* (*народ, країну, царя, Росію*) (14); *готовий до зради* (2); *зрікся* / *православ'я* (2) та ін. **Предметний:** *МАЗЕПА* / *жадібний* (8), *егоїстичний* (7), *зверхній* (6) та ін. Усього – 168 контекстів / 43 лексики і сполуки (докладніше див. у Додатку В).

У одному зі своїх листів Петро I пояснює дії Мазепи так: «...*перейшов до короля шведського по договору з ним з таким своїм злим і безбожним замислом, щоб ... церкви й монастирі святі православні обернути в Римську та уніатську віру, а самому бути самовладним князем над усією Малоросійською землею*» (цитовано за Брехуненком 2017: 308). Таке вживання лексем у цьому мікроконтексті знецінює вчинок Мазепи, нівелює його прагнення захистити незалежність країни: дія «*перейшов до шведського короля*» співвіднесена з поняттям «*злий замисел*» заради дрібних інтересів – «*бути князем*». Поширення такого трактування подій в російській та українській історіографії спричиняє

підміну концептів: концепт *БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ* замінений концептом *БОРОТЬБА ЗА ОСОБИСТІ ІНТЕРЕСИ*.

Отже, фабриковані фреймові мережі концепту *МАЗЕПА* перетинаються з мережами концептів *ЗРАДА*, *БРЕХНЯ*, *ЗЛО*. Вони вербалізуються в лексемах *зрадник*, *зрадництво*, *злий*, *інтриги*, *безпринципність*, *користолобство*, *особиста вигода*, *власні амбіції* та ін. Ці слова були вкорінені в будь-який текст про цього гетьмана, поки Україна була окупована Російською імперією та Радянським Союзом. Таке трактування насаджувалося і в українських школах, а також донині зберігається в російських наукових працях. Пропагандою навіть створений термін *мазепинці* як синонім до слова *зрадники*.

Пояснити відмінності в трактуваннях вчинку Мазепи можна, змодельовавши таку структуру фрейму: 1) ХТО (агент/ суб'єкт) 2) ДІЯ 3) з КИМ/ЧИМ 4) ВІДНОСНО КОГО/ЧОГО (об'єкт) 5) МЕТА ДІЇ. В українському трактуванні фрейм, у якому агенсом (виконавцем дії) є онім *Мазепа*, складатиметься з таких слотів: 1) Мазепа – 2) ОБ'ЄДНАВСЯ – 3) зі Швецією – 4) проти Росії – 5) щоб ЗАХИСТИТИ Україну. Однак нав'язування російського наративу про зрадництво спричинило руйнацію вищевказаного фрейму і побудову іншої структури: 1) Мазепа – 2) ЗРАДИВ – 3) союзника Росію – 4) зі Швецією – 5) заради ВЛАСНИХ ІНТЕРЕСІВ. Отже, в першій структурі ключовими слотами стають «об'єднався» і «захистити», а в іншій, фабрикованій, – «зрадив» і «власні інтереси». Так, на кілька століть справжня національна пам'ять про цього українського гетьмана була замінена сфабрикованою.

Концепт ПЕТЛЮРА. Цей концепт є доменом для двох концептів: власне *ПЕТЛЮРА* і *ПЕТЛЮРІВЦІ*. Так само з національної пам'яті радянська влада стерла ім'я С. Петлюри²⁶ як борця за українську незалежність. Інформаційна

²⁶ Симон Петлюра – голова українського уряду 1919-1920 рр., воював проти більшовиків та білогвардійців, які здійснили збройну агресію проти України.

кампанія з дискредитації спричинила спотворення фреймової мережі концепту *ПЕТЛЮРА*.

У процесі дослідження дібрано 100 одиниць слововживання слова *Петлюра* в науковій та публіцистичній літературі. Реконструйовано таку фреймову мережу.

Український контекст. **Таксономічний** (ідентифікаційний) фрейм: *ПЕТЛЮРА* / є / *Головний Отаман* (3 слововживання); *національний герой* (11); *видатний редактор* (1), *державний діяч* (8); *патріот* (7) та ін. **Акціональний фрейм:** *Петлюра* / *боровся* / *за незалежність України* (9); *українізував військо* (3); *відроджував українську державність* (7); *будував (зміцнював) / українську армію* (5) та ін. **Компаративний фрейм:** *ПЕТЛЮРА* / *ніби МАЗЕПА* (1). **Предметний фрейм:** *Петлюра* / є *трагічна постать* (9), *працьовитий* (4); *найбільш послідовний із сучасників* (1); *авторитетний серед військових* (1) та ін. **Посесивний фрейм:** *Петлюра* / *має* / *творчий хист* (3); *професійну інтуїцію* (6); *природний дар до живого публічного слова* (1). Усього – 175 контекстів / 53 лексеми й сполуки (докладніше див. у Додатку В).

Отже, у сучасній українській історіографії постать Петлюри репрезентована переважно позитивно. Однак до 1991 року українська наука, перебуваючи під впливом радянського дискурсу, трактувала постать Петлюри по-іншому. Після встановлення в Україні влади більшовиків образ Головного отамана був спотворений.

Пропагандистський контекст. **Таксономічний** (ідентифікаційний) фрейм: *ПЕТЛЮРА* / є / *погромник* (11), *злочинець* (3), *націоналіст* (9), *націоналістичний герой* (3), *бандит* (5); *злочинець* (2) та ін. **Акціональний фрейм:** *Петлюра* / *вчиняв єврейські погроми* (14); *покривав погроми* (3), *не зупиняв погроми* (8), *приніс багато горя* (3) та ін. **Компаративний фрейм:** *ПЕТЛЮРА* / *ніби МАЗЕПА* (1). **Предметний фрейм:** *Петлюра* / є / *агресивний* (2); *є благородним* (1); *образ Петлюри страшний* (3). Усього – 153 / 45 лексем і сполук (докладніше див. у Додатку В).

Зафіксовано також вербалізацію концепту *ПЕТЛЮРІВЦІ*. **Таксономічний фрейм:** *ПЕТЛЮРІВЦІ* / є / бандити (11), погромники (15), банди (14), недобитки (3), головорізи (5), антисеміти (13). **Акціональний фрейм:** *грабують* (9), *розстрілюють* (5), *вбивають* (3), *чинять звірства* (4), *вбивають євреїв* (11), *розстрілюють беззбройних робітників* (2).

Незважаючи на наявність позитивних трактувань, найпоширенішими корелятами до слова Петлюра в російсько-радянському контексті є номени *бандит*, *погромник*, *вбивця євреїв*. Радянською пропагандою створено похідні «петлюрівці» (як синонім до слова «бандити») та «петлюрівщина» (як еквівалент слову «бандитизм»). Хоч варто згадати, що ці слова в дискурсі української діаспори мали позитивне значення: *петлюрівщина* – український національний рух, *петлюрівці* – учасники цього руху (*Бій під Крутами 2013*).

Усі наведені випадки слововживань демонструють такий вид семного варіювання, як *наведення семи*, у результаті якого слову «нав'язано» ті семи, яких немає в узуальному значенні, а власна назва в результаті цього стає конотативною.

Показово, що і в реальному, і у фабрикованому фреймі наявне порівняння *Петлюри* з *Мазепою*, але з різним значенням: у реальному – в позитивному значенні борця за українські інтереси, у фабрикованому – як зрадника й відступника. Отже, онім Мазепа сприяє *наведенню позитивної семи* в першому випадку і *негативної* – в другому.

Узагальнити фреймову структуру трактування ролі Петлюри в історії можна у вигляді таких схем: реальний (український) контекст: 1) Петлюра – 2) БОРОВСЯ – 3) проти більшовиків – 4) за НЕЗАЛЕЖНУ УКРАЇНУ; фабрикований (радянський/російський): 1) Петлюра – 2) ВБИВАВ – 3) євреїв – 4) бо був АНТИСЕМІТОМ.

Друга структура на десятки років була домінантною в суспільному просторі і впливала на формування мовної картини світу українців. Фрейм

концепту *БОРЦІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ* був зруйнований, стертий з пам'яті, натомість замінений іншими, фабрикованими.

II. ДОМЕН *Власне БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ*: концепти 1) ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ, 2) КРУТИ.

Концепт *ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ*. Терміном *визвольні змагання* в сучасній українській історіографії позначають боротьбу за незалежність України в 1917–1921 рр. У досліджуваних нами працях виявлено 11 термінів, використовуваних на позначення цього періоду. У результаті цього можна продемонструвати таку схему **таксономічного (ідентифікаційний) фрейму**: ПОДІЇ 1917-1921 РОКІВ: ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ / є / *українська революція, російсько-українська війна, більшовицько-українська війна, неоголошена війна Радянської Росії проти України, українсько-московська війна відродження української державності, боротьба за незалежність (за державність), відсіч агресії, збройний конфлікт між Радянською Росією та Українською Народною Республікою (УНР), збройний опір УНР проти російської агресії; перша війна Радянської Росії проти України)* – усього 11.

Однак у період окупації²⁷ України Радянським Союзом у науковому й навчальному дискурсах нав'язано інший концепт – *ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА*. Аналіз обраного масиву історичних та публіцистичних джерел дав підстави виокремити термін *громадянська війна* як основний. Нав'язування концепту *ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА* відбувалося на науковому рівні. І закономірно таке трактування перейшло й до джерел доби незалежності. Наприклад, у праці «Енциклопедія історії України» (2004) термін *громадянська війна* потрактовано як «соціальний протест проти надзвичайно жорстких форм капіталістичної модернізації села» (ЕІУ).

Аналіз пропагандистських джерел дає можливість виокремити 13 термінів на позначення цих подій. На основі чого можна структурувати такий

²⁷ Услід за сучасними українськими істориками (наприклад *Верстюк 2017: 23*), вживаємо для позначення перебування України в складі СРСР термін «окупація України».

таксономічний фрейм: ПОДІЇ 1917–1921 РОКІВ: *ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА* / є / *БОРОТЬБА* *трудящих* за встановлення радянської влади (*боротьба* проти внутрішньої контрреволюції, *боротьба* проти інтервенції Антанти, *боротьба* з буржуазно-націоналістичними силами, *боротьба* проти петлюрівців, *боротьба* проти контрреволюції, проти імперіалістів, проти іноземної інтервенції, *боротьба* проти німецьких окупантів); *ЗМАГАННЯ* за звільнення від імперіалістів; *ПОВСТАННЯ* проти інтервентів (*повстання* проти Директорії). **Предметний фрейм:** *ВІЙНА* є / *братовбивча* – 13.

Поняття *російської / більшовицької агресії* замінене таки корелятами: *всебічна допомога великого російського народу, допомога братнього народу*. Використання терміна *громадянська війна* як спільного для трактування подій в Росії і в Україні автоматично руйнує поняття батьківщини, роблячи в свідомості реципієнтів українців і росіян громадянами однієї радянської країни. Наприклад, на інформаційних сайтах окремих міст досі можна прочитати історію міста в контексті радянських наративів: «У перших числах листопада 1920 року радянська влада поступово укріплюється в Бердичеві, але в селах цей процес ішов значно слабше та повільніше. У багатьох із них **громадянська війна** тривала ще понад 2 роки» (berdychiv.in.ua, 11.02.2021).

Отже, структура акційного хибного фрейму має такий вигляд: 1) російський народ – 2) ДОПОМАГАЄ БОРОТИСЯ – 3) українським трудящим – 4) ПРОТИ КОНТРРЕВОЛЮЦІЇ – 5) за радянську владу. Тоді як реальна ситуація представлена іншим фреймом і має такий акціональний вигляд: 1) російські більшовики – 2) ЗДІЙСНИЛИ АГРЕСІЮ – 3) проти України.

Інакше кажучи, маємо справу зі штучно сформованою, сфабрикованою картиною світу, у якій наповнення доменів *СВІЙ* – *ЧУЖИЙ* поміняно місцями. Для узгодження нав'язаної інформації зі звичною картиною світу *борці за незалежність України* марковані еквівалентними одиницями з негативною семантикою: *буржуазні націоналісти, банди петлюрівців, петлюрівські*

недобитки, агенти інтервентів, агенти німецьких окупантів. Використання таких термінів сприяло зарахуванню позначуваних ними денотатів до категорії чужий.

Нав'язаний більшовиками термін *громадянська війна* давав можливість зняти відповідальність за агресію з Росії та сформувати таку картину світу, у якій *добрі* (радянські) українці нібито воюють з *поганими* українцями (націоналістами). Зокрема, зафіксовано конструкцію «Владі УНР подобалося грати в “українську кров”» (коментар на facebook.com, 25.06.2016). У наведеній цитаті відбувається актуалізація семи ‘українська’. Таке семне варіювання працює на створення наративу, нібито війна відбувається тільки між українцями. Заміна лексем *окупація (агресія)* на *громадянська війна* в інформаційному полі нівелює реальне поняття російсько-більшовицького вторгнення в Україну, витісняє його із суспільної пам’яті.

Концепт КРУТИ. Бій під Крутами²⁸ (1918) – став однією із важливих сторінок в українській історії, однак через надмірну міфологізованість досі продовжує викликати полярні реакції мовців. В українській історіографії ця подія трактована або як символ героїчного опору в більшовицько-українській війні, або як символ воєнної невдачі УНР, тобто трагедії. Отже, як визначальні в крутянському дискурсі фіксуємо концепти *ГЕРОЇЗМ* або *ТАГЕДІЯ*. Ця визначальність залежить від переконань адресанта. Аби з’ясувати причину виникнення таких полярних репрезентантів бою під Крутами, важливо дослідити фреймову структуру концепту *КРУТИ*, а також визначити особливості її відбиття в мовній картині світу українців.

Дібрано 725 контекстів, які характеризують саму подію (бій під Крутами) з погляду символізму в українській історії.

У результаті дискурсивної вибірки терміни та терміносполуки згруповано в межах двох груп: з *героїчною* та *трагічною* семантикою. Якщо

²⁸ Бій під Крутами – це одна зі сторінок боротьби за українську державу (доби визвольних змагань початку ХХ століття): історія про кілька сотень студентів (близько 400), які захищали важливу залізничну станцію Крути, аби на певний час не пустити більшовицькі війська до Києва. Крутянці виконали поставлене завдання. Частина з них загинула, але більшість – після бою повернулися додому.

розглядати концепт *КРУТИ* як домен, то його можна структурувати на інші концепти – власне *КРУТИ*, *БІЙ ПІД КРУТАМИ*, *УЧАСНИКИ БОЮ*, *ВЛАДА*.

Героїчна семантика фреймового наповнення. Усього виділено 77 слів та сполук (553 слововживання) в межах слотів мережі героїчного наповнення. Із них зафіксовано 168 вживань словоформ з коренем *герой-*.

Концепт 1 і 2. *КРУТИ/ БІЙ ПІД КРУТАМИ*. Вербалізатори цих концептів уживають у досліджуваних текстах як взаємозамінні, тому розглядатимемо їх відповідно. **Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм.** *БІЙ ПІД КРУТАМИ / є / ПОДВИГ (СИМВОЛ/ ПЕРЕМОГА/ БОРОТЬБА –* усього 5 слововживань; *ДОРОГОВКАЗ/ ЛЕГЕНДА / героїчна ДАТА/ геройський СПРОТИВ (1); героїчна ПРАЦЯ (1); героїчний ВЧИНОК (1); героїчна ЗАГИБЕЛЬ (1); ОПІР ворогові / українське ВАТЕРЛОО / НАРОДИНИ ЛЕГЕНДИ/ ПОЧАТОК визвольної РЕВОЛЮЦІЇ / ПРОЦЕС КРИСТАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСОБЛИВОСТІ / ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ* та ін. Усього в межах таксономічного фрейму – 26 лексем / 151 слововживання (докладніше див. у Додатку В). **Предметний (квалітативний) фрейм:** *КРУТИ /є/ героїчні (3), КРУТИ /є/ безсмертні (6) –* усього 2 слова / 9 слововживань.

Концепт 3. *УЧАСНИКИ БОЮ*. **Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм.** *УЧАСНИКИ БОЮ /є/ ГЕРОЇ /ЛИЦАРІ / БОРЦІ / ОБОРОНЦІ / ЗАХИСНИКИ / ЦВІТ української молоді/ СИНІ України / ЕНТУЗІАСТИ української ідеї / СИМВОЛ для наслідування / ТИП НОВІТНЬОГО УКРАЇНЦЯ* та ін. Усього – 11 слів/ 283 слововживань (докладніше див. у Додатку В). **Предметний (квалітативний) фрейм:** *УЧАСНИКИ БОЮ* (кореляти: *ЮНАКИ, СТУДЕНТИ, ШКОЛЯРІ, МОЛОДЬ, КРУТЯНИ*) / є / *молоді (5), юні (4), славні (2), героїчні (2), мужні (5), безсмертні (2), славетні (4), щирі (2), нездолані (3), міцні (2), завзяті (2), хоробрі (4), найкращі (7), вірні (2), незабутні (4), незламні (3), легендарні (2), найпалкіші (1) –* усього 18 слів / 56 слововживань. **Акціональний фрейм:** *УЧАСНИКИ БОЮ* (кореляти: *ЮНАКИ, СТУДЕНТИ, ШКОЛЯРІ, МОЛОДЬ, ШКІЛЬНА МОЛОДЬ*) / *боронили / столицю (Україну) /*

від північних варварів (усього 15); (виконали / поставлене завдання (5); захищали Київ (8); виявили / патріотизм (5); прийшли на допомогу / своєму народові (2) та ін. – усього 18 лексем і сполук / 52 слововживань (докладніше див. у Додатку В).

Концепт 4. ВЛАДА. **Акціональний фрейм:** ВЛАДА (кореляти: УРЯД, ЦЕНТРАЛЬНА РАДА, УНР) / підтримувала / прагнення студентів (1), служила / нації (1) – усього 2 / 2.

Трагічна семантика фреймового наповнення. Усього виділено 69 слів та сполук слів (192 випадки їхнього вживання) у межах трагічного контексту.

Концепти 1 і 2. КРУТИ/ БІЙ ПІД КРУТАМИ. **Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм:** БІЙ ПІД КРУТАМИ / є / ТРАГЕДІЯ (важка ВТРАТА; військова ПОРАЗКА; крутянський ПОГРОМ; марна ЖЕРТВА; СИМВОЛ невмілого планування; соромна ПОМИЛКА політиків; українські ФЕРМОПІЛИ²⁹ та ін. – усього 27 слів і сполук у 51 випадку слововживань (докладніше див. у Додатку В). **Предметний квалітативний фрейм:** БІЙ ПІД КРУТАМИ / є / трагічний (3), один з найтрагічніших (4), кривавий (5) – усього 3 слова чи сполуки / 12 слововживань. Кореляти БОЮ ПІД КРУТАМИ схарактеризовані такими ознаками: трагічна (11), сумна (1), безжалисна (1), кривава (1); безмірна (1), важка (1), марна (1), невдала (1); неуспішна (1), невміла (1), соромна (1) – усього 11 лексема / 21 слововживання.

Концепт 3. УЧАСНИКИ БОЮ. **Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм:** УЧАСНИКИ БОЮ (кореляти: ЮНАКИ, СТУДЕНТИ, ШКОЛЯРІ, МОЛОДЬ, ШКІЛЬНА МОЛОДЬ, КРУТЯНИ) / є / ДІТИ (кореляти: ЖЕРТВИ, 300 СПАРТАНЦІВ, бідні СТУДЕНТИ, ДІТИ В ГРОБАХ, ЛИЦАРІ АБСУРДУ, МУЧЕНИКИ, ЖЕРТВИ) та ін. – усього 8 одиниць / 46 слововживань (докладніше див. у Додатку В). **Предметний (квалітативний) фрейм:** УЧАСНИКИ БОЮ / є / замордовані (3), необстріляні (5), погано озброєні (6), замучені (5), ненавчені (4), ще зовсім юні (3) – усього 6 слів та сполук / 26

²⁹ Фермопіли – місце загибелі 300 спартанців під проводом царя Леоніда в боротьбі проти персів

слововживань. **Акціональний фрейм:** *УЧАСНИКИ БОЮ* (кореляти: *ЮНАКИ, СТУДЕНТИ, ШКОЛЯРИ, МОЛОДЬ, ШКІЛЬНА МОЛОДЬ*) / *заплатили життям / за недалекоглядність українських політиків* (1); *загинули усі* (5), *воювали без зв'язку й набоїв* (3); *не знали військової справи* (4), *пролили кров* (4) – усього 5/ 17.

Концепт 4. **ВЛАДА.** Предметний (квалітативний) фрейм: *ВЛАДА* (кореляти: *УРЯД, ЦЕНТРАЛЬНА РАДА, УНР*) / *політично неспроможна* (3), *недалекоглядна* (1), *непрофесійна* (1) – усього 3 лексеми / 5 слововживань. Акціональний фрейм: *ВЛАДА* (кореляти: *УРЯД, ЦЕНТРАЛЬНА РАДА, УНР*) / *відправила / дітей / на смерть* (7), *відправила / дітей / добровільно-примусово* (1), *відволікала / увагу / дітьми* (1), *захищала / себе / дітьми* (3), *проявила / безладдя* (1), *проявила / злочинство* (1) – усього 6/14.

Можливо, таке трактування трагізму було спричинене болючою реакцією суспільства на загибель молодих учасників бою. Акцентування на трагізмі, з одного боку, могло мотивувати до демонізації ворога та активізації суспільства на боротьбу проти нього. Але з іншого боку, в умовах інформаційної війни більшовиків проти української влади, особливо активно здійснюваної серед військових частин (*Бій під Крутами 2013*: 102), виконало звинувачувальну роль, перекладаючи провину з агресора на українську владу. Показово, що такий наратив нав'язувався для тодішнього українського реципієнта, що засвідчують газетні публікації тих часів (*Бій під Крутами 2013*: 15). Таке трактування могло викликати негативне ставлення населення до української влади, показати її неспроможність. Подібне наповнення фреймової мережі узгоджувалося з іншим стереотипним фреймом предметного змісту: «*УКРАЇНСЬКА ВЛАДА / є / ПОГАНА*», нав'язуваного в дискурсі інформаційної війни. У деяких досліджуваних текстах спостережено уведення концепту ВЛАДА в негативний контекст. Наприклад: «*Бузина писав, що дітьми в гробах влада УНР відвертала увагу від своїх задниць*» (коментар на facebook.com, 19.11.2016); або, що влада «*..вирішила захиститися від добре озброєної*

більшовицької армії кількома сотнями шкільної молоді» (Бій під Крутами 2013: 15).

Концептуальна метафора «*КРУТЯНИ як 300 СПАРТАНЦІВ*» виконує міфотворчу роль, актуалізуючи семантику загибелі усіх учасників бою, хоч насправді цей факт спростований істориками (Ковальчук 2014). Конотативний онім *Фермопіли*³⁰ як корелят до оніма *Крути* актуалізує ще одну метафору – *КРУТИ як ФЕРМОПІЛИ*, яка уособлює місце трагічної загибелі спартанців.

У радянському трактуванні учасники бою під Крутами репрезентовані за допомогою демонізованої лексики: «*контрреволюційне студентство*», «*реакційне студентство*», яке «*било сестер милосердя*», «*чинило звірства*», «*розстрілювало своїх солдатів*», що також є елементом ведення інформаційної війни проти України. Подібні лексеми не були враховані в дискурсивній вибірці, оскільки ми досліджуємо семантичне наповнення фреймової мережі в межах трактування Крут як символічної сторінки української історії.

Очевидно, що й надмірна героїзація, і домінування трагічної семантики в крутянському дискурсі не можуть бути об'єктивними репрезентантами концепту *КРУТИ*. В історичному дискурсі останнього десятиліття спростовано міфи про цю подію та встановлено таке: 1) основна частина учасників бою була добре підготовленою і мала бойовий досвід; 2) бій потрактовано як успішну операцію, оскільки поставлене завдання було виконане – затримано наступ ворога; 3) більшість із учасників бою повернулися з поля бою живими (*Бій під Крутами 2013; Ковальчук 2014*).

Тому фрейми на зразок «*БІЙ ПІД КРУТАМИ / є / трагічна НЕВДАЧА*» та «*УКРАЇНСЬКА ВЛАДА / ВІДПРАВИЛА / ДІТЕЙ / НА СМЕРТЬ*» не тільки не відповідають реальній картині світу, а їх також можна трактувати як шкідливі для історичної пам'яті. Натомість для її збереження важливою є така структура фрейму *КРУТИ*: *Таксономічного: БІЙ ПІД КРУТАМИ /є/ УСПІШНА*

³⁰ Битва при Фермопілах - оборона греками Фермопільського гірського проходу від перської армії (480 р. до н. е.), якою керував цар Леонід на чолі ядра з 300 спартанців. Майже усі вони загинули в битві.

ОПЕРАЦІЯ. *Акціонального*: Українські воїни/ ВИКОНАЛИ ЗАВДАННЯ / УСПІШНО. Саме таким наповненням доцільно замінити усталений «трагічний» сценарій у суспільному дискурсі.

2.2.2. Вираження заперечувальної семантики як спосіб руйнування українських символів

Традиційно російська пропаганда використовує наратив «*Українців як окремої нації не існує*». На шляху доведення своїх тверджень вона вдається до побудови відповідних субнаративів із заперечувальною або обмежувальною семантикою.

2.2.2.1. Заперечення через актуалізацію сем 'вигаданий', 'несправжній'

Уперше спробу подати українську історію як частину російської зроблено в історичному творі «Синопис» у 1647 році, де втілено теорію «*славеноросійського народу*» (Брехуненко 2017: 82). У радянські часи ця ідея значно посилилася такими поняттями, як «*єдина давньоруська народність*», «*колиска трьох братніх народів*», «*росіяни – старший брат*» (Брехуненко 2017: 83).

Російський та проросійський науковий і публіцистичний дискурси репрезентовані такими лексемами на позначення України та українського народу, як *вигадка, фальшивий, байка, помилка*.

Таксономічні фрейми концептів *УКРАЇНА, УКРАЇНЕЦЬ, УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ, УКРАЇНСЬКА ІДЕЯ*, вербалізованих у пропагандистському дискурсі, матимуть такий вигляд.

УКРАЇНА / є / *вигадана держава* (7); *проект* (7), *плід хворої уяви* (4); *байка* (2); *удар проти російської єдності* (1), *розбивання єдиного народу на два ворожі табори* (1); *країна фальшивих генеалогій* (1), *країна забруднених сторінок* (1), *частина Росії* (8); *рос. Юг России* (5); *окраїна Русі* (докладніше див. у Додатку В).

УКРАЇНЦІ / є / вигадка (XX століття, польського письменника, Габсбургів) (5), нація, створена на папері (1), нація, створена Заходом (1), мутація російської самосвідомості (1); зліплені з «біомаси» (1).

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ / є / створений австрійською Галицією (1), створений австро-німецькими спецслужбами (1), створений з антиросійською метою (1).

УКРАЇНСЬКА ІДЕЯ / язичницька химера. Слово химера має значення “дивовижна фантазія, нездійсненна мрія, витвір уяви [СУМ-11: XI, 57], а отже, у зазначеному висловлюванні знову актуалізовано сему несправжності.

Посесивний фрейм: *УКРАЇНУ / вигадав / консилиум кретинів; УКРАЇНИ / нема (не існує). Акціональний фрейм:* *УКРАЇНА / існує / в уяві; Україна / створена/ штучно. Наприклад: «Україна фактично **штучно створена** з різних територій» (В. Медведчук, 19.12.2020).*

Таке позиціонування концептів *УКРАЇНА* й *УКРАЇНЦІ* є своєрідним примусом до відмови від національної ідентичності й черговим нав'язуванням наративу про «один народ».

Цей заперечувальний дискурс був активно підтримуваний і всередині України окремою групою політиків, науковців та публіцистів до 24.02.2022 року. Прикладом може бути поширений наратив, про те, що «українську націю вигадав Австрійський генштаб» і її поява є «результатом спецоперації Австрійського генштабу, який «штучно насаджував українську мову» і фінансував діяльність Михайла Грушевського та інших українських політиків з метою послабити Росію як одного з головних ворогів Четвертого союзу в роки Першої світової війни» (АнтиМІФ). У наведених наративах фіксуємо актуалізацію сем 'штучність', 'вигадка' стосовно концепту *УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ*.

Сема 'несправжності' наявна і в таких словах, що вербалізують цей концепт: «Німці виписали із Буковини біля 80-ти шкільних вчителів-«українців» з метою вести пропаганду серед російських полонених, уродженців Малоросії.

Для зручності ведення пропаганди всі полонені малороси розміщені в окремих бараках, де їм читаються лекції на малоросійському наріччі. Полоненим постійно нав'язується думка, що вони не російські піддані, а держави «Української», яка завдяки німцям має бути виділена із складу Росії» (*АнтиМіф*). Тут вербалізаторами концепту **УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ** стають лексеми *пропаганда, нав'язування*.

Наявність у висловленнях сем 'підробленість', 'несправжність', 'вигадка', 'нав'язування', 'пропаганда' стосовно концептів **УКРАЇНА** чи **УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ** працює на підтримку наративу про штучність утворення денотатів. Нав'язування семантики вигадки відбувається паралельно зі ствердженням, що вигадка створена на основі російського народу.

Компаративний фрейм тотожності: *Українці / є / росіяни (20)*, які зреклися (9); *укро-сепаратисти (5)*. Такі значення можуть бути виражені: а) експліцитно: «Суть українського руху зводиться до **відокремлення Малоросії від Російської імперії та утворення з неї самостійної політичної одиниці**» (*АнтиМіф*); б) імпліцитно: «Їй вбили в голову, що вона українка. Але в підсвідомості в неї сидить бажання вболівати саме за Росію. Це бажання – **генетична пам'ять**, яку витравити практично неможливо» (коментар на facebook.com, 2013). Також імпліцитно причетність до російського народу виражає лексема *укро-сепаратисти*, що містить сему 'відділення', а отже, позначає відділення частини (українців) від народу (російського). В усіх цих контекстах також наявний імпліцитний компонент заперечення існування українців як окремої нації. Наприклад: «А політичні еліти Росії й України готові до возз'єднання двох розколотих частин однієї держави» (коментар на facebook.com, 30.11.2014).

Компаративний фрейм схожості: *Українці / як Каїн (4)*. Концептуальна метафора **УКРАЇНЕЦЬ** як **КАЇН** актуалізує семи, з одного боку, 'братство', а з іншого – 'зрада', 'відступництво'. Така метафора увиразнює також метанаратив «братній народ». Наприклад: «Кричати «Хто не скаче..» – це

зрадництво. Це як зрадити брата. Як Каїн Авеля» (коментар на facebook.com, 07.02.2014). **Акціональний фрейм:** *УКРАЇНЦІ / придушують бажання бути росіянами* (15), *зrekliся своєї суті* (19), *відступили від своєї суті* (14). **Посесивний фрейм:** *УКРАЇНЦІ / мають / російську генетичну пам'ять* (23).

Подibuємо факти увиразнення компаративних фреймів дуальними метафорами. Наприклад, у реченні *«Моїм **ідеалом** є відтворення Російської імперії, а я змушений пристосовуватися до **потворних** умов “розбудови” незалежної України»* (dsnews.ua, 29.06.2021) створено концептуальні метафори – *УКРАЇНА як ПОТВОРНЕ, РОСІЯ як ІДЕАЛЬНЕ*. У прикладі *«Україна в складі СРСР: від “руїни” до **розквіту**»* (коментар на facebook.com, 28.11.2018) антитеза виражена за допомогою дуальної метафори: *САМОСТІЙНА УКРАЇНА як РУЇНА – УКРАЇНА В СКЛАДІ СРСР як РОЗКВІТ*.

2.2.2.2. Імпліцитне заперечення за допомогою лексем з обмежувальною семантикою

Ще одним засобом заперечувального та обмежувального характеру є вживання числівника «перший».

Приклад 1. *«Харків – **перша** столиця України»*. Цей наратив стосується періоду захоплення більшовиками України в 1919 році. Спочатку були окуповані східні території, тому радянська влада оголосила столицею Харків. І тільки в 1934 році столицею знову офіційно став Київ. Однак перифраз *«перша столиця»* активно побутував в інформаційному та науковому просторі тривалий час. У наведеній фразі семантика слова *перша* має обмежувальну дію: яка не існувала до певного моменту, якої не було раніше [СУМ-20]. Отже, пресупозицію в конструкції *перша столиця* визначаємо як «до неї нічого не було». А отже, таке трактування відмежовує історію України, встановлюючи її відлік тільки від 1919 року, відкидаючи попередній тисячолітній період. А отже, так само має імпліцитну заперечувальну семантику, що Україна чи український народ існували до 1919 року.

Приклад 2. *«До появи на території України **першої** анархістської “квазідержави” – Махновії – залишалося рівно двадцять років»* (О. Бузина, unian.ua, 26.11.2013). Створено ефект, за якого перше «державне» утворення на території України пов'язано з Н. Махном. Оскільки це об'єднання названо «квазідержавою», то й наступне державне утворення, тобто незалежну Україну також потрактовано як «квазі» (несправжню).

Приклад 3. *«**Першу** українку вдалося вивести раніше, ніж першого українця. Її так і назвали – Леся Українка»* (О. Бузина, unian.ua, 2013). Фраза нав'язує думку, що до появи Лесі Українки українців не існувало.

Окрім числівника «перший», обмежувальну семантику висловлюванню надають інші числові сполуки. Наприклад: у реченні *«Українці – вигадка XX століття»* (О. Бузина, 22.12.2013) сполука *«XX століття»* обмежує українську історію, узгоджуючи її з російським пропагандистським трактуванням. Подібне значення наявне і в такому прикладі: *«Біомаса, із якої **сто років тому** почали ліпити нову націю»* (коментар на facebook.com, 17.05.2016).

2.2.3. Способи зміщення фокуса уваги

У випадку, коли увагу з концепту, за яким закріплений значний обсяг негативної семантики, потрібно перемкнути на концепт з позитивною семантикою, використовують такі способи: 1) введення концептів-альтернатив; 2) вживання однієї лексеми для кількох нерівноцінних понять; в) посилення трюїзмами.

Введення концептів-альтернатив. Цей спосіб маніпулятивного впливу полягає в нівелюванні масштабу події чи явища, його знеціненні в очах реципієнта шляхом використання певних лексем. Це дає можливість «прив'язати» до уже відомого образу новий символ, що розмиває попереднє сприйняття. У площині нейролінгвістичного програмування таке явище отримало назву «зміщення фокуса уваги» [Сугестивні технології 2011: 82].

Показовим є приклад зміщення уваги з негативної семантики концепту **ГОЛОДОМОР**. У наведеному прикладі словом, яке створює альтернативу, стає **ЗАПОРІЖСТАЛЬ**:

«...ми відзначили пам'ять наших людей, які загинули голодною смертю 80 років тому. А ось зовсім недавно ми відзначили 80 років з дня запуску найбільшого нашого підприємства "Запоріжсталь". Це було свято для всіх нас. Здавалося б, це різні абсолютно події, а між тим, це ланки одного ланцюга. Це результат тих управлінських рішень, які брало тодішнє керівництво Радянського Союзу. Воно поставило перед собою цілі і прийняло рішення - індустріалізація в найкоротші терміни, закупівлі обладнання за рахунок експорту зерна. І ось тоді, коли цього зерна не вистачало для наших людей, його продовжували відвантажувати на Захід в обмін на обладнання, в обмін на технологічні рішення і так далі. Ось ціна управлінських урядових рішень. Вона може бути жахливою! І ось це почуття відповідальності змушує приймати рішення, з урахуванням особливо помилок минулого, максимально відповідально в кожній конкретній ситуації» (М. Азаров, ipress.ua, 24.11.2013).

Концепт **ГОЛОДОМОР** вербалізований сполуками *голодна смерть, пам'ять людей, загинути, зерна не вистачало, експорт зерна, помилки, жахлива ціна*. Концепт **ЗАПОРІЖСТАЛЬ** об'єктивований прагмонімом *Запоріжсталь*, а також сполуками *найбільше підприємство, свято, індустріалізація, закупка обладнання, технологічні рішення*. Отже, пояснення цих двох сутностей – позитивної і негативної – подано як наслідок однієї дії. У результаті, окрім негативного наслідку діяльності радянської влади – **ГОЛОДОМОРУ**, реципієнту пропонують позитивну альтернативу – **ЗАПОРІЖСТАЛЬ**. Така альтернатива пояснює дії влади як позитивні, «розмиває» поняття штучної організації Голодомору.

У тексті закладено кілька імпліцитних сенсів.

1. Імпліцитний зміст, виражений вербально: імплікатура (*А зумовлює В*): *якщо Голодомор і Запоріжсталь є наслідком єдиного рішення, то це рішення і негативне, і позитивне*. У результаті такого трактування «розмивається» рівень відповідальності за трагедію. Тобто альтернативний референт насправді нав'язує імпліцитний зміст безальтернативності: *якщо індустріалізація*

спричинила і Голодомор, і Запоріжсталь, то без Голодомору не могло бути Запоріжсталі.

2. Імпліцитний зміст позавербального плану. Інколи для пояснення прихованого змісту не достатньо тільки наявних у тексті мовних засобів, важливу роль відіграє також позавербальний план вираження, зокрема фонові знання комунікантів. Для розуміння розглянутого тексту важливо знати, що ця заява М. Азарова була поясненням відмови від підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Це і є необхідне фонове знання. Без якого подальший зміст зрозуміти неможливо. Оскільки згадка в тексті про те, що *«зерно продовжувало відвантажуватися на Захід»* і результатом цього став Голодомор, розподіляє відповідальність за Голодомор між СРСР та Заходом, то імпліцитний зміст можна сформулювати за допомогою таких **імплікатур**: якщо А, то В: СРСР співпрацював із Заходом – і отримав Голодомор; якщо В, то С: якщо співпраця із Заходом привела до Голодомору тоді, то вона може привести до Голодомору тепер; У такому контексті актуалізовано концептуальну метафору ЗАХІД як ЗЛО.

Уживання однієї лексеми для нерівноцінних понять. В українському суспільному дискурсі активно побутують наративи знецінення пам'яті про трагічні сторінки історії доби радянської окупації, зокрема Голодомор. Уживання лексем *голодомор* та *геноцид* для понять, які ними не є за суттю, знецінює саму трагедію, переносить її до розряду незначних.

Приклад 1. «Прийшла квитанція мамі за опалення 1200 грн! Якби я не допомагала – смерть! Пенсія 1700. Ні ліків, ні одягу, ні добре поїсти. І ви мені будете розказувати про *геноцид*? А зараз хіба не геноцид? А зараз хіба не **Голодомор**?» (коментар на facebook.com, 29.11.2020).

Приклад 2. «На річницю **Голодомору** дуже старенька жінка, чисто одягнена, підійшла до пам'ятника і тихенько взяла кілька цукерок, яблуко і четвертинку хліба, які там лежали. Вона ледве йшла, пізній вечір, знайомий взяв її за плечі і вивів звідти. Вона говорила, що їй соромно, але дуже хоче їсти... Я плакала... Те, що влада робить з нашими пенсіонерами – це *геноцид*. А пройшовши далі, я побачила три магазини “Рошен”, два з них нові» (коментар на facebook.com, 29.11.2020).

Дискурсивна сугестія наведених зразків актуалізована шляхом вживання емоційно забарвлених слів: *смерть, геноцид, соромно, плакала*. Так здійснено вплив на емоційну сферу реципієнта. Усі викликані емоції є негативними й спрямовані на владу. Оперування такими словами, як *Голодомор і геноцид*, на позначення сучасних умов має два результати: а) нав'язує негативні емоційні конотації згаданим сучасним суспільно-економічним явищам; б) знецінює масштаб трагічних подій 1932–1933, роблячи поняття «*низька пенсія*» рівноцінним поняттю «*штучний масовий голод*»; у результаті увага реципієнта з ушанування історичної події перемикається на сучасні суспільні проблеми.

Використання трюїзмів. Інколи посилення знецінювальної семантики досягають уживанням трюїзмів. Наприклад: «*Тепер з приводу наших відносин з Україною. Я дозволю з вами не погодитися, коли ви зараз сказали, що якби ми були розділені, ми не перемогли б у війні. Ми все одно перемогли б, тому що ми країна переможців. ... Це означає, що війна виграна за рахунок людських та індустріальних ресурсів РФ. Це історичний факт, це все в документах*» (В. Путін, pravda.com.ua, 16.12.2010). Таке висловлювання применшує роль України в перемозі над нацизмом, а трюїзми «*це історичний факт*», «*це все в документах*» створюють ефект достовірності, безапеляційності і уявної доказовості.

2.2.4. Вилучення важливих слів із публічного дискурсу

Вилучення небажаного слова із публічного політичного чи соціального дискурсу – явище поширене в різні історичні періоди. До таких заходів вдаються у випадку, коли необхідно приховати негативну або небажану інформацію і в такий спосіб стерти пам'ять про певні події.

2.2.4.1. Поняття «семантичної операції»

Польський науковець Г. Гауден наводить приклад вилучення польською владою лексеми «*погром*» із дискурсу висвітлення подій у Львові в листопаді 1918 року (масові напади на представників єврейської нації). Дослідник

акцентує на тому, що термін *погром* означає «схвалений або толерований владою напад на осіб або майно [...] національної меншини», а тому, вилучаючи цю лексему, польська влада, за його словами, намагалася зробити так, щоб «поляків годі було пов'язати зі злочином» [Гауден 2020: 188, 228]. Замість слова *погром*, яке, на думку автора, найбільше віддзеркалює характер подій, в публічному дискурсі домінують терміни *інциденти*, *момент*, *заворушення*, *ексцеси*, *дискримінація*, *вибух*, *порушення закону*, *порушення спокою*, *знуцання*, *шаленство натовпу*, *специфічні випадки насильства*, *прикра брутальність*, *напади й побиття*; замість слів *армія*, *військові*, *солдати* на позначення виконавців дій, вжито лексему *бандити* [Гауден 2020]. Такі процеси маніпулювання словами Г. Гауден називає *семантичною операцією* і *семантичною війною* [Гауден 2020: 190, 226].

Прикладом *семантичної операції* в межах історії російсько-українських взаємин можна вважати вилучення Російською імперією лексем із семантикою, що вказує на окремішність українців. Науковці стверджують, що тоді «можна було писати про українську худобу або про українську пшеницю, але вживати терміни “український народ”, “українська мова” заборонялося» (Наконечний 2001). Український історик І. Кревецький у 1904 році зазначав: «Цензура забороняє українцям називати себе й свій народ своїм іменем, а велить усюди вживати “руській” – а з великої протекції “южно-руській” або “малоруській”. Слів “Україна”, “український” цензура боїться, як чорт свяченої води! Так само вичеркує цензура слова “козак”, “Січ”, “Запороже”, “Запорожець” і т.п.» (Кревецький 1904: 9–10). Інакше кажучи, окрім слів із самоідентифікувальною семантикою (на зразок *українець*, *український*, *Україна*), вилучали з друку слова, що вказували на історичне минуле, яке акцентує на періоді вільного існування України, тобто доби Запорозької Січі. У контексті, пов'язаному з Україною, було заборонено слово *воля*: «Всюди, де приходило слово “воля”, цензор немилосердно його вимазував, хоч би там було сказано, що кінь гуляв на волі» (Кревецький 1904: 9–10). Про свідому мовну політику руйнування

пам'яті за допомогою вилучення лексем свідчать офіційні документи Російської імперії, зокрема маніфест Катерини II, у якому зазначено: «*Коли ж у Малоросії гетьмана не буде, то слід старатися, щоб навіки й ім'я гетьманів зникло...*» (tyzhden.ua, 9.10.2015).

На противагу цьому в найменуванні українців, за задумом імперії, мусив бути натяк на належність до спільних коренів з російським народом. Це забезпечувалося наявністю компонента «*русский*». Слова *малорускій, малороси, Малоросія* мали у своєму складі компонент «*мало-*», вживання якого (поруч із позначенням *великороси* для росіян) применшувало і принижувало роль українців у складі Російської імперії. Та варто зазначити, що у своєму первинному значенні топонім *Мала Русь* мав тільки позитивні конотації і виник у церковній сфері. Його поява пов'язана з поділом Київської митрополії у 14 столітті після переїзду київського митрополита до м. Володимира-на-Клязьмі (нині Росія). У результаті утворено було Галицьку митрополію, дія якої розповсюджувалася на території, що охоплювали ядро колишньої України-Руси. За словами В. Брехуненка, ці території отримали назву *Мала Русь* за аналогією з парою *Мала Греція* (первісна) – *Велика Греція* (результат розвитку Малої); під *Малою Руссю* розуміли Галицько-Волинське князівство (у т.ч. з Києвом), під *Великою Руссю* – землі з центром у Москві. Однак згодом семантика цих назв була штучно змінена, і вже в 17 столітті московські дипломати трактували *Велику Русь* як питому, від якої «відкололася» *Мала Русь* (Брехуненко 2017: 44-48).

Отже, вилучення із публічного простору лексем, які несуть інформацію про історичне минуле, руйнує і пам'ять про це минуле. Натомість поруч вибудовують інший поняттєвий простір за допомогою вживання певних мовних засобів.

2.2.4.2. Перейменування як засіб знищення або відновлення історичної пам'яті

Історичні назви населених пунктів не просто допомагають географічній ідентифікації та орієнтації, а передусім несуть інформацію про походження регіону, його особливості. Зміна назви може викликати забуття цілого пласту знань, стерти велику кількість самоідентифікаційних концептів у свідомості мовця. Наприклад, зміна назви українського міста *Самарчик* на *Новомосковськ* [Репан 2007: 95] 1794 року призвела до знищення пам'яті про те, що місто в історичному контексті – центр Самарської паланки, яка, своєю чергою, була адміністративно-територіальною одиницею Війська Запорізького низового. Отже, зміна спричинила знищення пам'яті про належність цих земель до історії Запорізької Січі. Натомість новий топонім маркував простір російськими смислами.

Таке руйнування чужого історичного простору імперськими назвами поширене явище в світовій історії: завойовники завжди маркують території своїми назвами, ідентифікуючи себе як власника. Так, тільки із завоюванням міста *Лютеції* франками воно отримало французьку назву *Париж* [de Carbonnières 1997]. Польське місто *Гданськ* разом з іншими територіями Польщі було на певний час приєднане до Східної Пруссії і в результаті отримало німецьку назву *Данциг* (нім. *Danzig*). Тільки після Другої світової війни в 1945 році Польща повернула свої території та відновила на карті власний топонім. Литовське місто *Вільнюс* (лит. *Vilnius*), перебуваючи певний час у складі Польщі, мало назву *Вільно*. Німецьке місто *Кенігсберг* (нім. *Königsberg*) після окупації його Радянським Союзом було перейменоване на *Калінінград*.

На території України в добу Російської імперії та СРСР багато населених пунктів марковано колоніальними та комуністичними назвами.

Нові назви, зокрема, уславлювали імена російських імператорів. Українські історики вважають «навіть чи випадковим той факт, що назви міст ... дивним чином збіглися з іменами російських царів» [Митрофаненко 2015 б:

40]: 1) назву українського міста *Половиця* було змінено на *Катеринослав* (на честь російської імператриці Катерини II, яка вчинила багато шкідливих для України дій, зокрема зруйнувала Запорізьку Січ та ввела кріпацтво); 2) місто *Усівка* з приходом Російської імперії отримало назву *Олександрія*; оскільки перейменування відбулося в часи Катерини II, то історики пов'язують цю назву з іменем її онука, майбутнього російського імператора Олександра I; 3) місто *Єлисаветград*, побудоване на території козацьких поселень у центральній частині України, отримало назву на честь російської імператриці Єлизавети, доньки Петра I.

Такий вплив колоніальних назв позначається на ментальному рівні народу і, зокрема, підсилює нав'язуваний наратив про те, що розвиток українських міст зміг відбутися тільки з приходом імперії.

Багато українських міст у добу СРСР були названі на честь комуністичних ватажків тоталітарного режиму: *Сталіно* (на честь Іосифа Сталіна); *Ульяновка* (на честь Володимира Ульянова (Леніна)); *Кіровоград* (*Кіров* – псевдо Сергія Кострикова (Кірова), одного з організаторів масових репресій та ініціатора Голодомору в Україні 1932–33 років); *Дніпропетровськ* (на честь *Петровського* – комуністичного ватажка, який у 1932 році був відповідальним у регіоні за виконання плану хлібозаготівель, які стали причиною Голодомору); *Дніпродзержинськ* (на честь *Дзержинського* – одного з організаторів «червоного терору»); *Комсомольськ* (від назви комуністичного молодіжного руху «Комсомол», який був своєрідним полем для виховання кадрів Комуністичній партії). Кожну із цих назв можна кваліфікувати як таку, що містить низку *травмувальних* сем, зокрема таких як 'голод', 'терор', 'репресії'.

Прикладом того, як зміна топонімів може стати причиною фабрикивання історії, є досвід *Криму*. З моменту його захоплення в 1783 році Російська імперія почала замінювати кримськотатарські топоніми. Так, поселення *Ак'яр* (кримськотатарс. *Aqyar*) спочатку отримало спотворену назву *Ахтіар* [EIU:

155], а згодом – *Севастополь* (від грец. Σεβαστος (Севастос) – «вельмишановний, священний» та πόλις (поліс) – «місто»). Очевидно, що кримськотатарський топонім не міг узгоджуватися із перифразом «*город русской славы*», який згодом закріпився за Севастополем. Однак масове перейменування географічних назв у Криму відбулося після того, як було виселене його корінне населення в 1944 році. Близько півтори тисячі кримськотатарських назв були замінені російськими. Наприклад, топонім *Сарилар* (*Sarilar* – від *sarı* – рудий, жовтий [КУС], *-lar* – топонімотворчий тюркський афікс [Бушаков 2003: 242]) після перейменування був замінений російським *Белобродское* [Кримські назви 2017]. Село *Коккоз* (*Kökköz* – *kök* – блакитний, *köz* – око) отримало назву *Соколиное*. Лексема *Белогорск* стала новою назвою для міста *Карасубазар* (*Qarasuvbazar* – означає «місто на Карасу»; *Карасу* (*Qarasuv* – назва річки, у перекладі – «чорна вода» (*qara* – чорний, *suv* – вода [КУС])). Отже, нові назви, на відміну від історичних, не мали жодної інформації про поселення, натомість знищували національну пам'ять, ставили нові топоніми в ряд тисяч подібних найменувань по всій території Росії. Деякі нові назви утверджували комуністичну реальність: *Трудолюбовка*, *Резервное*, *Буревестник*, *Комсомольское*, *Рабочий Уголок*, *Штурмовое*, *Танковое*. У рідкісних випадках назви вдалося перекласти російською, зберігши первинне кримськотатарське значення. Наприклад, село *Кучук-Узень* (*Küçük Özen* – мала річка), що походить від однойменної назви річки, було замінено російським *Малореченское*, а *Кокташ* (*Kök* – блакитний, *Taş* – камінь [КУС]) – *Синекаменка*.

Після перейменувань залишилося кілька кримськотатарських топонімів: *Бахчисарай* (*Bağçasaray* – *bağça* – сад, *saray* – палац), *Джанкой* (*Sanköy* – приємне село або *sañ köy* – нове село [Бушаков 2003]), *Саки* (*Saq*), *Ішунь* (*İşün*). Їх не встигли перейменувати, хоч і планували. Для *Бахчисарая* було приготовлено назву *Пушкин*, для *Джанкоя* – *Отрадное* чи *Узловое*. Історики стверджують, що цього не сталося, бо командування Чорноморського флоту

вважало проблемою зміну карт [Іванець 2019]. Перейменувати планували не тільки населені пункти, а також гори й водоспади, зокрема гору *Демерджі* (*Demirci* – коваль) – на *Обвальную*, *Роман-Кош* (*Orman Qoş* – лісове пасовище пастухів) – на *Высокую*, а водоспад *Джур-Джур* [*Cür-Cür* вода-вода] – на *Шумный* [Кримські назви 2017]. Однак після смерті Сталіна перейменування припинилися.

Так, за допомогою зміни топонімів на території Криму було на довгі роки знищено пам'ять про корінний народ, його звичаї та культуру. А маркування простору російськими назвами дало можливість Кремлю втілювати пропагандистський наратив «про споконвічно російський Крим». Очевидно, це значною мірою сприяло здійсненню інформаційно-психологічної операції, що супроводжувала окупацію півострова у 2014 році.

Важливим способом впливу на свідомість було введення в добу СРСР нового адміністративного поділу, що спричинило й зміну назв регіонів. Показовим є дослідження українського географа А. Домаранського [2012 а; 2012 б], у ході якого жителям Центральної України ставили питання, чи відома їм історична назва їхнього регіону. Досліджувана територія вже з XII – XIII століть перебувала у складі трьох різних історико-культурних регіонів, що відповідно означувалися топонімами *Поділля*, *Наддніпрянина* (варіант *Середнє Подніпров'я*), *Запорозжжя* [Домаранський 2012 а]. Однак в часи окупації Російською імперією започатковано руйнування цієї структури, зокрема територія була зарахована у різні часи як структурна одиниця так званої *Новоросії* та *Нової Сербії*. У радянську добу ці землі об'єднали в Кіровоградську область, яку поділили на 21 район, кожен з яких отримав свою назву. Тому під час опитування більшість анкетованих змогла назвати тільки офіційні назви адміністративного поділу радянської доби – найменування області та районів. Одиниці реципієнтів змогли пригадати, що територія сучасної Кіровоградської області колись разом з іншими регіонами формувала *Запорозжжя* (*Запоріжжя*). Цей онім широко вживали протягом щонайменше

250 років, до кінця XVIII ст., аж поки територія не опинилася під повним контролем Російської імперії [Домаранський 2012 а].

Через проведення нових меж на місці історичних регіонів та надавання їм нових онімів вдалося стерти історичну пам'ять населення Центральної України про належність їхніх земель до Запорозжя. Тобто історія Запорозької Січі географічно зменшувалася тільки до нинішньої Запорізької області, яка теж була утворена в добу СРСР. Таке обмеження автоматично применшувало роль цього явища в українській історії, хоч насправді воно мало значно більші масштаби.

Отже, за допомогою подібних прийомів здійснюється руйнування національної пам'яті українського суспільства, зокрема щодо історичної боротьби української нації за своє існування та побудову власної держави. Натомість відбувається заміна фреймової структури певних історичних сценаріїв. Таке трактування формує хибну картину світу в мовців, які тривалий час піддаються дії пропаганди. Породжує агресію і ненависть до певної етнічної групи, і як наслідок провокує ненависть у суспільстві.

2.3. Засоби «розмивання» образу ВОРОГА

Окрім формування образу ворога, важливим є також руйнування, так зване «розмивання», уже наявного образу. Кожна зі сторін використовує різноманітні мовні практики для руйнування образу ворога, створеного опонентом з метою переконати суспільство, що насправді ворог – це його власна влада. У результаті маніпуляцій колективною системою цінностей негативні емоції, продуковані суспільством щодо ворога, розподіляються між двома об'єктами – агресором і власною країною (в особі вищого керівництва).

Процес «розмивання» образу ворога має два напрямки: а) переконати суспільство, що ворог насправді друг; б) перекласти провину за війну на країну, яка потерпає від агресії. Цього вдається досягти шляхом вдалої побудови словосполучень чи речень, які внаслідок систематичного побутування в інформаційному просторі стають стійкими сполуками з відповідним значенням

і є носіями шкідливої інформації в контексті війни. Для позначення таких сталих сполук використовуємо терміни *мем* та *лінгвомем*. Оскільки досліджувані нами мему виконують функцію «розмивання» образу ворога, ми послуговуватимемося також розширеною терміносполукою *шкідливий лінгвомем*.

У процесі аналізу виокремлено 60 повторюваних конструкцій (лінгвомемів), які згруповано за двома тематичними показниками відповідно до двох способів «розмивання» образу ворога: 1) уведення українського суспільства у спільну з агресором психокультуру; 2) перекладання провини з агресора на Україну.

1. Уведення українського суспільства у спільну з агресором психокультуру. Зафіксовано 30 шкідливих мемів, які розподілено за трьома тематичними групами залежно від їхньої семантики та кінцевої мети впливу на суспільство.

Лінгвомеми зі стигматизувальною семантикою. Це переважно конструкції, що за формою нагадують гасла: «українська [мова] – *неформат*», «співати українською – не вигідно», «українська обмежує аудиторію», «російська – це вигідно», «немає нормального українського контенту», «у російської мови більша аудиторія», «контент потрібно робити російською» та ін. (усього 14). Наприклад: «Створювали в країні ситуацію, у якій «формат» – це лише російське та російськомовне. А все, що україномовне – це так званий *неформат*» (glavcom.ua, 13.09.2016).

Такі мему стали засобами інформаційної війни проти відродження українського культурного руху 90-х років, а також активно використовувані в період після 2014 року. Ці нав'язувані тези створюють умови «стигматизації» (негативного виокремлення) українськомовного продукту як неперіоритетного, а отже, спонукають відмовитися від нього й надати перевагу російському. Це впливає на самоідентифікацію українського суспільства, підштовхує його до

споживання російського культурного продукту, знаходиться в площині впливу психокультури агресора.

Лінгвомеми із семантикою спільности. Ця група репрезентована субстантивно-ад'єктивними сполуками, тобто поєднанням іменника з якісним або відносним прикметником, який уточнює родове значення субстантива. Характерний тип синтаксичного зв'язку – узгодження. Наприклад: *братня країна, братній народ, старший брат, спільна історія, єдиний народ, близькі народи* (усього 13). Такі шкідливі меми створюють ефект сприйняття іншої країни як своєї, дружньої, яка нібито не може здійснити агресію: *«Багато хто довго не міг усвідомити настання нової реальності – що **Росія з близької й спорідненої** за багатьма відношеннями країни перетворюється на країну-агресора»* (galinfo.com.ua, 14.03.2015).

Лінгвомеми із семантикою присипання пильности побутують у вигляді риторичних питань: *«та з ким воювати?», «кому ми потрібні?», «та хто на нас нападе?»* (усього 3 меми). Ці меми формують наратив про те, що війни не може бути. Такі меми активно насаджалися у довоєнний період, а після 2014 року зафіксовані переважно в спогадах. Наприклад: *«Я був жертвою російської пропаганди. Думав, що насправді є історичне братство Росії та України. І що невинно ми в Криму служили пліч-о-пліч. Нас не підготували морально. **Ну з ким будемо воювати?** Не було навіть уяви про це. А щоб воювати з Російською Федерацією – це було вже взагалі за межами усілякої фантазії»* (bbc.com/ukrainian, 27.02.2020). Побутування таких мемів в інформаційному та побутовому просторі створювало в суспільстві хибне уявлення про непотрібність утримування державою сильної армії, а також дозволило домогтися спокійної реакції українців на поступове зменшення її фінансування та скорочення чисельности (з 1991 до 2013 року).

Побутування таких мемів спрямоване на розмивання самоідентифікації частини громадян України, які внаслідок маніпулятивного впливу не сприймали себе як окремішній від російського народ. У результаті формувалася

хибна військово-політична свідомість українців. Отже, сугестивний вплив таких фраз, їхнє систематичне повторення в різних варіантах призвело до сприймання потенційного ворога як ідентичного собі. На думку М. Шевченка, кінцевим результатом нав'язування спільного культурного й інформаційного контенту є «зміна масової свідомості великих груп людей, а також зміна самоідентифікації особистості з метою включення її у психокультуру агресора» [Шевченко 2007: 20].

2. Перекладання провини з агресора на Україну. Виокремлено 30 шкідливих лінгвомемів із семантикою перекладання провини. Систематичне повторення цих тез в інформаційному просторі здійснює негативний сугестивний вплив на суспільство.

Лінгвомем «політики нас посварили». Конструкція має форму простого поширеного речення, значення якого покликане переконати суспільство, що війна – це результат сварки політиків обох країн. У такому випадку відповідальність за бойові дії частково знімається з агресора і розподіляється між двома країнами. Про те, що ця фраза вже перейшла до розряду мемів, свідчить вживання її як носія смислів російської пропаганди: *«Військові нападають танками, шоу-бізнес виправдовує це любовними співами, щоб наші діти думали, що війна – то не серйозно, то від любові, то дорослі бісяться, “політики нас поссорили, мы один народ”»* (tyzhden.ua, 31.07.2020).

Лінгвомем «ворог не в Кремлі» (варіанти: *«ворог не в Кремлі, а на Банковій»*; *«ворог не тільки в Кремлі»*). Усього – 3 варіанти. Такі меми побудовані у вигляді двоскладних неповних речень з пропущеним присудком, але наявною обставиною. В офіційному українському дискурсі Концепт *ВОРОГ* вербалізований лексемами на позначення країни-агресора, а також учасників незаконних воєнізованих формувань. Однак у фразі *«ворог не в Кремлі, а на Банковій»* шляхом протиставлення «розмивається» поняття справжнього ворога: *«Ворог не лише в Кремлі сидить»* (radiosvoboda.org, 15.05.19); *«Головний ворог України, що планомірно руйнує країну, сидить не в Кремлі, а*

на Банковій – політологи» (golospravdy.eu, 25.12.2015). У такому контексті «Кремлю» протиставлено «Банкову»³¹. Як наслідок, встановлено чіткий асоціативний ряд *Кремль – Банкова – вороги*, який розподіляє відповідальність за війну між двома опонентами, а заперечна частка *не* допомагає вивести з-під звинувачення денотат, позначений онімом *Кремль*.

Лінгвомем «влада заробляє на війні» (варіанти: «*війна триває, бо влада заробляє/наживається*»; «*влада прикривається війною*»). Усього – 3 варіанти. Актуалізовано концептуальну метафору *ВІЙНА* як *ЗАРОБІТОК*. Таке трактування порушує причиново-наслідкові зв'язки, пояснюючи причиною війни не збройну агресію іншої держави, а дії власної влади, а отже, робить винуватцем і країну, якою вона керує: «*Керівництво держави наживається на війні і саме тому не зацікавлене у її закінченні*» (hroniky.com, 14.09.2015). Посилення емоційного впливу досягається за рахунок використання лексем «*обкрадає*», «*наживається*», «*мародерить*».

Лінгвомеми з компонентами *кров*, *кривавий*: «*торгівля на крові*»; «*бізнес на крові героїв*»; «*кривава влада*»; «*влада прийшла на крові*», «*відмивання коштів на крові*». Усього – 5 варіантів. На початку збройного конфлікту сполуку «*торгівля на крові*» в Україні використовували стосовно російського бізнесу, зокрема закликали не купувати російських товарів: «*Ні торгівлі на крові: активісти Кривого Рогу пікетували офіс «Сбербанка России»*» (one.kr.ua, 13.03.2017). Однак згодом в інформаційному просторі в контексті «*торгівлі на крові*» вживалася сполука «*українська влада*»: «*Нашій владі потрібно припинити торгівлю на крові*» (О. Шевченко, народний депутат, 28.11.2018). Показовим став і мем «*ця влада прийшла на крові*». У фразі закладений натяк на *кров* загиблих під час Революції гідності та подій на Донбасі. А отже, факту приходу до влади політичних еліт після Євромайдану

³¹ *Банкова* – назва вулиці, на якій розташована Адміністрація Президента України (з 2019 року назву змінено на *Офіс Президента України*).

надавали ознак містичности, символізму, фатуму. Наприклад: *«Ця влада прийшла на крові Майдану»* (Н. Савченко, народна депутатка, 04.11.2016).

Описані меми втілено за допомогою кількох мовних засобів. Розглянемо їх на стилістичному, словотвірному та синтаксичному рівнях.

Стилістичний рівень.

Епітет кривавий. Цим епітетом маркувалися пов'язані з владою поняття, наприклад: *«кривавий режим»*, *«кривава хунта»*. Так само позначалася й головна посада в країні – президентська: *«кривавий президент»*, *«кривава маріонетка Заходу»*, *«Петро Кривавий»*. Сполуки *«кривавий кондитер»* і *«цукерки на крові»* асоціативно пов'язували з бізнесом українського президента. Таке маркування формує негативне ставлення суспільства до своєї влади, оскільки лексема *«кривавий»* має переважно негативні компоненти значення, серед яких такі: пов'язаний із пролиттям крові, з жертвами; кровопролитний; який здійснив багато вбивств, заплямував себе пролиттям крові; який відзначається нелюдською жорстокістю; жорстокий, тиранічний, немилосердний; жахливий [СУМ-20]. А отже, провину за смерті перекладено з агресора на Україну.

Війну також трактували як спосіб заробляння коштів на крові людей: *«Люди чекають правду. Чому взагалі почалася ця війна? І якщо це і справді була б війна, а не відмивання коштів на крові людей, то пішли б уже всі на війну, як в далекому 1941 році»* (коментар на facebook.com, 15 лютого 2020).

Імпліцитні порівняння, які урівнюють обидві сторони конфлікту: а) порівняння «Україна така, як окупанти»: *«Тому як людина, якій виборці делегували право відстоювати їхні інтереси, я теж за економічну блокаду шляхів торгівлі з окупантами, де зиск мають обидві сторони, але програє народ і наша країна»* (volynnews.com, 22.02.2017); б) порівняння «президент України такий, як Путін»: *«Президент Петро Порошенко має ... припинити торгівлю на крові, укріпити енергетичну незалежність, щоб не залежати від товарів, які постачає йому Путін»* (hromadske.ua, 19.02.2017).

Метафори. Переносне значення лежить в основі лінгвомему «Досить міняти вугілля на труни», покликаного спричинити незадоволення діями української влади, яка нібито продовжує закуповувати вугілля на окупованих територіях.

Синтаксичний рівень. Однорідні члени речення, які зрівнюють окремі поняття, роблять їх ідентичними: «Ми повинні все зробити, щоб очистити владу від цих людей, які за нас із вами рахунок **наповнюють свої кишені і забирають у нас патріотів**» (volynnews.com, 22.02.2017).

Словотвірний рівень. Контаміновані новотвори. Наратив кривавості доповнювали вживанням контамінованої лексеми «ПоТрошенко», утвореної поєднанням початкової частини дієслова «потрошити» та фінальної частини антропоніма «Порошенко» з одночасним накладанням основи. Лексема «потрошити» має негативне значення: «виймати нутрощі з убитої тварини; робити розтин; убивати, різати» [СУМ-11: Т. 7, 427]. Наприклад: «Починається Третій Майдан: геть банду ПоТрошенка» (silске.org, 21.02.2016).

Лінгвомем «Крим здали». У цій вербативно-субстантивній сполуці лексема «здавати» має значення «припинивши опір, не втримавши, залишати противникові населений пункт, територію» [СУМ-20]. Наратив про те, що в Криму не було військової агресії чи окупації, а Україна нібито сама його «здала», активно поширюваний в українському інформаційному просторі з метою перекладання провини з агресора на жертву агресії. Таке нав'язування досягнуто за допомогою:

а) вербатива здали: «Крим **здали** Росії з якоюсь метою. Ніхто в Україні не знає з якою – нам не говорили» (ua.112.ua, 22.09.20);

б) антитези здали, а не захопили, яка знімає відповідальність з Росії, нівелює її провину в анексії: «Крим **здали, а не захопили** – чи буде суд?» (galinfo.com.ua, 14.03.2015);

в) сугестивного впливу шляхом вживання синонімного ряду слів із семантикою провини *здати – відштовхнути – позбутися*: «Чому **здали** Крим? Створюється враження, що влада зробила все, щоб **відштовхнути** Крим від України, **позбутися** проблемної території» (radiosvoboda.org, 02.03.2018).

г) паралелізму як імпліцитного нав'язування тези «Крим здали – значить Крим – не Україна»: «Ви спокійно, склавши лапки, здалися. Крим **був зданий**. Це хіба не де-факто визнання, що Крим – **не територія** України» (zik.ua, 23.03.14).

г) імпліцитне нав'язування теми «здавання» без використання відповідного вербатива (за допомогою синонімних сполук «щось кримінальне», «державна зрада», «не вжити заходів» та ін.): «Це **державна зрада**, коли посадовці такого рівня **не вживають заходів** щодо наведення порядку і збереження територіальної цілісності України» (glavcom.ua, 4.06.2019).

Лінгвомем «корупція – більша проблема, ніж війна». Зміст цього висловлення покликаний перевести увагу українського суспільства зі збройної агресії іншої держави на внутрішні проблеми країни. У результаті тема корупції в інформаційному просторі перекриває тему збройної агресії. У 2014 році словник «Мислово» обрав словом року в Україні лексему «**кіборги**» (захисники Донецького аеропорту), а за два роки, у 2016, таким стало слово «**корупція**». Таке домінування лексеми суттєво позначається на когнітивній системі мовців. Зокрема, у 2018 році дані деяких соціологічних досліджень засвідчили, що 79% відсотків українців вважають найбільшою проблемою країни – корупцію, а не війну [Соціопитування 2018 б]. Подібні спецоперації допомагають перемкнути увагу суспільства з агресора, вербалізувавши концепт **ВОРОГ** сполукою *українська влада*. Нав'язування такого мему здійснено вживанням в публіцистичному дискурсі стверджувальних конструкцій: «Чому **корупція більше вбиває Україну, ніж війна з Росією?**» (espresso.tv, 06.07.2017); «**Корупція в Україні більше, ніж війна, відлякує закордонні**

інвестиції» (tyzhden.ua, 22.02.2017). Ці формулювання покликані донести до реципієнта готову, сформовану думку, яка не передбачає заперечень.

Лінгвомем «партія війни» (конструкція іменник + іменник, який виконує роль означення) створений для маркування українських політичних сил, під чиїм керівництвом здійснювався опір збройній агресії Росії. Уперше термін «партія війни» зафіксований нами в липні 2014 в російській статті під заголовком «*рос. Политолог: В окружении Порошенко победила “партия войны”*» (rbc.ru, 23.07.2014). Згодом терміни «*фракція миру*» і «*фракція війни*» були вжиті в статті «*War and peace factions split Ukraine politics*» у виданні «Financial Times» (15.09.2014). У тексті статті термін «*фракція миру*» закріплювали за політичною силою президента П. Порошенка, після підписання ним «мінських угод». А сполука «*фракція війни*» використана на позначення політичної сили прем'єра А. Яценюка, який виступав проти компромісів із Росією. У російських та українських ЗМІ термін «*фракція війни*» не використовувався, натомість вжитий термін «партія війни». Наприклад: «*Партія війни* – це ті, кого ображають дозвільні поїздки на окуповані території, всілякі спільні проєкти і діалоги з ворогом» (radiosvoboda.org, 16.09.2016).

Синонімом до лінгвомему «партія війни» є концепт *ЯСТРУБИ* (вид птахів, який вважають символом войовничості), а також концептуальні метафори *ВІЙНА* як *ВИГОДА*, *ВІЙНА* як *НАЖИВА*, *ВІЙНА* як *ІНТЕРЕС*. Наприклад: «*І Яценюку насправді, як би це не звучало цинічно з мого боку, вигідна війна, бо він очолює партію війни*» (Ю. Палійчук, телеканал 112, 27.04.2015); «*поки Вашингтон бажає продовження війни, всі, хто перебуває при владі в Україні, незалежно від того, на кого «ставлять» – Порошенка чи Яценюка, є «партією війни»*. До складу цієї партії входить і армійський генералітет. Крім іншого, у генералів є ще меркантильні міркування – коли ж «*кормитися*», як не під час війни³²» (ritmeurasia.org, 07.07.2015). Згадані

³² Переклад власний

метафори вербалізовані в сполуках «*вигідна війна*», «*меркантильні міркування*», «*пожвавлювати інтерес до війни*», а також метафоричного значення лексеми *кормитися*, тобто «наживатися».

Якщо на початку війни термін «*партія миру*» використано на позначення команди П. Порошенка, то згодом цю політичну силу марковано як «*партію війни*», а термін «партія миру» став самоназвою проросійських політичних сил: «*Ніякого врегулювання умовна «партія війни», що засіла в парламенті, не бажає*», але «*вже давно назрів запит на партію миру, яку організував Вадим Новинський*» (ukranews.com, 24.09.2018). Отже, небажання української влади розв'язувати конфлікт шляхом прийняття шкідливих для України рішень на користь Росії пропагандою потрактовано як бажання війни. Тому лінгвомем «партія війни» посилював загальний російський наратив про те, що війна триває, бо саме українська влада не хоче її закінчувати.

Лінгвомем «Україна нічого не запропонувала» (варіанти: «*не має стратегії/ плану*»; «*нічого не робить для врегулювання конфлікту*»; усього – 3 одиниці). За допомогою таких тез винуватцем продовження війни названо Україну. Лінгвомем репрезентований вербативними конструкціями: «*Україна за п'ять років не запропонувала свій варіант врегулювання конфлікту*» (політолог Ю. Романенко, 08.09.2019); «*Київ не має стратегії. Більш того, ігнорує будь-яку співпрацю з громадським суспільством*» (galinfo.com.ua, 04.03.2015). Такі фрази створюють хибне уявлення про нібито бездіяльність країни і формують ментальну «пастку безальтернативності», відповідно до якої саме Україна має поступитися державними інтересами. Звинувачувальна семантика цього мему посилюється за допомогою вбудовування його в наратив про те, що конфлікт має врегулювати тільки українська влада, бо конфлікт триває на території України. Наприклад: «*Ініціатором відновлення відносин має бути київська влада. Де конфлікт? В Україні! Хто зацікавлений у його вирішенні? Українська влада? Хто має ініціювати всі мирні ініціативи і хто*

має шукати ось цей знаменник, який може призвести до миру? Президент України та його команда» (В. Медведчук, ua.112.ua, 12.02.2019).

Лінгвомем «Україна не хоче миру». Цей мем у вигляді заперечувальної конструкції є близьким за семантикою до попереднього, однак якщо в попередньому зосереджено увагу на семантиці діяльності, то в цьому випадку задіяно бажальну семантику: *«Влада не хоче миру на Донбасі»* (zagittya.com.ua, 7.08.2020). Часто в одному контексті вживано кілька мемів. Наприклад: *«На сьогоднішній день пан Зеленський та його команда при владі не хоче миру і за цей рік нічого не зробила для миру»* (В. Медведчук, ua.112.ua, 25.05.2020).

Лінгвомем «Україна пішла збройним шляхом». Побудовано наративи, відповідно до яких ініціатива почати воєнні дії на Донбасі належить Україні. Маніпулятивного ефекту досягнуто заміною ключових слів на позначення явищ об'єктивної реальності. Справжній наратив «Україна змушена відбивати збройну агресію» замінено на хибний «Україна пішла збройним шляхом». Імпліцитний зміст фрази «пішла збройним шляхом» передбачає, що нібито в держави був вибір, можливість іншого – не збройного шляху, однак вона обрала гірший варіант: *«Україна пішла збройним шляхом – і в результаті загинули 13 тисяч»* (нардеп Ю. Павленко, телеканал «Прямий», 11.2019).

Лінгвомем «президент України не закінчив війну» («не припинив війну», «не зупинив смерті»). Усього – 3 варіанти. Фраза виражала одну з головних претензій до чинного на той час президента в період виборчої кампанії 2019 року: *«Перед виборами кандидат в президенти Петро Порошенко дав кілька основних обіцянок. Найголовніше – це закінчити війну. Він не те, що її не закінчив, він використовує її у власних цілях, заробляючи на війні»* (nkontrol.org.ua, 18.04.2018). Звинувачення «не закінчив війну» створило хибне уявлення в суспільстві, що припинення війни залежить тільки від бажання українського президента, а отже, робить Україну відповідальною за збройний конфлікт. Таке трактування посилене концептуальною метафорою

ВІЙНА як *НАЖИВА*. Конструкції «зупинити війну», «припинити війну», «закінчити війну» потрапили до текстів передвиборчих програмних засад кандидатів у президенти 2019 року, що також створювало семантичний ефект винуватости у війні України.

Лінгвомем «українці випустили Гіркана» (розширений варіант «*перед Іловайськом було Ізварине, бо українці випустили Гіркана*») – усього 2. Проросійські політики виробили захисну тактику реагування на болючий для українського суспільства концепт *ІЛОВАЙСЬК*. У боях за м. Іловайськ українські війська зазнали втрат внаслідок ворожого обстрілу «зеленого коридору», яким виходили з оточення. Концепт *ІЛОВАЙСЬК* став символом трагедії, відповідальність за яку Росія намагається перекласти на українську владу. Зокрема, вироблено тактику реагування на згадки про нього фразою «українські військові самі випустили Гіркана³³». Це перекладає провину з агресора на Україну: «*Перед Іловайськом було Ізварине. Перший котел. А як виникло Ізварине? Коли Гіркана **випустили** з-під Слов'янська і семитисячна “групіровка” підійшла під Донецьк і оточила*» (нардеп Н. Шуфрич, телеканал «1+1», 07.11.2019). Лексему *випустили* вжито зі значенням «дозволяти кому-, чому-небудь іти, виходити, виїздити звідкись» [СУМ-20], що створює враження нібито добровільного сприяння української сторони терористам.

Лінгвомем «треба просто припинити стріляти», «треба просто це [війну] припинити» (2 варіанти). Аналіз коментарів у соціальних мережах засвідчує, що згадані лінгвомеми були прийняті суспільством, яке вже традиційно звикло не довіряти владі. Тиражування цих фраз, підхоплене українцями, створило хибне уявлення, що війну можна швидко закінчити, але нібито влада цього не хоче. Тому деякі українські політики використали ці суспільні настрої під час виборів 2019 року. Зокрема, миротворчу тактику використано в гаслі «*Треба просто припинити стріляти*».

³³ Гіркан – російський терорист, який у квітні 2014 року захопив українське місто Слов'янськ. У липні 2014 року перед звільненням українською армією м. Слов'янська Гіркан встиг покинути місто й вивести частину своїх військ.

Таке твердження пропонувало виборцю хибне уявлення легкого розв'язання проблеми і знову ж знімало провину з агресора та перекладало її на Україну.

Лінгвомем «злочинна влада, яку треба змитати» («*владу треба міняти*» «*злочинну владу треба знищувати*») – 3 варіанти. Як уже зазначалося, змусити суспільство змінити свою владу, яка керує відсіччю агресії, є одним із завдань ворога. Тому наратив підбурювання громадськості до збройного способу зміни влади досить поширений у досліджуваному дискурсі. Наприклад: «*Усвідомте, що **ворог** Українського народу не «зомбовані» громадяни РФ, з яких понад 2-а мільйонна є етнічні українці! **Ворог** українського народу – це виключно злочинна влада, як в РФ, так і в Україні! Лише після знищення **злочинної влади** в Україні та РФ – припиниться війна та будуть звільнені окуповані території України*» (сторінка «Александр Криволап» на facebook.com, 19.12.2020). У наведеному тексті здійснено семантичну зв'язку концептів *ВОРОГ* та *УКРАЇНСЬКА ВЛАДА*. Тобто пропагандистський текст узгоджує трансльовані ідеї із загальною когнітивною системою мовця, у якій *ВОРОГ* є явищем, яке треба знищити. Спонування до боротьби здійснене за допомогою дієслова у формі наказового способу «*усвідомте*», а також конструкції «*лише після знищення*», де частка «*лише*» надає обмежувального відтінку висловлюванню, що створює ефект безальтернативності вибору, переконуючи, що єдиний спосіб припинення війни і звільнення окупованих територій – це знищення української влади; дієслово «*знищити*» має значення «убиваючи, припиняти існування кого-небудь, призводити до загибелі» [СУМ-20], а отже, адресант закликає до вбивств представників чинної влади з метою насильницької зміни державної влади в Україні, що вигідно передусім агресору.

Лінгвомем «а то Путін нападе». Активно вживана проросійськими ЗМІ та політиками фраза з іронічною конотацією. Її використовували пропагандистські медіа у випадках, коли українська влада зверталася до суспільства з проханням не брати участі в провокаціях, скориставшись якими,

агресор може здійснити напад. Однак опоненти реагували такою фразою, по-перше, звинувачуючи українську владу в тому, що вона нібито діє у власних інтересах, а по-друге, знецінюючи цим реальну загрозу нападу. Наприклад: *«Це і є проявом лукашенківсько-порошенківського “а то Путін нападе”»* (zaxid.net, 07.08.2020).

Про те, що усі наведені мовні конструкції є мемами, свідчить їх уживання в інформаційному просторі не тільки з первинним значенням, а й з акцентом на їхньому побутуванні саме як на носіях певних пропагандистських смислів. Наприклад: *«Кожен, хто говорить “ворог не в Кремлі” – мій особистий ворог»* (tverezo.info, 12.12.2017); *«Затим у мене все для тих, хто не хоче стати хом'ячком, якого розводять на мантру про “торгівлю на крові”»* (tverezo.info, 30.11.2017). У результаті сугестивного впливу за допомогою подібних мовних засобів вибудовано таку фабриковану фреймову мережу концепту **УКРАЇНСЬКА ВЛАДА**: Ідентифікаційний фрейм: **УКРАЇНСЬКА ВЛАДА / ворог** (партія війни, торгаші). Квалітативний: **УКРАЇНСЬКА ВЛАДА жадібна** (кривава, корумпована). Акціональний: **УКРАЇНСЬКА ВЛАДА / наживається** (не закінчує війну, не пропонує, мародерить, обкрадає, відпускає ворогів, заганяє в котли, кидає в котлах, заробляє на війні, прикривається війною, відштовхнула Крим, позбулася проблемної території, купує в окупантів, вбиває захисників, наповнює кишені, забирає патріотів, має зиск, міняє вугілля на труни, не хоче миру, нищить країну).

Отже, вдало використовуючи мовні одиниці для здійснення інформаційно-психологічних операцій, ворог може розділити негативні емоції суспільства між реальним агресором та владними структурами атакованої ним країни. У результаті в громадян, які піддалися впливу, втрачається чіткість образу ворога, зникає довіра до керівництва своєї країни, внаслідок чого відбувається дезорганізація і дезорієнтація суспільства. Тому одним з найважливіших завдань влади в таких випадках є вчасне виявлення потенційних інформаційно-психологічних загроз. Вивчення мовного

наповнення інформаційного дискурсу в контексті інформаційної війни дає можливість виявляти такі потенційні загрози, а його результати стануть допоміжним засобом під час побудови ефективної стратегії захисту.

2.4. Лінгвальні засоби руйнування образу БАТЬКІВЩИНИ

Одне із завдань інформаційної війни – змусити суспільство відмовитися від своєї ідентичності. Ефективним каналом впливу, використовуваним в процесі війни, стають розважальні телевізійні шоу. Вони здатні привернути увагу широкої аудиторії, і як результат – за допомогою маніпулювання мовними засобами суттєво змінити картину світу реципієнтів, вибудувати паралельну реальність – своєрідний симулякр.

У контексті російсько-української інформаційної війни ці шоу спрямовані на те, щоб за допомогою вжитих мовних одиниць провокувати в глядача потрібні емоції: переважно негативні до всього, що асоціюється з українською незалежністю, і навпаки – позитивні стосовно образів і символів СРСР та Росії. Такі шоу будують на антитезі: «величне» радянське минуле протиставляється «поганому» українському сучасному. Тобто задіяно прийом знецінення української сучасності шляхом возвеличення історії СРСР. Ключові слова, вжиті в таких шоу, стають своєрідним кодом, який несе потрібну інформацію і викликає необхідну пропагандистам емоцію.

У пропонованому дослідженні увагу приділено аналізу програм, присвячених двом святкам як маркерам суспільної думки – *Дню Незалежності* й *Дню Перемоги*. Проаналізовано святкові концерти «*Мрія про Україну*», «*Україна від А до Я*» та «*Перемога. Одна на всіх*» на телеканалі «Інтер»³⁴.

День Перемоги

Розглянемо детально основні наративи, концепти й коди святкового концерту «*Перемога. Одна на всіх*» (2018, 2019, 2020). Концепти *ВЕЛИКА ПЕРЕМОГА*, «*ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА (ВВВ)*» посідають важливе місце

³⁴ Цей телеканал активісти неодноразово звинувачували в поширенні антиукраїнських наративів. Громадськість періодично влаштовувала пікети з гаслами «*Вимкни російське*», «*Інтер – на цвинтар*», «*Інтер говорить устами Кремля*», «*Російські фільми на Інтері – наші герої на цвинтарі*».

в російському пропагандистському дискурсі. Вони дають можливість заглибити українського реципієнта в психокультуру агресора, нав'язуючи наратив про спільну історію двох народів. Вербалізовано ці концепти в словах, словосполученнях і реченнях, які актуалізують образи радянської дійсності.

Термін «*Велика Вітчизняна війна*» був вигаданий радянською пропагандою, аби змістити часові межі подій Другої світової війни і зняти відповідальність за її розв'язання з СРСР. У сучасній українській історіографії використовують винятково термін *Друга світова війна*, який чітко визначає межі – 1939–1945 рр., тоді як сполука «*Велика Вітчизняна війна*» їх звужує – 1941–1945 рр., залишаючи поза увагою факт спільних дій СРСР із нацистською Німеччиною. Однак російська пропаганда систематично нав'язувала в українському інформаційному полі термін «*Велика Вітчизняна війна*» через підконтрольні українські телеканали навіть після агресії 2014 року, зокрема і шляхом введення його в сценарії святкових концертів. Цю терміносполуку активно нав'язували разом із лексемами, що вербалізують інші символи радянської доби, наприклад, створюючи ефект «величі» армії: «*У жодній армії світу не було стільки **подвигів самопожертви**, скільки їх було в Червоній армії. Неповторна **мужність**, щира **відданість** своїй Батьківщині дозволили радянським людям перемогти в цій війні і назвати її **Великою Вітчизняною**. Ця війна навіки залишиться Великою Вітчизняною і **перемога** в ній навіки залишиться **великою**. Наша пам'ять – це наша межа. Наше діло було й залишається **правим***³⁵» («Перемога. Одна на всіх», 09.05.2020).

Отже, в контексті «*Великої Вітчизняної війни*» вербалізовано такі символи: *Червона армія, радянські люди, наша пам'ять, праве діло, велика перемога*. Позитивного відтінку цим символам надано шляхом вживання їх у позитивному контексті, який створено за допомогою таких лексем: *мужність, відданість, подвиг, самопожертва, перемогати*. Також наведені цитати

³⁵ Переклад власний

змушують реципієнта повірити в унікальність радянської армії («у жодній армії світу не було стільки подвигів»).

Використання терміна «*радянські люди*» утверджує ідею про єдиний радянський народ, як еквівалентний поняттю «російський». У такий спосіб поняття українського народу взагалі знівельовано. Зокрема, якщо в концертах «Перемога. Одна на всіх» попередніх років слова *український* та *Україна* спорадично траплялися, то в 2020 р. їх не зафіксовано. А отже, поняття українськості стирається. Ведучі концерту вживають такі слова і сполуки, як *брестські прикордонники*, *червоноармійці*, *радянські прикордонники*, *російські солдати*, однак словосполучення *український солдат* жодного разу не звучить:

*«Їх було лише двоє. Двоє **брестських прикордонників** дали бій колоні німецьких мотоциклістів. **Червоноармійці** були поранені. Гітлерівці взяли їх у полон. Офіцер наказав розстріляти. Перед смертю **радянські прикордонники** поводитися впевнено і спокійно. Вони до останнього сміялися з ворога. Увечері після розстрілу німецький офіцер написав у своєму щоденнику: «Ці **російські солдати** зовсім не боялися нас. Це була не бравада і напускна хоробрість. Мені навіть на мить здалося, що це я стояв на їхньому місці... Вони були абсолютно впевнені, що за них помстяться, а ми програємо війну»³⁶ («Перемога. Одна на всіх», 09.05.2020).*

Незважаючи на вживання прикметника *брестський*, утвореного від назви білоруського міста Брест, у тексті немає згадки про *білоруських солдатів* чи *білоруський народ*. Так само, як і про *український*. Хоч протягом концерту назви білоруських і українських міст звучать неодноразово. Замість слова *Україна* використано узагальнені лексеми *Батьківщина*, *Вітчизна*, *країна*.

Така гра вживанням топонімів і навмисного упускання етнічних назв працює на загальну мету концерту – нав'язування ідеї про спільний Радянський Союз і російського солдата як його представника. Тобто поняття *українець* і *білорус* не мисляться як окремішні, а входять до концепту *РОСІЙСЬКИЙ / РАДЯНСЬКИЙ СОЛДАТ*.

³⁶ Переклад власний

Ще одним яскравим фактом у двох наведених уривках є надмірна героїзація цих солдатів, побудована на основі використання мовних засобів, що викликають емпатію. Слова *поранені, наказ розстріляти, перед смертю, після розстрілу* мають сему 'співчуття', а лексеми *сміялися з ворога, не боялися, хоробрість, впевнені, спокійні* набувають сему 'зав'язат'. Для підсилення ефекту використано мовні засоби «олюднення» ворога: слова *вороги, гітлерівці* замінені словосполученням *німецький офіцер*. Це дає можливість показати, що навіть німецькі військові визнали подвиг радянських солдатів.

Лексема *Україна* була вжита в попередні роки на цих концертах, але переважно в негативному контексті: *«Сьогодні в Україні вандали можуть безкарно руйнувати пам'ятники нашим героям, тим, хто ціною свого життя захистив світ від фашизму. Але більшість монументів люди самі відновлюють»* («Перемога. Одна на всіх», 9.05.2019). Тобто за допомогою прийому уведення в спільний контекст сучасна Україна асоціюється з *руйнуваннями, вандалами та фашизмом*. Повідомлення побудоване за принципом ілюзії нападу: коли хтось із категорії *чужий* здійснює напад на когось/щось із категорії *свій*, наприклад: *вандали нападають на пам'ятники героям: «І сьогодні ми не можемо дозволити, щоб вулиці наших міст називали іменами фашистських злочинців, а їхні портрети безкарно проносили під час смолоскипної ходи нашою столицею, де кожен метр политий кров'ю наших співвітчизників...»* («Перемога. Одна на всіх», 09.05.2018). Текст подано у формі заклику. Ілюкутивний компонент заклику передано конструкцією зі спонукальною семантикою *не можемо дозволити*. Вибудовано асоціативний зв'язок: *Україна – вандали – фашизм – фашистські злочинці – руйнують – смолоскипна хода*. Усі ці символи протиставлено конструкціям *наші міста, наша столиця, наши співвітчизники*. Отже, тих, хто не поділяє ідеї спільного минулого та змінює назви вулиць, кваліфіковано як *чужих*, тобто *ворогів*.

Топонім *Київ* згадують протягом концерту кілька разів, однак тільки як місто Радянського Союзу, а не України: *«Київ – місто, яке стоїть на річці,*

вода якої була червоною від крові радянських солдатів. І тому Київ не може бути містом, де перейменовують вулиці, названі на честь визволителів, і заливають цементом вічний вогонь. Київ – НЕ місто-зрадник! Київ – місто-герой!³⁷ » («Перемога. Одна на всіх», 09.05.2020). У наведеному уривку асоціативним маркером топоніма Київ стає словосполучення *радянські солдати*. Тобто утверджено ідею про «радянське місто». А отже, процеси декомунізації трактовано як чужі й зрадницькі. Ці законні дії відмови від комуністичних символів прирівнюють до дій *вандалів*. Такі асоціації вдається викликати за рахунок використання конструкції «заливають цементом «Вічний вогонь». За допомогою тези «Київ – НЕ місто-зрадник» прийняття декомунізації в Києві прирівнено до зради. Отже, декомунізація подана як зрада історії і пам'яті.

Подібний наратив «відмови від своєї пам'яті» протягом концерту вербалізовано кілька разів: *«Дорогі ветерани, ... Разом ми захищаємо правду про війну, відстоюємо пам'ятники, протистоймо тим, хто хоче забрати свято перемоги. ... Нам необхідно, щоб ви якомога довше були з нами. Щоб наші діти та діти наших дітей могли спілкуватися зі справжніми переможцями. ... Ми віримо, що почуття приналежності до народу-переможця передається через покоління, і ми зробимо все, щоб зберегти цей зв'язок поколінь»³⁸* («Перемога. Одна на всіх», 09.05.2020).

Тобто створено хибну картину сучасної української дійсності, у якій нібито домінантними є такі концепти: *ЗАБОРОНА СВЯТА, ВАНДАЛІЗМ, ЗРУЙНОВАНІ ПАМ'ЯТНИКИ, ЗНИЩЕННЯ ПАМ'ЯТІ*. Наратив «відбирання свята» вигаданий російською пропагандою у відповідь на те, що Україна у 2015 році доєдналася до європейської моделі вшанування цих подій, визначивши 8 травня Днем пам'яті й примирення. Концерт нав'язує ідею «*протистояти цьому*». Повідомлення вибудовано за принципом імпліцитної

³⁷ Переклад власний

³⁸ Переклад власний

антитези: відчуття небезпеки, яке асоційовано з незалежною Україною, та відчуття «належності до народу-переможця», асоційоване з Росією та СРСР. Вибудовано такі об'єктиватори концептів: концепт *УКРАЇНА* – вербалізатор *небезпеки*, а концепт *СРСР/Росія* – вербалізатор *велич*.

У текстах промов ведучих неодноразово звучать російські й білоруські топоніми. Серед них і марковані *Ленінград*, *Сталінград*, які вже є своєрідними містами-символами. Умовно їх можна репрезентувати концептами *БЛОКАДА* та *ПЕРЕЛОМ*. Однак більшість згаданих географічних назв (*Воронеж*, *Омськ*, *Полоцьк*, *Смоленськ* та інші) не мають стосунку до знакових моментів у Другій світовій війні. Тому їхнє уведення в текст має тільки одне завдання – створити атмосферу часів Радянського Союзу, коли всі міста в союзних республіках вважали *своїми*, *нашими*. Перелік цих назв розбавлений українськими топонімами, що також створює ілюзію належності до єдиної радянської країни. Ефект сприймання російських чи білоруських міст як своїх досягнуто через розповіді історій, які в тих містах нібито відбулися. Героями таких історій переважно стають представники соціальних груп, які викликають високий рівень емпатії. Вербалізовано ці поняття такими словами: *діти*, *сироти*, *дівчинка*, *лялька*, *маленький хлопчик*, *мати*, *родина*, *дитячий будинок*, *малютка*, *всиновлення*. Ці слова звучать в одному контексті з лексемами, що створюють загрозливу атмосферу: *танк*, *обстріли*, *спустили собак*, *розстріляли*. Співчуття до цих людей допомагає прийняти їх як своїх, а отже, прийняти і спільну історію, нав'язану концепцією про «один народ».

Тобто через майже тридцять років незалежності до українського інформаційного простору знову потрапили антропоніми-символи радянської доби: *Валя Котик*, *Льоня Голиков*, *Марат Казей*, *Саша Чекалин*, *Зіна Портнова*. Щодо них знову вжито лексеми *діти-герої*, *піонери-герої*, а також акцентовано увагу на їхньому внеску в перемогу над нацистами.

У ході концерту не згадано жодного українського поета, але згадано російського – *Роберта Рождественського*. Також лунає багато імен солдатів,

офіцерів, санітарів, які відзначилися героїчними вчинками під час війни. Однак не уточнено, хто з них є українцем, їхнє походження не згадано, бо всі вони мають бути тільки вербалізаторами концепту *РАДЯНСЬКІ ЛЮДИ*. Тільки щодо льотчика Івана Кожедуба вжито конструкцію *наш земляк*. Та в межах нав'язуваної концепції єдиного народу і єдиної країни слово *земляк* репрезентує Україну тільки як регіон СРСР, а не як окрему державу.

День Перемоги не єдина дата, яку ворог використовує, аби нав'язувати модель спільної історії Другої світової війни. Наприклад, у 2020 році телеканал «Інтер» організував акцію у межах відзначення 23 лютого «Дня захисника Вітчизни». Його святкували за інерцією як заміну відомого в добу СРСР «Дня Радянської армії». Це давало можливість підтримувати наратив «єдиного народу» й руйнувало образ Батьківщини, оскільки «День захисника Вітчизни» святкували одночасно і в Україні, і в Росії, а отже, й Вітчизну трактували як спільну. Однак з початком російської агресії цю дату більше не вшановували на державному рівні, а встановили у 2015 році День захисника України 14 жовтня. Тому організована телеканалом «Інтер» акція із гаслом «*Усім, хто залишився вірним своїй Батьківщині, присвячується*» порушувала україноцентричну логіку інформаційного поля. Таке гасло активізує асоціативний зв'язок *Батьківщина – це СРСР*. Наявність лексеми *присвячується* актуалізує сему 'винагорода за вірність'. Тобто нав'язано чітку ідею: вірність – це вважати своєю Батьківщиною не Україну, а Радянський Союз.

Засоби вербалізації основних концептів, обраних для нав'язування радянської світоглядної парадигми, представлено в таблицях 1 і 2.

Таблиця 1. Вербалізація радянських наративів у заходах до Дня Перемоги

	Наративи	Вербалізатори
1	Червона Армія мала найбільше подвигів	у жодній армії не було стільки подвигів; російські солдати не боялися; вели себе впевнено й спокійно; вони знали, що за них помстяться; мужність, відданість
2	Перемогу здобули РАДЯНСЬКІ люди	брестські прикордонники; червоноармійці; радянські прикордонники, російські солдати, кров радянських солдатів, визволителі
3	Велика Вітчизняна війна	пам'ять, рубіж, велика Перемога, праве діло
4	Належність до народу-переможця	справжні переможці, народ-переможець, зберегти

		зв'язок поколінь, спільна пам'ять спільна пісня, діти-герої, піонери-герої
5	Святкувати радянські свята – це залишатися вірним Батьківщині, а прийняти українську концепцію – значить стати зрадником	вірність Батьківщині; Київ – не зрадник

Таблиця 2. Вербалізація наративів про Україну

	Наративи про Україну	Вербалізація		
		Суб'єкти	Дії	Оцінка
1	Україна – це фашистська держава	вандали, фашистські злочинці	руйнують пам'ятники; влаштовують факельну ходу	безкарно
2	Україна знищує правду про війну	зрадники	заливають цементом вічний вогонь; перейменовують вулиці; забирають Свято Перемоги	

День Незалежності. Основною метою телешоу, присвячених Дню Незалежності України, окрім нав'язування радянських маркерів, є також формування ненависти до України, повного розчарування її незалежністю. І все це продемонстровано на контрасті із агресивним пропагуванням наративу «радянської величі». Розглянемо два показові концерти – «*Мрія про Україну*» (2015) та «*Україна: від А до Я*» (2016). Ці шоу телеканал «Інтер» до повномасштабного вторгнення транслював щороку 24 серпня.

Телешоу «Мрія про Україну» (2015). Негативний імпліцитний зміст закладений в самій назві концерту. Лексему «*мрія*» вживають з такими значеннями: 1) те, що створене уявою, фантазією; *заст.* привид, примара; 2) думка про щось бажане, приємне; бажання, прагнення; 3) про щось нереальне, нездійсненне, недосяжне; фантазія [СУМ-20]. Так глядачеві нав'язано думку, що Україна – це щось нібито нереальне, нездійсненне прагнення, витвір фантазії. Натомість протягом усього шоу в позитивному світлі зображена доба СРСР як цілком реальна.

Сценарій побудований за принципом поступового нагнітання емоцій. На початку використано лексеми, які вербалізують важливі українські символи. Вжито антропоніми *Івасюк, Стус, Довженко*. Однак поступово символіка

концерту змінюється і починається активне нав'язування маркерів радянської епохи.

Показовим є постійне перемикавання мовного коду реципієнта за допомогою двомовності ведучих:

рос. *«Помните, как в детстве: если дружба, то навсегда, если драка – то до первой крови, если любовь – то вечная. Благородству мы учились у трёх мушкетеров, верности принципам у двух капитанов, а герои Джека Лондона вели нас к цели...»;* **укр.** *А на канікулах жодного дня без «Пригод електроніка», «Аліси...» або «Дітей капітана Гранта». Ці книжки та фільми досі живуть у нас – переконаннями, принципами, мріями.* **рос.** *Наши детские фильмы и книги объединяют нас сильнее, чем мы можем даже себе представить, а значит, нам под силу то, во что мы верили в детстве – бороться и искать, найти и не сдаваться»* («Мрія про Україну», 24.08.2015).

У наведеному уривку концепт *ДИТИНСТВО* актуалізовано з метою викликати в глядача спогади про переважно приємний період життя. Згадка типових радянських кіносимволів («Три мушкетери», «Два капітани», «Пригоди Електроніка» та ін.) посилює ці відчуття. Вербалізовані концепти *ДРУЖБА, ЛЮБОВ, ШЛЯХЕТНІСТЬ, ВІРНІСТЬ* створюють семантичну зв'язку, асоціюючи такі високі поняття саме з радянською добою. Тобто концепт *СРСП* об'єктивовано лексемами на позначення тільки позитивних понять.

Це особливо контрастує з концептом *УКРАЇНА*, об'єктивованим словами з негативною семантикою:

укр. *Багато українців зустрічають цей день далеко від рідного дому. Вони заробітчани.* **рос.** *Большинство из них вынуждены были уехать, чтобы прокормить свои семьи. Представьте, сколько детей растёт без материнского тепла и отцовского слова.* **укр.** *Як би нам хотілося, щоб наші люди мали можливість гідно працювати у нас, в Україні, щоб мільйони батьків після роботи увечері поверталися до рідного дому, а не в найману квартиру десь в Італії чи в Португалії.* **рос.** *Давайте же пожелаем сегодня, чтобы счастливые возвращения поскорее случились, чтобы страна дала возможность трудиться*

на родине всем, кто хочет и может это сделать. Чтобы сбылась мечта об Украине, построенной нашими руками» («Мрія про Україну», 24.08.2015).

У наведеному тексті доба незалежності репрезентована такими поняттями: *мільйони заробітчан, батьки у найманих квартирах Італії, діти без материнського тепла, діти без батьківського слова*. У результаті Україна представлена як держава, яка значно програє СРСР за базовими показниками. Фраза *«мрія про Україну, побудовану нашими руками»* має на меті нав'язати реципієнту думку про те, що досі незалежну Україну будували *не наші руки*, а отже, *«чужі»*. Така інтерпретація є спробою утвердити думку, що незалежна Україна – це щось чуже.

Заробітчанство як «негативний наслідок» української незалежності нав'язано і при згадці про українське мореплавство: *«Українські команди та українські капітани керують найсучаснішими кораблями в усіх океанах світу, але нині, на жаль, більшість наших моряків вимушені ходити під прапорами інших держав»*. Тема заробітчанства болюча для суспільства, і такий акцент на ній під час концерту до Дня Незалежності зроблений навмисне з метою викликати незадоволення Україною.

Особливе місце в сценарії відведено темі сучасної російсько-української війни. Протягом концерту актуалізовано наратив «усі втомилися від війни»: *«Це справжній крик душі! Крик про те, що нічий політичні амбіції не варті життя людей. Крик про те, що ми втомилися від болю. Ми хочемо жити без війни» («Мрія про Україну», 24.08.2015)*. Такий наратив нав'язує думку, нібито війна – це наслідок політичних амбіцій, а не збройної агресії іншої держави. Антитеза *політичні амбіції – життя людей* викликає негативні емоції стосовно української влади, яка чинить опір агресору.

Також утворено наратив пробачення ворога:

«укр. Є стара притча. До учителя прийшов учень і попросив, щоб той навчив його пробачати. рос. Учитель сказал ученику взять мешок и класть в него камень каждый раз, когда он обижается. Очень скоро ученик еле-эле ходил под тяжестью мешка, наполненного острыми камнями. укр. Ось бачиш, – сказав

учитель, – те саме відбувається у твоїй душі. Образи стають важким тягарем, який щодня з тобою. Образи заважають іти далі. Просто викинь ці камені. А наступного разу, коли захочеш образитися, згадай і пробач» («Мрія про Україну», 24.08.2015).

Ключові спонукальні фрази вкладені в уста українськомовній ведучій, бо орієнтовані вони саме на проукраїнську частину населення, яка активно виступає проти розпочатої Росією війни. Українців закликають пробачити, бо нібито образи – це *тягар*.

Тема війни використана з метою побудови імпліцитної антитези: *СРСР – це мир, а Україна – це війна*:

«рос. Эта песня появилась в 1985 году. Вместе с Софией Ротару ее исполнял детский хор. Для нас, детей того времени, не знавших войны, слова этой песни были просто красивыми стихами о мире. укр. Сьогодні її також виконують діти. Але для них ця пісня звучить вже зовсім інакше. У 85-му ніхто не міг навіть уявити, що за 30 років ми з вами будемо боятися за життя наших близьких, молитися про мир та мріяти, щоб на нашій землі припинилася війна. рос. Никто не мог представить себе, что наши дети узнают, что такое артобстрелы, мины, беженцы» («Мрія про Україну», 24.08.2015).

Показовою є маніпуляція мовними кодами. Російськомовний ведучий змальовує радянську добу як період, де *діти не знали війни*, а українськомовна ведуча виголошує текст, у якому асоціює сучасність з війною. Емоційну контекстну зв'язку слів *діти + артобстріли, міни* застосовано з метою викликати в реципієнта страх і співчуття. Таке трактування також може спровокувати незадоволення сучасною Україною. Наприклад: *«Але ми усі з вами дозволили цьому статися. І ми маємо це припинити. Так просто зрозуміти одну річ. Війна ніколи не наближує мир. Якщо ти дуже хочеш миру, ти уже припиняєш війну» («Мрія про Україну», 24.08.2015).* Звинувачення *ми дозволили* виголошено українською мовою, що також можна вважати засобом перекладання провини за війну на Україну. Речення *«І ми маємо це припинити»* побудовано як заклик, іллокутивний компонент якого передано формою складеного дієслівного присудка (*маємо припинити*), вираженого

модальним дієсловом *мати* (у значенні «бути змушеним через обставини робити (зробити) що-небудь» [СУМ-20]) та інфінітивом *припинити* (у значенні «переривати яку-небудь дію, процес, стан і т. ін., що триває» [СУМ-11: VII, 704]). Семантику заклику посилює підрядне речення умови «*Якщо ти дуже хочеш миру, ти уже припиняєш війну*», яке створює хибне розуміння легкого завершення конфлікту. У результаті суб'єкта, якому приписано дію, виражену вербативом *припинити* у поєднанні з додатком *війну*, сприймають як винуватця війни, припинення якої можливе тільки, якщо від її продовження відмовитися той, хто її почав, а не той, хто захищається. Це стосується також конструкцій «завершити війну», «закінчити війну». Зважаючи на викладене, можна зробити висновок про такий імпліцитний зміст наведеної цитати: *війна триває, бо Україна не хоче її завершувати*.

Отже, за допомогою мовних засобів у вибудованих пропагандистських наративах аналізованого шоу здійснено формування позитивного образу СРСР та негативного – незалежної України. Основні нав'язувані асоціати подані в таблиці 3.

Таблиця 3. Мовні засоби нав'язування асоціатів до стимулів СРСР та УКРАЇНА в наративах концерту «Мрія про Україну»

	Концепт	Вербалізація асоціатів	К-ть
	СРСР	дружба, любов, благородство, вірність, мир	5
	Україна	війна, політичні амбіції, артобстріл, міни, біженці, страх за життя, заробітчанство, неможливість прогодувати сім'ю, діти без материнського тепла і батьківського слова	9

Шоу «Україна: від А до Я» (2016). Сценарій шоу є перегуком із церемонією відкриття зимової олімпіади в Сочі 2014 року, під час якої був показаний ролик із назвою «*Русская азбука Олимпиады*». Основою концерту до Дня Незалежності України також стала азбука: «*рос. Это азбука нашего настоящего и будущего, без которой мы никогда не найдем **общий** язык*» («Україна: від А до Я», 24.08.2016). Концепт ЄДНАННЯ, вербалізований у цьому прикладі займенником *наш* та прикметником *спільний* (*рос. общий*), є

одним із центральних концептів усього шоу. Сценарій побудовано за таким принципом: кожна буква українського алфавіту репрезентує один концепт-символ, нібито пов'язаний з Україною. В описі кожного з них використано інші додаткові концепти, які формують наративи позитивного або негативного змісту.

1. Концепти, що формують наратив «спільної Батьківщини»

Буква **В**: концепт-символ *«ВЕЧОРИ НА ХУТОРІ БІЛЯ ДЕКАНЬКИ»* був репрезентований у наративі про з'ясування традиційного питання: М. Гоголь – український письменник чи російський. Цей наратив узагальнено в метанаративі про «спільність / єдність українського та російського», тобто актуалізовано концепт *ЄДНАННЯ*: *«Обидві природи надто щедро обдаровані Богом – і як навмисне кожна з них нарізно містить у собі те, чого немає в іншій. Явний знак, що вони мають поповнити одна одну»* («Україна від А до Я», 24.08.2016). Концепти *УКРАЇНА* і *РОСІЯ* вербалізовані конструкцією *«обидві природи»*. Фрагмент акціонального фрейму цих концептів виражений у такому слоті: *УКРАЇНА і РОСІЯ / повинні доповнювати одна одну*.

Буква **П**: концепт-символ *ПЕТРИКІВСЬКИЙ РОЗПИС* хоч і пояснено як самотутній український символ, однак щодо нього вжито таке речення: *«У 30-х у Києві, Ленінграді та Москві пройшли перші виставки народної творчості, де про петриківський розпис дізналася вся країна»* («Україна від А до Я», 24.08.2016). Український топонім *Київ* ужито в ряду однорідних членів речення разом з російськими онімами *Ленінград* і *Москва*. Ці гіперонімні власні назви об'єднані гіпонімом *країна*, що формує наратив спільної країни для всіх трьох топонімів. Таке трактування трапляється в тексті неодноразово і спричиняє те, що лексема *країна* в наративах аналізованого шоу стає вербалізатором не концепту *УКРАЇНА*, а тільки концепту *СРСР*.

Буква **Я**: концепт-символ *ЯРОСЛАВ МУДРИЙ*. Ім'я Ярослава Мудрого вжито в контексті згадки про Київську Русь:

«укр. Ярослав Мудрий – син хрестителя Русі князя Володимира, великий князь

Київський. рос. При Ярославе возникли первые монастыри, в том числе и Киево-Печерский. Ярослав Мудрый издал «церковный устав» и «Русскую правду». Инициировал перевод византийских книг на церковнославянский и древнерусский языки. укр. Ярослав визволив Русь від печенігів і в пам'ять про цю перемогу застав у Києві собор святої Софії. Собор став громадським і культурним центром Русі. Тут коронували князів, приймали послів, біля його стін збиралося віче, тут вели літопис і створили першу відому на Русі бібліотеку, згодом тут же, в соборі, був похований і сам князь» («Україна: від А до Я», 24.08.2016).

Концепт *РУСЬ* свідомо оприявлено російськими словами *русскую, древнерусский*. Такий прийом стирає межу між поняттями *руський* та *російський*, робить їх еквівалентними.

2. Концепти, що формують наратив про «спільну воєнну історію»

Буква **Б**: концепт-символ *БАТЬКІВЩИНА-МАТИ*. Символізує монументальну скульптуру, встановлену в Києві на честь перемоги над нацистами в Другій світовій війні. Цей концепт хоч і пов'язаний з Україною, все ж актуалізує інший концепт – *ВЕЛИКА ПЕРЕМОГА*. Його актуалізовано з метою створення об'єднавчого наративу «спільної історії». Використано також пропагандистський концепт *ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА*: «...під час *Великої Вітчизняної* пішов на фронт» («Україна від А до Я», 24.08.2016). Утвердженню наративу про «спільну воєнну історію» сприяє також згадка симулякру про *матч смерті*³⁹.

3. Концепти, які формують наративи про «величне минуле СРСР».

Буква **Г**: концепт-символ *ГІМНАСТИКА*, вербалізований антропонімами, що позначають відомих гімнастів (*Чукарин, Латиніна, Дерюгіна, Захарова, Тимошенко* та ін.). Корелятами до них вжито поруч зі сполуками «*українські гімнасти*», «*українські спортсмени*», «*наші чемпіони*» також конструкції «*чемпіон УРСР*» і «*лідер збірної СРСР*». У результаті концепт *ГІМНАСТИКА*

³⁹ Матч смерті – давно спростований радянський пропагандистський міф про перемогу футболістів київського «Динамо» над нацистською командою, після якої німці нібито розстріляли наших спортсменів.

стає складником двох доменів: *УКРАЇНСЬКИЙ СПОРТ* та *РАДЯНСЬКИЙ СПОРТ*, який своєю чергою є складником домену *СРСР*.

Буква **Д**: концепт-символ *ДНІПРОГЕС* утверджує наратив про те, що *«все в Україні побудоване завдяки СРСР»*. Наратив вербалізований конструкцією *«українська промисловість, побудована з нуля, розпочалася саме з «Дніпрогесу»*. Концепт *СРСР* об'єктивовано також такими лексемами й конструкціями: лінгвомемом *«проста доярка»* як суспільна героїня, а також назвами звань та нагород: *«орден Леніна», «герой соціалістичної праці», «орден Трудового червоного прапора», «всесоюзний конкурс»*. Буква **Ф**: концепт-символ *ФУТБОЛ* також вербалізований лексемами, які вказують на сприйняття цього концепту як складника доменів *РАДЯНСЬКИЙ СПОРТ* → *СРСР*: *гордість радянського футболу, чемпіони СРСР, володар кубку СРСР*. Буква **К**: концепт-символ *КОСМОС* актуалізує наратив величі, вербалізований за допомогою таких конструкцій: *«Нині ми не знаємо, наскільки реально повернути статус світової космічної держави»; «за радянських часів українське ракето- і літакобудування було невід'ємною частиною промисловості, з якою не міг змагатися ніхто в світі»* («Україна від А до Я», 24.08.2016).

4. Концепти, що утверджують НЕГАТИВНІ явища незалежності

Буква **Є**: концепт-символ *МИКОЛА БЕРДЯЄВ*⁴⁰. Наратив, який репрезентує ім'я цього філософа, використаний з метою дискредитації української незалежності: *«Бердяєв писав: «Мені довелося жити в епоху катастрофічну... Я бачив трансформації, пристосування та зради людей, і це, можливо, було найважче у житті». Він писав, ніби про нас сьогоднішніх. Епохи, настільки сповнені подій, змін, прийнято вважати цікавими і значними. Але ці епохи нещасні й страждальні для окремих людей, цілих поколінь»*⁴¹ («Україна від А до Я», 24.08.2016). Концепти з негативним значенням

⁴⁰ М. Бердяєв – релігійний філософ, народився в Києві.

⁴¹ Переклад власний

КАТАСТРОФА, ПРИСТОСУВАННЯ, ЗРАДА, вербалізовані в першому абзаці, стають маніфестантами концепту-домену *НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА*, репрезентованого також конструкціями *нас сьогоднішніх, нещасна / страждальна епоха*. Показовим є концепт, вербалізований назвою пісні *РЕКВІЄМ*, яка супроводжує цей наратив.

Буква **І**: концепт-символ *КИЇВ*, репрезентований зокрема антропонімом *БУЛГАКОВ*⁴², покликаний знову ж вказати на нібито наявність негативних явищ у незалежній Україні:

«укр. Він застав злам часів: Київ переходив з одних рук до інших... рос. Он очень глубоко переживал и буквально пропускал через себя это нелегкое время. Поэтому многие его слова оказались пророческими. И порой кажется, что они написаны о нас с вами. укр. Заборони, чорні списки, відмови у видавництвах. Можливо, саме тому він і пішов з життя так рано...» («Україна від А до Я», 24.08.2016).

У цьому уривку концепт *НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА* вербалізовано конструкцією *«про нас із вами»*. Згаданий концепт уведено в спільний контекст з поняттями, вираженими лексемами *заборони, чорні списки, відмови* та *«рано піти з життя»*. Ці поняття стають асоціатами концепту *НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА*. Після початку збройної агресії на законодавчому рівні було введено низку заборон з метою захисту інформаційного простору. У результаті в українській парадигмі фіксуємо метафору *ЗАБОРОНА* як *ЗАХИСТ*, а в наведеній вище цитаті – *ЗАБОРОНА* як *СМЕРТЬ*. Отже, створено асоціативну зв'язку: *захищати своє – це смерть*.

Буква **Ж**: концепт-символ *ЖИТНИЦЯ* також допомагає створити наратив возвеличення радянської доби та знецінення української незалежності:

«рос. Еще недавно Украину называли житницей. Сельское хозяйство в СССР обеспечивало около 50% пшеницы, кукурузы и подсолнечника во всей стране. укр. А колись наші пращури називали землю матінкою та годувальницею... рос. Наша страна – мировой лидер по запасам чернозема, а любовь к труду и земле всегда была отличительной чертой украинцев. укр. Мільйони українців хочуть

⁴² М. Булгаков російський письменник, уродженець Києва. Відкрито виступав проти української незалежності.

працювати на своїй землі, у сучасному сільському господарстві та продовжувати традиції попередніх поколінь, якими ми пишаємося («Україна від А до Я», 24.08.2016).

Лексема *недавно* в поєднанні з дієсловом у формі минулого часу називали акцентує увагу на колишніх успіхах та їх відсутності в теперішньому часі. Аббревіатура *УРСР* вжита як видова назва відносно родової назви *країна*, а отже, як корелят концепту *СРСР*. В останньому абзаці вжито складений дієслівний присудок *хочуть працювати*, який виражає тільки бажальну семантику, а не доконаний факт. Таке маніпулювання дозволяє створити наратив про те, що нібито є фактор, який заважає виконати це бажання, тобто заважає працювати. Попереднє концептуальне возвеличення доби *СРСР* дозволяє визначити імпліцитне вираження цього фактору – *НЕЗАЛЕЖНІСТЬ*.

5. Концепти, що актуалізують цінність міста вище, ніж значення країни й національності

Буква **О**: концепт *ОДЕСЬКИЙ ГУМОР* репрезентований антропонімами *Ільф, Петров, Бабель, Утьосов, Жванецький*, які є асоціатами передусім російської/ російськомовної культури. У межах одеського наративу актуалізовано концепт з руйнівним значенням «*ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНІСТЬ*»: «укр. *В Одесі мешкають люди 127 національностей. І лише повага, взаєморозуміння й доброзичливість допомагали їм жити разом.* рос. *Вот так огнем и смехом закалялась особая одесская национальность с уникальным чувством юмора...*» («Україна від А до Я», 24.08.2016). Одеса подана не як українське місто, а як окремішня територія.

Подібно змальовано окремішність м. Києва: «*Київ завжди відроджувався і залишався собою, чого б це не коштувало його мешканцям. ...Київ був столицею полян, Русі, Київського князівства, Української Народної Республіки, Української держави, Української РСР і є столицею України. Київ багато страждав, але зберіг свою душу. Ту душу, яка живе у кожному киянині, де б він не був*» («Україна від А до Я», 24.08.2016). У наведеному тексті здійснено «розмивання» поняття української держави. Місто подане як таке, що вистояло,

незважаючи на зміну держави, до якої воно належало. *КІІВ* як *столиця України* поданий в переліку однорідних членів речення, що позначають інші держави та утворення, столицею яких він був. Тобто як те, що знову може змінитися. Тому акцент зроблено не на країні, а на місті, як носії ідентичності.

Натомість протягом концерту не згадано жодного символу, який би позитивно асоціювався з утвердженням української державності й незалежності. Основні асоціати, нав'язувані протягом концерту, подані в таблиці 4.

Таблиця 4. Мовні засоби нав'язування асоціатів під час концерту «Україна від А до Я»

	Період	Вербалізація асоціатів	К-ть
1	Україна в російсько-радянському дискурсі	житниця, перемога, побудована з нуля промисловість, рідна Вітчизна, рідна країна, не міг змагатися ніхто у світі, їй треба дати шанс, «одеська національність»	8
2	Доба незалежної України	катастрофічна епоха, пристосуванство, зрада, нещастя, страждання, реквієм, заборони, чорні списки, відмови, не всі мрії збулися	10

Із 32 концептів-символів, які репрезентують букви українського алфавіту (окрім Г), тільки 13 можна назвати такими, що мають відтінок національної самоідентифікації: *«Енеїда»*, *«ЗЕМЛЯ»* [фільм] (який у представленому наративі актуалізовує іншим концептом – *Довженко*), *Карпати*, *Іван Франко*; *«На добраніч, діти»*, *петриківський розпис*, *український рушник*, *Хортиця*, *Квітка Цісик*, *«Червона рута»*, *Шевченко*, *«Щедрик»*, *Ярослав Мудрий*. Однак серед них немає жодного, який би уславлював українську незалежність чи державність.

Ще 6 концептів-символів маніфестовані нейтральними характеристиками: *Андрій Первозваний*, *лавра*, *Серж Лифар*, *терикони*, *Городецький*, *Ювілей*. 11 концептів-символів утверджують змішування українського, радянського і російського наративів: *Врубель*, *«Вечори на хуторі біля Деканьки»*, *Гімнастика*, *Дніпрогес*, *Микола Бердяєв*, *Космос*, *Михайло Булгаков*, *Утьосов*, *Футбол*, *Батьківщина-Мати*, *Житниця*. Два концепти-символи репрезентовані

українськими топонімами або відтопонімними дериватами (*КИЇВ, ОДЕСЬКИЙ ГУМОР*), але створені для їхньої репрезентації наративи пояснюють ці міста як окремішню сутність, а не частину України.

Примітним є факт відсутності в сценарії концепту-символу для репрезентації літери Г. Очевидно, автори шоу надали перевагу версії українського алфавіту радянської доби, оскільки саме ця буква була вилучена з української абетки в період з 1933 до 1990 рр.

Показовою є двомовність обох шоу, присвячених незалежності. Таке змішування мовних кодів стирає межу між нашим (українським) і чужим (російським), трактуючи все як «наше». Цій же меті підпорядкований факт змішування вербалізованих концептів – українських, російських і радянських.

Висновки до Розділу 2

Проникнення чужих наративів до українського інформаційного поля тривало задовго до початку відкритої фази збройної агресії. Протягом двох десятиріч років відбувалося поширення російського стратегічного наративу про *розпад України*. Його впроваджували в чотири етапи, кожен з яких також представлений узагальненим збройним наративом.

Перший з них – «Розкол Сходу і Заходу України» (2003–2004 рр.) – структурований шістьма субелементами: «Три сорти українців», «Українське – це фашистське», «Донбас годує Україну», «Україна не любить Донбас», «Європа і НАТО – це загроза», «Східнослов'янська єдність і федералізація – це порятунок». *Другий* «Україна розпадеться» (2005 – листопад 2013 рр.) оприявлений у дев'яти субнаративах: «Україна – ненадійний партнер»; «Україна – Failed State»; «В Україні буде війна»; «Українська демократія – це загроза»; «Кордони можна порушувати»; «Два різні народи України»; «Останній етап існування України»; «Боротьба з фашизмом»; «Створення Донецької республіки». *Третій* «Україна розпалася» нараховує чотири субнаративи: «України більше нема»; «В Україні хаос»; «В Україні громадянська війна»; «Україну можна любити російською мовою». *Четвертий*

«Денацифікація України» згруповано за тематикою у вісім блоків: «Демонізація України та українців»; «Виправдовування агресії»; «Нав'язування зневіри»; «Посилення розколу»; «Залякування»; «Ошляхетнювання ворога»; «Перекладання провини»; «Масштабування конфлікту».

Такі ідеологічні конструкти втілені низкою засобів: а) словами із семами 'нацизм', 'фашизм', 'розпад', 'загроза', 'хаос' та ін.; б) гаслами й риторичними питаннями; в) кольороназвами; г) етнофолізмами; д) частками з обмежувальною семантикою; е) жаргонною лексикою; ж) концептуальними метафорами, що об'єктивують зв'язки з Росією як позитивне, а із Заходом як негативне; з) лексемами, що надають легалізувального відтінку квазіхоронімам, тощо.

Досліджуваний матеріал засвідчив активне застосування ворогом способів руйнування історичної пам'яті. За допомогою теорії фабрикованих фреймів продемонстровано, як Росії вдавалося протягом століть змінювати ментальний лексикон українців, зокрема щодо об'єктивації концептів *БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, БОРЦІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ, МАЗЕПА, ПЕТЛЮРА, КРУТИ* та ін. Встановлено, що кожен із них вербалізований різним набором мовних одиниць залежно від контексту – реального чи пропагандистського. Унаслідок тривалого інформаційного впливу відбувається заміна фреймового наповнення таких концептів, що формує хибну картину світу реципієнтів, змушуючи їх відмовитися від власної ідентичності.

Виявлено лінгводеми, використовувані пропагандою з метою «розмивання» образу ворога. Усього зафіксовано 60 сталих повторюваних конструкцій, які нівелюють пильність суспільства двома способами: 1) введенням реципієнтів у спільну з агресором психокультуру; 2) перекладанням провини з агресора на Україну. Перший спосіб передбачає маркування українських символів словами зі стигматизувальною семантикою, а також використання мовних одиниць із семантикою спільності. Другий полягає в введенні до інформаційного простору висловів, які транслюють ідею

винуватості України в розв'язуванні війни. Такий вплив спричиняє втрату довіри реципієнтів до керівництва своєї країни, внаслідок чого відбувається дезорганізація і дезорієнтація суспільства.

Результати аналізу дискурсивного полотна засвідчують наявність мовного інструментарію, використовуваного ворогом з метою *руйнування* в українського суспільства *образу батьківщини*. Цього вдається досягти використанням: а) антонімних конструкцій як *антитези*, що протиставляє нібито «величне» радянське минуле «поганому» українському сучасному; б) лексем, що об'єктивують радянські ідеологічні концепти; в) слів із негативною семантикою як репрезентантів концепту *УКРАЇНА*; г) українських та російських топонімів як вербалізаторів спільного концепту *КРАЇНА*; г) наративів, що актуалізують належність до міста вище, ніж до певної країни чи національності тощо.

Мовні засоби й створені за допомогою них наративи, активізовані в період відкритої воєнної кампанії, хоч і побутовали в інформаційному полі задовго до 2014 року, однак переважно залишалися без уваги. Тому завданням держави на має стати систематичний аналіз інформаційного контенту для виявлення експліцитних, а найчастіші імпліцитних сенсів, закладених у повідомлення. А увагу мовознавців доцільно зосереджувати не тільки на виявленні лінгвального інструментарію, а й на поясненні потенційних загроз, які несуть ті чи ті мовні засоби, здійснюючи руйнівний вплив на суспільство.

Основні положення другого розділу викладено в таких працях авторки: *Кирилюк 2019в, 2020б, 2020г, 2020г, 2021г, 2022г; Kyryliuk 2021, 2023а.*

РОЗДІЛ 3

ДИСКУРС АГРЕСІЇ ЯК СКЛАДНИК ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Відповідно до статті 20 «Міжнародного пакту про громадянські та політичні права», прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН [*International Covenant* 1966], будь-яка пропаганда війни, а також національної, расової та релігійної ворожнечі заборонена. Однак під час збройних конфліктів, які періодично тривають у різних частинах світу, активно використовують викристалізований набір мовних засобів, що пропагують насильство й фізичне знищення за національною чи релігійною ознаками.

Моральній і політичній єдності армії з народом сприяє, окрім розуміння необхідності захисту країни, ще й наявність чіткого образу ворога, який би допоміг подолати внутрішній бар'єр – вбити подібну собі істоту. Коли владі чи суспільству вдалося сформувати такий образ, армії легше виконувати свої функції зі знищення ворога, а для громадян прийнятною стає інформація про вбивство інших людей.

Аналіз російського та українського дискурсів дає можливість не тільки прослідкувати процес попередньої інформаційної підготовки до розпалювання конфлікту, а й виявити систему мовних засобів, спрямованих на пропагування міжетнічної, міжрелігійної агресії та спонукування суспільства до «моральної легалізації» дозволу на вбивство.

Розглядуване мовне полотно має ті самі ознаки, що й дискурс інформаційної війни в цілому: наскрізну сугестивність; узагальнювальність учасників комунікації; зрозумілість широкому колу реципієнтів; нав'язувану оцінність; необмеженість жанрів; орієнтованість на ментальну картину світу певного суспільства; інформаційну варіативність. Водночас вважаємо за доцільне в межах *нав'язуваної оцінності* виокремити такий вид **ознаки**, як *агресивність* та її субознаки: *знецінювальність людського життя, дегуманізувальність, демонізувальність, спонукування до вбивства,*

розважальність у висвітленні смерті, орієнтованість на стереотипи, упередженість.

3.1. Мова ворожнечі: обсяг поняття, проблема дефініції, лінгвальний інструментарій

Під час воєнних змагань актуалізовано протистояння ідеологій, які «актуальні в ситуаціях конкуренції, конфліктів, домінування та опору між групами, тобто як частина соціальної боротьби» [van Dijk 2006]. За словами ван Дейка, «багато ментальних структур ідеологій поляризовані на основі диференціації *свій – чужий*, як правило, між Нами та Ними» [van Dijk 2006].

Війна передбачає фізичне знищення противниками один одного, а тому завжди супроводжувана значними людськими жертвами. І кожен такий конфлікт обов'язково має інформаційний супровід, який покликаний зруйнувати моральний бар'єр цінності людського життя, тому розпалювання агресії в такому випадку стає закономірною умовою. Ненависть до ворога здатна мобілізувати суспільство і підняти його на боротьбу. Тому кожна зі сторін конфлікту намагається викликати цю ненависть за допомогою різних засобів.

Певні поняття, які люди вважають причиною проблем і страждань, закономірно викликають негативні емоції і вороже ставлення, що неодмінно виявляється у вживанні відповідних мовних засобів. Особливо тоді, коли ці слова щодня нав'язують суспільству через усі можливі канали комунікації. Тому невід'ємним складником дискурсу інформаційної війни стає *мова ворожнечі* (від англ. *hate speech* – *мова ненависти*). Політичний та мовознавчий дискурси засвідчують широку варіативність у трактуванні цього явища. Лексикографічні праці пояснюють його як «публічні висловлення, що виражають або заохочують насилля стосовно когось на основі будь-чого (раси, релігії та ін.)» [Cambridge Dictionary]. У площині міжнародної політики термін визначають як «будь-які висловлювання, які поширюють, підбурюють, пропагують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ворожнечі на основі нетолерантності, що ґрунтується на агресивному націоналізмі і

етноцентризмі, дискримінації та ворожости щодо меншин, мігрантів і людей з емігрантським походженням» [Кін 2016: 148].

У юридичному полі мову ворожнечі розглядають як будь-які форми розпалювання, виправдання й підтримки расової, етнічної або релігійної ненависти чи нетерпимости [ЕПЛ 2014: 179]. На правничому рівні такі дії регулює стаття 161 Кримінального кодексу України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної приналежності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками», яка передбачає відповідальність за «умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті» [ККУ–161]. Однак доведення наявності у висловленнях ознак мови ворожнечі ґрунтується певною мірою на лінгвістичному дослідженні, яке має визначити вживання мовцем слів із негативною семантикою стосовно когось. Це засвідчує важливість аналізу мовного злочину з погляду лінгвістичних методик.

У дискурсивному полотні інформаційної війни завданням мови ворожнечі стає не тільки демонстрування певного ставлення до когось, а насамперед нав'язування такого ставлення значній частині суспільства з метою подальшого схвалення факту фізичного знищення людської істоти. Тому термін *мова ворожнечі* в контексті інформаційної війни вважаємо за доцільне трактувати як *лінгвальні засоби із негативними конотаціями, використовувані для маркування певної категорії осіб з метою налаштувати проти них суспільну думку, мобілізувати населення як для ідеологічної боротьби з ними, так і до їхнього фізичного знищення*.

Усього зафіксовано 374 назви, які є засобами розпалювання ворожнечі. Серед них: 1) етнофолізми (3 номени – 0,8% від загальної кількості засобів агресії); 2) дегуманізувальна лексика (135 – 36,1%); 3) слова зі спонукальною семантикою як заклик до фізичного знищення (17 – 4,5%); 4) евфемізми з розважальною конотацією (46 – 12,3%); 5) демонізувальна лексика (173 – 46,3%).

3.1.1. Етнофолізми як дегуманізувальний засіб

Одним із засобів вираження зневажливого ставлення між росіянами та українцями є використання етнофолізмів: росіяни традиційно послуговуються лексемою *хохли* як презирливою назвою українців, а українці – словами *москалі* й *кацати* для зневажливого позначення росіян (Наконечний 2001). Усього фіксуємо 3 номени в межах дискурсу (їхні похідні розглянуто в п. 3.1.2). «Словник української мови» в 11 томах та «Великий тлумачний словник сучасної української мови» подають слово *хохол* тільки зі значенням: «зневажлива назва українця» [СУМ-11: XI, 134; ВТССУМ: 1571]. У словнику «Знаки української етнокультури» подано визначення «зневажливо-іронічна назва українця» [Жайворонок 2006: 623]. У виданні «Українська мала енциклопедія» подано таку дефініцію: «Презирлива назва, якою москалі вшановують українців»; тут же наведено висловлення М. Костомарова: «Назва *хохол*, що її москалі дали козакам за їх оселедці, стала синонімом *дурака*» [УМЕ 1967: 2017]. В українських словниках зафіксовано також лексеми *хохлацький*, *хохлушка*, *хохля*. Отже, номен *хохол* у лексикографічних джерелах фіксуємо тільки з одним значенням, що має винятково негативні конотації.

Етнофолізм *москаль* деякі українські словники фіксують з двома значеннями: 1) *заст.* Вояк, солдат; 2) *розм.* Росіянин [ВТССУМ 2005: 691; СУМ-11: IV, 808]. У «Словнику української мови» в 20 томах ці визначення дещо розширені: 1) *заст.* Вояк, солдат російської царської армії; 2) *розм.* Неофіційна, побутова назва росіянина [СУМ-20]. У виданні «Словарь української мови» ця лексема має, окрім вже згаданих значень (великороссь; солдат), такі дефініції: 3) Сорть льна, сѣм'я котораго не вылуцивается само собой. 4) Сорть чесноку [Грінченко 1907: II, 447]. Автор не дає в словниковій статті прямої вказівки на відтінки значення, але наводить фразеологізм *підпускати, підвозити москаля* у значенні «лгати, надувати, обманювати» [Грінченко 1907: II, 447], чим пояснює, що слову притаманний негативний відтінок. У цьому ж словнику зафіксовано синонім *московець* та інші похідні:

москаленко (син великороса, син солдата), *москалівна* (дочка москаля); *москаленя*, *москальча* і *москальчук* (дитина-великорос, дитина солдата), *москалитися* (обрусу́вать; осолдатчива́ться), присвійний прикметник *москалів*, збірні: *москальня* (великороси, солдати), *москальство* (соб. *отъ* москаль; обрусу́лость), зменшено-пест: *москальчик*, *москалик*, *москаличок*, згрубіле *москалюга* [Грінченко 1907: II, 1341]. Зневажливо-іронічний відтінок значення зафіксований у словнику-довіднику «Знаки української культури»: *моска́ль* (зменшене, також іронічне – моска́лик) – 1) стара назва вояка, солдата; 2) (ж. моска́лька) стара народна назва росіянина (росіянки), згодом зневажливо-іронічна [Жайворонок 2006: 377].

Термін *москаль* пояснюють як похідний від *Московщина*, *Московське князівство* (та інших варіантів) [Фаріон 2004: 49; УМЕ 1961: 1041; Наконечний 2001]. Оними *Москови́щина* = *Москі́вщина* = *Моско́вія* трактують як старі українські назви Росії [Жайворонок 2006: 377–378]. Зафіксовано також термін *москв́а* як збірну назву представників російського народу [РУС 2007: 84].

Згодом на основі метонімічного перенесення термін почали використовувати на позначення солдатів, які служили в російському (московському війську). І. Фаріон пояснює суфікс *-аль* у цьому слові як такий, що має негативну конотацію і «стає закладником некоректних дій його носіїв щодо самих українців» [Фаріон 2004: 50]. Про наявність негативних конотацій свідчить велика кількість прислів'їв зі словом *москаль* у негативному контексті: *Гарний чоловік, да москаль*; *З москалем дружи, а камінь за пазухою держи*; *Чортзна-що в лаптях, та й то москаль*; *Москаль ликом чваниться й кожному під ніс з ним пхається*; *Москаль ликом в'язаний, у ликах ходить, та й всіх у ликах веде*; *Москаль, як ворона, та хитріший чорта*; *Москаль тоді правду скаже, як чорт молиться стане* [Номис 1993: 77–78].

Етнофолізм ***кацап*** також зафіксований у словниках і як емоційно нейтральне слово, і як таке, що має зневажливу конотацію. Зокрема, у «Російсько-українському словнику» лексеми *каца́п* (ж. р. *-пка*), *кацапу́з*,

кацапу́ра, кацап'яга подані як синоніми (з відтінком глумливості та знущання) до *великоро́[у]сс, великоросси́янин, росі́янин, ру́ський, моска́ль, моско́вець, москві́ч*. Також зафіксовано збірне значення – *кацапня́* [РУС 2007: 84]. У «Словнику української мови» в 11 томах це слово з маркуванням *заст., розм.* потрактоване як «зневажлива назва росіянина» [СУМ-11: IV, 123]. У виданні «Словарь української мови» не подано емоційно-експресивних конотацій, а, окрім значення «великороссіянинь», зафіксовано таку дефініцію: «у галицкихъ дровосѣковъ: куча дровъ вишиною въ 1 1/2 метра, длиною 2 и шириною 1 метръ» [Грінченко 1907: II, 226]. Лексему *кацап* традиційно пояснюють як дериват, утворений від слова *цап* за допомогою специфічного компонента *ка-* [Рогач 2013: 41]. Проте існує версія, що *кацап* походить від татарсько-арабського *kassab* і має значення «м'ясник, різник» [Огієнко 1995: 73]. Також поширеною є практика використання для позначення росіян назви *московити* (*московіти*) як похідної від *Московія* [Огієнко 1995: 73].

Отже, протягом століть ці лексеми росіяни й українці використовували як зневажливі назви на позначення одне одного. Інколи ці номени потрапляли до офіційних ЗМІ з метою розпалювання ненависти. Наприклад, у 1999 році перед футбольним матчем між збірними України та Росії в українській газеті «Команда» вийшла стаття із заголовком «*Москаль-чарівник*»⁴³, де слово *москаль* було вжито стосовно російського тренера. Однак лексема *чарівник* дещо пом'якшувала семантику й наголошувала на позитивних рисах. Сам заголовок був алюзією до однойменної п'єси І. Котляревського. Російська газета «Советский спорт» тоді опублікувала на першій шпальті статтю із назвою «*БЕЙ, ХОХЛОВ, ... СПАСАЙ РОССИЮ!*» Ця фраза є перегуком з давно відомим на території держав пострадянського табору висловом антисемітського змісту «Бей жидов – спасай Россию!» Формально редакція газети не порушувала нічийх прав, оскільки в складі збірної Росії був футболіст з

⁴³ Назва статті точно повторює назву твору українського письменника І. Котляревського, у якому автор чітко змальовує негативне ставлення українців до росіян, зокрема дає герою-росіянину прізвище *Лихой*.

прізвищем *Хохлов*, яке збігається з іменником *хохол* у формі орудного відмінка множини. Тобто йдеться про гру слів, в основі якої – омонімічні відношення. Увесь заголовок звучав так: «*БЕЙ, ХОХЛОВ, держи, Хлестов, не пропускай, Филимонов, СПАСАЙ РОССИЮ!*» Тобто це було ніби звертання до гравців команди, аби вони рятували свою збірну. Однак саме слова «*БЕЙ, ХОХЛОВ, ... СПАСАЙ РОССИЮ*» було графічно виділено великими літерами, аби навмисне створити ілюзію гасла, яке розпалювало міжетнічну ворожнечу. Матч завершився перемогою України, а тому українська газета «Команда» опублікувала у відповідь статтю під заголовком зі знущальною семантикою «*Пей, Хохлов, конець России!*»

Однак використання згаданих етнофолізмів протягом тривалого періоду зробило їх звичними для суспільства. Тому з часом ці лексеми частково втратили негативну емоційність, їх стали використовуватися в побутовому мовленні як абсолютні асоціативні синоніми до етнонімів «росіянин» та «українець». Тому вони вже не могли нести того рівня агресії, якого потребує активна фаза збройного конфлікту. Отже, важливим стало формування нового мовного інструментарію із дегуманізуювальною семантикою.

3.1.2. Мовні засоби дегуманізації

Деякі мовні засоби допомагають повністю дегуманізувати уявного чи реального ворога, нівелювати в суспільній свідомості сприймання його як людської істоти, що може спричинити або невиправдане фізичне знищення, або позитивне сприйняття такого знищення. Це засвідчено численними прикладами в історії інших конфліктів. Наприклад, нацистська пропаганда в дитячій книжці «*Der Giftpilz*» [Der Giftpilz 1938] називала євреїв *отруйними грибами*, а також прирівнювала їх до *диявола*. У результаті певна частина суспільства сприймала знищення євреїв не як вбивство людей, а як *боротьбу з отруйними грибами* або з *дияволом*. Так само показовими є події в Руанді 1994 року, коли тимчасовому уряду країни, представленому однією етнічною групою (хуту), вдалося змусити суспільство знищувати представників іншої етнічної групи (тутсі). Постійне

розпалювання ненависти було супроводжуване маркуванням опонентів лексемами *таргани*, *змії*, *паразити*, *нечисть* [Des Forges 1999], а в інформаційному просторі лунали заклики «добити цих *тарганів*», «винищити цю *нечисть*» [Des Forges 1999: 62, 69]. Через такі мовні маніпуляції вдалося переконати людей, що дії, які вони вчиняють, є не *вбивством*, а просто *знищенням тарганів*.

Отже, за допомогою використання таких мовним засобів відбулося інформаційне, а згодом і моральне зарахування явища вбивства до категорії звичних побутових речей.

Подібна вербальна стигматизація була застосована Росією і відносно групи власних громадян, які не підтримали окупацію Криму. Зокрема, у 2014 році в Росії було проведено кілька акцій, у яких опозиційних політиків, музикантів, письменників і журналістів, які виступили проти анексії, зображували у вигляді іншопланетних істот. Самі акції мали назву «*Чужі серед нас*», що є алюзією до голлівудських фільмів «*Alien*» та «*Aliens*», у яких *чужими* називали представників позаземної форми життя. Також назву «*Чужі серед нас*» у російському прокаті мав фільм «*They Live*» (про захоплення планети прибульцями – *чужими*). Так суспільству було нав'язано думку, що всі, хто не погоджується з діями російської влади, є не людьми, а *хижими істотами*, неприємними, непривабливими, які викликають відразу і від яких варто триматися подалі. Також лексема *чужий* актуалізує світоглядну дихотомію *свій* – *чужий*, що дає можливість сприймати позначувану нею особистість як ворога.

Подібне спостерігаємо і в дискурсі російсько-української війни стосовно маркування сторін відповідними дегуманізувальними лексемами. Усього зафіксовано 135 дегуманізувальних одиниць, що становить 36,1% від загальної кількості засобів розпалювання ворожнечі. У науковій літературі визначають *часткове* та *повне заперечення* людських ознак в окремій особі чи групі осіб [Enge 2015: 3]. Тому в процесі аналізу дібраного масиву мовних одиниць

виокремлено дві групи назв – з повною (45 – 12%) і частковою (90 – 24,1%) дегуманізацією.

1. Часткова дегуманізація має вияв у тому, що використовувані на позначення ворога лексеми зберігають сему ‘людина’, однак позначають людей як множинність, без індивідуальних рис, переважно множинними або збірними іменниками. На семантичному рівні виокремлено такі групи: а) позначення соціально стигматизованих груп (*маргінали, зlodії, наркомани, алкоголіки*); б) позначення групи осіб на основі ситуативних негативних характеристик (*сепарюги, мизамірці*); в) відантропонімні позначення осіб, стосовно яких негативні конотації створено переважно штучно, в результаті пропаганди (*соросятня, соросня*).

а) Лексеми на позначення соціально стигматизованих груп (18 назв):

Сторони конфлікту вдаються до маркування опонентів словами з негативними конотаціями *маргінали, наркомани, бродяги, алкоголіки, крадії* (усього 5 одиниць). Наприклад: «*Бійці АТО ліквідували снайперів-наркоманів з “ДНР”*» (dero.ua, 14.12.2014). До того ж ці концепти з негативними значенням можуть бути вербалізовані як ідентичними іменниками (*маргінали, бродяги*), так і словами іншої частиномовної належності, що мають відповідні семи (дієсловами: *красти, грабувати, пограбувати, награвувати, обікрасти* (5 одиниць); прикметниками й дієприкметниками: *п’яні, «набухані»* – 2 приклади). Наприклад: «*Бойовики обікрали комбінат в окупованому селищі на Луганщині*» (tsn.ua, 05.10.2015); «*В ЛуганДонії набухана окупаційна «вата» підірвалася на власній протитанковій міні*» (volyn.com.ua, 11.05.2021).

Виділені лексеми покликані створити у свідомості реципієнта своєрідну соціальну стигматизацію, одразу зараховуючи маркованих ними людей до соціально ненадійних груп. Таких осіб суспільство зазвичай остерігається, не бачить у них рівноцінної собі особистості, а тому переважно не заперечує проти їхньої ізоляції. А коли цими словами позначають тих, хто веде бойові дії,

то суспільство стримано й навіть позитивно сприймає інформацію про їхню загибель.

Типовим для обох сторін конфлікту є вербалізація концепту *МАРОДЕРСТВО*. Лексеми *мародери*, *мародерити*, *мародерствувати*, *намародерити* (4 одиниці) стали невід'ємним складником текстів російсько-української інформаційної війни, оскільки завдяки негативним конотаціям дають підстави викликати глибоку емоційну реакцію реципієнта, а отже, теж стають виразниками мови ненависті. Наприклад: «*Терористи-мародери здають частини “Боїнга-777” на металобрухт*» (ipress.ua, 23.07.2014). Сторони вдаються і до використання в ЗМІ лексем на позначення неприємних, заразних хвороб, на які переважно хворіють верстви населення низького соціального рівня. Тут можна говорити про використання прийому зв'язки (уведення в негативний контекст), коли лексему, що маркує ворога, вводять в один контекст разом з лексемами на позначення хвороб. Наприклад: «*укр. СНІД, короста та алкоголізм. Тимчук розповів, на що хворіють бойовики*» (tsn.ua, 2.11.2016). «*рос. У двух боевиков ВСУ выявили симптомы чумы*» (regnum.ru, 23.08.2019).

Зафіксовано іменник, що є фонетичною мімікрією, тобто фонетично наближує лексему до назви носія хвороби: *зефілітик / Зефілітик* від *сифілітик* (2 приклади) на позначення прихильників російської агресії. Інформаційний дискурс засвідчує, що символ *Z* був зображений на російській військовій техніці й зброї, за допомогою яких здійснено повномасштабне вторгнення РФ 24.02.2022 року. Цей символ також часто зображено на одязі військових, які здійснювали це вторгнення. Отже, символ *Z* можна розглядати як символ російської армії, а також усіх, хто підтримує її дії в Україні.

Такі маркування створюють з метою не просто сформувати в реципієнтів негативне ставлення до згадуваних осіб, а викликати більш глибокі емоції, як-от: відраза, огида. Зазвичай соціум намагається відгородитися від таких хворих.

Також ці повідомлення ніби застерігають місцевих жителів не підтримувати жодних контактів з представниками маркованих груп.

б) Негативні позначення групи осіб на основі ситуативних характеристик (30 назв):

– похідні від терміна *сепаратизм* (усього 6): слово *сепаратисти* й деривати *сепари* (скорочена назва надає пейоративного відтінку), *сепарюги*, *сепаратюги* (формант зі згрубілим значенням **-юг(а)**); *сепарня* (збірна назва із формантом **-н(я)**); *сепаратори* (іншомовний суф **-ор**, що вказує на позначення особи за видом занять) вживають на позначення учасників незаконних воєнізованих формувань на Донбасі, підтримуваних Росією; тобто як синоніми слів *бойовики*, *терористи*;

– похідні від назви резонансної події або явища: *кримнашівці* (прихильники анексії Криму), *зрадофіли*, *всепропальці* (особи, які в усьому звинувачують владу), *мизамиричики*, *мизамірці*, *мизамирці* (використовують на позначення прихильників капітуляції), *какієразниці* (люди без чіткого цивілізаційного орієнтиру); *рускочелюстні*, *рускощелепні* (мотивовані заявою мешканки Криму, що їй важко розмовляти українською, бо в неї по-іншому побудована щелепа); *недовсіхи* (від сполуки «не до всіх дійшло»); наприклад: «Знадобилася ціла війна, щоб до людей дійшло, що пам'ятники Кірову й Леніну – це ті самі пам'ятники Гіві й Моторолі. На жаль, дійшло не до всіх. І таких **недовсіхів** багато» (коментар на facebook.com, 23.09.2019) (10 одиниць);

– похідні від слова Росія та етнофолізмів: *русня*, *кацапня*, *москальня* – 3 одиниці.

– фонетичні мімікрії – лексеми фонетично схожі із жаргонною, обценною чи будь-якою іншою лексикою з пейоративною (негативною) семантикою: *свідоміти* (мотивована сталою сполукою «свідомі українці», вживають із негативним відтінком на позначення українців-патріотів з метою доведення нібито ідейної близькості із «содомітами» (розпусниками); *кримнашисти* (близьке до *рашисти*); *майдауни*, *кремляді*, *майдануті*,

зрадо#оби, поцреоти, москвороті (близьке до чорнороті), даунбасята, Z-біленья, Z-біли (11 одиниць).

в) Відантропонімні пейоративні деривати (усього 42):

До частково дегуманізувальних відантропонімних дериватів належать також лексеми, утворені від прізвищ відомих осіб.

1. Апелятиви, утворені від прізвищ людей, яких одна зі сторін конфлікту вважає терористами, злочинцями.

Російський контекст. Слова, утворені від прізвищ Бандера, Ярош: *бандери, бендери, бандерівці, бендерівці, яроші, ярошівці (6 одиниць).*

Український контекст. Слова, утворені від прізвищ учасників незаконних збройних формувань, підтримуваних Росією на Донбасі: *гіві, мотороли, бабаї, захарченки.* У коментарях і дописах соцмереж уже спостережена повна апелятивація: *«Прийдуть у хату такі гіві й захарченки з моторолами і скажуть – всьо, тут рускій мір»* (коментар у групі «Антиватник» на facebook.com, 23.12.2018). Сюди ж належать деривати *тітушки, тітухани, тітушня, арестушки* (від прізвища *Арестович* + *тітушки*); показово, що до повномасштабного вторгнення деривати від антропоніма *Арестович* мали винятково негативні конотації (8 одиниць).

2. Назви, що є показником нав'язування цивілізаційного розлому – протистояння проросійського і прозахідного курсу України.

Поширенням є насаджування лексем ненависти, яке не пов'язане безпосередньо зі збройним конфліктом. Після Революції гідності російський і проросійський інформаційні ресурси активізували поширення наративу про «зовнішнє управління Україною» з боку Заходу. Він є втіленням одного із російських наративів «США намагається зруйнувати Росію, посваривши її з Україною». У цій світоглядній боротьбі був створений образ ворога, утілений в антропонімі *Сорос* ⁴⁴. Постать Сороса демонізована в проросійських та

⁴⁴ *Джордж Сорос* – відомий американський фінансист і меценат, який активно виступає з критикою Росії, зокрема через відсутність у ній демократії. Дж.Сорос має розгалужену мережу фондів у багатьох країнах світу, діяльність яких спрямована на розбудову відкритого суспільства. Російські та проросійські ЗМІ

російських ЗМІ. Ми зафіксували 243 публікації з негативною характеристикою постаті Сороса в українських медіа. Аналіз цих текстів дає підстави побудувати фрагмент мережевої концептуальної моделі *СОРОС*, а саме: **акціональний фрейм: СОРОС / загрожує (вимагає; оплачує вбивства; поставить на коліна; пішов війною; фальсифікує дані; створив екстремістську секту; захищає територію; забирає землю; позбавляє прав, вбиває клин).** Заповнення слотів у її структурі виражене лексемами на позначення тільки негативних дій, які демонізують особу *Сороса*. Тому це прізвище стало твірною основою для слів та сполук із негативною семантикою, якими почали називати людей, пов'язаних з діяльністю західних благодійних організацій, зокрема й тих, що належать *Соросу*.

Вважають, що вперше неологізм «*соросята*» було вжито в російських ЗМІ на позначення представників грузинської політичної сили, яка прийшла до влади в результаті Трояндової революції 2003 року. В Україні цей термін журналісти зафіксували тільки в 2012 році [*Запотічний 2020*], однак як маловживаний. Його активне використання було мотивоване приходом до влади у 2019 році нових політичних сил, які проросійські ЗМІ в Україні пов'язували із Дж. Соросом. Наприклад, заголовок «40% “слуг народу” – *соросята*, “Голос” – повністю *соросята*, наша країна захоплена людьми *Сороса*» (ua.112.ua, 26.11.2019).

У словнику «Мислово» подано таке визначення терміна *соросята*: «зневажливий термін, яким колишні регіонали, кремлеботи та частина українського олігархату на чолі з Коломойським називають представників громадянського суспільства, які зайшли у владу; прийшов на зміну терміна “грантоїди”» [*Мислово*]. Однак аналіз інформаційного простору дає підстави сформулювати більш чітке визначення: *соросята* – термін зі зневажливою семантикою, створений російською пропагандою на позначення осіб, що

звинувачують його в організації революцій в інших країнах. Наприклад: «Критики мільярдера звинувачують його в підтримці кольорових революцій, у результаті яких він отримує мільярдні прибутки» (телеканал ЗІК, 28.02.2020).

співпрацюють із західними організаціями з метою розбудови демократичного суспільства.

Окрім слова *соросята*, використовують деривати *соросятня*, *соросня*. Ці лексеми є прикладом часткової дегуманізації, оскільки у своєму значенні зберігають сему ‘людина’, але позначають осіб як неподільну множинність, тобто є збірними іменниками, утвореними за допомогою форманта *-н(я)*. А отже, позначуваний денотат не мислиться як індивідуальність. Зафіксовано також лексеми із пейоративним значенням: *сороСОСИ*, *соросоСОСИ*, *соросолизи*. Спорадично трапляються деривати у формі однини *соросятко*, рос. *соросенок*. Вони утворені за допомогою суфіксів із демінутивним значенням, що наближає денотат до рівня недорослої тварини або вигаданого персонажа (7 одиниць).

Зрідка подибуємо відносний прикметник *соросятський*, утворений від лексеми *сорося* (форма множини *соросята*). Його використано для творення сполук на позначення вже згаданої групи осіб: *соросятські хвойди*, *соросятське крило*, *соросятська братія*, *соросятська рать*, *соросятський клан*, *соросятське кодро* (*кодро* – рід, плем’я) – усього 6 сполук. Трапляються й сполуки з онімом *Сорос* та прикметником *соросівський*: *агенти Сороса*, *соросівська агентура*, *фанати соросівських грошей*, *слуги Сороса*, *утриманці Сороса*, *колективний Сорос* та ін. (усього 6 сполук).

Подібні лексеми й сполуки були також утворені від прізвищ людей, які працюють у цих західних організаціях або якимось із ними пов’язані: *шабунята*, *шабунятня* (від прізвища громадського активіста, антикорупціонера В. Шабуніна); *бігусята*, *бігусятня* (від прізвища журналіста Д. Бігуса); *супрунята* (від прізвища в.о. міністра охорони здоров’я У. Супрун), *пінчучата*, *пінчучатня* (від прізвища українського підприємця В. Пінчука), *шмигальята* (від прізвища прем’єр-міністра Д. Шмигала). Усього – 8 лексем.

Вжито термін *хунтята* як синонім до слова *соросята*. Наприклад: «Конституційні “хунтята” на арені “зеленого” цирку» (ua.112.ua, 17.11.2020)

(1 одиниця). Це слово репрезентує російський наратив про те, що нібито «у 2014 році в Україні до влади прийшла хунта». Зафіксовано лексему *путінята* (від прізвища *В. Путіна*) – 1 одиниця. Докладніше мовні засоби із семантикою часткової дегуманізації представлено в таблиці 5.

Таблиця 5. Засоби часткової дегуманізувальної семантики

	Категорія	Пояснення	Приклади	К-ть	% від заг. к-ті засобів ворожнечі
1	Традиційні лексеми з негативною семантикою	На позначення: а) стигматизованих груп осіб	іменники: <i>наркомани, маргінали, бродяги, алкоголіки, мародери, крадії, зефілітики/ Z-філітики</i>	8	2,1%
			інші частини мови: дієслова: <i>обікрасти, красти, грабувати, пограбувати, мародерити, мародерствувати, намародерити;</i> прикметниками й дієприкметниками: <i>п'яні; набухані</i>	9	2,4%
		б) з компонентом <i>сепаратизм</i>	<i>сепаратисти, сепари, сепаратори</i>	3	0,8%
2	Фонетичні мімікрії	Деривати, які: а) фонетично схожі із жаргонною, обценною чи іншою лексикою з пейоративною (негативною) семантикою	<i>майдауни, кремляді, кримнашисти, майдануті, свідоміти, москвороті, даунбасята</i>	7	1,9%
		б) у складі яких є жаргонна, обценна лексика	<i>зрадо#оби, поцреоти, Z-біли</i>	3	0,8%
3	Збірні іменники	Назви із формантом -н(я) , що означають неподільну множинність, а отже, позначувані денотати не мисляться як носії індивідуальних рис	<i>русня, кацапня, москальня, сепарня, соросятня, соросня, тітушня, Z-більня, бігусятня, шабунятня, пінчучатня</i>	11	2,9%
4	Іменники із суфіксами суб'єктивної оцінки	Номени: а) з демінутивним значенням -ат(а)/ -ят(а); -ят-к(о) ; надають денотату відтінку несерйозності, та імпліцитно вказують на віддалене порівняння із тваринами, оскільки за допомогою цих суфіксів створюються переважно назви на позначення недорослих	<i>соросята, соросятко, бігусята, пінчучата, супрунята, хунтята, шабунята, шмигальята, путінята</i>	9	2,4%

		тварин і птахів			
		б) з аугментативною (згрубілою) семантикою -юг(а); -ух-);	<i>сепарюга, сепаратюги, тітухани</i>	3	0,8%
5	Аплативовані іменники та похідні	Прізвища, які використовують як загальні назви	<i>бЕндери, бандери (бандерівці, бЕндерівці), яроші (ярошівці), тітушки, арестушки, захарченки, мотороли, гіві, бабаї</i>	12	3,2%
6	Відантропонімі складні слова	Деривати, утворені поєднанням антропоніма та дієслова з метою вказівки на прихильність позначуваної групи осіб до певної людини	<i>соросососи, сорососи, соросолизи</i>	3	0,8%
7	Складні назви	Похідні від назви резонансної події або явища	<i>всепропальці, зрадофіли, калієразниці, кримнашівці, мизамиріці, мизаміріці, недовсіхи, рускочелюстні, рускощелепні, біосміття</i>	10	2,7%
8	Складені назви	Сполуки з компонентом-антропонімом та лексемою на позначення осіб із негативною семантикою	<i>агенти Сороса, колективний Сорос, слуги Сороса, соросівська агентура, соросятська братія, соросятська рать, соросятське кодро, соросятське крило, соросятський клан, соросятські хвойди, утриманці Сороса, фанати соросівських грошей</i>	12	3,2%
				90	24,1%

2. Повна дегуманізація. Полягає в тому, що на позначення опонента/ворога використовують лексеми, які в своєму первинному значенні не мають семи 'людина'. Така сема з'являється тільки в результаті вторинної номінації, коли ці слова починають використовувати на позначення певної соціальної групи. Однак у свідомості мовця домінантним залишається первинне значення. Зафіксовано 45 одиниць повної дегуманізації (12% від загальної кількості засобів агресії).

Метоніміїні перенесення. У назвах осіб рефлексовано умовно пов'язані з ними предмети. Фіксуємо лексеми з коренем *ват-* (*ватник, вата, скловата, ватани, ватні, ватна паличка, ватолуби, ватофіли, ватодіоти,*

ватонаселення, вишиватники, зрадовата, бавовна – усього 13 одиниць) та кольороназви (*аквафреші, аквафрешень* – 2 одиниці).

Лексеми з коренем *ват-*. Слово *ватники* утворене від назви поширеного в Росії виду одягу: «Верхній одяг, стьобаний на ваті» [СУМ-20], переважно для бідних прошарків суспільства. Цю лексему почали використовувати в російському сегменті мережі для позначення гротескного образу російських патріотів. Інтернет-персонаж з назвою *ватник* з'явився в російській соціальній мережі «Вконтакті» у 2011 році. Він уособлював зневажливий збірний образ російського патріота, який не має самостійного мислення, спілкується гаслами, спеціально створеними для нього пропагандою, безініціативний, не здатний на серйозні рішення, йому потрібна сильна рука господаря. До 2014 року слово активно використовували в російському інтернет-просторі з метою висміювання переважно так званого «квасного патріотизму» (безапеляційне схвалення всього, що «своє»), а також звички в надмірній кількості вживати алкоголь (типовий образ *ватника* завжди супроводжує гасло «*рос. Накатим!*»).

Примітно, що лексична одиниця з такою семантикою виникла на території самої Росії. Спочатку з'явилося слово «ватник», яким самі ж росіяни позначали російського патріота, що піддається кремлівській пропаганді і не здатен до самостійного аналітичного мислення. Такий номен мотивований певним типом верхнього одягу (стьобаним на ваті), особливо поширеним серед військових радянської армії часів Другої світової війни. Тема участі в цій війні і перемоги над Гітлером активно експлуатована Кремлем для підігрівання в країні патріотичних настроїв. У мирному житті ватник був одягом найбідніших верств суспільства, які переважно мають низький рівень освіченості, а тому не здатні аналізувати і протистояти пропаганді. Тому в 2011 році російський блогер за аналогією до мультиплікаційного героя «Спанч Боб Квадратні Штани» (*SpongeBob SquarePants*) створює інтернет-мем «Рашка – квадратний ватник», у якому зображує персонажа саме в цьому варіанті одягу. Персонаж утілював усі негативні якості типового росіянина: він переважно з пляшкою

алкоголю, а його основними гаслами є такі, що прославляють велич Росії всупереч логіці: «*За Россиюшку накатим*», «*Я тебя научу Родину любить*», «*Деды воевали*», «*Если не Путин, то кто?*» тощо. Персонаж активно був сприйнятий мережевою спільнотою, а слово «ватник» на асоціативному рівні закріпилося за усіма російськими «ура-патріотами». Згодом термін зазнав усічення до форми «вата» з метою позначення узагальненого образу таких патріотів. Однак найбільшої популярності цей номен набув у 2014 році під час анексії Криму та російської агресії на Донбасі, поширившись саме з російського мережевого простору на український. Так почали називати усіх, хто підтримує Росію, незалежно від їхньої національності й громадянства. Частина людей не знала історії виникнення цих термінів, тому почала асоціювати їх зі словом *вата* у значенні «пухнаста маса із тонких волокон бавовни, шерсті, шовку і т. ін., слабо переплетених між собою в різних напрямках» [СУМ-20]. Звідси й висловлювання «*вата в голові*», тобто замість мозку. Також підтверджує це пояснення і наявність словосполучення «ватна паличка» на позначення жінки з проросійськими поглядами.

Але з 2014 року після анексії Криму і початку воєнних дій на Донбасі користувачі українського сегменту мережі почали позначати терміном *ватник* проросійськи налаштовану особу, яка зневажає все українське, підтримує анексію частини території України, закликає до введення військ іншої держави, здатна зрадити країну в обмін на матеріальні блага.

Нині в російському словнику сучасної лексики та жаргону «Словоново» фіксує термін *ватник* з такими значеннями: 1) млявий хлопець, сонний, малоактивний; 2) людина, яка катає вату (займається непотрібною справою), не виконує обіцянок або просто «порожняковий тип»; як правило, ватники люди з великою зарозумілістю, дуже зайняті, але нічого не роблять, а якщо й роблять (дуже рідко), то безрезультатно; 3) збірний образ російського патріотичного бидла; любить тоталітарну владу (Путіна, Сталіна), підпорядкування, порівнювати всіх людей за одним стандартом, горілку й усе російське;

ненавидить США і все неросійське; святий день для ватника – 9 травня, на який ватник любить напитися і заявити, що «діди воювали»; патріотичний, безвольний і безпросвітно тупий; іронія і самоіронія відсутні як такі ⁴⁵ [Словоново]. В українському онлайн-словнику неологізмів та сленгу «Мислово» термін *ватник* вжито з одним значенням: «людина з (пост) радянською ментальністю, яка щиро не розуміє для чого існує держава Україна» [Мислово].

Популярність цього слова сприяла виникненню усіченої похідної лексеми *вата* (від *ват-ник*), яку в інформаційному просторі на початку воєнної агресії вживали з такими значеннями: 1) узагальнена збірна назва *ватників*; 2) сепаратисти, терористи, які воюють на Донбасі проти України [Кирилюк 2014]. Наприклад: «Розчарування Росією зростає навіть на окупованому Донбасі, де місцева “вата” так і не дочекалася “возз’єднання” з “російським світом» (zaxid.net, 23.10.2017); «Стара-нова влада ЛНР, або за кого воює “вата” на Донбасі» (espresso.tv, 22.12.2014). Але з часом відбулося поступове розширення семантики цього слова. Нині його використовують з такими додатковими значеннями: 3) особи, які не мають чіткого ментального й політичного орієнтиру – ні російського, ні українського; вважають, що мова не має значення; не бачать нічого поганого в тому, що українські спортсмени чи артисти виступають в Росії; вважають, що спорт і мистецтво поза політикою («“Вата” плаче за Кобзоном» (patrioty.org.ua, 3.09.2018); 4) проросійські погляди або погляди без чіткого цивілізаційного орієнтиру: «Це був уже не перший місяць у Верховній Раді, але для мене був шок, скільки там “вати” в голові» (5.ua, 27.06.2020); 5) люди, які ностальгують за «кращим минулим», як, наприклад, ті, хто прагне повернення до часів СРСР або до часів, коли президентом України був В. Янукович⁴⁶ : «Деякі казали, що при Гітлеру було

⁴⁵ Переклад власний

⁴⁶ Під час каденції В. Януковича в Україні почалася революція, оскільки він відмовився від європейського курсу країни і обрав проросійський шлях. Унаслідок політичної кризи та загибелі майже сотні протестувальників В. Янукович утік з країни, а Росія здійснила анексію українського Криму та збройну агресію на Донбасі, від якої щодня гинуть українські військові та мирні жителі. Однак деякі громадяни ностальгують за часами його президентства через те, що курс національної валюти був тоді кращим, ніж тепер.

краще, наша вата каже, що при Януковичу було краще» (forum.pravda.com.ua, 13.12.2016).

Слово стало мотивом для творення багатьох фразеологізмів: *вата головного мозку* (трактування проросійських поглядів як захворювання); *вата в голові* (хаотичність думок під дією пропаганди), *вата ватою* (типовий представник проросійського пулу); *ватомна бомба* і *ватні вкиди* (російська пропаганда), *рівень ватності* зашкалює (про велику кількість населення з проросійськими поглядами на певних територіях), *ватний шабаш* (акція проросійських сил), *ватна паличка* (жінка з проросійськими поглядами). З'явилися також деривати *ватозлобствувати* (агресивно нав'язувати або відстоювати російській погляди), *ватність* (проросійські погляди), *ватани*, *ватонаселення*, а також *Ватостан* на позначення Росії. За допомогою епітета *ватний* в інформаційному полі почали маркувати велику кількість проросійських явищ: *ватні* телеканали, *ватні* сусіди, *ватні* активісти, *ватні* депутати та ін. Використовують також готові номінативні одиниці, наприклад *скловата*.

Із часом терміном *вата* почали позначати і проукраїнських активістів, які під дією російської пропаганди надмірно критикують свою владу, часто звинувачуючи її в зраді. Це спричинило появу терміна *зрадовата*. Асоціативно зі словом *вата* пов'язана лексема *бавовна* (матеріал, з якого виготовляють вату). Тому в мережі ці слова використовують як синоніми: «**Бавовні заборонили в'їзд в Україну**» (коментар на facebook.com, 24.11.2015).

Це слово стало компонентом складених онімів – назв розважальних програм і заходів. Наприклад, телепрограма «*Вата шоу*», яка передбачає тролінг українцями інтернет-користувачів із Росії; антипремія «*Вата року*»⁴⁷, яку вручають людям чи організаціям, що протягом року відзначилися скандалами щодо відстоювання проросійських поглядів або зневажливим ставленням до української мови, історії чи культури.

⁴⁷ «Вата року»: кропивницькі активісти вручили ляльки лауреатам антипремії
<https://persha.kr.ua/news/life/154507-vata-roku-kropyvnytski-aktyvisty-vruchyly-lyalky-laureatam-antypremiyi/>

Маркування опонента лексемами *вата* і *ватник* є прикладом використання мови ворожнечі. Слово *ватник* принижує опонента за соціальним статусом (через згадку про тип одягу для бідних), а також прирівнює людину до вигаданого гротескного персонажа, який викликає тільки негативне ставлення. Тому це слово хоч і сприяє інформаційному розлюдненню опонента, але зберігає його окремішність (як індивідуального представника). А от значення лексеми *вата* має семи 'збірність', 'сукупність', тобто суб'єкт мислиться не як персонаж, а як субстанція – велика кількість чогось без індивідуальних рис. Це посилює рівень ворожнечі.

Лексема *ватник* стала мотивом для утворення складного терміна *вишиватник*, утвореного складанням основ (*вишиванка* + *ватник*). Цю лексему використовують на позначення малоосвіченого українського патріота, який не здатний аналізувати суспільно-політичні процеси, агресивно налаштований до усього російського, а його патріотизм зводиться тільки до носіння вишиванки. Однак можна припустити, що використання цієї лексеми має значно глибше підґрунтя, тобто є засобом ведення інформаційної війни проти українських символів, оскільки в основу образу покладений національний символ – *вишиванка*. Поєднання у свідомості мовця концепту *ВИШИВАНКА* з негативним концептом *ВАТНИК* спричинює стирання ціннісних для кожного українця характеристик. У результаті суспільству нав'язується негативний ярлик-насмішка, який починає асоціюватися з кожним, хто використовує національну символіку.

Кольороназви (усього зафіксовано 2 одиниці). На позначення опонента використовують також лексеми *аквафреші*, *аквафрешині* зі значеннями: 1) росіяни; 2) особи з проросійськими поглядами; 3) особи, які брали участь у сепаратистських мітингах, під час яких використовували прапори РФ.

Первинно «Аквафреш» є онімом – назвою торгової марки Aquafresh, в Україні найбільше відомою за рекламою зубної пасти, виробленої як поєднання трьох кольорів (червоного, білого, синього), які збігаються з кольорами

російського прапора. Такі прапори стали символом сепаратистських мітингів у Криму й на Сході країни навесні 2014 року. Спочатку назва *аквафреш* унаслідок апелятивації та метафоризації була перенесена на сам прапор. Наприклад: «Вони скандували: “Крим – це Україна!” А їх супротивники з “аквафрешами”, які мріяли про “возвращении в родную гавань”, волали: “Россия!”» (ukrinform.ua, 26.02.2019). Згодом на основі метонімічного перенесення терміном позначали осіб, які брали участь у сепаратистських проросійських мітингах. Потім лексему почали використовувати і на позначення росіян.

У словнику «Мислово» термін *аквафреш* має два значення: 1) прапор Росії; 2) рашист. Наприклад: «**Аквафреші** злилися з колорадами та іншими ватниками в релігійному екстазі» [Мислово]. Зафіксовано також дериват *аквафрешень*: «А потім якийсь **аквафрешень** знов Путіна покличе?» (коментар на facebook.com, 13.08.2016).

Метафоричні перенесення – полягають у намаганні мовця прирівняти своїх опонентів до тварин, вигаданих персонажів або предметів.

1. Назви предметів і комп'ютерних програм (*порохоботи, кремлеботи, зеботи, сватоботи, зеботва, Z-боти, Z-ботва* – усього 7 одиниць).

Лексеми з компонентом *-бот* (від *ро-бот*), який означає комп'ютерну програму, яка виконує певні дії відповідно до алгоритму; використовують також збірний термін *-ботва*. Такі лексеми спричинюють розлюднення денотата, замінюючи концепт *ЛЮДИНА* концептом *БОТ/ РОБОТ*. На початку 2014 року поширеним був термін *кремлеботи*, яким позначали як програми, так і реальних користувачів, які писали коментарі з підтримкою анексії Криму та війни на Донбасі. Згодом виник термін *порохоботи*, яким позначали тих, хто пише позитивні коментарі про президента Порошенка, з часом – на позначення всіх його прихильників. У період виборчої кампанії 2019 року з'явився термін *зеботи* (від прізвища Зеленського), *сватоботи* (прихильники серіалу «Свати»). Зафіксовано також термін *зеботва*. Після повномасштабного вторгнення

виникли омонімічні лексеми, які графічно відрізнялися – *Z-боти*, *Z-ботва* на позначення прихильників російської агресії.

Складені назви зі стрижневим збірним іменником на означення речей: *соросятський ширпотреб*, *соросятський непотріб* – 2 одиниці. Наприклад: «Такс, чекаємо на істерику шабуніних, лещенок і іншого **соросятського ширпотребу**» (І. Мосейчук, facebook.com, 13.07.2020).

2. Фітоморфізми як спосіб розлюднення (2 одиниці – *укроп*, *зелень*).

Лексема «*укропи*» російські та проросійські сили використовують на позначення українців. Причиною такого маркування став збіг початкових приголосних слова *українець* та російської лексеми *укроп*, аналога українського *кріп* зі значенням «однорічна городня рослина родини зонтичних, що її використовують як ароматичну приправу для страв, а також для соління огірків і помідорів» [СУМ-11: IV, 356].

За рік до війни (у квітні 2013 р.) в ефірі головного телеканалу Росії «Первый» ведучий кулінарного шоу пожартував: «*Я порубав **зелень**, як червоний комісар жителів **українського села**⁴⁸*». Інший ведучий, знімаючи *зелень* з ножа пояснював: «*Я просто **останки жителів** струшую*⁴⁹». Це свідчить про те, що російська пропаганда завчасно готувала закріплення за українцями фітоморфної семантики – тобто образу *зелені* / *трави* / *кропу*. Лексема *укроп* також виконує дегуманізувальну функцію – представляє опонента як траву. *Укроп* так само, як і лексема *вата*, позбавляє позначуваний суб'єкт поняття окремішності і представляє його тільки як узагальнену субстанцію, позбавлену індивідуальних рис. Термін *укроп* в російському дискурсі використовують як синонім етноніма *українець*. Про це свідчить використання в російському дискурсі лексеми *укроп* в одному ряду із іншими назвами на позначення національностей. Наприклад: «*Протистояння Росії і піндосів – я так для себе визначила... Там із ними – і **укропи**, і норвежці, там*

⁴⁸ Переклад власний

⁴⁹ Переклад власний

усі понаїхали... І французи, і біатлоністки латиські» (російська співачка Ю. Чичерина, gordonua.com, 03.12.2018).

У російському словнику «Словоново» термін *укроп* подано з такими значеннями: 1) (образл.) Зневажливе прізвисько, дане громадянам України, які відстоюють права України на незалежність, самовизначення і територіальну цілісність; виникло в 2014 році (в цьому значенні) як відповідь на «ватник» і є його протилежністю; 2) українець, що воює з мирним населенням України і Новоросії [*Словоново*].

Український словник «Мислово» подає одне пояснення: «укропами ватники називають українців [*Мислово*].

Однак в українському сегменті слово *укроп* використовують з позитивним значенням, трактуючи його як контаміновану сполуку від *укр-аїнський* + *оп-ір*. Наприклад: «Зброя **укропів**: з чого стріляють українські снайпери» (група «Антисепропальщик» на facebook.com, 21.11.2017).

3. Зооморфна семантика (усього – 20 одиниць).

Порівняння з жуками (3 одиниці). Слово «*колоради*» – змальовує певну групу людей в образі представників фауни. Такий прийом вже давно є традиційним способом представлення ворога суспільству. E. Steuter та D. Wills стверджують, що тварини стають повторюваними символами, які пропонують нам стислий когнітивний код, що здатен викликати відповідні емоції та асоціації [*Steuter 2008: 69*].

Під час Помаранчевої революції в Україні 2004 року невід’ємним атрибутом усіх протестувальників була стрічка помаранчевого кольору. Після перемоги проукраїнського курсу революції російська пропаганда зробила обов’язковим атрибутом власних патріотичних заходів «георгіївську стрічку», яку використовували як символ перемоги над гітлерівськими військами. Зокрема, вона стала звичною на святкових заходах, присвячених Дню Перемоги у Другій світовій війні. Ця практика поширилася і в Україні. За кольоровим забарвленням стрічка нагадує колорадського жука, оскільки має чорні та

помаранчеві смужки. Саме тому її назвали *колорадською* або *колорадкою*. У 2014 році вона стала символом протестного руху за від'єднання Донбасу від України, а тому почала асоціюватися із сепаратизмом⁵⁰. А тому людей, які були прихильниками сепаратизму, маркували словами *колоради*, *колорадоси*, *колорадські жуки*. Це одразу асоціативно порівнювало людину з колорадським жуком, а отже, інформаційно розлюднювало її. Наприклад: «*Всі (або майже всі) блок-пости контролюються колорадосами*» (tsn.ua, 15.04.2014).

В українському онлайн-словнику «Мислово» подано дефініції лексем *колоради* та *колорадські жуки*: «прихильники «руського міра» та політики Путіна» [Мислово].

Отже, в аналізованому нами дискурсі лексему *колоради* (рідше в однині *колорад*) вживають з такими значеннями: 1) проросійські сепаратисти; 2) учасники підтримуваних Росією збройних формувань, які воюють на Донбасі проти української армії; синонім до слова бойовики; 3) люди із проросійськими поглядами. Слово стало мотивом для деривата *триколорадка* на позначення російського прапора.

Порівняння з мавпами (3 одиниці). Лексему *укропiтеки* використовують користувачі російського сегменту мережі на позначення українців. Лексема утворена за схемою *укр-аїнци* + *пiтеки*, де слово *пiтеки* походить від грец. πiθηκος – «мавпа». Унаслідок поєднання слів *Путін* + *пiтекантрон* виникли деривати *путінокантрон*, *путікантрон*. Їх українці застосовують для позначення агресивних, малоосвічених людей, які підтримують політику російської влади. Такі слова мають зооморфну семантику, а отже, виконують дегуманізувальну функцію, тобто формують образ ворога, подібного до тварини (*пiтекантрон* утворено від грецьк. πiθηκος «мавпа» і ἄνθρωπος «людина»).

Порівняння з вигаданими персонажами (3 одиниці).

⁵⁰ З 2017 року виготовлення та розповсюдження «георгіївської стрічки» заборонене українським законодавством.

Орки – слово асоціює ворога із персонажами творів Джона Толкіна, яких той змалював як служителів зла. З 2014 року в українському суспільному дискурсі так називали учасників збройних формувань на Донбасі, а з 2022 року в такий спосіб маркують усіх російських військових. Похідна лексема *орчатина* має більший обсяг дегуманізувальної семантики, містить сему 'м'ясо', а тому маркує ворога як такого, що неминуче загине.

Бандерлоги. Спочатку в політичному полі лексема *бандарлоги* була вжита В. Путіним у реченні «Ко мне, бандарлоги!» як звертання до учасників протестного руху (у 2011 році). Фраза є цитатою із радянського мультфільму «Мауглі», знятого за мотивами «Книги Джунглів» Р. Кіплінга. В оригінальному тексті книги лексема *Bandar-Log* вжита тільки в однині як узагальнене позначення уявного племені мавп, які не мали власного вожака і власної мови, але крали чужі слова, щоразу виголошуючи гасла «*Ми великі*», «*Ми вільні*»; сучасники Кіплінга побачили в цьому приховану сатиру на англійських лібералів, яких автор змалював як масу, повністю розлюднивши їх. У 2014 році завдяки своїй співзвучності з лексемою «*Бандера*» слово *бандарлоги* трансформувалося в *бандерлоги* і стало невід'ємним складником словника ненависти в російських ЗМІ на позначення українців.

Порівняння з собаками (3 одиниці). До цієї категорії належить одне складене найменування, компонентом якого є безпосередньо лексема «собака» – *соросятські собаки*. Також на позначення захисників української мови зафіксовано вживання таких номенів: *шавки*, *блохаста сучка*. Наприклад: «*Ви така бездомна блохаста сучка. Я не обзиваю, у вас це на обличчі написано*» (слова Б. Колесникова на адресу захисниці української мови Л. Ніцой, ток-шоу «Народ проти», телеканал «Україна 24», 5.03.2021). Зафіксовано вживання слова «*свинособаки*» на позначення росіян.

Порівняння з птахами (1 одиниця). Зафіксовано сполуку слів – *пташенята гнізда Сороса*.

Порівняння з тваринами без прив'язки до виду (3 одиниці). Зафіксовано лексеми зі значенням збірності із компонентами *бидло* (свійська рогата худоба), *скот* (свійські тварини), *падло* (труп тварини). Переважно це лексем на позначення прихильників певного політика – *путіноскот*, *путінобидло* (від *Путін*). Також трапляються назви, утворені від ситуативних характеристик: *всепропадли* (від *все пропало*) – ті, хто звинувачує владу у всіх проблемах.

Імпліцитні зооморфні характеристики. У деяких випадках зооморфна семантика виражена імпліцитно. У таких випадках, замість зооназв, вживають інші іменники із зооморфною семантикою. Наприклад, *соросина ферма*, *соросятське кубло* (на позначення прозахідних активістів), лексема *ферма* має значенням «підприємство, що займається певною галуззю тваринництва» [СУМ-11: X, 577]; лексема *кубло* означає: «заглиблення в землі, де живуть і розмножуються звірі, плазуни; лігво; місце, житло птахів, комах, признач. для відкладання яєць, висиджування й виведення пташенят» [СУМ-20]. Інколи зооморфну семантику передано за допомогою дієслів: *кишить* («Влада буквально **кишить** представниками Сороса» (телеканал ЗІК, 28.02.2020), де лексема *кишить* має зооморфні конотації: «безладно рухатися в різних напрямках; комахитися, роїтися (про безліч комах, тварин, людей і т. ін.)» [СУМ-20]. Усього – 3 одиниці.

У деяких випадках зооназви використовують, однак не на позначення людей, а зооморфна подібність встановлена контекстуально, асоціативно. Наприклад, у російському дискурсі поширеним є прийом створення негативного контексту навколо слова *Україна* і похідних. Наприклад: Заголовок: «Українські вовки дісталися Криму». Текст: «[...] вовки на півострові були винищені ще наприкінці 40-х років минулого століття, а після 2014 року вони почали мігрувати з території материкової України в пошуках їжі⁵¹» (novorossia.ru, 28.01.2021). Лексема *вовк* має в своєму значенні семи 'хижість', 'загроза', 'небезпека'. Маркування *вовків* відносним прикметником

⁵¹ Переклад власний

українські відповідно до прийому зв'язки наводить вищезгадані негативні семи і на поняття українського. В аналізованому фрагменті актуалізовано концепт 2014 – рік анексії (у російському трактуванні – «возз'єднання»). Відбувається наведення зооморфної семантики за допомогою концептуальної метафори *УКРАЇНЦІ* як *ВОВКИ* (1 приклад), від яких потрібно чекати загрози саме після 2014 року. Актуалізація концепту *ГОЛОД* («в пошуках їжі») покликана довести кримцям, що нібито в Україні після 2014 року рівень життя впав, а в Криму навпаки – зріс.

4. Семантика іншопланетного походження. Так само розлюднювальну семантику має лексема *путіноїд*, утворена поєднанням слів «Путін + гуманоїд» (1 одиниця), де друге слово має значення «гіпотетична людиноподібна істота – представник іншопланетних цивілізацій» [ВТССУМ: 266].

Таблиця 6. Засоби повної дегуманізації

Засіб	Пояснення	Приклад	К-ть	% від заг. к-ті засобів ворожнечі
Метонімії перенесення	З компонентом <i>вата</i>	<i>ватник, вата, ватани, скловата, ватні, ватна паличка, ватолюб, ватофіли, ватодіоти, ватонаселення, вишиватники, зрадовата, бавовна</i>	13	3,5%
	Кольороназви	<i>аквафреші, аквафрешині</i>	2	0,5%
Метафори	1. Назви предметів і комп'ютерних програм	<i>порохоботи, кремлеботи, зеботи, сватоботи, зеботва, Z-боти, Z-ботва</i>	7	1,9%
	2. Фітоморфізми як спосіб розлюднення	<i>укропи, зелень</i>	2	0,5%
	3. Зооморфна семантика	Іменникові позначення: <i>колоради, колорадоси, колорадські жуки, укропитеки, путінокантропи, путікантропи, бандерлоги, путіноскот, путінобидло, всепропадли, соросятські собаки, пташенята гнізда Сороса, соросина ферма, соросятське кубло; блохаста сучка, шавки, орки, орчатина</i> дієслівні: <i>кишити</i> ; імпліцитна метафора: <i>українці як вовки</i>	20	5,3%
	4. Семантика іншопланетного походження	<i>путіноїди</i>	1	0,3%
		Усього	45	12%

3.1.3. Лексеми зі спонукальною семантикою як заклик до фізичного знищення

Окрім іменних частин мови, які знеособлюють опонента, показовим є вживання вербативів, що позначають факт убивства завуальовано. До того ж у значенні таких лексем є семи, які також вказують на розлюднення, а отже, виправдовують процес позбавлення людини життя.

Наприклад, стосовно ворогів не використовують лексеми *вбити*, *загинути*. Ці слова вживають тільки в повідомленнях стосовно військових власної армії. Стосовно ворога використовують дієслова *знищити*, *ліквідувати*, *зачистити* (3 одиниці): «бойовиків *знищено*», «терористів було *ліквідовано*», «територію *зачищено* від орків». У дискурсі російсько-української війни обидві сторони використовують у своїх новинних повідомленнях ці лексеми: «У січні на Донбасі *знищено 27 бойовиків*» (pravda.com.ua, 31.01.2020).

Дегуманізаційні процеси в мові призводять до такого явища, коли вбивство прирівнюють до буденної справи.

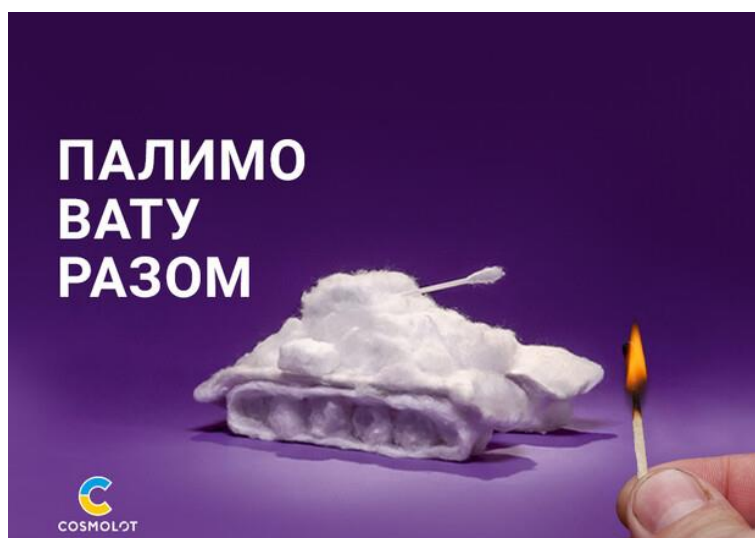
Суспільству важко здійснювати відкриті заклики до вбивства людей, тому в публічному просторі учасники досліджуваного конфлікту до 2022 року закликали вбивати НЕ *українців* чи *росіян*, а знищувати *вату*, *укропів* і *колорадів*. Однак для цього застосовували не лексеми *вбивати*, *знищувати* та под., а саме ті, які відповідають семантиці дегуманізувальних слів. Тобто *вату* *палять* чи *смалять*, *укроп* *мочать*, *кришать*, *косять*, а *колорадів* *давлять/чавлять* (усього 7 лексем). У такий спосіб убивство людських істот прирівнюють до буденної справи. Використовувані сполуки вже можна вважати фразеологізмами.

Фразеологізм «палити (смалити) вату». Оскільки *вата* – легкозаймистий матеріал, то з нею традиційно поєднали лексему *палити*. Тому, окрім вислову *знищити вату*, використовують фразеологізм *палити (смалити) вату* зі значенням «знищувати учасників незаконних воєнізованих формувань,

підтримуваних Росією», наприклад: «Смердить **горіла вата**», – показали відео **знищення** укріплення бойовиків» (gazeta.ua, 12.03.2019).

Поширення набув вираз «Горіла вата, палала...», що є перегуком із народною піснею «Горіла сосна, палала». Рідше термін *палити вату* означає не тільки *вбивати, знищувати*, а й *тролити, сміятися, морально знущатися* з людей, маркованих словом *вата*. Наприклад: коментар про телеведучу, яка у своїх програмах сміється з росіян: «Наша красуня Яніна **палить вату професійно**» (m.ukropen.net, 5.06.2019). Трапляється сполука *знищити вату* у значенні «знищити російську пропаганду»: «Українські квоти – крок до **знищення** ефірної “**вати**”» (espresso.tv, 3.11.2016).

Та основним значенням словосполучення *палити вату* стає все-таки «вбивство учасників незаконних воєнізованих формувань, підтримуваних Росією».

Ілюстрація 1

Фразеологізм «мочити (кришити, косити) укроп». Оскільки *кріп (укроп)* миють перед вживанням у їжу, то цю лексему в пропагандистському дискурсі поєднують з дієсловом *мочити*: «мочити укроп (укропів)». Слово *мочити* на жаргоні означає «вбивати». Також *кріп* кришать з метою додавання до різноманітних страв, а тому закономірним було виникнення словосполучення «кришити укроп (укропів)». Ще одна дія, яка виправдовує

вбивство, мотивована тим, що траву прийнято косити. Так виникло словосполучення «*косити укроп*»,

Ілюстрація 2

Отже, дієслова *мочити*, *косити*, *кришити* у сполученні зі словом *укроп* (*укропів*) у дискурсі російсько-українського збройного протистояння стають абсолютними синонімами слова *вбивати*.

Фразеологізм «давити колорада». Більшості українських громадян відомий процес боротьби з колорадським жуком у процесі вирощування овочів на присадибних ділянках. Найчастіше жуків трують або, якщо ділянка невелика, збирають і потім давлять. Це явище і спричинило появу словосполучень «*дави колорада*», «*чави колорада*», які активно використовували як завуальований заклик до насильства або вбивства. Такі сполуки трапляються в офіційних ЗМІ: «*Переговори пілотів АТО, які «чавили» бомбами російських колорадів*» (uapress, 27.05.2014). На вулицях міст та в мережах розповсюджувалися рекламні матеріали, у яких закликали повідомляти в правоохоронні органи про тих, хто підтримує ідею сепаратизму. Окрім вербального вираження поняття боротьби з *колорадами*, трапляються комбіновані реалізації, наприклад: слово *сепаратисти* на рекламному плакаті у поєднанні з малюнком, що є мультимодальною варіацією фразеологізму «*давити (чавити) колорада*».

Ілюстрація 3

Усі згадані сполуки до 2022 року були поширені тільки в приватних блогах, коментарях у соцмережах і особливо популярні в розмовному мовленні, однак після повномасштабного вторгнення їх використовують і в офіційних ЗМІ.

Гастрономічна семантика. Заклик до вбивства може бути виражений імпліцитно, без вербативів. У такому випадку заклики представлені у загальній семантиці та в кінцевій меті висловлювання. У цю групу об'єднуємо сполуки, які нагадують назви страв: *смажений колорад*, *колорадські відбивні*, *котлета із сепара*, *колорад по-одеськи*, *смажений укроп* (рос. *жареный укроп*), *укроп по-донбаськи*, *сепар у сметані* (7 сполук). У такому випадку дегуманізація здійснена двома шляхами: через використання дегуманізувальної лексики (*укроп*, *колорад*) та шляхом перенесення позначуваного нею ворога до категорії «їжа».

Таблиця 7. Лексеми зі спонукальною семантикою як заклик до фізичного знищення

	Тип засобів	Приклади	К-ть	% від заг. к-ті засобів ворожнечі
1	Узвичаєні слова із семою 'вбити'	ліквідувати, знищити, зачистити	3	0,8%
2	Фразеологізми із семою 'вбити'	дави колорада, чави колорада, мочити укроп, косити укроп, кришити укроп, палити вату, смалити вату	7	1,9%
3	Сполуки із гастрономічною семантикою	смажений колорад, колорадські відбивні, котлета із сепара, колорад по-одеськи, смажений укроп, укроп по-донбаськи, сепар у сметані	7	1,9%
Усього			17	4,5%

3.1.4. Евфемізми з розважальною конотацією

Повідомлення про знищення ворога сприймаються суспільством позитивно, а тому часто такі тексти супроводжувані засобами гумору. Зафіксовано такі евфемізми – вербалізатори концепту *БУТИ ВБИТИМ*: *виграти квиток на концерт Кобзона, оновитися, пообідати в ресторані, бути не в мережі, згоріти на роботі, передислокуватися, їхати до театру* та ін.

Евфемізм «виграти квиток на концерт Кобзона» (варіанти: *зустрітися з Кобзоном, відправити до Кобзона, організація туру на концерт Кобзона тощо* – усього 16 слів і сполук). У 2018 році синонімний ряд сполук на позначення ліквідації ворога поповнився сполукою «*виграти (отримати / купити) квиток на концерт Кобзона*». Іосиф Кобзон – російський співак і політик, який публічно підтримував сепаратистів і учасників незаконних воєнізованих формувань. Зокрема, у 2014 році виконав пісню в дуеті з лідером терористів О. Захарченком. У 2018 році Захарченко був убитий на другий день після того, як помер Кобзон. Користувачі соцмереж трактували його вбивство евфемічною сполукою «*поїхав на концерт Кобзона*». Згодом в українському інформаційному полі вбивства учасників незаконних воєнізованих формувань почали коментувати як «*отримання квитка на концерт Кобзона*». Лексема *отримати* в різних контекстах замінюється на *виграти, купити*. Сполука стала широко вживаною зі сталим значенням, а отже, її можна розглядати як фразеологізм. Наприклад: «*Знайомтеся: наш боєць – організатор локальних турів російських окупантів на концерт Кобзона*» (сторінка «Служба безпеки України» на facebook.com, 08.04.2022).

Інколи фраза супроводжується ціновим показником – «*за 200 рублів*», що мотивовано терміном «*двохсотий*», яким в російській та українській арміях позначають загиблих солдатів. Термін походить від маркування «*вантаж-200*», яке виникло в часи участі СРСР у війні в Афганістані і яким кодували переправлення тіла загиблого солдата під час авіап перевезення. Однак у фразі

«виграти квиток на концерт Кобзона за 200 рублів» таке кодування переводить повідомлення про загибель у розряд розважальної і позитивної інформації.

Про усталеність ефвемізму свідчить поява таких похідних: *закобзонити*, *скобзонити*, *скобзонитися*, *Кобзон-тур* та сполуки *виграти Кобзон-тур*, *поїхати/ відправити в Кобзон-тур*. Усі зафіксовані слова й сполуки репрезентують концептуальну метафору **УБИВСТВО / СМЕРТЬ** як **РОЗВАГА**.

Евфемізм «зжириновитися». З дещо іншим відтінком виникло слово *зжириновитися*, утворене після смерті російського політика Володимира Жириновського, який закликав бомбити Україну. Неологізм використовуваний зі значенням: «померти своєю смертю (про ворогів України)». Усього 1 приклад.

Евфемізм «пообідати в ресторані “Ветерок”» (усього 5 одиниць). Вбивство одного з лідерів проросійського руху Євгена Жиліна теж викликало позитивну реакцію української мережевої спільноти. Оскільки вбивство відбулося в ресторані «_{рос.}Ветерок», то в мережі з’явився відповідний евфемізм «пообідати в ресторані “Ветерок”» зі значенням «бути вбитим». Прізвище лідера «Жилін» співзвучне зі словом «жила», яке має кілька значень: 1) судина, по якій тече кров у тілі людини чи тварини; 2) міцна сполучна тканина, що прикріплює мускули до кісток; сухожилля [СУМ-20]. Це спричинило появу фразеологізмів *знежилити м’ясо*; *рецепт знежиллення м’яса*; *знежилене м’ясо від ресторану «Ветерок»*. Усі ці сполуки вживані зі значенням «вбити», «бути вбитим». Однак у наведеному випадку лексеми з негативними конотаціями замінені звичними побутовими поняттями: не *людина*, а *страва в ресторані*, не *вбивство*, а *рецепт* чи «*процес відділення м’яса від кісток*», який є звичною дією в закладах харчування.

Зафіксовано жарт «*Живе пиво, а Жилін – ні*». В основі фрази мовна гра, що ґрунтується на поширеному терміні «живе пиво», яким у побуті позначають непастеризований вид цього напою. Отже, використаний прийом антитези:

протиставлення антонімів *живий – мертвий*. Виникненню цього жарту сприяв знову ж факт вбивства у закладі харчування.

Евфемізми «оновитися до 200-ї моделі», «бути не в мережі» (усього 4 одиниці). Концептуальна метафора *УБИВСТВО як ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС*. Кілька евфемізмів стали реакцією на вбивство одного із терористів, громадянина Росії, який був учасником незаконних збройних формувань на території України, Арсена Павлова (Мотороли). Убивство сталося внаслідок вибуху в ліфті, у якому перебував Павлов. Чоловік мав позивний «Моторола», утворений внаслідок трансонімізації від назви відомої марки мобільних телефонів. Убивство збіглося в часі з повідомленнями про зареєстровані випадки вибухів мобільних телефонів однієї відомої марки⁵². Цей факт спричинив появу жартів, у яких смерть Павлова зведено до рівня вибуху мобільного телефону: «Тепер не тільки самсунги **вибухають**, а й Мотороли» (акаунт «@x9den9x» на twitter.com, 17.10.2016); «Моторола був убитий. До посольства ДНР в Москві несуть **зламані телефони**» (сторінка «@ShteinMix» на twitter.com, 17.10.2016). Реалізована метафора *ВБИВСТВО як ВИБУХ ТЕЛЕФОНУ*.

Деякі сполуки ґрунтуються на метафорах *ВБИВСТВО як ОНОВЛЕННЯ МОДЕЛІ ТЕЛЕФОНУ; БУТИ ВБИТИМ як БУТИ НЕ В МЕРЕЖІ*. Наприклад: «Моторола **оновився до 200-ї моделі**» (200-та модель як алюзія до терміна «двохсотий» на позначення загиблого військового); «Моторола **більше не в мережі**».

Евфемізми «приєднатися до режиму тиші», «дотримуватися мінських угод», «припинити ведення вогню» та ін. (усього – 9 одиниць). Концептуальна метафора *УБИВСТВО як ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС*. Багато метафоричних сполук виникло внаслідок реакції мережі на смерть учасника проросійських незаконних воєнізованих формувань М. Толстих (Гіві), який був

⁵² Samsung permanently stops Galaxy Note 7 production. <https://www.bbc.com/news/business-37618618>

убитий внаслідок вибуху у власному робочому кабінеті. Зокрема, в ефірі українського «П'ятого каналу» про цю подію повідомили так:

*«Відбулася офіційна зустріч ватажка бойовиків Михайла Толстих на позивний “Гіві” з ватажком бойовиків Арсеном Павловим на позивний “Моторола”. Початок був **доволі вибуховим**... Сама ж зустріч минула в доволі теплій атмосфері: кабінет вигорів ущент. За наслідками бойовик Гіві разом з іще двома терористами остаточно **приєднався до режиму тиші і дотримання мінських домовленостей**, як це раніше зробив Моторола. Інформацію про **передислокацію до пекла** ватажка окупаційного формування “Сомалі” підтверджують самі бойовики...»* («5 канал», 09.02.2017).

У наведеному уривку вербалізаторами концепту **СМЕРТЬ** стають сполуки: *приєднатися до режиму тиші, дотриматися мінських домовленостей, передислокуватися до пекла, офіційна зустріч*. Концепт **СМЕРТЬ ВНАСЛІДОК ВИБУХУ** вербалізовано евфемізмами *вибухова зустріч, тепла атмосфера*.

Сполука «*дотриматися мінських домовленостей*» є алюзією до поняття «мінські угоди» на позначення документів про тимчасове перемир'я у війні на Сході України, підписаних на переговорах у м. Мінську 2014 року.

Те, що смерть бойовика настала внаслідок вибуху в робочому кабінеті, спричинило також використання уже відомого фразеологізму «*згоріти на роботі*». Зазвичай його вживають зі значенням «виснаження внаслідок перенавантаження, пов'язаного з виконанням службових обов'язків». Однак у контексті повідомлень про М. Толстих це словосполучення використане в прямому значенні: «*Почнемо з хороших новин – ще один лідер донецьких бойовиків **згорів на роботі***» (nv.ua, 08.02.2017). Також були застосовані метонімічні зв'язки, пов'язані із загибим раніше бойовиком Моторолою: «*Моторола таки **додзвонився до Гіві**. Обидва більше **не в мережі***» (сторінка «@sasha_sotnik» на twitter.com, 08.02.2017).

Евфемізм «їхати до театру» (усього – 1 приклад). Концептуальна метафора УБИВСТВО як ВИСТАВА. Асоціації з убивством терориста Мотороли

стали причиною появи ще одного іронічного евфемізму «*їхати до театру*», оскільки офіційне прощання з цим бойовиком відбувалося в театрі м. Донецька. Тому щодо коментування смерті інших терористів було використано вже звичну конструкцію «*їхати до театру*» у значенні «бути вбитим»: «*Гіві їде до театру*» (segodnya.ua, 08.02.2017).

Евфемізми «бути в пакеті», «нарядитися в пакет», «пакетизація», «часткова пакетизація», «правильно повернутися додому» (усього – 5 прикладів). Ці сполуки мотивовані необхідністю транспортувати тіло вбитих російських військових, розмістивши їх попередньо у спеціальний санітарний засіб. Наприклад: «*Окупанти нарядилися в святкові пакети й лягли під ялинку*» (Телеграм-канал «Уніан», 14.12.2022). Після оголошення в Росії так званої часткової мобілізації в українському мережевому дискурсі виникла контамінована лексема «пакетизація» (пакет + мобілізація) та складена назва «часткова пакетизація» (алюзія до часткова мобілізація). Останній варіант пояснено як «пакування окупанта частинами». Близькою за семантикою є сполука «правильно повернутися додому», тобто в пакеті.

Евфемізми «хороший росіянин», «стати хорошим росіянином» (усього – 2 приклади). Такі сталі сполуки виникли як суспільний протест проти нав'язування в інформаційному полі концепту *ХОРОШІ РОСІЯНИ*, що є репрезентантом наративу «не всі росіяни винні у війні». У мережевому дискурсі виник суспільний наратив «хороший росіянин – це мертвий росіянин». Наприклад: «*За даними Генштабу, кількість хороших росіян дійшла до 160 тисяч*» (коментар на facebook.com, 13.03.2023).

Евфемізми «чеки по 200», «чеки по 300» (усього – 2 приклади). Виникнення таких сполук мотивоване вже згаданими термінами «двохсотий» (убитий) та «трьохсотий» (поранений). Наприклад: «*В окупованому Херсоні рашисти замовили шашлик в одному із закладів харчування. ... Для обслуговування прибула спеціальна сервісна група, яка відкрила рахунок за*

допомогою автоматної черги. *Два чеки по 200 та один – 300*» (Телеграм-канал «Оперативний ЗСУ», 21.06.2022).

Евфемізм «негативно народитися» (про смерть російського солдата). Виник як алюзія до своєрідної кремлівської новомови, зокрема слів із приховувальною семантикою, тобто намаганням замінити лексему з негативним значенням варіантом із позитивним. Наприклад: *«Сьогодні ЗСУ допомогли негативно народитися аж 390 росіянам»* (коментар на facebook.com, 06.07.2023). Усього – 1 приклад.

Метою аналізованих евфемізмів є інформаційне зведення вбивства людини до рівня звичної, буденної справи, яку суспільство сприймає позитивно. Подібна реакція ЗМІ та соцмереж на вбивство людини може бути пояснена таким явищем, як «втома від співчуття» (compassion fatigue). Щоб новини про війну тривалий час привертати увагу громадськості, вони не повинні зосереджуватися тільки на зображенні страждань, бо з часом у суспільстві притупляється почуття співпереживання [Moeller, 1999; Kinnick, 1996]. Тому смерть військових ворожої сторони ЗМІ подають як добру новину, яка одразу має позитивний відгук реципієнта. У таблиці 8 представлені поширені евфемізми як синоніми до понять «бути вбитим» / «вмерти» (29 одиниць), «вбити» (7 одиниць) та «вбивство» / «смерть» (10 одиниць).

Таблиця 8. Евфемізми для позначення смерті ворога

Тип	Приклади	К-ть	% від заг. к-ті засобів ворожнечі
Евфемізми-синоніми до бути вбитим, вмерти	виграти квиток на концерт Кобзона; зустрітися з Кобзоном; отримати / купити квиток на концерт Кобзона; поїхати на концерт Кобзона; квиток на концерт Кобзона за 200 рублів; скобзонитися, Кобзон-тур; виграти Кобзон-тур; поїхати/відправити в Кобзон-тур; пообідати в ресторані «Ветерок»; оновитися до 200-ї моделі; бути не в мережі; вибухнути; зламатися як телефон; приєднатися до режиму тиші; дотримуватися мінських угод / домовленостей; припинити ведення вогню; передислокація до пекла; згоріти на роботі; додзвонитися; їхати до театру; бути в пакеті; нарядитися в пакет; правильно повернутися додому; хорошиий росіянин; стати хорошим росіянином; негативно народитися; зжириновитися	29	7,75%

Евфемізми до слів <i>убивство, смерть</i>	<i>організація туру на концерт Кобзона; рецепт знежилення м'яса; знежилене м'ясо від ресторану «Ветерок»; Живе пиво, а Жилін – ні; офіційна зустріч; початок зустрічі був вибуховим; зустріч у теплій атмосфері; пакетизація; часткова пакетизація</i>	10	2,67%
Евфемізми до слова <i>вбити</i>	<i>відправити до Кобзона, закобзонити, скобзонити, накобзонити, знежилити м'ясо; виписати чеки по 200 / чеки по 300</i>	7	1,9%
	<i>Усього</i>	46	12,3%

3.1.5. Демонізація як процес інформаційного розлюднення опонента

Близькою до дегуманізувальних процесів є демонізація. Обидва явища спрямовані на те, аби змусити суспільство позитивно сприймати процес вбивства ворогів. Різняться тільки мотиви: *дегуманізація* допомагає боротися з ворогом, оскільки він не сприймається як людська істота, а процес *демонізації* відзначається більш агресивною пропагандою і полягає в тому, що характеристику ворога та його дій доводять до рівня «світового зла», яке потрібно негайно знищити. Такий ворог *п'є людську кров, їсть дітей* або скоює інші міфічні злочини. Подібні дії можуть приписувати як в цілому усім представникам ворога, так і тільки їхньому лідерові. Зокрема, російська пропаганда демонізувала образ С. Бандери як лідера борців за незалежність, а за часів Майдану – образ Д. Яроша як лідера «Правого сектору». Ці процеси торкнулися й образів вищих посадових осіб нашої держави. Демонізують й образ самої України. У своїй пропаганді кремлівські журналісти, а інколи й російські науковці в публічних виступах неодноразово використовували метафору *УКРАЇНА як ГІТЛЕРІВСЬКИЙ РЕЙХ* [Shuster 2014].

Способи мовної демонізації:

1. Маркування опонентів словами із семою '*фізична загроза*'. Наприклад, у дискурсі інформаційної війни сторони уникають вживання на позначення противника термінів «солдати, бійці, воїни» та подібних. Такі лексеми мають позитивні конотації, тому їх використовують на позначення військових власної армії. Натомість для маркування ворога обидві сторони конфлікту послуговуються лексемами з негативними відтінками значення *бойовики, терористи, екстремісти, радикали, маніяки, вбивці, гвалтівники* тощо

(17 одиниць). У результаті чого повідомлення російських та українських ЗМІ часто здаються схожими, міняються тільки суб'єкт і об'єкт дії. Подібний набір лексем використовуваний і стосовно очільників країн-учасниць конфлікту: «Путін – кривавий *маніяк*» (сторінка «Армія без держави», на facebook.com, 08.08.2019).

В українському дискурсі лексема *терористи* традиційно поєднується з епітетом «російські»: «*Російсько-терористичні війська обстріляли Красногорівку*» (espresso.tv, 21.01.2020). У російському дискурсі лексему *терористи* стосовно військових ЗСУ (Збройні Сили України) до 2022 використовували рідко. Нею маркували переважно добровольчі батальйони.

2. Увиразнення епітетом *кривавий*: *кривавий пастор* (про О. Турчинова); *кривавий президент*, *кривавий кондитер* (про П. Порошенка), *кривавий клоун* (про В. Зеленського), *криваві рішення влади*, *кров на руках влади*. Зафіксовано 24 сполуки із цим епітетом. Докладніше про епітет *кривавий* в дискурсі інформаційної війни (див. Розділ 2, п. 2.3).

3. Позначення ворога як особи, що має неадекватну поведінку. Цього ефекту можна досягнути такими засобами, як-от: а) епітет *озвірілий*, у якому поєднані одночасно демонізувальна та дегуманізувальна семантика: «*Озвірілі путінські бойовики на Донбасі зібрали “живий щит” з маленьких українців*» (znaй.ua, 1.02.2020); б) фразеологізм *злетіли з катушок*; в) метафора *ударені*; г) слова на позначення психічних розладів: *шизоїди*, *шизофреніки*, *шизики*, *психи*, *божевільні*, *збоченці*, *психопати*, *хворі на голову*; наприклад: «*Коломойський назвав Путіна **шизофреніком***» (radiosvoboda.org, 17.05.2018); г) прислівники із семантикою залякування: *безжалісно*, *безжально*, *жорстоко*, *по-звірячому*, *по-дикунськи*, *злісно*, *варварськи*, *по-варварськи*, *по-вовчому*, *хижсо*, *люто*, *жахливо*. Наприклад: «*Окупанти **по-звірячому** розстріляли полоненого*» (коментар на facebook.com, 23.09.2019). Усього 23 лексеми.

4. Приписування актанту-суб'єкту негативних дій (найчастіше вигаданих), виражених вербативами *калічать, вбивають, руйнують, збивають, замучили, стратили, порушили, відрізали, відрубали, нанесли удар, твалтують, душать, добивають, мучать, палять, розпинають* та ін. (35 одиниць). Для посилення демонізувального ефекту негативні дії, приписувані ворогу, спрямовані на актант-об'єкт, позначений іменником із семою 'соціально вразлива група' (*діти, пенсіонери, мирні жителі, священники*) або 'місце перебування вразливої групи' (*школи, дитсадки, лікарні, бомбосховища*) – усього 17 одиниць. Денотати, позначувані цими лексемами, не мають змоги дати збройну відсіч, тому зараховуємо їх до категорії соціально вразливої групи в умовах війни. Використання дихотомії *свій – чужий* полягає в уведенні суб'єкта і об'єкта дії в новинний контекст за алгоритмом, відповідно до якого хтось із категорії *чужий* завдає шкоди комусь із категорії *свій*: *суб'єкт* (ворог) – *негативна дія* – *об'єкт* (мирні люди). Наприклад: «*Окупанти обстріляли школу в Мар'їнці*» (espresso.tv, 11.03.2020).

5. Лексеми із семою 'фашизм', 'нацизм' (усього 43 одиниці). Антифашистський наратив набув популярності ще за часів радянської пропаганди. Д. Норман стверджує: «Фашисти повсякчас виправдовували себе, розводячись про хрестовий похід проти більшовизму, комуністи – про “боротьбу з фашизмом”. Ці суперечності між тоталітарними режимами стали рушієм ненависти й конфліктів, породжених самим тоталітаризмом» [Норман 2000: 975]. Після розпаду СРСР наратив «*боротьба з фашизмом і нацизмом*» зберігся в пострадянському суспільстві Росії й України, де мовні ідентифікатори поділу на *своє і чуже, погане й добре* розширилися дихотомією «*наші й фашисти*». Нав'язуваний суспільству культ перемоги над нацизмом, що передбачав зарахування себе до народу-переможця, спричинив використання лексем *фашист* та *нацист* як лайливої лексики, наприклад: *фашист проклятий*. Тривалий час поширеною була дитяча гра «у війнушку», яка передбачала обов'язковий поділ учасників на «наших» та «фашистів»

(варіант: *наші й німці/ фріци*). Тому маркування певної групи осіб лексемами «фашисти» або «нацисти» дає можливість викликати глибокий рівень несприйняття або ненависти в бік денотатів. Фахівці говорять, що тема антифашизму стала центральним складником нової національної ідеї в Росії і здатна успішно мобілізувати суспільство [Zhurzhenko 2015].

Під час анексії Криму та з початком бойових дій на Сході України лексеми *фашисти*, *нацисти* в текстах російських / проросійських ЗМІ використовують як синоніми до етноніма *українці*. В інформаційних повідомленнях про Україну зафіксовано також сполуки *розгул фашизму*, *фашистське пекло* та ін. Цей прийом досі збережений у текстах російської пропаганди, незважаючи на те, що з 2015 року нацистська ідеологія заборонена в Україні на законодавчому рівні [Закон 2015]. Однак, за словами Г. Почепцова, вживання слів із нацистською семантикою «не повинне мати раціонального змісту, не розраховане на критичне сприйняття, їхнє завдання – бути тригерами, спусковими гачками, які запускають певну емоційну реакцію» [Почепцов 2016: 67].

Концепти *НАЦИЗМ* і *ФАШИЗМ* у російському пропагандистському дискурсі використовують як ідентичні. Вони вербалізовані за допомогою таких засобів, як: а) іменники на позначення самого явища (*фашизм*, *нацизм*) та його прибічників / послідовників (*нацисти*, *нацики*, *неонацисти*, *націонал-фашисти*, *поліцаї*); б) перифрази: «правнуки нацистських поліцаїв», «нацистські недобитки»; наприклад: *шоколадний фашизм* (про політику П. Порошенка); *зелений фашизм* (про політику В. Зеленського); в) семантичні деривати, зокрема семантична трансформація прикметника *національний* у складі сполуки «*Національна гвардія України*»; наявність у цій назві лексеми *національна*, а також контамінований варіант *Нацгвардія* дає можливість російській пропаганді асоціативно прив'язати це поняття до терміна *нацизм*, а тому, незважаючи на те, що *Нацгвардія* має переважно правоохоронні функції, вона активно згадувана в проросійських новинах про

війну в демонізованому контексті; г) прикметник *фашистський* (*фашистська влада, фашистський шабаш*) та дієприкметник *фашистствующий* (від рос. *фашистствующий*); г) гасла: «*Фашизм не пройде!*», «*Смерть фашистам!*», «*Стоп фашизм!*»;) д) асоціативно пов'язані із явищем фашизму / нацизму, у межах яких виокремлюємо оніми *Вермахт, Гітлер*; апелятиви-іменники *карателі, геноцид, репресії, концтабори, рейх, фюрер, свастика*; сполуки *каральні операції, ескадрони смерті, етнічні чистки, чистки місцевого населення, концентраційні табори, фільтраційні заходи, охорона табору* тощо.

Актуалізація концептів *НАЦИЗМ / ФАШИЗМ* у текстах інформаційної війни дає можливість Росії трактувати свої дії в Україні як «захист» російськомовного населення, якому нібито загрожують «концтабори, геноцид і етнічні чистки».

В українському інформаційному дискурсі концепти *НАЦИЗМ / ФАШИЗМ* також актуалізовано. Зокрема, використовують термін *рашизм*, утворений від англійської назви *Russia* та слова *фашисти*. Як синонім до етноніма *росіяни* вживають лексему *рашисти*. З 2014 року ЗМІ вживають на позначення В. Путіна онім *Гітлер*, порівнюючи наративи анексії Судетів з виправдовувальними наративами анексії Криму. Це стало мотивом до контамінованої лексики *Путлер* (Путін + Гітлер). Поширення набули гасла «*Перемогли Гітлера – здолаємо й Путлера*». Назва книги А. Гітлера «*Mein Kampf*» стала основою для мовної гри в жарті про нібито написання Путіним книги «*Майн Кримпф*».

6. Слова із семами 'канібалізм' й 'вампіризм' (усього – 11 лексем). У такому випадку демонізації досягнуто представленням ворога як людоїда, дикуна, звіра. Постійне використання у російських новинах наративу про те, що нібито українці знущаються з російськомовних дітей, стало основою фразеологізованого виразу *їсти російськомовних немовлят*, який реалізується в різних варіантах. Тема канібалізму активно нав'язувалася російською

пропагандою щодо подій в Одесі⁵³ 2 травня 2014 року. Стосовно цієї події сформований наратив *«людей спалили, щоб з'їсти»*.

Показово, що, на відміну від розглянутих вище випадків іронічного вживання конструкцій (*смажений колорад, укроп по-донбаськи*), слова цієї групи вжиті в прямому значенні й використовувані з метою змалювання ворога як монстра.

Тема *вампіризму* виражена метафорично, однак подана без гумористичних конотацій, а отже, спрямована на враження емоційної сфери людини. Тема крові також уведена в наратив *«пити кров російських немовлят»*. Поширеною була демонізація особистості президентів України: Петра Порошенка за допомогою зв'язки концептів *ЦУКЕРКИ* та *КРОВ*. Наприклад: *«Шоколад Roshen – зі смаком_крові»*; *«Roshen»: солодкий смак крові»*; *«Порошенко, як тобі на смак кров бійців АТО?»* (livejournal.com, 24.11.2014).

Отже, концепт *КАНІБАЛІЗМ* в контексті демонізації ворога вербалізований за допомогою таких лексем і сполук *канібали, канібалізм, їсти немовлят, людодіди*, рос. *человечина*, а концепт *ВАМПІРИЗМ* – словами *упир, кров немовлят, криваві цукерки, цукерки з кров'ю, смак крові, кров на смак*.

7. Маркування опонентів конотативними онімами: *Герострат* (той, хто спалив храм Артеміди), *Ганібал Лектер* (кіногерой-канібал із фільму «Мовчання ягнят») – такі оніми використовує пропаганда для маркування представників української влади. Конотонімом *Гуантанамо* (американська в'язниця, у якій, за словами Amnesty International, «ув'язнені були піддані тортурам і жорстокому ставленню»⁵⁴) російські та проросійські журналісти позначали уявні, нібито створені Україною табори для російськомовних. Усього – 3 оніми.

⁵³ У цей день група проросійських активістів напала на марш українських футбольних вболівальників, у результаті чого загинуло кілька осіб. Українські активісти кинулися наздоганяти нападників, але ті заховалися в приміщенні адміністративної будівлі, у якій за кілька секунд почалася пожежа, унаслідок чого загинуло кілька десятків людей.

⁵⁴ National Security & Human Rights. <https://www.amnestyusa.org/issues/national-security/>

Усі описані засоби демонізації здатні глибоко вражати емоційну сферу індивіда та спонукати до підсвідомого змалювання страшних картин насилля, а отже, породжують невиправдану агресію в того, хто споживає такий медійний продукт.

Здебільшого демонізувальну роль виконують ситуативні поєднання багатьох лексем, які актуалізують певні концепти; наприклад, як у відомому російському наративі *«українська армія розір'яла хлопчика в Слов'янську»*. Цю вигадану історію в 2014 році розказала жінка, яку в російських новинах представили як біженку з м. Слов'янська. У повідомленні актуалізовано концепт *РОЗП'ЯТТЯ*, що є алюзією до образу несправедливого покарання Ісуса Христа. Концепт вербалізований такими засобами: порівнянням як *Ісуса*, вербативом *прибити*, конструкцією змалювання процесу *«один прибирав – двоє держали»*. Однак загальний стан емоційно ураження досягнуто шляхом використання багатьох додаткових засобів. Емоційне нагнітання здійснено за допомогою слів *крики, визги, мучитися* та поглиблюється твердженням нібито все відбувалося *«на маминих очах»*. Мета такого наративу – завдати глибокої емоційної травми, щоб мовець уже не міг сприймати матеріал критично. Можна впевнено говорити, що ця новина сфабрикована, оскільки побудована на двох зафіксованих в історії фактах воєнної пропаганди. Зокрема, відомим є фейк часів Першої світової війни про канадійського солдата, якого нібито розір'яли німці [Ponsonby 1928: 91], а фраза *«маму прив'язали до танка»* є алюзією до історії, опублікованої в італійській газеті часів Другої світової, про те, що нібито радянські солдати прив'язують до танків німецьких медсестер, щоб німецькі солдати не могли завдавати по них вогневих ударів [Domeniche 1945].

Мета подібних повідомлень – викликати глибоке емоційне ураження людини, коли страх, обурення, злість починають домінувати і заважають критичному сприйняттю інформації. З цією метою для побудови тексту вибирають мовні засоби з великим емоційним потенціалом.

Узагальнення лексем на позначення дій ворога репрезентовано в табл. 9.

Таблиця 9. Демонізувальна лексика

	Засоби	Приклади	К-ть	% від заг. к-ті засобів ворожнечі
1	Лексеми на позначення осіб, які становлять фізичну загрозу	<i>бойовики, терористи, екстремісти, радикали, маніяки, вбивці, твалтівники, головорізи</i>	17	4,5%
2	Сполуки з епітетом <i>кривавий</i> :	<i>кривавий клоун, кривавий шоколадник</i>	24	6,4%
3	Лексеми, що позначають ворога як такого, що має неадекватну поведінку	а) <u>епітет</u> <i>озвірілий</i> ; б) <u>фразеологізм</u> <i>злетіли з катушок</i> ; в) <u>метафора</u> <i>ударені</i> ; в) слова на психічних розладів: <i>шизоїди, шизофреніки, шизики, психи, божевільні, збоченці, психопати, хворі на голову</i> ; г) <u>прислівники</u> із семантикою <i>залякування</i> : <i>безжалісно, безжально, жорстоко, по-звірячому, по-дикунськи, злісно, варварськи, по-варварськи, по-вовчому, хижо, люто, жахливо</i> .	23	6,2%
4	Вербативи на позначення негативних дій (найчастіше вигаданих)	<i>калічать, вбивають, руйнують, замучили, відрізали, відрубали, твалтують, душать, добивають тощо</i>	35	9,36%
5	Лексеми й сполуки із семою <i>фашизму/нацизму</i> .	а) <u>іменники</u> на позначення самого явища (<i>фашизм, нацизм, неонацизм</i>) та його прибічників / послідовників (<i>нацисти, фашисти, нацики, неонацисти, націонал-фашисти, націонал-терористи, поліцаї</i>); б) <u>перифрази</u> : <i>правнуки нацистських поліцаїв, нацистські недобитки, коричнева чума</i>); в) <u>семантичні деривати</u> , <u>прикметник</u> <i>національний</i> у складі сполуки « <i>Національна гвардія України</i> » трансформований росіянами як похідний від <i>нацизм</i> ; г) <u>прикметник</u> <i>фашистський</i> та дієприкметник <i>фашистствующий</i> (від рос. <i>фашиствующий</i>); г) <u>гасла</u> : <i>Фашизм не пройде!, Смерть фашистам!, Стоп фашизм!</i> ; д) <u>асоціативно пов'язані із явищем фашизму / нацизму</u> : <i>оніми Вермахт, Гітлер; апелятиви-іменники карателі, геноцид, репресії, концтабори, рейх, фюрер, свастика; сполуки каральні операції, ескадрони смерті, етнічні чистки, чистки місцевого населення, концентраційні табори, фільтраційні заходи, охорона табору, табори для російськомовних тощо</i> .	43	11,5%
6	Слова із семами <i>канібалізму</i> й <i>вампіризму</i> .	<i>їдять немовлят, п'ють кров, канібали, упирі</i>	11	2,9%
7	Конотативні оніми	<i>Гуантанамо, Ганібал Лектер, Герострат</i>	3	0,8%

8	Лексеми на позначення вразливих суб'єктів, яким завдає шкоди ворог, що посилює дегуманізувальний ефект.	- із семою ' <u>соціально вразлива група</u> ': діти, пенсіонери, мирні жителі, мирні, немовлята, цивільні, священники; - із семою ' <u>місце перебування вразливої групи</u> ': школи, дитсадки, заклади освіти, лікарні, бомбосховище, пологовий будинок, кав'ярня, супермаркет, церква,	17	4,5%
		Усього	173	46,3%

3.2. Лінгвальний інструментарій розпалювання релігійної ворожнечі

Окрім етнічної ворожнечі, воєнні конфлікти часто відзначаються релігійною нетерпимістю. В Україні, як демократичній країні, діє велика кількість релігійних громад. Та найбільше прихильників має православ'я – близько 80% [Соціопитування 2019 б]. Здавалося б, така велика кількість вірян одного релігійного напрямку мала б унеможливити конфлікти на релігійному ґрунті. Однак вже багато років триває протистояння саме всередині цього християнського напрямку. Поки Україна перебувала під окупацією СРСР (1922–1991), церква на її території підпорядковувалася Москві й мала повну назву *Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП)*. Однак з настанням незалежності в Україні почали активно діяти ще дві окремі церкви, на які Росія впливу не має: *Українська автокефальна православна церква (УАПЦ)*, яка є правонаступницею Київської православної митрополії і веде свою історію з 988 року, та *Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП)*, яка утворилася внаслідок виходу окремих священників з УПЦ МП. Це викликало конфлікт між представниками цих церков, який не набував широкого суспільного резонансу й обмежувався тільки релігійною сферою. Ситуація загострилася у 2014 році з початком російської агресії. Це вивело внутрішньорелігійний конфлікт на загальносуспільний рівень. У ЗМІ з того часу фіксуємо публікації, у яких наявне чітке асоціювання УПЦ МП із російською агресією. Наприклад: «Російська мова і московська церква – інструменти агресії «руського мира» в Україні» (radiosvoboda.org, 5.08.2018). Суспільне протистояння на релігійному ґрунті посилювалося у 2018

році після отримання Томосу та створення єдиної помісної *Православної церкви України (ПЦУ)*, яка об'єднала колишні *УПЦ Київського патріархату (УПЦ КП)* та *Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ)*. Наступний сплеск протистояння відбувся після повномасштабного вторгнення Росії.

Мовний інструментарій релігійної ворожнечі потребує ґрунтовного вивчення для встановлення типових мовних формул, алгоритмів побудови новинних повідомлень та в цілому створення наративів міжконфесійного протиборства в умовах воєнного протистояння. Варто зазначити, що релігія не була причиною збройного конфлікту на Донбасі, але стала одним із напрямків ведення цієї війни, особливо в боротьбі за свідомість вірян. Донесення певних тез щодо розвитку України, її цивілізаційного вибору стало невід'ємним складником проповідей, виступів на публічних громадських і політичних заходах. Конфлікт між Київським та Московським патріархатом не можна вважати релігійним в класичному розумінні релігійних конфліктів, оскільки протистояння відбувається між представниками однієї релігійної групи – православними, а вся нетерпимість між опонентами відбувається в межах конфлікту ідентичностей: а) цивілізаційного (між західноєвропейським та проросійським векторами розвитку країни); б) етнічного (між українцями та росіянами). У побутовому мовленні дві церкви розрізняють за етнонімним маркером – *українська* і *російська*. А ці маркери в ході російсько-української війни стають визначальними, формуючи світоглядний поділ суспільства на своїх та чужих. Отже, можна говорити про етноцентричний аспект в основі дослідження дискурсу релігійної ворожнечі, за яким українська церква сприйнята як своя, а російська – як ворожа.

Мова релігійної ворожнечі не так часто стає об'єктом зацікавлень мовознавців. Роль релігійного протистояння у ході збройних конфліктів більше привертає увагу політологів, соціологів, журналістів. Зокрема, докладно описані особливості релігійної нетерпимости в ході війни на Західних Балканах (1991–1995), яка позначилася втягненням у конфлікт трьох релігійних течій –

православ'я (Сербія), католицизму (Хорватія) та ісламу (Боснія та Герцеговина). Цій темі присвячені праці V. Perica [2014; 2002]. Також релігійна складова балканських конфліктів розглянута в роботах P. Mojzes [Mojzes 1994; 1998] і G. F. Powers [Powers 1996]. Балканські конфлікти мають багато спільних рис із російсько-українським протистоянням. Адже в обох випадках війни виникали між країнами, які здобували свою незалежність після тривалого перебування в складі комуністичних держав (Югославії та СРСР). Однак, якщо в балканському сценарії фіксують протистояння між різними конфесіями та релігіями, то в російсько-українському конфлікті такий складник відсутній: обидві сторони сповідують православ'я, відмінність тільки в тому, де знаходиться керівний центр кожної з церков – у Києві чи в Москві. Українські науковці неодноразово наголошували, що Москва через свою церкву багато років здійснює ідеологічний вплив на українських громадян, створюючи пропагандистські міфи [Брехуненко 2017].

3.2.1. Актуалізація концепту *РОЗКОЛ* як спосіб невизнання церкви

Розглядати церковне протистояння в Україні потрібно в межах протистояння політичного. Можна провести чіткі паралелі між отриманням Україною незалежності та від'єднанням української церкви від Москви, оскільки другий процес є наслідком першого.

З моменту утворення церкви Київського патріархату вона піддалася жорсткій критиці з боку УПЦ Московського патріархату. Основним способом ведення кампанії проти УПЦ КП була актуалізація концепту *РОЗКОЛ*. За допомогою прийому зв'язки поняття *УПЦ КП* і *РОЗКОЛ* асоціативно поєднувалися.

Інформаційна війна проти церкви Київського патріархату велася за допомогою такого набору типових мовних засобів: 1) лексема *розкол* та похідні: *розкол*, *розкольники*, *розкольницька церква*; 2) сполуки із семантикою від'єднання: *відпали від канонічної церкви*; 3) сполуки із семантикою неправильності вчення та проповідування: *самочинні зборища*, *порушення*

церковної дисципліни; 4) лексеми із семантикою незаконності: *неканонічна церква, самосвяти*. Такі засоби є вербалізаторами концептів *РОЗКОЛ, ПОРУШЕННЯ, СПОТВОРЕННЯ, НЕЗАКОННІСТЬ*.

У брошурі «Українська православна церква: Відносини із державою. Ставлення до АТО та церковного розколу...» (далі – УПЦ: *Відносини з державою* 2017), виданій УПЦ Московського патріархату, один із розділів має назву «Як виник Київський патріархат?» Автор подає інформацію так, щоб у читача сформувалося враження, що Київський патріархат – це негативне явище, нібито створене комуністами з метою розколу законної церкви. Для формування такої семантики використано лексеми на позначення комуністичних злочинів: «...як комуністи прийшли до влади, вони спрямували свій потужний удар на Церкву: **руйнували храми, розстрілювали священників, вбивали і простих віруючих**. ... Окрім намагання **знищити Православ'я** зовні, комуністи робили все для того, щоб **знищити** його зсередини. Саме вони ініціювали **розколи** всередині самої Православної Церкви. Стосувалося це й України» (УПЦ: *Відносини з державою* 2017: 7). Запропонований наратив покликаний сформуванню уявлення, що причиною церковних розколів були представники комуністичної партії. Для емоційного поглиблення контексту слова «розкол» і «комуністи» вживають разом із лексемами, які мають негативну семантику: *руйнували, розстрілювали, вбивали*. Фраза «намагання *знищити православ'я*» прирівнює *розкол* до загрози існуванню самої церкви цього християнського напрямку. У результаті слово *розкол* штучно уведено в асоціативну зв'язку з діями комуністичної влади: «Дійсно, без сприяння державної влади, як тоді, при **комуністах**, так і зараз, ніякого б розколу на Україні не було. Це стосується не тільки нашого часу, але й революційної доби. Як тоді **більшовики захоплювали храми і вбивали священників**, так і сьогодні їхні **ідейні послідовники**, хоча й кажуть, що керуються зовсім іншими мотивами, роблять те саме» (УПЦ: *Відносини з державою* 2017: 14). У наведеному уривку представників Київського патріархату названо «ідейними

послідовниками» влади більшовиків, зокрема зазначено, що вони діють подібними методами, тобто *«захоплюють», «убивають»*.

Автор проводить паралелі між відродженням українського національно-визвольного руху та поверненням розкольників: *«Частина розкольників втекла за кордон, а ті, хто не встиг, були кинуті до в'язниці... Вже набагато пізніше, наприкінці 80-х та на початку 90-х, коли в Україні відродився **національно-визвольний рух**, вийшли з підпілля і **розкольники**, які називали себе Українська Автокефальна Церква»* (УПЦ: Відносини з державою 2017: 7).

У такий спосіб негатив за діяння проти церкви, яким уже було марковано «розкольників», за принципом конотативної зв'язки передається й українському національно-визвольному руху. Тобто нівельовано позитивний складник цього явища, і його в цьому контексті розглядають як щось негативне, що дало можливість повернути «розкольників».

Коли в тексті йдеться безпосередньо про створення Київського Патріархату, автор знову додає маркер *компартії*, аби відновити у свідомості читача всі названі раніше злочини партії проти церкви. Так негативні конотації передаються самому Київському патріархату: *«Філарет ... скликає “собор”, на який запрошує **самосвятів-автокефалістів**. Там, на цьому соборі, він оголошує ... про створення **так званого “Київського Патріархату”**. У цих справах Філарету дуже активно допомагав колишній ідеолог **Компартії** Радянського Союзу, в задачі якого входила і **боротьба проти релігії**, Леонід Макарович Кравчук»* (УПЦ: Відносини з державою 2017: 10). Отже, створення церкви Київського патріархату розцінено як *«боротьбу проти релігії»*. Вживання конструкції *так званий* надає позначуваному ним об'єкту відтінку незаконності, несправжності, тобто позбавляє цю структуру довіри реципієнта.

Лексемі *розкол* приділено особливе значення. Їй, попри й так негативну семантику, надано багато додаткових відтінків. Це досягнуто за допомогою прийому зв'язки, тобто уведення в негативний контекст (пояснення через

негативні явища): *«Розкол – це **брехня**. Розкол – це **гріх**»; «А там, де розкол і єресь – там політика, **агресія та загибель душі**»; «Розкол – це **діяльність диявола**. Там, де нема сили віри, там і з'являється це **страшне** явище. Це прояв людської **гордості**» (УПЦ: Відносини з державою 2017: 35, 36, 59).*

До того ж негативно схарактеризовано тих людей, які ініціюють створення общин УПЦ Київського патріархату в містах і селах. Їх марковано лексемами: *нерелігійні, іновірці, безбожники, колишні комуністи, ніколи до церкви не ходили і ходити не будуть, гнали Церкву при радянській владі, сьогодні знову це роблять*. Сама УПЦ КП названа як така, що відділилася від Бога, не є складовою Церкви Христової; їй бракує здорового глузду, самі «розкольники» роблять неадекватні речі, а їхні «*“таїнства”* не мають в собі *благодаті Святого Духа*».

Особливої уваги заслуговує аналіз мовних засобів такого уривку:

*Цікавий факт, що багато віруючих людей, котрі приходять в “храми” розкольників, відчують **внутрішню пустоту**. <...> Ви чули випадки, коли після “відспівування” покійника “Київським Патріархатом”, **померлий з’являвся родичам** не тільки уві сні, але й наяву, і просив допомогти? Також неодноразово **діти** після “хрещення” у розкольників **дуже неспокійно** себе вели, **плакали, хворіли і т.д.** **Знають** люди про те, що **вода**, “освячена” розкольниками, **псується** вже на третій – четвертий день, тоді як вода, освячена в канонічній Церкві, може зберігатися роками (УПЦ: Відносини з державою 2017: 58–59).*

За допомогою виділених слів і сполук створено уявлення про українську церкву, марковану словом «розкольники», як про негативне місце. Це відбувається завдяки актуалізації концептів *ПУСТОТА, ПЛАЧ, ХВОРОБИ, НЕСПОКІЙ, ПСУВАННЯ*. Тобто штучно створено ілюзію **невиконання** церквою основної мети – божого захисту вірян у різних життєвих обставинах. Активно використано трюїзми «*Ви чули..?*» та «*знають люди*», що подають інформацію як беззаперечний факт, що не потребує доведення. Також у тексті використано антитезу: «*поганій розкольніцькій*» церкві протиставлено «*добру*

канонічну» («тоді як вода, освячена в **канонічній** Церкві, може зберігатися роками»).

Також дискредитацію УПЦ КП здійснено через демонізацію образу її настоятеля (на той час) – Філарета. Застосовано такі демонізувальні механізми: на *стилістичному рівні*: а) метафори-перифрази: *руйнівник України, український гробокоп, порушник клятви, лжепророк і лжепастир*; б) епітети: його ім'я названо *одіозним, огидним*, самого Філарета *аморальним*; його життя *неблагочестивим*; на *лексичному рівні*: в) демонізувальна лексика: *має сатанинську злобу, допомагає сатані, його випустив у народ сатана*; г) дегуманізувальна лексика, зокрема порівняння церкви Київського патріархату з людським *епітелієм* та *лушпинням*: «Людський **епітелій**, який віднав, не є людиною. Так і **лушпиння**, яке відпало від церкви, не є церквою» (митрополит запорізький УПЦ МП Лука, bbc.com, 17.05.2018); г) слова із семами 'секта', 'розпуста', 'порнографія', 'пекло', 'погань', наприклад: «кинув на нас усі свої пекельні сили: *секти, розколи, розпусту, порнографію та всяку іншу погань*»; на *синтаксичному рівні*: д) конструкції зі словами на позначення негативних дій: його дії «*викликали обурення серед духовенства й віруючих*», він «*Церкву приносить у жертву ради свого мізерного земного благополуччя*»; *допомагає «зруйнувати святе Православ'я»*.

Водночас варто відзначити, що *розкольницькою* і *неканонічною* українські історики навпаки вважають саме церкву Московського патріархату: «...саме московське духівництво в 1448 році **розкололо** материнську Київську митрополію ... Після **неканонічного** утворення Московської митрополії її не визнавали у християнському світі понад 100 років» (Брехуненко 2017: 140).

Мовне питання в контексті релігійної ворожнечі

Мовне питання з політичної площини поширилося також на релігійну. У суспільному дискурсі періодично виникають конфлікти через те, що УПЦ Московського патріархату проводить служіння російською мовою. Сама церква

називає мовою богослужінь церковнослов'янську. А щодо української фіксуємо такі пояснення:

«...як показує практика, перекласти Богослужіння з церковнослов'янської на українську вимагають ті, хто молитися не хоче ні на якій мові, і в храм ходити теж не збирається, а його боротьба проти Церкви – це лише форма політичного протесту. Найчастіше буває так, що після того, як якась парафія переходить на українську мову богослужіння, то, як правило, це не сприяє єднанню парафіян. То для чого перекладати?» (УПЦ: Відносини з державою 2017: 65).

У наведеному тексті перехід на українську мову представлений перифразами *боротьба проти Церкви, політичний протест*. Мета такого повідомлення – викликати в реципієнта чітку зв'язку: *говорити українською = йти проти церкви*. Поняття української мови також зв'язано у свідомості мовця з концептом *РОЗКОЛ (не сприяє єднанню)*.

Також українську мову зв'язують із концептами *ВТРАТА, ПРОПАГАНДА, ДИКІСТЬ*: *«...слов'янський текст перестає звучати на українській мові. Він просто втрачає сакральність і поетичність, і з містичного способу вираження богословських істин перетворюється, в кращому випадку, на новинне повідомлення і пропагандистський заклик. Він перестає діяти на серце, а більше діє на розум. Деякі слова звучать просто дико» (УПЦ: Відносини з державою 2017: 66).* Текст побудований за принципом антитези. За церковнослов'янською мовою закріплено семи 'сакральність', 'поетичність', 'богословські істини', а за українською – 'дикість', 'новинні повідомлення', 'пропагандистські заклики'. Перша позначена як для *серця*, друга – для *розуму*, тобто раціонального (тоді, як релігія – більше ґрунтується на ірраціональному).

Таблиця 10. Лінгвальні засоби знецінення української мови

Поняття	Вербалізатори
1. УКРАЇНСЬКА МОВА	Для новинних повідомлень
	Для пропагандистських закликів
	Для тих, хто не хоче ходити в храми
	Для тих, хто не хоче молитися
	Не сприяє єднанню
	Є боротьбою проти церкви

	Звучить дико
	Її вимагають
	Її не будуть розуміти наступні покоління
	Є ознакою байдужості й закомплексованості
2. ТЕКСТ УКРАЇНСЬКОЮ	Перестає звучати
	Втрачає сакральність і поетичність
	Перетворюється на пропагандистський заклик

У результаті використання таких вербалізаторів сформовано негативний образ прихожанина, який виступає за українську мову богослужіння: *байдужий і закомплексований, не хоче молитися й ходити до храму, вносить розкол між парафіянами, бореться проти церкви*. Такий штучно сформований психологічний портрет людини провокує прояви ксенофобії і ворожнечі між представниками різних конфесій. Тобто фіксуємо заниження позитивних якостей української мови порівняно з іншими мовами. Оскільки мова є націєтворчим чинником української нації, то частина суспільства розглядає такі тези, як спробу викликати серед парафіян національну неприязнь, а отже, спровокувати прояви ворожнечі відносно тих людей, які захочуть почути богослужіння українською мовою. Це певний час створювали обставини примусу до відмови від національної ідентичності. Ситуація кардинально змінилася тільки після початку повномасштабного вторгнення Росії.

3.2.2. Тема російсько-українського збройного конфлікту як чинник поглиблення релігійного протистояння

Протягом багатьох років релігійне протистояння в країні було викликане переважно церковними питаннями. Однак з 2014 року конфлікт переріс в етнічно-політичний. Це було пов'язано з початком російської агресії проти України та відповідно заявами УПЦ МП, які суперечать офіційній позиції України. Зокрема: а) стосовно Криму: *віднав, возз'єднався, відійшов* тощо: «Священнослужителі УПЦ МП неодноразово називали анексію півострова “возз'єднанням”» (5.ua, 16.10.2018); «Глава УПЦ МП вважає, що Крим сам “отпал” від України» (news.liga.net, 05.01.2016); б) стосовно війни на Донбасі:

«братовбивча війна», «братовбивче насильство» (УПЦ: Відносини з державою 2017: 86), «громадянське протистояння» (religionpravda.com.ua, 20.04.2020), у якому «не може бути героїв», бо «наша паства і там, і там» (ukrinform.ua, 17.12.2018); в) стосовно причин війни, зокрема пояснення її як наслідку проведення маршів рівності в Києві, наприклад: «Чого ви ходили по Хрещатику? Лесбіянки, гейпаради. А тепер горе!» (захисниця церкви Московського патріархату під час протистоянь біля Лаври у квітні 2023 року, news.obozrevatel.com). Також у текстах УПЦ МП фіксуємо твердження, що військових, які вбивали ворога під час війни, навіть якщо вона визвольна, не можна причащати три роки (УПЦ: Відносини з державою 2017: 86). Особливого осуду церква МП зазнала, коли відмовлялася відспівувати загиблих на війні українських воїнів через те, що ті «стріляють у наших братів» (espreso.tv, 03.08.2014).

У 2018 році російський терорист І.Гіркін, розповів, що під час захоплення українських територій у 2014 році йому допомагали священнослужителі церкви Московського патріархату на Донеччині. Наприклад: підпис під фото на сайті radiosvoboda.org: «Священник Московського патріархату благословляє Ігоря Гіркіна, який на той час був одним із ватажків угруповання «ДНР», що визнане в Україні терористичним» (radiosvoboda.org, 27.02.2021).

Подібні факти спричинили використання відповідного мовного інструментарію на позначення УПЦ МП. Наприклад: «Московський патріархат, формально будучи релігійною організацією, займається активною політичною діяльністю в інтересах Кремля» (ua.krymr.com, 23.06.2019); «Представники так званої Української православної церкви Московського патріархату підтримують сепаратистів на Сході України і загарбницьку політику Путіна» (znaj.ua, 13.10.2018).

Аналіз дискурсу інформаційної війни уможливив виділити низку таких механізмів створення негативного образу УПЦ МП.

1. Прийом зв'язки: уведення вербалізаторів концепту УПЦ МП в контекст з лексемами, які актуалізують концепти російської дійсності (*Кремль, ФСБ, Путін, сепаратисти, ДНР, ЛНР, бойовики, терористи*). Наприклад: *«Під прикриттям **церков МП** починалась **анексія** Автономної республіки Крим. Саме з допомогою священників МП в Крим заходили **агенти Москви** зі своїми **бойовиками**. В церквах МП переховувались **російські озброєні бойовики** на Донбасі, таким чином, під прикриттям церков МП розпочалась **війна проти Українського Народу**»* (Звернення учасників АТО щодо діяльності церков МП, ukrinform.ua, 22.01.2018).

2. Зміна назви самої церкви. У 2018 році був прийнятий закон [Закон 2019], відповідно до якого УПЦ МП мала вказати у своїй назві приналежність до тієї структури, якій підпорядковується, тобто – до Російської православної церкви. Однак це рішення було призупинене через суди. Хоч в інформаційному полі зафіксовано використання назви, що відповідає закону: *РПЦвУ (Російська православна церква в Україні)*. Наприклад: *«**РПЦвУ** погрожує Зеленському чорногорським сценарієм»* (religionpravda.com.ua, 01.05.2020). Також зафіксовано описову конструкцію *«церква МП, яка називає себе українською»*. Конструкція *«яка називає себе»* переводить факт у категорію самовизнання, несправжності, тобто покликана змусити читача сумніватися в легітимності цієї церкви.

3. Протиставлення дій предстоятелів обох церков – ПЦУ та УПЦ МП. Зокрема, фіксуємо звинувачення на адресу предстоятеля УПЦ МП Онуфрія в тому, що він у виступах: *«не став уживати слова “Україна”, “українці”, а також висловлювати слова підтримки на адресу медиків... чи військових, які боронять країну на фронті»* (prolviv.com, 19.04.2020). Тоді, як щодо промови предстоятеля ПЦУ Епіфанія у ЗМІ фіксуємо такі конструкції: *«несе служіння українському народу», «захищає державну незалежність України»* та тих, *«хто змушений святкувати Великдень в умовах кремлівської окупації»* (prolviv.com, 19.04.2020). Набір мовних засобів у промовах дає чіткі сигнали щодо

світоглядного спрямування авторів та організацій, які вони представляють, а отже, здійснює відповідний вплив на їхніх прибічників.

Часто використовуваними засобами є:

1. Перифрази на позначення: а) самої церкви: *церква-окупант, філія Кремля; філія ФСБ, бойовий релігійний загін ГРУ*⁵⁵ *та ФСБ, «церква луб'янського»*⁵⁶ *патріархату, центр високої луб'янської духовності, православна ДРГ, православний тероризм, патріархійно-кремлівський симбіоз, гундяєвська секта* (від прізвища московського патріарха Кирила – Гундяєв, якого в ЗМІ звинувачували у співпраці з КДБ і ФСБ, наприклад: *«РПЦ і московський патріархат – це бойовий релігійний загін ГРУ та ФСБ Росії»* (О. Голобуцький, «П'ятий» канал, 25.07.2018); *«Почаївська лавра – центр високої луб'янської духовності»* (сторінка «Karl Volokh» на facebook.com, 18.04.2020); б) священників: *агенти ФСБ*⁵⁷, *чекісти, батюшки спеціального призначення, пособники окупантів, агенти Москви, російські релігійні війська, спецслужбісти в рясах, КДБшники в рясах, ФСБівці в рясах, священники в пагонах, гундяєвці, гундяївська порода, ввічливі батюшки* (трансформація фразеологізму *ввічливі люди*, яким російська пропаганда маркувала своїх військових, що брали участь у захопленні Криму), *кадилівці* (поєднання слів *кадило* + *кадирівці* – військові під керівництвом глави Чечні Р. Кадірова); наприклад: *«Крим і російські “релігійні війська”»* (ua.krymr.com, 23.06.2019).

2. Епітети: *кремлівська, московська, феєсбешна, гундяєвська, путінська, антидержавницька, антиукраїнська.*

3. Конструкції на позначення негативних дій священників та церкви: *мають російські паспорти, отримують зарплату в Кремлі, підтримують загарбницьку політику Путіна, працюють на угоду кремлівській владі, зневажають незалежність України, допомагали вбивати українців, брали до*

⁵⁵ ГРУ (рос. Главное разведывательное управление) – неофіційна назва органу зовнішньої розвідки Міноборони РФ. Нинішня назва – Главное управление Генерального штаба Вооружённых сил Российской Федерации.

⁵⁶ Луб'янка – узагальнена назва органів безпеки СРСР та РФ; походить від назви вулиці Велика Луб'янка, на якій розташовані будівлі цих органів.

⁵⁷ ФСБ – рос. Федеральная служба безопасности Российской Федерации.

рук зброю, благословляли терористів на вбивство українців, приймали присягу терористів, молилися за Путіна, задушити українську державність. Наприклад: «Кремль використовує свій вплив на Церкву Московського Патріархату, щоб **задушити нашу державність і незалежність**» (ukrinform.ua, 17.12.2018).

4. Каламбури, що ґрунтуються на сплутуванні різних значень багатозначного слова. Наприклад: «*Можемо лише сподіватися, що їхня служба („і опасна, і трудна“) не коштуватиме Україні ще дорожче, ніж досі*» (сторінка «Karl Volokh» на facebook.com, 19.04.2020). У наведеному уривку відбувається гра різними значеннями слова *служба*: спочатку актуалізується значення «виконання в церкві релігійних обрядів; богослужіння» та «військовий обов'язок» [СУМ-11: IX, 377], але наявність цитати «*і опасна, і трудна*» є алюзією до пісні «*Наша служба и опасна, и трудна*»⁵⁸, а отже, натякає на причетність священників МП до служби в силових структурах РФ.

3.2.3. Способи знецінення Томосу та переходу храмів до ПЦУ

Як було вже зазначено, чергове загострення релігійного питання почалося 2018 року після створення Православної церкви України (ПЦУ), яка об'єднала УАПЦ та УПЦ КП, а також надання їй Томосу про автокефалію. Новостворена церква та церква Московського патріархату використали цей момент для активного поширення власних наративів та спростування наративів опонента.

УПЦ МП використала такі механізми для пояснення цих подій.

1. Прийом семантичної зв'язки як спосіб асоціювати Томос із негативними явищами. Наприклад: «*Порошенко домовився про видачу українським **розкольникам** Томосу. Справа супроводжувалася **скандальними** витоками в ЗМІ про те, скільки грошей готівкою він **заплатив за документ***» (spzh.news, 17.01.2020). У тексті актуалізовано концепти **СКАНДАЛ**, **КУПІВЛЯ ТОМОСУ**, **ГОТІВКА**, **РОЗКОЛ**.

⁵⁸ Пісня присвячена співробітникам силових структур СРСР.

2. Формування концептуальних метафор. Метафори *ТОМОС як МІЖРЕЛІГІЙНА ВІЙНА, ТОМОС як ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА, ТОМОС як РУЙНУВАННЯ КРАЇНИ*. Наприклад: *«Я дуже чітко сказав його Всесвятості Патріарху Варфоломію: якщо хоч якийсь документ буде надано, ну от хоч який, навіть найбільш беззмістовний, де ніякої конкретики не буде в принципі, але сам документ буде, то у нас в країні почнеться **громадянська війна**»* (нардеп В. Новинський, Іb.ua, 26.07.2018). Таке зв'язування понять із негативними наслідками є спробою залякати суспільство й подати самотійність української церкви як причину війни і страждань.

Після отримання Томосу та початку процесу переходу храмів до ПЦУ актуалізовано змалювання протистояння всередині громад саме як *«громадянської війни»*, яка спричиняє конфлікти між сусідами: *«Сусід відмовляється сусідові город зорати: **обзиває** сепаратистом. Старості церкви **каменем вікно розбили**», – навперебій скаржаться на “розкольників” віряни канонічної церкви після недільної служби»* (bbc.com, 17.05.2018).

3. Пояснення процесу переходу храмів до ПЦУ за допомогою негативних наративів. Наратив насильного захоплення: а) епітет *захоплений*; якщо прихожани приймали рішення перейти до ПЦУ, то в дискурсі Московського патріархату такий храм називали *«захопленим»*; б) іменники та іменникові сполуки на позначення прихильників ПЦУ: *провокатори, захоплювачі храмів, рейдери, бандити*; в) лексеми на позначення процесу переходу: *захоплення, насильне відбирання, бої за храм*. Наратив негативного ставлення до церкви: епітет *кривавий* та іменники *гоніння, переслідування*. Наприклад: *криваві гоніння, релігійні гоніння, криваві переслідування*; такі конструкції актуалізують негативні приклади переслідування церков в історії. Наратив загрози порятунку душі: *«Якщо перейти з однієї роботи на іншу, це для порятунку душі ролі не грає, а ось якщо піти до церкви однієї чи іншої – це **грає роль для порятунку**»* (священик УПЦ МП А. Василенко, bbc.com, 17.05.2018).

3. Протиставлення імпліцитною антитезою *доброго – поганого*. Наприклад: «...за храми, що належать **канонічній** церкві, почнуть **бої ці бандити**, які робили це протягом останніх чотирьох років» (нардеп В. Новинський, Іb.ua, 26.07.2018). Здійснено протиставлення: з одного боку *канонічна церква* (такою названо церкву Московського патріархату), а з іншого – *бандити* як еквівалент концепту *ПЦУ*.

4. Актуалізація демонізувальних концептів. Наприклад, твердження, що нібито ПЦУ «*наймає для рейдерства храмів бійців “Правого сектору”*» (bbc.com, 17.05.2018).

5. Використання евфемізмів, які виправдовують власні дії з перешкоджання потраплянню до храмів представників ПЦУ, наприклад: *захист канонічного православ'я*.

6. Маркування ПЦУ епітетами із семами 'несправжність', 'неприродність існування': *штучна церква, штучно створена, не угодна Богу*.

ПЦУ та її прихильники з метою інформаційного опору вдаються до:

1. Використання ідеї *неканонічності* як способу віддзеркалення. Оскільки українська церква все ж була визнаною світовим православ'ям, то використовуваний Московським патріархатом наратив про те, що нібито вона *неканонічна*, був неактуальним. Тому в громадах віряни самі ініціювали перехід місцевих храмів до ПЦУ, пояснюючи це бажанням позбутися московського впливу. Це позначилося і на використанні мовних засобів. Якщо раніше лексемами *неканонічні* або *самосвяти* маркували представників Київського патріархату, то тепер ситуація змінилася у зворотний бік і такі ознаки в медіа приписували вже церкві московського підпорядкування: «*Самосвяти із УПЦ Московського патріархату офіційно відмовилися відспівувати канонічних християн*» (dero.ua, 29.10.2018).

2. Пояснення дій прихильників МП конструкціями з негативною семантикою. Наприклад: «*Наймають “тітушок” для охорони храмів*», «*У*

хмельницькому храмі «московські попи» **побили** хлопця, який щойно повернувся з війни» (babel.ua, 11.04.2023).

3. Пояснення переходу храмів як самостійного рішення громади, з цією метою використано концепт не *ПЕРЕХІД*, а *ПРИЙНЯТТЯ*: *приймаємо громади*.

4. Творення перифразів, які виводять підтримку ПЦУ за межі релігійної сфери: «*атеїст Київського патріархату*», що свідчить не про релігійний вибір, а цивілізаційний – тобто підтримку українського.

Доцільно розглянути приклад висвітлення однієї події різними ЗМІ, аби продемонструвати, як залежно від вжитих мовних засобів кардинально відрізнялася суть того самого інформативного повідомлення. У січні 2020 року в українському селі стався конфлікт на релігійному ґрунті: громада вирішила передати храм представникам ПЦУ, але служителі УПЦ МП відмовилися передавати ключі від храму та не пустили до храму похоронну процесію. У конфлікт довелося втручатися поліції. Про ці події написали обидві сторони конфлікту.

Публікація 1. Заголовок: «*На Волині актив ПЦУ під приводом похорону спровокував конфлікт*» (spzh.news, 20.01.2020). Наявність сполуки «*під приводом*» створює враження, нібито така трагічна для кожної родини подія, як прощання з рідним, була вчинена навмисне, з метою провокації, що, зрештою, є алогічним. Також у статті йдеться, що голова громади «*в наказовому порядку велів відкрити храм*». Лексема «*велів*» та фразеологізм «*у наказовому порядку*» вказують на примус і перевищення службових обов'язків. Також у статті сказано, що присутні нібито «*забули про небіжчика*», «*штурмували двері*», «*влаштували штовханину*», «*проривалися в храм*», «*почали зіштовхувати зі сходинок присутніх на захист своєї церкви парафіян УПЦ*». У такий спосіб сформовано контекст, у якому прихожани ПЦУ мають вигляд агресивних людей, що своїми діями загрожують прихожанам УПЦ МП, які прийшли «*ЗАХИСТИТИ церкву*». Лексема *захистити* актуалізує сему 'загроза' церкві, а отже, переводить вірян, від яких ця загроза нібито йде, до категорії злочинців.

Отже, використано прийом побудови повідомлень за принципом свій–чужий: вибудовано наратив, у якому хтось із категорії «чужий», нападає на когось із категорії «свій». Використані мовні засоби з негативною семантикою дають підстави читачам зарахувати до категорії «чужий» представників саме ПЦУ, а читацька думка має автоматично стати на захист скривджених захисників храму. Окрім лексеми «захист», стосовно прихожан УПЦ МП вжито сполуку *«віряни канонічної Церкви»*. Тобто знову використано маркер «канонічності (законності)», що здійснює поділ прихожан на законних і незаконних, або правильних і неправильних. Цей контекст посилено за допомогою речення *«Нагадаємо, 16 березня 2019 року громаду канонічної Церкви в селі Сусваль незаконно перереєстрували на користь нової церковної структури»*. Наявність лексеми «нагадаємо» надає висловлюванню відтінку точності, безапеляційності. У поєднанні зі стверджувальним змістом речення інформація має бути сприйнята реципієнтом, як однозначна, яка навіть не потребує перевірки.

Публікація 2. Заголовок *«У Сусвалі священник УПЦ МП з прихожанами не пустив до храму похоронну процесію»* (volynnews.com, 20.01.2020). Далі у тексті є таке речення: *«Настоятель храму з прихожанами відмовилися впустити ... людей, які прийшли провести в останню путь покійного»*. Основне емоційне навантаження покладено на присудок *НЕ ПУСТИВ до храму*. У суспільстві така поведінка очікувано викликає обурення. Повідомлення також побудовано за тим же бінарним принципом *свій – чужий*. Однак наповнення цих категорій кардинально відрізняється: у категорії *чужий* – священник МП, бо перешкоджає людям, які перебувають у важкій життєвій ситуації.

В обох наведених випадках читач має стати на захист скривдженого, тобто *свого*. Але хто стане цим *своїм*, залежить тільки від того, яку зі статей прочитає реципієнт, тобто від успіху мовної маніпуляції.

3.2.4. Коронавірусний наратив у контексті релігійного протистояння

Сплеск інформаційної ворожнечі стосовно церкви Московського патріархату зафіксовано зокрема у квітні 2020 року на початку епідемії коронавірусної хвороби, що збіглося з великодніми святами. У той час, як інші церкви просили вірян утриматися від відвідування храмів, УПЦ МП навпаки – закликала всіх іти до церкви. Тому владні структури й суспільство звинувачували її в свідомій агітації проти карантину.

Зафіксовано такі мовні засоби ведення кампанії негативного змісту проти УПЦ МП.

Стилістичний рівень. Перифрази на позначення: а) церкви: *осередок коронавірусу, вогнище епідемії, розсадник коронавірусу, розсадник фізичної небезпеки, біологічна зброя Кремля, терористична організація*; наприклад: «Після Пасхи 2020 року московський патріархат можна сміливо вважати не релігійною, а **терористичною організацією**» (сторінка «Сергій Фурса» на facebook.com, 19.04.2020); б) дій МП: *тероризм, великодній шабаш, спецоперацію РФ, спецоперація проти України, підривні дії, заклики до масового самогубства, порушення заповіді «Не вбий»*; в) священників МП: *«офіційні дистриб'ютори Covid-19»; «бородаті потвори в спідницях»* (акаунт «Карл Волох» на facebook.com, 16.04.2020).

Лексичний рівень. Неологізми: а) з компонентом ковід (від назви захворювання Covid-19, спричиненого коронавірусною інфекцією): *«московський **ковідорхат**»* (контамінована сполука від Covid-19 + *патріархат*); *«отець **Ковідій**»* – на позначення священників МП; б) з трансформованим компонентом ДРГ (*диверсійно-розвідувальна група*), наприклад: *ДРГ МП – «диверсійно-**релігійна** група московського патріархату»*. Таке використання лексики збройного наративу має на меті порівняти церкву до поняття ДРГ (диверсійно-розвідувальна група), мета якої – проводити відповідну діяльність у тилу ворога. Отже, актуалізовано наратив діяльності УПЦ МП за вказівкою ворога.

Граматичний рівень. 1. Дієслівні конструкції на позначення негативних дій МП, наприклад: *вбиває, знищує, провокує спалах епідемії, вчиняє злочин, окроплює хворобою, витворює, нехтує, ігнорує, відмовилася від захисних медзасобів, наражає на смертельну небезпеку.* Наприклад: «Російська церква в Україні вчинила злочин. ... Це цілеспрямована **спецоперація** проти України» (сторінка «Андрій Смолій» на facebook.com, 19.04.2020). 2. Конструкції (переважно гасла) з використанням вербативів зі спонукальною семантикою: «Геть московського попа – умисного поширювача коронавірусу» (коментар на facebook.com, 15.04.2020).

Результатами аналізу релігійного дискурсу представлено в таб. 11.

Таблиця 11. Образ ПЦУ та УПЦ МП в контексті релігійної ворожнечі

Категорії	ПЦУ (УПЦ КП) в трактуванні опонентів	К-ть	УПЦ МП в трактуванні опонентів	К-ть
Церква	Секта; не є складовою Церкви Христової Дегуманізувальна лексика: лушпиння, епітелій	2 2	філія Кремля, церква-окупант, філія ФСБ, бойовий релігійний загін, загони ГРУ та ФСБ, церква луб'янського патріархату, центр високої луб'янської духовності, православна ДРГ, православний тероризм, патріархійно-кремлівський симбіоз; гундяєвська секта; осередок коронавірусу, вогнище епідемії, розсадник коронавірусу, розсадник фізичної небезпеки, біологічна зброя Кремля, терористична організація, московський ковідорхат, ДРГ МП (диверсійно-релігійна група московського патріархату)	21
	Епітети: Розкольницька, неканонічна, штучна церква, штучно створена, не угодна Богу	5	Епітети: російська, кремлівська, московська, феєсбешина, гундяєвська, путінська, антидержавницька, антиукраїнська, яка називає себе українською	9
Дії церкви	Нищить православ'я, відділилася від Бога, не має в собі благодаті, веде боротьбу проти релігії	5	діє в інтересах Кремля, підтримує сепаратистів, підтримує Путіна, тероризм, великодній шабаш, спецоперацію РФ, спецоперація проти України, підривні дії, заклики до масового самогубства, порушення заповіді «Не вбий», вбиває, знищує, провокує спалах епідемії, вчиняє злочин, окроплює хворобою, витворює, нехтує, ігнорує, відмовилася від захисних	25

				медзасобів, вбиває, знищує, наражає на смертельну небезпеку.	
	Священники і прихожан	Розкольники, самосвяти, відпали від канонічної церкви, нерелігійні, іновірці, безбожники, колишні комуністи, руйнівник України, український гробокоп, порушник клятви, лжепророк і лжепастир, провокатори, захоплювачі храмів, рейдери, бандити	15	агенти Москви, агенти ФСБ, чекісти, батюшки спеціального призначення, пособники окупантів, агенти Москви, російські релігійні війська, спецслужбісти в рясах, КДБники в рясах, ФСБники в рясах, священники в пагонах, гундяєвці, гундяївська порода, ввічливі батюшки; розкольники, самосвяти, отець Ковідій , офіційні дистриб'ютори Covid-19; бородаті потвори в спідницях, кадилівці	19
		Епітети: одіозні, огидні, аморальні	3		
	Дії священників чи прихожан	проводять самочинні зборища, спотворюють віровчення, порушують церковну дисципліну, ніколи до церкви не ходили і ходити не будуть, бракує здорового глузду, роблять неадекватні речі, веде неблагочестиве життя; допомагає сатані, має сатанинську злобу, його випустив у народ сатана; викликали обурення серед духовенства і віруючих, Церкву приносить у жертву ради свого мізерного земного благополуччя; допомагає зруйнувати святе Православ'я	24	мають російські паспорти, отримують зарплату в Кремлі, підтримують загарбницьку політику Путіна, працюють на угоду кремлівській владі, зневажають незалежність України, допомагали вбивати українців, брали до рук зброю, благословляли терористів на вбивство українців, приймали присягу терористів, молилися за Путіна, задушити українську державність	12
	Додаткові концепти в межах прийому зв'язки	Розкол, розпуста, порнографія, пекло, погань, брехня, гріх, агресія та загибель душі, діяльність диявола, страшене явище, гордість, пустота, плач, хвороби, неспокій, псування. правий сектор	17	Кремль, ФСБ, Путін, сепаратисти, ДНР, ЛНР, бойовики, терористи анексія, війна проти українського народу, тітушки	11
		Усього	73	Усього	97
		Усього	170		

3.3. Засоби превентивного виправдання агресії

Підготовка збройного нападу передбачає проведення попередньої роботи щодо попередження й унеможливлення суспільного опору. Для цього здійснюється підготовка громадської думки, спрямованої на виправдання певних дій, вчинених агресором. Умовно можна назвати такий прийом *превентивне ушляхетнення*. З цією метою суспільству нав'язують певні меми-

концепти із позитивною семантикою для формування позитивного образу. Зокрема, таким був мем-концепт *ВВІЧЛИВІ ЛЮДИ* (рос. *вежливые люди*), створений російською пропагандою на позначення солдатів власної армії, які здійснили захоплення Криму в 2014 році. Наявність великої кількості озброєних військових на вулицях мирних міст могло викликати негативні емоції.

Тому з пропагандистською метою оцінні конотації з негативних були трансформовані на позитивні, замінивши цілком очікуваний концепт *ОКУПАНТИ* на *ВВІЧЛИВІ ЛЮДИ*. З цією метою за цим словосполученням закріплювалися тільки позитивні образи. У проросійських ЗМІ й мережі тиражувалися образи привітних, усміхнених солдатів, з якими фотографуються місцеві жителі. На пропагандистських картинках часто до образу солдата додавалися зображення домашніх тварин, аби відбулося відповідне перенесення позитивних емоцій.

Пропагандистську мету створення цього мему можна довести аналізом його появи в інформаційному просторі. Уперше це словосполучення з'явилося наприкінці лютого 2014 року на одному з кримських новинних порталів, як характеристика дій російських військових, які здійснювали захоплення приміщень в Криму, а згодом було підхоплене багатьма ЗМІ і соцмережами.

Термін почали використовувати в багатьох ЗМІ в таких конструкціях: *ввічливі люди зі зброєю; ввічливі озброєні люди; озброєні люди ввічливо...* Нав'язування епітета «ввічливий» для змалювання образу військового було покликане нівелювати страх мирних жителів перед озброєними людьми.

Словосполучення *ввічливі люди* набуває поширення і потрапляє в міжнародний дискурс: 2 березня 2014 року британська газета «The Telegraph» публікує статтю «*Ukraine crisis: 'Polite people' leading the silent invasion of the Crimea*», у якій вживає термін '*Polite people*' («ввічливі люди»). У мікроблозі «vezhливо» одразу починають з'являтися фото солдатів з усміхненими

дівчатами, дітьми, з цілими родинами. Так образу *ОКУПАНТА* за допомогою інтра- та екстралінгвальних чинників нав'язують позитивні конотації. Мем активно використовують в медійному та мережевому дискурсах, а також його публічно вживають російські політики, у тому числі президент Росії.

У березні 2014 року в мережі «Фейсбук» уже з'являються тексти й коментарі такого змісту: *«Тут створюється образ російського **воїна-визволителя**, який з красивою зброєю приїхав захищати мирні села й міста. Він привітний, посміхається, з ним можна фотографуватися на пам'ять, він **ввічливий**»* (коментар на facebook.com). Тобто образ російського солдата зі зброєю, який прийшов окупувати чужу територію, створюють за допомогою концептів *ВВІЧЛИВІСТЬ, ЗАХИСТ, ВИЗВОЛИТЕЛЬ, ПРИВІТНІСТЬ, УСМІШКА*.

Для посилення позитивної оцінки і більшого впливу на реципієнта були вигадані гасла, у яких вербалізовано концепти *ВВІЧЛИВІСТЬ, КУЛЬТУРА, СПОКІЙ*: *«Увічливість міста бере»* («*рос. Вежливость города берет*»), *«2014 – рік культури в Росії!»* («*рос. 2014 – год культуры в России!*»), *«Зберігай спокій і чекай увічливих!»* («*рос. Будь спокоен и жди вежливых*»).

Цей мем-концепт був покликаний виконувати такі функції: 1) психологічну – нівелював страх населення перед озброєними людьми; 2) ідеологічну – за допомогою впливу на когнітивну систему мовців замінити в свідомості мовців концепт *АГРЕСІЯ* концептом *ВВІЧЛИВІСТЬ*, а концепт *ОКУПАНТИ* – мемом-концептом *ВВІЧЛИВІ ЛЮДИ*. Адресати, на яких розрахована ця інформаційно-психологічна спецоперація, можуть сприймати захоплення армією території чужої країни не як окупацію, а як шляхетний вчинок.

Варто зауважити, що український інформаційний простір був більше орієнтований на власний евфемізм *зелені чоловічки* щодо позначення російських військових, які окупували Крим. Така назва була пов'язана із кольором військової форми без розпізнавальних знаків, що засвідчували б

належність солдатів до армії певної країни. В українському мовному середовищі цей мем виявився більш поширеним, оскільки узгоджувався із мовною картиною світу українців. Термін *зелені чоловічки* не має семи 'шляхетність'. У ньому швидше наявний комічний ефект, елементи насмішки з дегуманізувальною семантикою – порівняння солдатів чужої армії із іншопланетянами, оскільки первинно словосполучення «*зелені чоловічки*» було пов'язане зі стереотипним уявленням про представників позаземного життя.

Висновки до Розділу 3

Дискурс агресії, окрім ознак, притаманних йому як складнику інформаційного протистояння, має низку власних особливостей. Так, у межах *нав'язуваної оцінності* виокремлюємо такий вид **ознаки**, як *агресивність* та її субознаки: *знецінювальність людського життя, дегуманізувальність, демонізувальність, спонування до вбивства, розважальність у висвітленні смерті, орієнтованість на стереотипи, упередженість*.

У процесі аналізу виділено такі категорії мовних засобів розпалювання ворожнечі: 1) етнофолізми (3 – 0,8%); 2) дегуманізувальна лексика (135 – 36,1%); 3) демонізувальна лексика (173 – 46,3%); 3) лексеми зі спонукальною семантикою, що закликають до фізичного знищення (17 – 4,5%); 4) художні засоби з розважальною конотацією 46 – 12,3%. Усього 374 одиниці.

Дегуманізація (розлюднення) опонента уможливорює знеособлення ворога і отримання суспільного схвалення на його знищення. Зафіксовано 135 лексем з дегуманізувальною семантикою. Виділено два види дегуманізації – повну й часткову. Часткова (90 лексем і сполук) полягає в тому, що використовувані на позначення ворога лексеми зберігають сему 'людина', однак показує людей як множинність, без індивідуальних рис. Такі слова вживають переважно в множині або як збірні іменники. На семантичному рівні виокремлено такі групи: а) лексеми на позначення соціально стигматизованих груп; б) негативні позначення групи осіб на основі ситуативних негативних характеристик;

б) відантропонімі позначення осіб, стосовно яких негативні конотації створено переважно штучно, в результаті пропаганди.

Повна дегуманізація (45 лексем і сполук) полягає в тому, що на позначення опонента/ворога використовують лексеми, які в своєму первинному значенні не мають семи 'людина'. Така сема з'являється тільки в результаті вторинної номінації, коли ці слова починають використовувати на позначення певної соціальної групи. Однак у свідомості мовця домінантним залишається первинне значення. Виокремлено метонімічні та метафоричні перенесення. Метонімічні полягають в називанні осіб відповідно до умовно пов'язаних з ними предметів. Метафоричні перенесення – полягають у намаганні мовця прирівняти своїх опонентів до тварин або предметів. Виокремлено такі групи лексем: 1) назви предметів і комп'ютерних програм; 2) фітоморфізми як спосіб розлюднення; 3) лексеми із зооморфною семантикою тощо.

Окрім іменних частин мови, які знеособлюють опонента, показовим є вживання вербативів, які позначають факт вбивства завуальовано. До того ж у значенні таких слів є семи, які також вказують на розлюднення, а отже, виправдовують процес позбавлення людини життя. З цією метою використано фразеологізми зі значенням «знищувати»; конструкції з гастрономічною семантикою; іронічні евфемізми тощо.

Демонізація є близьким явищем до дегуманізації (173 лексеми і сполуки). Однак ми розрізняємо мотиви цих явищ: дегуманізація допомагає боротися з ворогом, оскільки він не сприймається як нелюдська істота, а процес *демонізації* відзначається більш агресивною пропагандою і полягає в тому, що характеристику ворога і його дій доведена до рівня «світового зла», яке потрібно негайно знищити. Такому ворогу приписують, наприклад, канібалізм і вампіризм або інші міфічні злочини. Такі дії можуть приписувати як в цілому усім представникам ворога, так і тільки їхньому лідеру. Наш матеріал засвідчує такі мовні засоби демонізації: 1) лексеми-іменники на позначення осіб, які становлять фізичну загрозу; 2) сполуки з епітетом *кривавий*; 3) лексеми, що

позиціонують ворога як такого, що має неадекватну поведінку; 4) вербативи на позначення негативних дій (найчастіше вигаданих); 5) лексеми із семантикою нацизму; 6) слова із семами 'канібалізм' й 'вампіризм'; 6) конотативні оніми; 7) лексеми на позначення вразливих суб'єктів, яким завдає шкоди ворог.

Дегуманізувальні й демонізувальні засоби в межах досліджуваного дискурсивного полотна засвідчують здатність сформувати в суспільстві нетипове сприйняття цінності людського життя, посилюють інформаційну підготовку суспільства до морального прийняття фізичного знищення людських осіб і сприймання цього знищення як розваги або гри.

Окрім етнічної ворожнечі, воєнні конфлікти часто відзначаються релігійною нетерпимістю. Досліджуваний церковний конфлікт варто розглядати в межах іншого, глибшого конфлікту – протистояння між Росією та Україною, тобто конфлікту ідентичностей: цивілізаційної (*західноєвропейської – російської*) та етнічної (*української – російської*).

Аналізовані мовні засоби (усього 170 лексем й сполук) свідчать, що частина громадян асоціює Українську православну церкву Московського патріархату з Росією. Це є причиною того, що інформаційні повідомлення про діяльність церкви часто наповнені мовними маркерами ненависти, які стосуються поля російсько-українського протистояння. Православну церкву України (колишню УПЦ Київського патріархату) ця категорія людей асоціює з виключно українськими цінностями та українською державністю.

Натомість інша частина суспільства, прихильники УПЦ МП, намагаються уникати маркування опонентів за етнічним принципом: наголошуючи, що їхні віряни є по обидва боки конфлікту; будують протистояння на звинуваченні опонентів у неканонічності й незаконності. Набір лексем щодо пояснення ними певних суспільно-політичних процесів часто збігається з російським дискурсом.

Обидві сторони протистояння мають свою чітко вибудовану систему мовних засобів агресії стосовно маркування опонентів в межах кількох

наративів. Спостережено, що наратив розколу як спосіб звинувачення ПЦУ формують за допомогою таких мовних засобів: 1) лексема *розкол* та похідні; 2) сполуки із семантикою від'єднання; 3) сполуки із семантикою неправильності вчення та проповідування; 4) лексеми із семантикою незаконності. Наратив російсько-українського збройного конфлікту як спосіб звинувачення УПЦ МП: 1) введення вербалізаторів концепту УПЦ МП в контекст з лексемами які актуалізують російські концепти; 2) перифрази (на позначення церкви), до складу яких входять лексеми на позначення негативних російських реалій; 3) епітети *кремлівська, феєсбешна, путінська* і т.ін.; 4) конструкції на позначення негативних дій священників та церкви; 5) каламбури, що ґрунтуються на сплутуванні різних значень багатозначного слова; 6) антитези, що протиставляють дії священників обох церков. Наратив отримання Томосу та переходу храмів як спосіб звинувачення ПЦУ в розпалюванні ворожнечі: 1) прийом семантичної зв'язки як спосіб асоціювати Томос із негативними явищами, у результаті якого вибудовано систему метафор *ТОМОС як МІЖРЕЛІГІЙНА ВІЙНА, ТОМОС як ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА, ТОМОС як РУЙНУВАННЯ КРАЇНИ*; 2) пояснення процесу переходу храмів до ПЦУ як негативного явища за допомогою використання слів *захоплений, захоплювачі, рейдери, відбирання*; 3) імпліцитна антитеза як протиставлення *доброго – поганого*; 4) маркування ПЦУ епітетами із семами несправжності, неприродності існування. Коронавірусний наратив як спосіб звинувачення УПЦ МП в навмисному поширенні інфекції: 1) перифрази на позначення церкви як осередку інфекції; 2) перифрази та дієслівні позначення негативних дій церкви і священників; 3) неологізми з компонентом *ковід*, з трансформованим компонентом *ДРГ*; 4) гасла з використанням вербативів зі спонукальною семантикою.

Деякі інформаційно-психологічні операції мають на меті здійснити превентивне виправдання агресії. У межах дослідження проаналізовано мем-концепт *ВВІЧЛИВІ ЛЮДИ*, нав'язуваний кремлівською пропагандою під час

захоплення території Криму російськими військами. Мем нівелював страх населення перед озброєними людьми, а також за допомогою впливу на когнітивну систему замінив у свідомості мовців концепт *АГРЕСІЯ* концептом *ВВІЧЛИВІСТЬ*, а концепт *ОКУПАНТИ* – мемом-концептом *ВВІЧЛИВІ ЛЮДИ*.

Основні положення третього розділу викладено в таких працях авторки: *Кирилюк 2014, 2019г, 2020д, 2020б, 2020г; Kyryliuk 2022, 2023а.*

РОЗДІЛ 4

ДИСКУРС ОПОРУ ЯК СКЛАДНИК ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Дані соціологічних досліджень свідчать, що через розв'язану Росією війну в Україні більшість українців вважають її «агресором, від якого необхідно захищатися» [Соціопитування 2020 б]. Російська інформаційна агресія, що супроводжує збройний конфлікт, поставила перед українським суспільством нові, зокрема мовні виклики. Дослідження лексичного наповнення інформаційного поля дає можливість відслідковувати потенційні загрози, розпізнавати інформаційно-психологічні спецоперації ворога.

Однак не менш важливим є не тільки вивчення системи обраних ворогом мовних засобів, а й вироблення механізмів власного реагування на інформаційні виклики з метою нейтралізації негативного впливу.

Мовне наповнення інформаційного простору є важливим чинником впливу на свідомість реципієнта та на формування його картини світу. Аналіз мовних засобів, які використовує індивід у певній ситуації, може дати ґрунтовну інформацію стосовно його світогляду, сприймання себе в площині філософської проблематики «Я та Інші», особливостей розуміння суспільно-політичних, культурних, економічних та інших соціалізованих процесів, здатності сприймати навколишній світ та аналізувати його прояви в площині *свій – чужий*.

Набір лексем, обраний кожною зі сторін конфлікту, дає можливість руйнувати чужі смисли та нав'язувати власні наративи. Моральна стійкість суспільства залежить від інформації, яку воно щодня отримує. Яскравою демонстрацією впливу мовних засобів на свідомість реципієнта є такий текст мережевого фольклору: *«— Куме, ви, кажуть, сепаратистські газети читаєте?/ — Та читаю... Раніше читав проукраїнські — то така тоска: «все пропало», «Європа нас продала», «Росія нас захопить», «банки збанкрутують». А почав читати сепаратистські — і там так приємно, так*

гарно: «укри подчінілі весь Восток», «укри нас унічтожают», «україна допомагає Америка», «укри бесчинствуют на Донбассе», «ніхто не может дать отпор зарвавшимся українам» – аж серце радіє!»

Отже, особливо важливим в умовах інформаційної війни є створення текстів, які підіймають моральний дух суспільства, нівелюють негативний вплив ворожої пропаганди. Такі тексти називаємо *дискурсом опору*, обраний для їх побудови мовний інструментарій, а також особливості його використання та поєднання називаємо *засобами мовного опору*.

Варто визначити ознаки, що відрізняють розглядуване мовне полотно в межах *нав'язуваної оцінності* від уже описаного дискурсу агресії. Визначальною вважаємо *спрямованість на нівелювання шкідливого впливу*. Ця ознака притаманна всій мовній тканині дискурсу опору, оскільки він покликаний звести нанівець інформаційний вплив ворога. Певній категорії текстів притаманні окремі ознаки: *героїчність* (формування образу захисника); *відновленість* (результат перейменовальної кампанії стосовно маркування географічного простору українськими топонімами); *гумористичність* (використання засобів гумору для висміювання опонентів); *сценарність* (демонстрування поведінкових сценаріїв сприйняття ворога та дій щодо нього); *трансформаційність* (переінакшення ворожих наративів).

Водночас варто відзначити наявність ознак спільних із дискурсом агресії, зокрема таких: *знецінювальність людського життя, дегуманізувальність, спонукання до вбивства, розважальність у висвітленні смерті, орієнтованість на стереотипи, упередженість*. Однак у межах досліджуваного конструкту вони притаманні тільки постфольклорним текстам, де посилюють комічний ефект.

Показовим є відсутність такої ознаки, як *дemonізувальність*. Оскільки дискурс опору покликаний нівелювати шкідливий вплив, то образ ворога не може бути страшним і становити загрозу.

У пропонованому дослідженні розглянемо механізми й засоби опору, використовувані для: 1) формування образу захисника; 2) перейменувальних процесів; 3) побудови постфольклорних текстів.

4.1. Формування позитивного образу захисника та ворожі засоби його руйнування

4.1.1. Мовний інструментарій контексту героїзації

Занурене у воєнний дискурс суспільство часто перебуває у стані агресії, апатії і депресії, потребує моральної та психологічної підтримки. Важливим завданням влади є формування наративів успіху. Так створюється група слів з позитивними конотаціями, які героїзують певних осіб чи поняття, приписуючи їм надприродну силу і тільки позитивні якості. Особливо вдалим прикладом використання таких засобів є слово *кіборги* на позначення захисників донецького аеропорту. Таким контекстам притаманна вже згадана ознака *героїчність*.

Кожна зі сторін конфлікту формує образ воїна власної армії, керуючись особливостями традиційної концептуальної картини світу, яка «об'єктивує знання у свідомості людини» [Яремчук 2020: 74]. Наприклад, ворог традиційно заподіює шкоду, а захисник дає йому відсіч. Будуючи наративи про війну, кожна зі сторін враховує ці особливості. Тому концепт *ВОРОГ* об'єктивований словами з негативною семантикою, а *ЗАХИСНИК* – позитивною.

У процесі аналізу інформаційного наповнення ЗМІ, соцмереж, а також урядових ресурсів встановлено найбільш поширені засоби формування позитивного образу захисника.

Морфологічний рівень:

1. Займенники як репрезентанти бінарних опозицій (*ми – ви, ми – вони, наші – їхні, наші – ваші, свій – ваш*). Одним із втілень дихотомії *свій–чужий* є займенникова опозиція *ми – вони*. Саме тому в номінаціях на позначення українських військових превалює займенник *наші* (*наші хлопці, наші герої,*

наші воїни). Наприклад: «**Наші** хлопці стоять на передовій, ми за них – тут» (day.kyiv.ua, 6.10.2017). Така чітка ідентифікація робить займенник *наші* репрезентантом концепту *СВІЙ*, а отже, вводить його в антонімічні відношення зі словом *чужий*. У результаті вибудовано протиставлення: *наші* (захисники) – *чужі* (вороги). У таких випадках лексема *чужі* утворює синонімний ряд зі словом *погані*, *російські*, а займенник *наші* набуває ознак іменника («їдемо до *наших*» – у значенні «їдемо до українських захисників») і стає синонімом до слова *свої*, *добрі*, *українські*. Таке розмежування дає певний ментальний дороговказ суспільству щодо підтримки однієї зі сторін конфлікту. Тому офіційні повідомлення України з перших днів війни вибудовані на опозиціях *ви* – *ми*, *ваші* – *наші*. Наприклад: «*Російські спецпризначенці, у **вашу** підготовку вкладено шалені кошти із російського бюджету. **Наші** кіборги... вже достатньо проєкзамували **вас** на профпридатність. Оцінка – двійка... Ми на **своїй** землі наведемо лад і без **вашої** допомоги. Кожен сантиметр **нашої** території дуже дорого **вам** коштує. За період боїв на українському Донбасі загинуло більше **ваших** солдатів, аніж за 15 років в Афганістані» (штаб АТО, 06.12.2014).*

У наведеному тексті займенникові словоформи *наші*, *своя*, *наша* стають синонімами прикметникових варіантів *українські*, *українська*: *наші* (українські) *кіборги*, *своя* (українська) *земля*, *наша* (українська) *територія*. Зокрема про це свідчить наявність у першій половині 2014 року в офіційних повідомленнях штабу АТО таких сполук: *наші воїни*, *українські воїни*; *наші захисники*, *захисники України*. Натомість прономінативні лекси *ваша*, *ваші* синонімні до *російська*, *російські*: *ваша* (російська) *підготовка*, *ваша* (російська) *допомога*, *ваші* (російська) *солдати*, *ваші* (російська) *життя*. У цьому випадку займенники стають семантичними домінантами тексту, виконуючи функцію протиставлення.

2. Іменники на позначення ворога та захисника. Не заглиблений у політичний контекст реципієнт розуміє, яка сторона конфлікту *погана* / *чужа*, а

яка *добра* / *своя* саме з новинного повідомлення, у якому будуть використані відповідні лексеми. Тому осіб, які воюють проти ЗСУ, в українському інформаційному просторі номінують негативними маркерами: *бандити*, *терористи*, *загарбники* тощо, а українське військо натомість марковано лексемами із позитивною семантикою: *герої*, *воїни*, *захисники* й т. ін. Саме офіційна позиція держави визначає мовне наповнення інформаційного простору в ході висвітлення російсько-українського конфлікту. На початку війни (навесні 2014 р.) у щоденних зведеннях штабу АТО на позначення українських сил домінували сполуки *українські силовики*, *сили АТО*. Тобто стрижневим був концепт *СИЛА*, оскільки на цьому етапі подій суспільство сподівалося на швидкий силовий спосіб розв'язання конфлікту. Однак згодом, очевидно, з усвідомленням того, що конфлікт має більші масштаби, визначальним стало формування позитивного образу не *силовика*, а *захисника*. Тому для висвітлення подій на офіційному рівні вдалися до таких термінів: *наша армія*, *наші війська*, *українські військовослужбовці*, *військовослужбовці Збройних Сил*, *військові Збройних Сил*, *український солдат*. У ЗМІ з'явилися слова з більш яскравими позитивними конотаціями: *воїни*, *оборонці*, *захисники*. У ЗМІ та соцмережах цей синонімний ряд доповнений таким набором мовних одиниць: *армійці*, *атовці*, *хлопці*, *герої*, *ветерани*.

Трапляється вживання субстантивованих лексем *незламні*, *непереможні*: «Подивіться в очі **захисникам**: Військове ТБ оприлюднило відео з історіями **«непереможних»**» (5.ua, 19.04.2017). Докладніше наповнення асоціативно-семантичного поля «захисник» див. у Розділі 5.

Інколи іменники використовують з метою посилення позитивного характеру дій українських воїнів: «Відчувши на собі рішучість дій *військовослужбовців Збройних Сил України*, *противник припинив свою активність*» (сторінка «Операція об'єднаних сил» на facebook.com, 02.06.2020).

3. Прикметники як засоби позитивної характеристики. Стосовно українських воїнів уживають епітети, які вказують на мужність та відвагу:

мужні, сильні, героїчні, рішучі, відважні, незламні, стійкі. Наприклад: «Що розповідають **героїчні** захисники Авдіївки (5.ua, 09.02.2017); «**Сильні, відважні, мужні й нескорені.** На плечах наших захисників тримається мирне небо!» (сторінка «Герої АТО» на facebook.com, 14.10.2016). Подибуємо прикметники із семантикою справжності, що посилюють значення іменника: **справжні** воїни, **істинні** патріоти.

Прикметники з позитивною семантикою також використовувані для позначення дій та морально стану воїнів: «*Наші хлопці мають **піднесений бойових дух** і нічого не бояться*» (5.ua, 04.05.2017).

4. Прислівники, що виражають ознаку дії. Групу формують лексеми, використовувані для характеристики дій військових. У текстах щоденних звітів штабу АТО та в ЗМІ фіксуємо, що воїни виконують свої завдання *відважно, вправно, мужньо, оперативно, своєчасно, жорстко, рішуче, вправно, непохитно, сумлінно* тощо. Наприклад: «Українські підрозділи **рішуче** придушили активність противника»; «Об'єднані сили продовжують **непохитно** виконувати бойові завдання щодо захисту Українського народу» (сторінка «Операція об'єднаних сил» на facebook.com, 02.06.2020; 12.08.2020).

Синтаксичний рівень:

1. Речення зі структурою АГЕНС – ДІЄ – (на) ПАЦІЄНС. Повідомлення про події на фронті будують за традиційною структурою: АГЕНС (виконавець дії) – ДІЄ – (на) ПАЦІЄНС (об'єкт дії): Наприклад: *бійці ліквідували ворога; противник збив літак.* Однак є правила, які допомагають розподілити в мовній картині світу учасників дії (актантів) відповідно до бінарної опозиції *свій – чужий*:

1. Якщо актант-суб'єкт (агенс) маркований як *чужий*, то в реченні виконувана ним дія має бути негативною і спрямованою на актант-об'єкт (пацієнс), позначений маркером *свій*: ХТОСЬ із категорії *чужий* – ЗАПОДІЮЄ ШКОДУ – КОМУСЬ із категорії *свій*: «Цієї ночі **бойовики** обстріляли **позиції українських силовиків**» (штаб АТО, 20.05.2014); Лексема *бойовики* має

негативні конотації, так само, як слово на позначення дії – *обстріляли*. Наявність слова *українські* автоматично дає підстави мовцеві чітко розмежувати актанти: свої – *українські* та чужі – *неукраїнські* (*російські* / *проросійські*). На рівні концептів *ЗАХИСНИК* – *ВРОГО* цю схему можна зобразити за допомогою схеми *ВРОГО* – *ЗАПОДІЮЄ ШКОДУ* – *ЗАХИСНИКУ*. Актант *захисник* може бути замінений поняттями *країна*, *люди*, *діти* та ін. А тому такі дії викликають обурення суспільства, ненависть до тих, хто їх здійснює, і підтримку тих, кому заподіяно шкоду.

2. Якщо роль актанта-суб'єкта виконує *свій*, то повідомлення будують так, аби він завдав ментально виправданої шкоди актанту-об'єкту *чужому* й допоміг актанту-об'єкту *своєму*: *«Українські воїни ліквідували одного та поранили чотирьох окупантів»* (*pravda.com.ua*, 29.05.2020); *«Бійці ЗСУ боронять мирних жителів прифронтового Зайцевого від нападів проросійських терористів»* (*intvua.com*, 27.05.2017). Схема 1: *ЗАХИСНИК* – *ЗАПОДІЮЄ ШКОДУ* – *ВРОГУ*. Лексеми *українські* або *ЗСУ* сприяють маркуванню виконавця дії як свого, а отже, виконані ним дії реципієнт сприймає як виправдану помсту ворогу і підтримує їх. У таких повідомленнях актант-об'єкт буде позначений тільки словами з негативними конотаціями, аби він не викликав співчуття (*окупанти*, *сепари*, *терористи*). Схема 2: *ЗАХИСНИК* – *ДОПОМАГАЄ* – *ЛЮДЯМ*.

2. **Словосполучення на позначення дій.** У висвітленні дій українських військових фіксуємо широкий набір лексем із семами 'сила', 'надійність': *дають відсіч, змушують ворога, не втрачають пильності, реагують прицільним вогнем, задіюють вогневі засоби, готові до реагування, стоять на захисті миру й спокою, боронять мир, боронять землю, воюють за правду*. Ці конструкції формують такий образ українського солдата, що відповідає традиційному уявленню про захисника в мовній картині світу: *«Під час ворожих обстрілів наші захисники проявили мужність та витримку»*; *«...українські воїни вправно задіяли чергові вогневі засоби і змусили ворога*

припинити свою злочинну активність» (сторінка «Операція об'єднаних сил», 08.07.2020; 02.06.2020). Розповсюджену штабом АТО (ООС) та іншими офіційними органами лексику поширюють ЗМІ, а отже, саме створений владою мовний інструментарій впливає на емоційний стан реципієнтів. Такі повідомлення покликані дати суспільству сигнал про те, що воно надійно захищене: *«Наші захисники, утримуючи оборону, діяли відважно та дали ворожим підрозділам гідну відсіч»* (radiosvoboda.org, 02.06.2020). *Захисники України своєчасно реагували на всі ворожі збройні провокації та прицільним вогнем по позиціях противника змушували його відмовитись від продовження обстрілів* (unian.ua, 15.05.2020).

Стилістичний рівень:

ЗМІ та офіційні владні ресурси вдаються до використання стилістичних засобів, які увиразнюють позитивний образ українського воїна.

1. Перифрази. Широкого вживаним став перифраз *воїни світла*, мотивований піснею гурту «Brutto», та похідний варіант *«світле військо»*. Ці сполуки використовують як синонімічні до всіх позначень захисника. Наприклад: *«Воїни світла, герої, захисники, котики, наші хлопчики – це все про них»* (tyzhden.ua, 14.11.2017). Фіксуємо також сполуки *сини України, янголи в камуфляжі* та ін.

2. Метафори. Виокремлюємо лексеми з переносним значенням, що маркують: а) самих захисників: *«Найміцніше залізо в нашій армії – це залізо, з якого зроблені наші українські воїни»* (П. Порошенко, 23.08.2017); б) дії захисників: *«Силами АТО відправлено до пекла диверсійно-розвідувальну групу терористів»* (штаб АТО, 07.12.2014); *«Захисники Маріупольського напрямку “годують ворога свинцевим салом”»* (5.ua, 20.04.2017).

3. Метонімії. Фіксуємо такий тип перенесення для визначення дій ЗСУ: *«Чергове відео розповідає щирі історії від бувалих бійців АТО, що кілька років поспіль стоять на захисті нашого миру та спокою»* (5.ua, 19.04.2017);

«...фото, яке вже почали називати символом того, як ЗСУ охороняють сон українських дітей» (gre4ka.info, 06.06.2023).

Лексичний рівень:

1. Власні назви як посилення героїчної характеристики. Наявність ознаки *героїчність* у межах дискурсу опору засвідчує також широкий набір власних назв різних заходів (фестивалів, спортивних змагань, благодійних акцій тощо) із семою 'героїзм', 'сила', 'хоробрість' і подібних. Наприклад: «Марафон доблесті», «Ігри нескорених», «Ігри незламних», «Ігри героїв» тощо.

Отже, описані мовні засоби дають підстави стверджувати, що у висвітленні воєнного протистояння мовне заповнення слотів концепту *ЗАХИСНИК* має такі термінальні позиції: **ЯКІСТЬ – АКТАНТ-СУБ'ЄКТ – ОЗНАКА ДІЇ – ДІЯ – АКТАНТ-ОБ'ЄКТ**. Типові схеми образу в мовній картині світу українського мовця матимуть такий вигляд:

1) *характер і мета боротьби*: **ХОРОБРИЙ** (відважний ...) – **БОЄЦЬ** (герой...) – **МУЖНЬО** (рішуче...) – **ЗАХИЩАЄ** (боронить...) – **КРАЇНУ** (людей/ мир/ суверенітет...);

2) *взаємодія з ворогом*: **ХОРОБРИЙ** (відважний...) – **БОЄЦЬ** (герой...) – **МУЖНЬО** (рішуче...) – **ЗНИЩУЄ** (ліквідовує...) – **ОКУПАНТІВ** (терористів...).

Таблиця 12. Структура повідомлень про дії *ЗАХИСНИКА*

Якість	Актант-суб'єкт	Ознака дії	ДІЯ	Актант-об'єкт
УКРАЇНСЬКІ наші (у значенні «українські») мужні, відважні хоробрі, рішучі сильні, нескорені, незламні, міцні та ін. Усього – 68 лексем	БІЙЦІ герої, воїни армійці, атовці хлопці, хлопчики вояки, атошники учасники війни учасники АТО сини України герої патріоти, ветерани «воїни світла» «світле військо» «янголи в камуфляжі» «українські лицарі» та ін. Усього – 106	ВІДВАЖН О впевнено, вправно, жорстко, мужньо, міцно, оперативно, своєчасно, рішуче, непохитно, сумлінно та ін. Усього – 43 одиниці	БОРОНЯТЬ захищають стоять на захисті стоять на сторожі Усього – 39 одиниць	КРАЇНУ мирних жителів мир, суверенітет незалежність землю, Батьківщину свободу, правду та ін. Усього – 34 одиниці
			ЗНИЩУЮТЬ ліквідовують змушують відправляють до пекла, палять, смалять, душать, дають відсіч,	ВОРОГА окупантів терористів бойовиків вату ватників сепарів колорадів та ін.

	номенів (докладніше в п.5.4.1).		придушують та ін. Усього – 44 одиниці	Усього – 103 (докладніше в п.5.3.2).

Допоміжні мовні засоби.

1. Концепти, що посилюють позитивний образ. Емоційність – один зі складників ефективного повідомлення. Для формування позитивного образу українського воїна в інформаційному просторі часто створюють наративи про війну із використанням понять, які традиційно викликають особливі позитивні емоції в пересічного реципієнта. Розглянемо два такі концепти – *ДІТИ* й *ДОМАШНІ ТВАРИНИ*.

Концепт *ДІТИ*. Найчастіше цей концепт репрезентований лексемами на позначення дітей (*діти, дітлахи, малеча*), а також закладів, де діти перебувають (*школи, садочки*). Повідомлення будують за двома схемами:

1. АКТАНТ-СУБ'ЄКТ *військові* виконує позитивні дії щодо АКТАНТА-ОБ'ЄКТА *дітей*: «До *дітлахів* з прифронтових селищ завітав Святий Миколай: як Чудотворцю *допомагали нацгвардійці*» (5.ua, 12.12.2018).

2. АКТАНТ-СУБ'ЄКТ *діти* виконує позитивні дії щодо АКТАНТА-ОБ'ЄКТА *військові*: «В Івано-Франківську *діти виготовляють янголят*, щоб заробити гроші на міношукач для *бійців АТО*» (5.ua, 25.02.2017).

Концепт *ДОМАШНІ ТВАРИНИ*. Так само позитивні емоції викликають згадки про домашніх тварин на передовій. У звичній картині світу образ людини, яка піклується про тварину, є позитивним. Тому зображення бійців у такому образі викликає емоції розчулення, зворушення, радості, захоплення, симпатії, ніжності. Досягнення названих емоцій можливе за рахунок вживання лексем *котики, песики, чотирилапі, цуценята, звірятка, пухнастики, пухнасті улюбленці*. Також їх називають *антидепресанти, психологи, пухнасті психологи, воїни світла*.

У воєнному наративі ці слова часто поєднані з військовою лексикою: *бойовий пес, чотирилапі побратими, чотирилапі вояки, собачий батальйон, цуценята-охоронці передової, атошні собаки, фронтові друзі, хвостаті*

рятівники, пухнасті бойові товариші, чотириногі герої-учасники АТО, кіт – бойова одиниця, тактичний пес, хвостаті воїни світла та ін. Наприклад: *«Пес Патрон допомагає розмінювати Чернігівщину»* (unian.ua, 04.04.2022), *«Уже за півроку “Собачий батальйон” вирушить на Схід, щоб замінити своїх чотириланних побратимів* (5.ua, 16.02.2017); *Бійці показали на відео десять маленьких цуценят – майбутніх охоронців передової* (5.ua, 04.05.2017).

Позитивні емоції викликають і наративи про те, як тварини рятують бійців або допомагають підтримувати бойовий дух: *«Атошні собаки попереджають бійців про обстріли»* (chutalnuke.blogspot.com, 5 червня 2018 р.); *«Пухнасті бойові товариші, які рятують та охороняють військових у зоні АТО»* (espresso.tv, 25.12.2014).

Стосовно позначення дій тварин на передовій також вжито військову лексику: *несе службу, пішов на дембель, демобілізувався, вийшов на ротацію*. Наприклад: *«На ротацію з бійцями 54-ї бригади вийшов котячий “війн світла”»* (dnipro.depo.ua, 10.04.2017).

2. Контраст із ворогом. Умови інформаційної війни вимагають для посилення ефекту, щоб поруч із героїчним змалюванням своїх захисників йшло формування принизливого та комічного образу ворога. Тому іншу сторону конфлікту маркують епітетами, які виражають негативні відтінки значень. Тобто на фоні сильних і героїчних українських воїнів бойовики зображені як *налякані, шоковані, озвірілі, п'яні*. Наприклад: *«Бойовики шоковані й налякані»* (dsnews.ua, 2.03.2019).

У повідомленнях про ворога домінують лексеми й сполуки: *паніка, недовір'я, низький моральний стан, дезертирство, самогубство* та ін. Наприклад: *«...в підрозділах окупаційних військ РФ морально-психологічний стан різко погіршився»* (lb.ua, 07.07.2020); *«У підрозділах окупаційних військ РФ ... не припиняються самогубства та дезертирство особового складу, вживання алкоголю та наркотиків* (сторінка «Операція об'єднаних сил» на facebook.com, 12.08.2020). Докладно образ ворога описано в Розділі 5 (п.5.3).

4.1.2. «Ворожі» способи руйнування позитивного образу захисника

Обов'язковим елементом інформаційної війни є намагання ворога зруйнувати усталений у суспільстві позитивний образ героя. Лексема *герої* стала своєрідним вираженням вдячності населення своєму війську. Це слово в ЗМІ часто використовують як абсолютний синонім до поняття *українські воїни*. Тому ворог намагається розірвати усталений у суспільній свідомості зв'язок між цими поняттями. Небезпечним в інформаційному протистоянні є руйнування образу армії зсередини країни, тобто продукування наративів про те, що армія змінилася в гірший бік, а військові нібито становлять загрозу.

Подібні наративи щодо нівелювання позитивного образу військового періодично трапляються в публічному просторі. У них українського солдата виставлено як неадекватного, такого, що може загрожувати іншим. Наприклад: *«Колишній учасник АТО, у якого поїхав дах, піддає ризику життя мирних громадян. У цих людей була війна, яка потім перенеслася в їхню голову, де боротьба зі здоровим глуздом явно програє. Він думав, що мінуванням моста чогось доб'ється і добився. Тепер я щодня буду думати про те, скільки ще таких поїхавших потенційно можуть загрожувати моєму життю»* (сторінка «Сам за себе» на facebook.com, 18.09.2019). У тексті відбувається семантична зв'язка *«учасник АТО – поїхавший – піддає ризику – загрожуює»*.

У наступному тексті встановлено асоціативне поєднання *«військові – шлак – наркоманія»*: *«Коли наші військові втрачають уже професійність, коли до Збройних Сил України набираються військові, які йдуть по зарплаті. Коли серед тих військових є відвертий шлак, тому що там є проблеми із наркоманією, і проблеми, коли наші військові ідуть раптом брататися за 60 метрів до шанців противника, а потім повертаються і руки обколоті»* (журналістка Наталія Мосейчук, канал «1+1», «Право на владу», 18.02.2021). Імпліцитно також виражено концепт *ЗРАДНИКИ* (*йдуть брататися до противника*).

Особливого резонансу набуло інтерв'ю української журналістки Сніжани Єгорової на одному з проросійських телеканалів: *«Мені не подобаються ці герої. Ці рагулі, які повилазили незрозуміло звідки, селюки, які розмовляють на суржикі і готові своє життя покласти»* (dyvys.info, 21.08.2020). Такий наратив вибудовує чіткі негативні маркери щодо людей, які захищають Україну. У результаті вибудовано синонімний ряд: *герої – рагулі – селюки*. Лексема *герої* потрапляє в негативний контекст, тобто співвіднесена зі словами, які викликають негативні емоції. Конструкція *«готові своє життя покласти»* вжита після негативного маркування, а отже, благородне у звичній картині світу бажання людей ставити цінності країни вище, ніж власні, уже не буде сприйняте реципієнтом позитивно, оскільки до того було викликано багато негативних емоцій щодо військових.

Використано засоби знецінення подвигу воїна: *«Своє життя яке? Яке нічого з себе не виявляє? Тобто люди, які ніколи нічого не вчилися, не прагнули до чогось, вони просто готові пожертвувати своїм життям? Так, це подвиг, можливо. А може бути, що це висока суїцидальна готовність, коли людина не бачить перспективи у своєму майбутньому житті та це життя не становить для неї цінності та вона хоче ним розпорядитися хоч якось»* (dyvys.info, 21.08.2020). Використання таких мовних засобів спрямоване на те, щоб позитивне поняття *подвиг* замінити у свідомості реципієнта негативним поняттям *суїцид*. Отже, концепт *ЖИТТЯ ЗАХИСНИКА* вербалізований конструкціями *нічого не варте, не становить цінності*, а *ГОТОВНІСТЬ ВІДДАТИ ЖИТТЯ* об'єктивовано конструкцією *не бачать перспективи*. Створено типову картину психологічного стану людини, яка наважується покінчити життя самогубством. Так нівельовано поняття цінності життя тих, хто захищає країну. Негативний вплив посилений доповненням синонімного ряду з домінантою *герої* словами *наркомани, жертви*: *«Це як наркомани, які за дозу готові життя продати, кров віддати останню. Але ж це не нормально. Тобто нас привчають до позиції жертви, до того, що ми повинні віддати своє*

життя» (dyvys.info, 21.08.2020). Такі мовні засоби покликані сформувати у свідомості реципієнта негативні образи наркозалежних осіб, які за отримання чергової дози готові на нерозумні вчинки. Отже, захист країни подано як нерозумний вчинок. Позитивну конотацію слова *герої* нівельовано неприємними асоціаціями.

Для знищення позитивного образу також використано концепт *ДИТИНА*. Однак у наведеному прикладі він представлений як цінність, життя якої потрібно віддати: *«А я не хочу віддавати життя, особливо життя моїх дітей. Я хочу розпорядитися цим життям з толком: принести користь моїм дітям, моїй країні, можливо, світу»* (dyvys.info, 21.08.2020). Такі формулювання спрямовані на те, щоб викликати страх батьків за життя дітей та бажання відмежувати їх від *рагулів, наркоманів, селяків*, тобто від *героїв*. Як альтернативу поняттю *віддавати життя* запропоновано *розпорядитися життям з толком*. Такий текст спрямований на те, щоб нівелювати бажання реципієнта ставати на захист Батьківщини і дозволяти це своїм дітям.

4.2. Перейменувальні процеси в топоніміці як спосіб опору

У розділі 2 докладно описано використання географічних назв в ідеологічному протистоянні. Топоніми стають своєрідними маркерами домінування тієї чи тієї країни на певній території. Показово, наприклад, що навіть у добу незалежності українська влада дозволяла ставити пам'ятники й пам'ятні знаки, текст яких ментально укорінював російське панування на українських землях. Наприклад, на пам'ятному знаку, встановленому в 2005 році в с. Розумівці Кіровоградської області містився такий напис: *«рос. Памятный знак установлен ... в честь 185-летия годовщины окончания совместного путешествия семьи Раевских и Пушкина по Югу России»*⁵⁹. Тобто центральну частину України марковано як Південь Росії. Це є втіленням ворожого наративу про Україну як частину Росії. Тисячі географічних назв навіть під час незалежності продовжували маркувати Україну як частину

⁵⁹ Місцева громада знищила пам'ятний знак у 2022 році, після повномасштабного вторгнення.

радянського ментального поля. Ситуація змінилася тільки в 2015 році з прийняттям закону (розмовна назва *закон про декомунізацію*), відповідно до якого повинні бути змінені всі географічні назви, «у яких використані імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, <...> працювали в радянських органах державної безпеки, а також назви СРСР, УРСР (УСРР), <...> назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії, річницями Жовтневого перевороту 25 жовтня (7 листопада) 1917 року, встановленням радянської влади на території України <...>, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України в ХХ столітті» [Закон 2015]. Перейменувальні процеси продовжено у 2023 році з прийняттям *закону про деколонізацію*, який зобов'язує змінити оніми, пов'язані із Росією та її імперською політикою [Закон 2023].

Дискурсові, який висвітлює тему цих процесів, притаманна така ознака, як *відновленість*. Вона демонструє повернення на географічну мапу та відповідно в ментальний лексикон українських найменувань.

4.2.1. Мова текстів перейменувальної кампанії в межах бінарних концептів *СВОЄ – ЧУЖЕ, ДОБРЕ – ПОГАНЕ*

В окремих регіонах перейменувальна кампанія набула ідеологічного відтінку боротьби між російським і українським варіантом нової назви. Показовим є приклад перейменування міста Кіровограда на Кропивницький. У місті протягом 24 років незалежності нав'язували наратив повернення до імперської назви *Єлисаветград*. На символічних вказівниках на в'їзді в місто цей варіант назви багато років був поруч з офіційним топонімом. Після прийняття «закону про декомунізацію» в місті почалася потужна кампанія за повернення саме назви *Єлисаветград*. Українські історики (Ю. Митрофаненко, В. Брехуненко, Т. Чухліб та ін.) вважають, що цей топонім пов'язаний з іменем російської імператриці, доньки Петра I – *Єлисавети*. Саме вона дала вказівку побудувати на території сучасного м. Кропивницького фортецю святої Єлисавети, навколо якої згодом розрослося місто. На офіційно затвердженому в

1845 році гербі міста розміщений вензель імператриці Єлизавети Петрівни [Горбунов 2017: 32]. Однак той факт, що фортеця мала назву «*святої Єлисавети*», дав підстави всеукраїнським та місцевим проросійським силам (причетним, зокрема, до встановлення вищезгаданого пам'ятного знака в с. Розумівці) розпочати потужну інформаційну кампанію на підтримку назви Єлисаветград тільки як похідної від назви фортеці, тобто від імені святої, утинаючи асоціативний зв'язок з імперським маркером. Однак історик В. Брехуненко зазначає: «Не витримують наукової критики спроби відділити назву фортеці від імені російської цариці Єлизавети Петрівни. Як і у випадку з Санкт-Петербургом (містом Святого Петра), Єкатеринбургом, Катеринославом тощо Росія цілеспрямовано використовувала перегук царських імен та імен святих» [Брехуненко 2015: 16].

Нами досліджено тексти перейменувальної кампанії в м. Кіровограді 2015 – 2016. Усього опрацьовано 507 текстів у місцевих та всеукраїнських ЗМІ (газети, телебачення, рекламні матеріали). Аналіз матеріалів дає підстави констатувати, що опоненти очікувано вели свої рекламні кампанії на рівні присвоєння оцінок речам, подіям, фактам у межах бінарних опозицій *свій – чужий, добре – погане*. Ці категорії були звужені до конкретизованих опозицій: *українське – російське, християнське – безбожне, міське – сільське*. Тому ті самі події, факти залежно від світоглядних позицій мовця були репрезентовані різними номенами.

Думки містян щодо вибору назви поділилися: одна група відстоювала повернення топоніма *Єлисаветград* (варіанти *Єлисавет, Свято-Єлисавет*), інша – вважала доцільною українську назву (основні варіанти *Кропивницький, Ингульськ*).

Розглянемо мовні засоби агітаційного дискурсу стосовно кожного з варіантів.

Назва **ЄЛИСАВЕТГРАД**.

Агітація за цю назву була зведена до нав'язування таких дискурсів.

1. **Дискурс «золотої доби».** Агітаційний дискурс ґрунтувався на створенні симулякру про «золоту добу» міста в часи, коли воно мало назву Єлисаветград. Метафоричний концепт *ЗОЛОТА ДОБА* вербалізований такими мовними засобами:

а) сполуки з епітетом *золотий* (*золота провінція, золота доба, золотий час, золота епоха*); наприклад: *«Майже 200 років воно [місто] носило першоназву – ім'я Святої праведної Єлисавети, і під її покровом стало тією справжньою “золотою провінцією”, де толерантно уживалися представники різних культур і віросповідань»* (centr.kr.ua, 26.08.2015);

б) лексеми та сполуки з семантикою успіху (*успіх, відродження, процвітання, український ренесанс; період розквіту, час культурного злету, культурний розквіт, туристична привабливість, інвестиції*); наприклад: *«Нехай заступництво Святої праведної Єлисавети збереже наше місто у мирі, злагоді, любові і послужить, як і раніше, його **розквіту**»* (звернення почесних громадян міста до президента, 01.09.2015); *«Свято-Єлисавет – це соборна назва, яка покликана ...сприяти **відродженню і процвітання міста**»* (Пояснювальна 2016);

в) метафоризована сполука – перифраз *«маленький Париж»*.

Також тему розквіту супроводжували одночасним спростуванням негативної ролі імператриці Єлизавети в українській історії: *«Місто поза всяким сумнівом назване на честь святої, але лякати українських дітей ім'ям російської імператриці Єлизавети Петрівни теж не варто. Час правління Єлизавети в усьому світі називають **українським ренесансом**. В історії України **Єлизавета – позитивний, а не негативний герой**»* (centr.kr.ua, 26.08.2015).

2. **Дискурс історичної назви.** Маркером текстів агітаційної кампанії було поняття «першоназви» / «історичної назви». Головною артикульованою тезою стало те, що ім'я Єлисаветград було першою назвою в історії міста, а отже, тільки його потрібно повернути. Концепт *ІСТОРИЧНА НАЗВА* вербалізований

такими сполуками: *історична назва, історична справедливість, повернення назви, історія міста*. Цей дискурс тісно пов'язаний з попереднім, оскільки повернення історичної назви за допомогою зв'язки було уведено в контекст «успіху». Наприклад: назва круглого столу, організованого в рамках перейменування *«Повернення історичної назви міста як складова подальшого успіху регіону»*.

3. **Дискурс християнства.** Намагання відокремити назву міста від імені імператриці актуалізувало християнський дискурс, пояснюючи походження назви від імені святої праведної Єлисавети, нібито покровительки міста. Зокрема, одним із гасел кампанії стала фраза *«Християнському місту – християнське ім'я»*. Дискурс об'єктивований за допомогою лексики конфесійного стилю, в тому числі імена святих: *свята, праведна, святість, християнство, християнські символи, оберіг, покровительство, заступництво, Бог, сакральність, Святий Володимир, Микола-Чудотворець, Святий старець Данило*. Наприклад: *«Назва на честь **Святої** Праведної Єлисавети робить місто належним до загальнохристиянської цивілізації»* (Пояснювальна 2016); *«Ми знаємо, що ця **свята** назва є **оберегом** для нашого міста»* (centr.kr.ua, 26.05.2016).

4. **Дискурс патріотизму.** Намагання відмежуватися від зв'язку з російською імператрицею спонукало прихильників назви до актуалізації концепту *ПАТРІОТИЗМ*, який був вербалізований відповідними лексемами (*патріотизм, українські патріоти, українське місто, патріотичний*). Наприклад: *«Український Єлисавет – місто справжніх **українських патріотів**»* (zpu.kr.ua, 17.09.2015).

Антиагітація проти цієї назви ґрунтувалася на актуалізації трьох дискурсів: а) дискурсу *«руського міра»*; б) дискурс утинання історії; в) дискурс комізму.

1. **Дискурс «руського міра».** Реалізований за допомогою введення топоніма *Єлисаветград* у негативний (ворожий) контекст. Головною метою

стало пояснення містянам недоцільности (і навіть загрози) вибору топоніма *Єлисаветград*. Для цього назву було уведено в контекст з такими лексемами та сполуками: 1) епітети: *російська, імперська, колоніальна*; 2) оніми та апелятиви на позначення міст, держав та квазідержавних симулякрів: *Росія, Російська імперія, Новоросія, ДНР, ЛНР, Московія*; 3) назви російських правителів та похідні: *імператриця Єлизавета, Петро I, Путін, путінці, пропутінські сили*; 4) назви загрозливих явищ: *окупація, війна, тероризм, терористи, «руський мір», агресія, вбивства, смерть, сепаратизм, полон, заборони, наступ на українськість, розстріляне відродження, жорстокість, Валуївський циркуляр, Емський указ; бомбування, холоуїство, у рабство*; 5) слова із семантикою зрадництва: *п'ята колона, підігрування ворогу, імперський слід, російський слід*; 6) назви зброї: *зброя, автомати, гради*; 7) імена терористів: *Моторола, Гіві*; 8) мова ворожнечі: *ватники, сепари, колоради*. Наприклад: «*Повернення місту Кіровограду колоніальної назви Єлисаветград є неприйнятним, бо воно стверджує територіальні претензії Росії на українські землі, стимулює російську військову агресію, популяризує російських монархів, які знищили українську державність, перетворивши Україну на колонію, викликає різкий спротив більшості населення України*» (radiosvoboda.org, 07.07.2016). Уведення слова *Єлисаветград* у такий контекст формувало асоціювання цієї назви з ворогом, тобто сприйняття її як ворожої, загрозової для життя людей.

2. **Дискурс утинання історії.** Антиагітація була спрямована на пояснення містянам того факту, що назва *Єлисаветград* утинає історію заселення українських територій, нав'язує наратив про те, що цивілізацію на українські землі нібито принесла Російська імперія. У такому випадку йдеться про явище «набутої самоідентифікації» – тобто на стерту пропагандистськими засобами пам'ять накладено новий легкий і зрозумілий усім верствам населення міф – асоціювання себе з величчю імперії. Використані мовні засоби із семами 'утинання', 'руйнування': *ампутація, обмеження, національне безпам'ятство, руйнування пам'яті, урізання, чужа історія, втрата самоідентифікації,*

прийняття чужої історії. Наприклад: *«Назва Єлисаветград **ампутує** українську історію, **обмежуючи** її тільки до часів Російської імперії»* (із виступів активістів на громадських слуханнях щодо перейменування, 27.08.2015).

3. **Дискурс комізму.** Також використано прийом фонетичної мімікрії – досягнення гумористичного ефекту на основі утворення нових слів фонетично близьких до оніма Єлисаветград з метою досягнення комічного ефекту. Наприклад: *Єлисаветград → Лісанетград, Єлисавет → Лісанет, Савет* (як алюзія до СРСР). Наприклад: *«Вони вчергове хочуть зазомбованими псалмами чужої віри, московської, мостити нам дорогу в ганьбу, у холоуїство, у рабство. Але так не буде, як вони хочуть. Повернення до Єлисаветграда, Єлизавета, Лісанета, Лісанета і Савета – не буде!»* (із виступу активістів на урочистостях з нагоди відзначення дня народження Т. Шевченка, 09.03.2016).

Українські назви **ИНГУЛЬСЬК, КРОПИВНИЦЬКИЙ**.

Агітація ґрунтувалася на загальному концепті **УКРАЇНСЬКА НАЗВА**. Його вербалізовано за допомогою таких одиниць: *українська назва, самостійно обирати, обирати без вказівок, історична справедливість, власна історія, зшивати історію, давніші часи, козацькі поселення, козацька історія, історія козацтва*. Наприклад: *«Українському місту – **українську назву**»* (гасло перейменувальної кампанії); *«Назва Інгульськ **заглиблює нашу історію в значно давніші часи**, оскільки річка Інгул протікала в часи Київської Русі, козацької держави... тому цією назвою ми **зшиваємо історію**»* (із виступів активістів на громадських слуханнях щодо перейменування, 27.08.2015).

Антиагітація проти цієї назви оснований на актуалізації таких наративів: а) традиційного російського наративу *«українське – це сільське»*; б) наративу *«українське – це безбожне / язичницьке»*; в) наратив *«українське – це нацистське»*.

Топоніми *Інгульськ, Кропивницький* та будь-які інші варіанти були марковані епітетами *сільські, рагульські, застарілі, несучасні, провінційні*. У

такому контексті вони протиставлялися назві Єлисаветград як *село – місто* у межах опозиції *погане – добре*. У результаті таких маніпуляцій свідомістю містян *своє, рідне* набирає ознак *чужості, меншовартості*, а все, нав'язане стороннім впливом, навпаки сприймається як *рідне*. Це і є прикладом операцій з уведення суспільства в психокультуру агресора.

Показовою була підтримка назви *Єлисаветград* російськими медійними ресурсами. Зокрема, втілення вищезазначених наративів можна продемонструвати на прикладі назв статей «*рос. Єлисаветград против рогулей*» та «*рос. Святая Елизавета против рогулей*», тобто маніпуляцію здійснено імпліцитною антитезою: *Єлисаветград* – це *міська назва*, а всі *українські – рагульські, сільські*.

4.2.2. Концепт *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ* в мовній свідомості жителів перейменованих міст

Важливим є також дослідження загального сприйняття декомунізаційних процесів в Україні, оскільки вони стали наочною реалізацією боротьби ідентичностей: цивілізаційної (західноєвропейської – російської) та етнічної (української – російської).

Нами було проведене психолінгвістичне дослідження з метою виявлення та аналізу вербальних реакцій реципієнтів на поняття декомунізації, а також на нові назви міст зокрема.

Методи та методика дослідження. В основі дослідження лежить *метод вільного асоціативного експерименту*, а респондентами стали жителі українських міст Кропивницький та Горішні Плавні, перейменованих в результаті декомунізаційних процесів, визначених законодавством України [Закон 2015].

Матеріалом дослідження стали реакції респондентів на три слова-стимули: 1) *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ*; 2) топоніми *КРОПИВНИЦЬКИЙ* і *ГОРІШНІ ПЛАВНІ*, що стали новими назвами міст, перейменованих у 2016 році. Нами обрано саме ці два топоніми, оскільки перейменувальна кампанія в цих містах

отримала потужну суспільну реакцію та супроводжувалася протестними заходами; тоді, як перейменування інших міст не викликало такого суспільного резонансу.

Дослідження проведено в три етапи. На першому – проведено опитування респондентів та отримано рефлексми в кількості 1112 одиниць. На другому – рефлексми (асоціати) згруповано відповідно до типів вербальних моделей, якими реципієнти реагують на слово-стимул (одне слово-асоціат, сполука слів тощо). На третьому – визначено структурні та семантичні особливості рефлексем у межах вербальних моделей.

Використовувану схему експерименту можна описати так: « $S \rightarrow \blacksquare \rightarrow R$, де S – стимул, а R – реакція, а між ними зв'язок через «чорну скриню», яка символізує те, що недосягне прямому спостереженню й матеріалізується словом» [Грукач 2019]; унаслідок реакції на слово-стимул у свідомості реципієнта виникає ланцюжок смислів, асоціацій, які й було досліджено.

У процесі дослідження опитано 556 респондентів: 324 з Кропивницького (колишній Кіровоград) та 232 з Горішніх Плавнів (колишній Комсомольськ) віком від 18 до 69 років. Обрано для опитування рівну кількість чоловіків і жінок (по 278), а також рівну кількість осіб у двох категоріях: 1) від 18 до 38 років, тобто ті особи, які навчалися в школі тільки в добу незалежності; 2) від 39 до 69, тобто громадяни, які протягом року й більше отримували шкільну освіту в добу СРСР (по 278). Такий підхід дає можливість отримати збалансоване уявлення про загальну суспільну реакцію, оскільки враховує показники і тих, хто був підданий впливу радянської ідеології на освітньому рівні, і тих, на кого цей вплив був здійснений меншою мірою. Розподіл реакцій відповідно до гендерних чи вікових показників не здійснювався.

Респондентам було запропоновано дати відповідь на два питання: 1) «назвіть одну свою реакцію на поняття *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ*»; 2) «назвіть одну свою реакцію на назву міста *КРОПИВНИЦЬКИЙ* (для жителів

Кропивницького) / *ГОРІШНІ ПЛАВНІ* (для жителів Горішніх Плавнів)». Оскільки методика вільного експерименту передбачає тільки одну реакцію на слово-стимул, то кількість опрацьованих реакцій збігається з кількістю респондентів – 556 реакцій на слово *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ*, 324 реакції на топонім *КРОПИВНИЦЬКИЙ*, 232 реакції на топонім *ГОРІШНІ ПЛАВНІ* (усього 1112). Проведене опитування мало індивідуальний характер, тобто питання було поставлене реципієнту один на один, а не в групі.

Результати експериментального дослідження. Для аналізу потрібно визначити репрезентацію терміна *декомунізація* в лексикографічних працях. У виданні УСЕ (Універсальний словник-енциклопедія) подано таке визначення: «процес усунення із суспільного, політичного й правового життя залишків комуністичної ідеології, за зразком денацифікації⁶⁰» [УСЕ, 2006]. У двадцятитомному «Словнику української мови» зафіксовано такі дефініції: «*декомунізація* – дія за значенням декомунізувати; *декомунізувати* – усувати із суспільного, політичного й правового життя залишки комуністичної ідеології» [СУМ-20]. На офіційному сайті Українського інституту національної пам'яті, який втілював процес декомунізації в Україні, фіксуємо таке трактування декомунізаційної реформи: «Очищення публічного простору від тоталітарної символіки, відхід від радянського минулого, його переосмислення» (uinpr.gov.ua). Перейменовувальні процеси в рамках декомунізації покликані трансформувати концептуальну картину світу суспільства, оновити його ментальний лексикон, замінивши комуністичні назви на українські. З опертям на закон відбувається заміна назв населених пунктів, у яких використані імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, а також назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії [Закон 2015].

Вербальні моделі реакцій на стимул *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ*

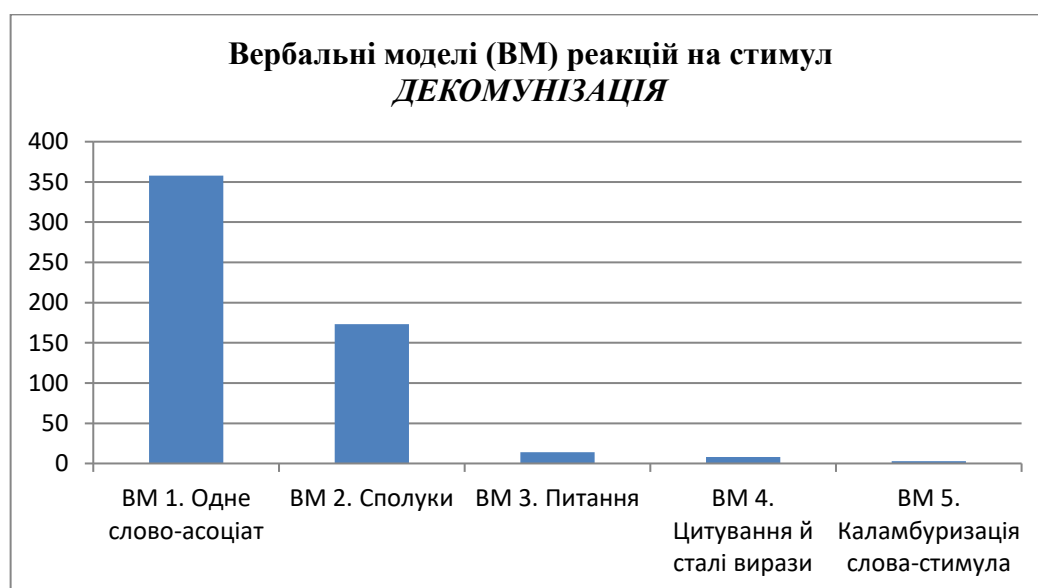
⁶⁰ *Денацифікація* – система заходів, спрямованих на звільнення економіки, політики, культури і т. ін. Німеччини та Австрії від впливу та наслідків націонал-соціалізму після Другої світової війни [СУМ-20].

Усього зафіксовано 556 відповідей респондентів на слово-стимул, серед яких виявлено 221 різну реакцію. Визначено 5 вербальних моделей, якими реципієнти реагують на стимул *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ* (таблиця 13 та діаграма 1).

Таблиця 13. Вербальні моделі реакцій на стимул ДЕКОМУНІЗАЦІЯ

	Вербальні моделі	Загальна кількість	Жителі Кропивницького	Жителі Горішніх Плавнів
ВМ 1	Одне слово-асоціат	88 рефлексом (358 відповідей) (64% від загальної кількості)	49 (206)	39 (152)
ВМ 2	Сполуки	110 (173 - 31%)	58 (96)	52 (77)
ВМ 3	Питання	13 (14 - 2,5%)	7 (8)	6 (6)
ВМ 4	Цитування й сталі вирази	7(8 - 1,4%)	3 (3)	4 (5)
ВМ 5	Каламбуризація слова-стимула	3 (3 – 0,5%)	3(3)	-
	Усього	221 (556)	119 (324)	86 (232)

Діаграма 1

ВМ 1. Одне слово-асоціат. Усього зафіксовано 88 різних реакцій серед 379 реципієнтів, які дали відповідь одним словом, оскільки багато асоціатів збігаються. У межах групи мешканців двох міст відповіді розподілилися так: 49 (206) у жителів Кропивницького, 39 (152) жителів Горішніх Плавнів. Ця вербальна модель є найпродуктивнішою. Найбільшу групу становлять іменникові реакції – 64 різні асоціати (259 відповідей). Відповідно до семантичного наповнення найпродуктивнішу групу серед однослівних реакцій

формують асоціати із семами 'оновлення', 'зміни' – 24 (140). Другу групу – рефлексми, що засвідчують позитивне сприйняття процесу декомунізації або вияв згоди з його впровадженням – 29 реакцій (117 відповідей). Порівняно невеликі групи репрезентують рефлексми, що: а) трактують декомунізаційний процес як негативне явище – 8 (22); б) засвідчують байдуже ставлення до нього – 5 (20). Докладно реакції респондентів у межах ВМ 1 представлено в таблиці 14.

Таблиця 14. ВМ 1. Одне слово-асоціат

	ВМ 1	Реакції	К-ть реакцій/ к-ть відповідей
1	Іменник		64 (259)
	Слова із семами 'оновлення', 'зміни'	Очищення – 21, відновлення (оновлення) – 18, відродження – 11, перейменування – 9, перезавантаження – 9, зміни – 8, звільнення – 8, пробудження – 7, переосмислення – 7, повернення – 6, антирадянщина – 6, дерусифікація – 5, деокупація – 4, оздоровлення – 4, антипропаганда – 4, деколонізація – 3, ленінбувай – 3, відрядняння – 1, відмосковщення – 1, детоксикація – 1, демілітаризація – 1, прополка – 1, секуляризація – 1, гігієна – 1,	24 (140)
	Слова на позначення позитивних якостей процесу	справедливість/правда – 9, свобода – 8, перемога – 8, воля – 6, демократизація – 6, боротьба – 6, правда – 5, прогрес – 5, незалежність – 4, надія – 3, розвиток – 3, цивілізація – 3, впевненість – 1, естетика – 1, прорив – 1, розум – 1, стрій – 1, автентичність – 1, радість – 1, рідне – 1, своє – 1	21 (75)
	Негативні характеристики	маячня (брід) – 7, амбіції – 4, плач – 4, негатив – 2, фігня – 2, катастрофа – 1, недокастрація – 1, мовчання – 1,	8 (22)
	Слова на позначення подій і явищ, пов'язаних з новим напрямком країни	ленінопад – 5, Майдан – 1, українізація – 1	3 (7)
	Імена осіб, пов'язаних із декомунізаційними процесами	В'ятрович – 3, Парубій – 1	2 (4)
	Політична лексика	націоналізація – 2, націоналісти – 1, національність – 1	3 (4)
	Географічні назви	Україна – 3	1 (3)
	Випадкові звукові асоціації	вакцинація – 1, дератизація – 1	2 (2)
2	Прислівник		15 (60)
	Як позитивна оцінка	нормально – 7, правильно – 7, запізно (пізно) – 6, нарешті – 5,	4 (25)
	як негативна	дорого – 5, проти – 8, негативно – 3, погано – 3, неправильно – 2, насильно – 3, добре – 1	7 (25)
	як байдужа	байдуже – 5, однаково – 2, рівно – 1, паралельно – 2	4 (10)

3	Частка		3 (13)
		Стверджувальні: <i>так</i> - 4, <i>ок</i> – 1	2 (5)
		Заперечні: <i>ні/ нет</i> - 8	1 (8)
4	Займенник	ніякої - 10	1 (10)
5	Дієслово	погоджуюся – 7, забрати – 1, змусити – 1	3 (9)
6	Присудкове слово	треба - 5	1 (5)
7	Прикметник	згодна/згоден – 2, негативна - 2	2 (4)
		Усього	88 (358)

ВМ 2. Сполуки. Група репрезентована рефлексемами в кількості 110 одиниці (173 відповіді). У межах групи виокремлено 8 мікрогруп відповідно до семантичних особливостей рефлексем. Найбільш продуктивну групу формують асоціати із семами 'відновлення', 'переосмислення', 'зміни' – 39 (68). Дещо меншу активність виявляють рефлексими, що засвідчують позитивну або негативну оцінку процесу декомунізації – 31 (39) і 30 (41) відповідно. Докладно реакції в межах ВМ2 подано в таблиці 15.

Таблиця 15. ВМ 2. Сполуки

	Типи СС	Реакції	К-ть реакцій/к-ть відповідей
1	Із семами 'відновлення', 'переосмислення', 'зміни'	звільнення від радянщини/ советчини – 7, очищення простору – 5, повернення справедливості – 4, історична справедливість – 4, поновлення історичної справедливості - 3, оздоровлення нації – 3, відхід від радянського – 3, звільнення від колоніалізму – 3, повернення додому – 3, прощай / гудбай, СРСР – 2, відновлення держави – 2, змити бруд – 2, повернення країни – 1, нове життя – 1, повернута пам'ять – 1, відмова від нав'язаного – 1, відмова від чужого – 1, переосмислення минулого – 1, тоталітаризм у минулому -1, зміни на краще - 1, орієнтованість на Україну – 1, відхід від чужого – 1, змивання кривавого бруду – 1, пробудження національної свідомості – 1, початок нової сторінки історії – 1, початок нової історії – 1, відновлення національних традицій – 1, відмова від жакхливих радянських порядків – 1, звільнення від сатаністської ідеології – 1, очищення від кровожерливої ідеології – 1, вивчення історії – 1, почали знімати пам'ятники вождям/злочинцям – 1, від планової економіки до ринкової - 1, здирання шкарлупи, яка заважає рости – 1, відриваємося від вонючого болота – 1, геть відголоски СРСР – 1, вогонь революції, який спалив прапор табірної ідеології – 1, шанс – не робити більше помилок минулого – 1, похорони старого мотлоху – 1	39 (68)
2	Із семантикою позитивної оцінки процесу або згоди з ним	треба було ще в 90-ті – 3, давно треба було /давно пора /треба раніше треба було – 2, свої герої – 2, виття вати – 2, визнання героїв – 1, прорив у майбутнє - 1, чисте повітря – 1, рівна дорога – 1, щось хороше – 1, 100% клас -1, велика світла квартира – 1, палання вати - 1, шлях до Європи – 1, маркування простору – 1, аби ще з голови людей вибити совок – 1, хороша справа – 1, потрібне діло – 1, хай буде - 2, хай продовжується – 2, не зупиняймося – 1, швидше б закінчили – 1, почали люди – 1, не довели ще до кінця – 1, зняли нарешті директора філармонії – 1,	31 (39)

		ще на будинку з колонами серп і молот – 1, палає вата – 1, кран, яким знімали пам'ятник Кірову – 1, за цим наше майбутнє – 1, важкий, болючий процес, який піде на користь – 1, розвиваймо до рівня деколонізації – 1, слава Богу, це відбулося – 1, нарешті це сталося – 1	
3	Із семантикою негативної оцінки процесу або незгоди з ним	скидають пам'ятники/ пам'ятники валять – 3, політичні амбіції – 3, марна трата грошей – 3, є перегиби/ багато перегинають/ дуже перегибають – 3, <i>рос.</i> спроси у людей / посоветуйтесь, а потім применяйте – 2, спочатку підніміть економіку / спочатку економіку треба підняти – 2, малі пенсії – 1, опущені очі – 1, хана нації – 1, таке щось придумали – 1, якби ж то щось дало – 1, нема чим зайнятися – 1, геть подуріли – 1, краще б дороги будували – 1, це вже проблем в країні геть нема – 1, не подобається - 2, не дуже - 1, не треба - 1, не хочу - 1, не розумію цього – 1, позбавлення спадщини СРСР – 1, нагадує методи СРСР – 1, те, чим займаються ледарі – 1, гроші не можуть поділити – 1, нема чим зайнятися – 1, я проти – 1, це нікому не потрібно – 1, оце вже заживемо – 1, зарплати людям нормальні дайте, а потім перейменуйте – 1, <i>рос.</i> нет, нейроны не перестроить – 1	30 (41)
4	Виявлення байдужості до процесу	мені все одно – 7, мені байдуже – 3, без різниці/ нема різниці – 3, не знаю - 2, не намагає – 1	5 (16)
5	Складені географічні назви, асоціативно пов'язані з українською історією	Горішні Плавні – 4, площа Героїв Майдану – 2, проспект Бандери – 1, Холодний Яр – 1	4 (8)
6	Рефлексими, асоціативно пов'язані із радянською дійсністю	тільки на решту – 1	1 (1)
		Усього	110 (173)

ВМ 3. Питання. Усього зафіксовано 13 різних реакцій (у 14 відповідях) респондентів у формі питань. У цій вербальній моделі респонденти висловили негативне ставлення до явища, позначуваного словом-стимулом. З них одне питання було озвучене двома респондентами - *кому воно заважало?* – 2. Решта – по одній згадці: *для чого це?* – 1, *кому це треба?* – 1, *а що мені від цього?* – 1, *і що – стало краще?* – 1, *а ми прям краще почали жити?* – 1, *зарплати більші стали?* – 1, *а дороги стали кращі?* – 1, *нашо Леніна викидують?* – 1, *чого з історією боротися?* – 1, *рос.* *твари, кому мешал Ленин?* – 1, *за які гроші* – 1, *а смисл?* – 1.

ВМ 4. Цитування й сталі вирази. Усього зафіксовано 7 різних реакцій (у 8 відповідях) за допомогою цитат і сталих виразів. Тільки одна цитата повторювана у двох респондентів: *«Леніна сваліли, фашисти, бендери»* – 2 реакції; фраза із відомого інтерв'ю з чоловіком, який, плачучи, прокоментував ситуацію із поваленням пам'ятника Леніну в Криму в лютому 2014 року: *«рос. Ленина свалили. Восемьдесят лет прожил – еще такого не видел никогда. Это фашисты, бендеры все поделали»* («24 канал», 24.02.2014). Решта реакцій представлені в одному варіанті відповіді: *кайдани порвіте – 1, наше подвір'я, наше повір'я – 1, ПТН ПНХ – 1, у своїй хаті своя правда – 1, міняємо шило на мило – 1, розділяй і володарюй – 1*. Як видно із семантики цих рефлексів, тільки дві останні з них є своєрідною негативною оцінкою декомунізаційних процесів.

ВМ 5. Каламбуризація слова-стимула. Три реакції є трансформацією слова-стимула. Омонімія: *Де комунізація? – 1; Де? Кому? Ні! За! ці я – 1*; омонімія із трансформацією фінальної частини: *Де Кому Ні За Що – 1*.

Показово, що рефлексими, які вказували на повалення пам'ятників, були потрактовані окремими реципієнтами як позитивне або як негативне явище залежно від індивідуального сприйняття. Тому подібні за значенням реакції були розподілені відповідно за різними групами.

За семантичними показниками рефлексими на слово-стимул *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ* можна розподілити за дев'ятьма групами: 1) реакції, що містять семи 'відновлення', 'переосмислення', 'зміни' – 63 (208, або 37% від загальної кількості реакцій); 2) асоціати, що вказують на позитивне сприйняття процесу – 65 (162 – 29%); 3) виявляють негативне ставлення до процесу – 64 (116 – 20,8%); 4) свідчать про байдужість респондентів до процесу – 10 (36 – 6,5%). Решта реакцій об'єднано в 5 груп, представлених спорадичними асоціатами: 5) рефлексими, пов'язані із декомунізаційними процесами або новим напрямком країни – 5 (11 – 2%) одиниць; 6) географічні назви – 7 (12 – 2,2%) реакцій; 7) випадкові звукові асоціації та каламбуризації слова-стимулу –

5 (5 – 0,9%) рефлексем; 8) політична лексика – 3 (4 – 0,7%) одиниці; 9) асоціати, пов'язані із радянською дійсністю – 1 (1 – 0,2%).

Вербальні моделі реакцій на стимул *КРОПИВНИЦЬКИЙ*

Усього отримано 99 різних реакцій (324 відповіді). Зафіксовано 4 вербальні моделі як реакції на стимул: ВМ 1. Одне слово-асоціат; ВМ 2. Сполуки слів; ВМ 3. Цитата; ВМ 4. Питання. Найбільш продуктивною є перша модель, тобто рефлексими, виражені одним словом (ВМ1) – 54 (248 – 76,5%). Другою за продуктивністю є ВМ2 – 42 (72 – 22,2%). Решта вербальних моделей представлені спорадичними асоціатами: ВМ3 – 1 (2 – 0,6%), ВМ4 – 2 (2 – 0,6%).

Докладно вербальні моделі та їх репрезентанти віддзеркалено в таблиці 16.

Таблиця 16. Вербальні моделі реакцій на стимул *КРОПИВНИЦЬКИЙ*

	Вербальні моделі	Реакції	К-ть реакцій/к-ть відповідей
ВМ 1	Одне слово-асоціат		54 (248)
1	Позитивне ставлення/ згода	красиво – 9, супер – 7, справедливість/ справедливо – 7, перемога – 7, гордість – 6, круто – 6, подобається – 5, підтримую – 9, рідне – 4, молодці – 3, гарно – 4, нормально – 5, добре – 4, унікальність – 4, радість – 4, українське – 5, Україна – 4, батьківщина – 3, за – 2, хай буде – 1	20 (99)
2	Семи «Мистецтво/ культура»	театр – 12, культура – 9, мистецтво – 8, корифей/корифеї – 4, письменник – 4, драматург – 4, інтелігенція – 3, Кропфест – 4, фестиваль – 3, Винниченко – 2, Тобілевич – 2	11 (55)
3	Негативне ставлення	село / для села / сільська – 8, провінція – 7, проти - 9, негативна/ негативна – 3, незаконно – 3, , нав'язано – 7, дорвалися – 1, кропива – 2, погано – 6	9 (46)
4	Асоціації з містом	місто – 8, уран – 4, Райкович (<i>прим.</i> міський голова) – 2, шахти – 2, дендропарк – 3, тюльпани – 5, арка – 4, кіборги – 2, птахокомбінат – 1	8 (31)
5	Попередня назва або інші варіанти назв	Кіровоград - 6, Єлисаветград - 5	2 (11)
6	Явища і прізвиська, пов'язані з перейменуванням	Парубій – 1, В'ятрович – 1, перейменування – 3, декомунізація – 1	4 (6)
ВМ 2	Сполуки		42 (72)
1	Із семою 'мистецтво':	театральна столиця – 5, колиска українського театру – 3, танцювальна столиця – 3, театральний бренд – 2	4 (13)
2	Із семантикою оновлення:	повернення свого – 1, сучасне прочитання – 1, переосмислення здобутків нашого земляка – 1, Кіров здох – 1, Кіров, прощай – 1	5 (5)

3	Із позитивною семантикою:	ставлюсь позитивно – 1, є чим пишатися – 1, «я – за» – 1, добре, що вже нема Кірова – 1, центр Всесвіту – 1, прекрасне місто – 1, місто успішних людей – 1, перемогли «руській мір» – 1, уже звикли – 1, класний фестиваль – 1, та нормальна реакція – 1, щось святкове – 1, щось рожеве, як сукня з рюшами – 1, місто щирих людей – 1, сила в єдності – 1, світове ім'я – 1, красива назва – 1, українська назва – 1, один із символів Центральної України – 1	19 (19)
4	Негативна семантика:	не запитали людей/ не запитали думку містян/ не врахували думку людей – 12, сільська назва – 4, назва для села – 2, все одно всі кажуть Кіровоград – 1, наче це щось змінить – 1, якби від цього був толк – 1, нічого хорошого – 1	7 (22)
5	Байдужість:	ніякої реакції/нема реакції – 3	1 (3)
6	Асоціації з містом:	третій полк – 5, іржаві маршрутки – 1, нові тролейбуси – 1, центр України – 1, моє місто – 1, наше місто – 1,	6 (10)
ВМ 3	Цитата (позитивне ставлення)	Українському місту – українську назву – 2 (гасло перейменувальної кампанії)	1 (2)
ВМ 4	Питання (1 позитивне + 1 байдуже)	коли вже перейменують область? – 1, яка різниця, як називати? – 1	2 (2)
			99 (324)

Відповідно до семантичного наповнення отримані рефлексми на слово-стимул *КРОПИВНИЦЬКИЙ* можна об'єднати за вісьмома групами: 1) асоціати з позитивною семантикою або виявом згоди – 40 (121 – 37,3%); 2) асоціати з негативною семантикою або виявом незгоди з новою назвою чи процесом перейменування – 16 (68 – 20,99%); 3) із семами 'мистецтво/ культура' – 15 (68 – 20,99%); 4) асоціації з містом та його символами – 14 (41 – 12,65%); 5) із семою 'оновлення' – 5 (5 – 1,5%); 6) попередні назви або інші варіанти назв – 2 (11 – 3,4%); 7) явища і прізвища, пов'язані з перейменуванням – 4 (6 – 1,85%); 8) відповіді, що засвідчують байдуже ставлення до нової назви – 2 (4 – 1,24%).

Відповіді, об'єднані в семантичні групи 3, 4, 5 також можна кваліфікувати як позитивну реакцію респондентів на нову назву міста, оскільки в групі №3 топонім асоціюють з культурою та мистецтвом, у групі №4 – назву вже пов'язують зі своїм містом, а в №5 – її присвоєння визначають, як процес оновлення. Сумарний показник позитивних реакцій у чотирьох групах – 229 реакцій (70% від загальної кількості), а отже, можна говорити про значну перевагу позитивного сприйняття нової назви міста Кропивницький його жителями (проти 72 (24%): з них 68 негативні реакції та 4 байдужі).

Вербальні моделі реакцій на стимул *ГОРІШНІ ПЛАВНІ*

Усього отримано 67 різних реакцій (232 відповіді). Виявлено 4 вербальні моделі: ВМ 1. Одне слово-асоціат; ВМ 2. Сполуки слів; ВМ 3. Питання. ВМ 4. Фонетичні мімікрії. Найбільш продуктивною виявилася друга модель, відповідно до якої респонденти висловлювали свої реакції за допомогою кількох слів; зокрема зафіксовано 33 різні реакції, висвітлені у 122 відповідях. Меншу групу формують асоціати, репрезентовані одним словом – 29 (99) відповідно. На семантичному рівні спостережені такі групи рефлексом: 1) асоціати з негативною семантикою або виявом незгоди з новою назвою чи процесом перейменування – 31 (99); 2) асоціати з позитивною семантикою або виявом згоди – 15 (49); 3) асоціації з містом та його символами – 10 (33); 4) із семою 'відновлення' – 9 (35); 5) також 15 респондентів заявили про відсутність будь-якої реакції. Усього одна реакція пов'язана з установою, яка впроваджувала декомунізаційні процеси. Відповіді, об'єднані в семантичні групи №№ 3 й 4, також можна кваліфікувати як позитивну реакцію респондентів на нову назву міста, оскільки в групі №3 назву вже асоціюють зі своїм містом, а в групі №4 її присвоєння визначають, як процес відновлення. Сумарний показник позитивних реакцій у трьох групах – 117 (50,4% від загальної кількості реакцій), а отже, можна говорити про незначну перевагу позитивного сприйняття нової назви міста Горішні Плавні його жителями (проти 114 (49%): з них 99 негативних та 15 байдужих). Докладний аналіз асоціатів представлений у таблиці 17.

Таблиця 17. Вербальні моделі реакцій на стимул ГОРІШНІ ПЛАВНІ

	Вербальні моделі	Реакції	К-ть реакцій/ відповідей
ВМ 1	Одне слово-асоціат		29 (99)
	Асоціації з містом	Дніпро – 4, місто – 7, річка – 3	3 (14)
	Із семою 'відновлення'	переосмислення – 4, повернення – 4, відновлення – 2, самовизначення – 1	4 (11)
	Позитивна семантика/ згода	справедливість – 6, українське – 5, Україна – 5, унікальність – 4, нормально – 4, гарно – 2, добре – 2, гордість – 2	8 (30)
	Негативна семантика/ незгода	ні – 7, село – 5, совок – 4, жах – 4, некомпетентність – 4, брехня – 4, поспіх/ спішили/ поспішали – 3, непрофесійно	14 (44)

		– 2, непідходяща – 2, болото – 3, жаби – 1, очерет – 2, безглузда – 2, бикування – 1	
ВМ 2	Сполуки слів		33 (122)
	Асоціації з містом	Полтавський ГЗК – 2, красива річка – 2, працюючі люди/ люди праці – 2, красиве місто – 2, наше місто – 1, найкраще місто на Землі – 4, рідне місто – 6,	7 (19)
	Із семою 'відновлення'	історичне минуле – 7, рух вперед – 3, відхід від совка – 2, забута пам'ять/ забута історія – 6, історія рідного краю – 6	5 (24)
	Позитивна семантика	національний колорит – 5, це круто – 4, автентична культура – 3, ласкаво просимо! – 2, вата проти – 3, передові технології – 1, сучасна освіта – 1	7 (19)
	Негативна семантика	чужа назва – 9, нічого хорошого – 9, крадена назва – 5, невдала назва – 5, не подобається – 5, неповага до людей – 3, назвали на відчепись – 2, увічнення Комсомольська – 2, географічний кретинізм – 1, люди заслужили, щоб назвали на їхню честь – 1, люди, які побудували місто – 1, нема ума – 1	12 (44)
	Відсутність реакції	нема реакцій/ ніякої реакції – 15	1(15)
	Інституції, які впроваджували декомунізаційні процеси	Інститут національної пам'яті – 1	1 (1)
ВМ 3	Питання (негативна семантика)	де логіка? – 1, для чого? – 1	2 (2)
ВМ 4	Фонетичні мімікрії (іронічна, негативна семантика)	торішні плавні – 3, Гришкіні плавки – 3, торішні плавки – 3	3 (9)
		Усього	67 (232)

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

1. Респонденти (жителі перейменованих міст – *Кропивницького* та *Горішніх Плавнів*) реагують на слово-стимул *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ* за допомогою 5 вербальних моделей: *ВМ1. Одне слово-асоціат; ВМ2. Сполуки; ВМ3. Питання; ВМ4. Цитування й сталі вирази; ВМ5. Каламбуризація слова-стимулу.*

2. За семантичними показниками рефлексими на слово-стимул *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ* можна розподілити за дев'ятьма групами: 1) реакції, що містять семи 'відновлення', 'переосмислення', 'зміни'; така семантика збігається із визначенням декомунізації у лексикографічних працях; 2) асоціати, що вказують на позитивне сприйняття процесу; 3) рефлексими, що виявляють негативне ставлення до декомунізації; 4) реакції, що свідчать про

байдужість респондентів до процесу. Решту реакцій об'єднано в 5 груп, представлених спорадичними асоціатами.

3. На слово-стимул *КРОПИВНИЦЬКИЙ* жителі міста Кропивницького відреагували за допомогою 99 різних асоціатів у 324 відповідях.

4. За семантичними показниками отримані рефлексми на слово-стимул *КРОПИВНИЦЬКИЙ* об'єднано у 8 груп: 1) асоціати з позитивною семантикою або виявом згоди з новою назвою чи процесом перейменування; 2) асоціати з негативною семантикою або виявом незгоди; 3) із семами 'мистецтво/культура'; 4) асоціації з містом та його символами; 5) слова із семою 'оновлення'; 6) попередні назви або інші варіанти назв; 7) явища і прізвища, пов'язані з перейменуванням; 8) відповіді, що засвідчують байдуже ставлення до нової назви.

5. На слово-стимул *ГОРІШНІ ПЛАВНІ* жителі цього міста відреагували за допомогою 67 різних асоціатів у 232 відповідях.

6. Відповідно до семантичних особливостей рефлексом на слово-стимул *ГОРІШНІ ПЛАВНІ* виокремлено такі групи: 1) асоціати з негативною семантикою або виявом незгоди з новою назвою чи процесом перейменування; 2) асоціати з позитивною семантикою або виявом згоди; 3) асоціації з містом та його символами; 4) із семою 'відновлення'; 5) також 15 респондентів заявили про відсутність будь-якої реакції.

7. Експериментальний матеріал дає підстави стверджувати, що нову назву міста *Кропивницький* жителі сприймають переважно позитивно: 229 реакцій з позитивною семантикою (70% від загальної кількості реакцій на слово-стимул *КРОПИВНИЦЬКИЙ*) – проти 74 (22,8%) негативних та 4 (1,2%) байдужих. Натомість дослідження засвідчує незначну перевагу позитивного сприйняття нового топоніма *ГОРІШНІ ПЛАВНІ* – 117 одиниць (50,4% від загальної кількості реакцій на це слово-стимул) проти 99 (42,67%) негативних та 15 (6,4%) байдужих.

4.3. Мова постфольклорних творів у контексті опору інформаційній агресії

Ефективним засобом опору інформаційній агресії можна вважати тексти мережевого фольклору, оскільки вони рельєфно віддзеркалюють головні ціннісні орієнтири українського суспільства, пов'язані з відбиттям російській агресії. Те, що не завжди доцільно висловити на сторінках ЗМІ, легко може бути поширене через соцмережі, у яких швидко відбиваються суспільні реакції на політичні процеси. Особливістю текстів мережевого фольклору є свобода в доборі мовних засобів: від вживання просторічної лексики – до обценної. Автори рідко дотримуються норм толерантності, а тому використовувані мовні одиниці можуть розпалювати етнічну, релігійну, соціальну чи особистісну ворожнечу. Однак вони дають можливість нівелювати шкідливий агресивний вплив ворожої пропаганди, знецінити її смисли і навпаки – здійснити мовний, а отже, і смисловий «контрудар».

Мережевий фольклор неодноразово ставав об'єктом зацікавлень українських дослідників. Аналіз наукових праць засвідчує вживання на рівні з цим терміном таких лексем, як *постфольклор* та *інтернет-фольклор*. Зокрема, Ж. Денисюк послуговується терміном *постфольклор* і визначає його як народну творчість, сформовану в умовах урбанізації та посилення ролі ЗМІ й соцмереж [Денисюк 2017: 6]. Дослідники І. Григоренко й І. Воловенко використовують терміни *мережевий фольклор* та *інтернет-фольклор*, трактуючи їх як «мультимедійну народну творчість в інтернет-комунікаціях» [Григоренко 2019: 42].

Вбачаємо відмінність терміна *постфольклор* від інших в тому, що він позначає більш широке поняття й охоплює жанри, які виникають і поширюються не тільки в мережі, а й за її межами. У пропонованій праці ми послуговуватимемося термінами *постфольклор* та *мережевий фольклор* як синонімними, оскільки об'єктом дослідження стали тексти, які функціонують переважно в межах інтернет-комунікації.

Незважаючи на те, що у подібних віршів є автор, вони, набуваючи популярності, швидко розходяться мережею часто вже без вказівки джерела, а отже, сприймаються суспільством як народна творчість, тому їх також можна розглядати як приклад постфольклору.

Усього проаналізовано 500 постфольклорних текстів. Досліджено аксіологічні особливості обраного дискурсу й засоби формування образу ворога.

4.3.1. Аксіологічні особливості лексики постфольклору

Невід'ємним складником текстів воєнного дискурсу стає актуалізація ціннісних ознак, необхідних для моральної стійкості суспільства. Серед аксіологічних особливостей досліджуваних текстів превалює емоційна оцінка змісту висловлювання з погляду опозицій *добро – зло, позитивне – негативне*.

У межах аналізованого матеріалу репрезентованою цінністю стає *захист своєї країни*, тобто *боротьба проти ворога*. Зокрема, зафіксовано концептуальну метафору *БОРОТЬБА як ЛЮБОВ*, утілену в досліджуваній групі постфольклорних текстів. Окрему групу складають твори, стилізовані під короткі тексти бренду «Love is»: «*Любов – це звільняти українські землі від російської окупації*»; «*Кохання – це боротися за свою країну?*»; «*Любов – це разом полювати на російські танки*».

Усього зафіксовано 24 такі тексти. Усі вони за структурою є простими двоскладними реченнями, у яких підмет виражений тільки двома іменниками-синонімами *кохання, любов*, а присудок репрезентований вербативами у формі інфінітива. У таких текстах лексеми *боротися, звільняти, допомагати, захищати, бити* та ін. стають вербальною реалізацією концепту *ЛЮБОВ*. А тому можна говорити про використання концептуальної метафори *БОРОТЬБА як ЛЮБОВ*. Отже, концепт *БОРОТЬБА* пояснений як одна з моральних цінностей.

Так само ціннісними в досліджуваних текстах стають концепти *АРМІЯ, НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, НАТО, МОВА, УКРАЇНА, НАЦІЯ, ТОМОС*. Наприклад:

«Вклоняємося вам, **солдати**, за те, що діти можуть мирно спати. Їх не тривожить гуркіт зброї. За мирне небо дякуєм, **Герої**» (сторінка «Соломія Українець» на facebook.com); «**Армія** – боронить нашу землю. **Мова** – боронить наше серце. **Віра** – боронить нашу душу» (гасло виборчої кампанії П. Порошенка); «Там де танки **НАТО**, там живуть багато. А де танки вати, там палають хати»; «І на оновленій землі врага не буде супостата, а буде Порох, буде **НАТО** і **Томос** буде на землі»; «Най буду я панда, собака Муму, / Ворона, що карка і кряка, – / **Вкраїнську** я вивчив би тільки тому, / Що Путін на ній не балака» (сторінка «Валерій Ясиновський» на facebook.com); «Якщо це не твоя війна, то це не твоя **країна**».

Однак морально-естетична оцінка зазнає трансформації під дією фактів навколишньої дійсності: звичне християнське «не вбий» в умовах війни нівелюється. А тому конструкції на зразок «*шмат москаляки висить*», «*підірвався на фугасі*», «*здохни, сепар*» та будь-які інші мовні засоби, що позначають смерть людини і у звичному світобаченні їх сприймають як негативні, в умовах інформаційної війни набувають винятково позитивних конотацій. Ідея знищення ворога стає суспільною цінністю. Тобто мовні одиниці позначення вбивства людини семантично наповнюють концепт **ДОБРО**. Отже, можна говорити про разючі зміни ціннісних орієнтирів суспільства, яке перебуває в умовах збройного конфлікту. Така трансформація відбувається шляхом *дегуманізації* як необхідної складової інформаційної війни. Зокрема, в досліджуваних постфольклорних текстах зафіксовані такі дегуманізувальні лексеми, як *ватник*, *сепар*, *колорад*, *мавна*, а також часто поняття «вбивство» і «смерть» виражені лексемами з евфемічною функцією: *утилізація*, *політика*, *відпустка*.

Показово, що, сприймаючи такі мережеві жанри, реципієнт не дає описуваним подіям власну оцінку, а переймає її з пропонованого тексту в доступній гумористичній формі. Це впливає на емоційну сферу мовця, спонукає його прийняти запропоновану систему ціннісних орієнтирів.

Виділено такі дві імпліцитні концептуальні метафори, які репрезентують боротьбу, у тому числі вбивство ворога, як втілення загальнолюдських цінностей і моральних якостей – *ВБИВСТВО як ЛЮБОВ, ВБИВСТВО як ДОБРО*.

ВБИВСТВО як ЛЮБОВ. Ця метафора також втілена за допомогою уже вище розглянутих стилізованих текстів: *Любов – це бити ворога разом; Кохання – це різати ворогів разом. Кохання – це смалити вату, щоб повернути Донбас*. Усього – 11 текстів. Мовні засоби таких текстів здатні трансформувати ментальний лексикон суспільства, здійснивши репрезентацію концепту на позначення моральної цінності такими лексемами з негативною семантикою як, наприклад, *різати, вбивати*.

ВБИВСТВО як ДОБРО. Така метафора наявна в текстах, де знищення ворога пояснене лексемами з позитивною конотацією. Наприклад, у тексті «*Буває, сидиш біля хати: / Гудуть над вишнями хрущі. / А десь горить-палає вата / – І так приємно на душі*» (сторінка «Антиватник» на facebook.com, 24.04.2018) вбивство ворога подане як елемент традиційного українського пейзажу, який викликає приємні емоції. Концепт *ВБИВСТВО* репрезентований особовим дієсловом *горить-палає*. Позитивної оцінки досягнуто шляхом використання дегуманізувальної лексеми *вата* на позначення ворога, а також вживання прислівника *приємно* як реакції на процес вбивства. Також позитивне ставлення до знищення окупанта може бути виражене: а) евфемічною заміною назви травмованого тіла (*ошмьотки вати, горіла вата*); б) художнім порівнянням (*як листок пізньої осені*); в) слова на позначення почуття задоволення (*солодкий, приємний*): «*У воздуху ошмьотки вати / як пізньої осенью листок / почали наші захищати Восток*» (сторінка «Кокс Квасьневского» на facebook.com, 26.05.2014); «*Як пахне щас горіла вата / люблю цей запах по утрам / він очень сладок і приємн / всім нам*» (сторінка «Кокс Квасьневского» на facebook.com, 05.07.2014).

ВБИВСТВО як РОБОТА. У досліджуваних текстах вбивство росіян представлене як звична робота. Наприклад: *«Зустрілися двоє кумів. Один каже: – У мене син до Москви поїхав./ – І як? / – Хірургом працює. Дуже хороша робота, просто ідеальна. Ріже москалів, а йому ще за це гроші дають»* (ukr-anecdote.org). У вірші *«Цей день сьогодні на Донбасі / немого порохом пропах / там снайпер терористів гасить / у пах»* (сторінка «Кокс Квасьневського» на facebook.com, 26.06.2014) метафору об'єктивовано лексемою на позначення виду військової справи (*снайпер*) та заміною слова *вбивати* жаргонним вербативом *гасити*. Комічний ефект досягнуто вживанням слова на позначення ураженої частини тіла (*пах*). Також фіксуємо алюзію до відомої радянської пісні «День перемоги» (цитата *«порохом пропах»*).

ВБИВСТВО як ПОРЯТУНОК, ВБИВСТВО як ВІДПЛАТА. У таких текстах вбивство ворога або знищення його міст пояснено як спосіб порятунку власного життя або власної країни. Наприклад: *«Якби епідемію можна було зупинити, принісши в жертву одне з міст, то яке б місто ви знищили і чому саме Москву?»*; *«Київ Москву хрестив, Київ Москву і відспіває»*; *«Раніше Богдан Хмельницький з Софійській площі показував, де знаходяться друзі, а тепер – куди потрібно стріляти»* (ukr-anecdote.org).

ВБИВСТВО як ПОЛІТИКА. Така метафора надає розлюднювального ефекту, і допомагає солдату зняти моральне обмеження на вбивство людської істоти. Наприклад: *Солдат приходить до церкви: «Отче, я щойно вбив москаля». Відповіді немає. Він продовжує: «І застрелив їхнього лейтенанта». У відповідь – тиша. «Отче, ви мене чуєте?» – «Сину мій, я чекаю, коли ти закінчиш говорити про політику і нарешті почнеш сповідатися в гріхах»* (ukr-anecdote.org). У наведеному тексті як синонім до *вбивства* ворога, позначеного лексемою *москаль*, вжито слово *політика*, що одразу переводить вбивство до рівня нецікавого церкві явища. Лексема *гріх* на значеннєвому рівні ніби відсторонена від описуваних солдатом подій, а отже, дії солдата зі знищення ворога потрактовані як НЕ гріх.

4.3.2. Мовне вираження поведінкових сценаріїв

Мережевий фольклор не тільки стає засобом поширення емоцій і смислів, він також програмує реципієнтів на певну поведінку щодо сприйняття ворога та ситуації воєнного конфлікту. Тобто йдеться про таку ознаку дискурсу опору, як *сценарність*.

Досліджуваний масив текстів дає підстави стверджувати, що система поведінкових сценаріїв у них втілена за допомогою мовних засобів, що спонукають до: а) фізичного покарання ворога, його вбивства; б) відмежування від ворога.

Іллокуція заклику виражена різними засобами.

1. Дієсловами у формі наказового способу.

У формі 2 особи однини чи множини. Такі тексти є переважно зверненням до воїнів української армії із закликом бити ворога. Наприклад: «*Якщо ти чуєш слова про братерську дружбу, єдину православну віру і спільну історію, – **стрілай** в напрямку звуку*» (сторінка «Свідки кривавого пастора», facebook.com); «***Знищуй** окупантів, інакше вони знищать тебе*». Такі дієслова можуть належати до ненормативної лексики: «*За Київ і за Львів – **ї#аште** москалів!*» (фанатська кричала); «***Ї#аш** невпинно!*» (гасло військових); іллокуція заклику передана за допомогою особових форм наказового способу ненормативного дієслова *ї#ашити* у значенні «знищувати». Прийменниково-іменникові конструкції *за Київ і за Львів* надають окресленій у заклику меті відтінку шляхетності – захист своїх міст. Подібним прикладом програмованої поведінки є текст «***Мочіть**, ребята, ту скажену/ Кацапсько-колорадську рать / І навіть можна полонених / Не брять*» (сторінка «Кокс Квасьневського» на facebook.com, 01.07.2014). Іллокуція заклику виражена жаргонним дієсловом *мочити* у значенні *вбивати*.

У формі 3 особи однини й множини. Такі висловлювання стосуються переважно ворога, який має виконати якусь дію: *піти з України*. Наприклад: «***Хай ідуть** в дупу москалі з української землі*».

2. Присудковими словами зі спонукальною семантикою необхідности (*треба* (розмовний варіант *нада*), *потрібен*, *повинен*), або можливості як умови (*можна*). Лексему *потрібен* вживають зі значенням «такий, без якого не можна здійснити, виконати що-небудь, необхідний для чогось» [СУМ-11: VIII, 424]. Наприклад: «Донецьку й Луганську **потрібен** особливий статус – статус території з поглибленим вивченням української мови та історії України» (сторінка «Баба й Кіт» на facebook.com). Слово *треба* зі значенням «потрібно, необхідно, слід» [СУМ-11: X, 241] вживають як частину складеного дієслівного присудка, що надає відтінку необхідности виконання дії, позначеної інфінітивом. Наприклад, *треба вирізати*: «Багато хто **вирізає** сніжинки перед Новим роком, а **треба** сепарів» (сторінка «Антиватник» на facebook.com, 16.12.2015). Слово *повинен* зі значенням «який має своїм обов'язком, зобов'язаний щось робити» [СУМ-11: VI, 656], наприклад: «Наявність російських військових в Україні **повинні** підтверджувати не аналітики, а патологоанатоми» (sensor.net, 21.10.2014).

Ще одним поведінковим сценарієм стосовно ворога можна вважати заклик до остаточного відмежування від нього, розірвання будь-яких контактів: «Щоби не лізли зомбі злії / не починали тут війну / **построїть** *нада* із росією / *стіну*» (акаунт «Кокс Квасьневського» на facebook.com, 05.06.2014). Іллокуція заклику передана за допомогою складеного дієслівного присудка *нада* *построїть*. У тексті також задіяна концептуальна розлюднювальна метафора (*лізуть зомбі*). Негативна конотація посилена за рахунок вживання епітета *злії*. Таке використання повної нестягненої форми прикметника наближає текст до традиційних фольклорних творів. Показовим є написання слова *росія* з малої літери.

Лексема *можна* вжита зі значенням «є умови, можливості для здійснення чого-небудь; можливо» [СУМ-11: IV, 779]: «Україну розділяє не українська мова, а Кремль. Україну розділяє не Томос, а ФСБ у московській церкві. Україну відділяє від Донбасу і Криму не інша культура, історія, мова, а Росія. Миру в

Україні можна досягнути не поступками ворогові, а перемогою у війні» (сторінка «Антиватник» на facebook.com, 2019). У наведених текстах лексемами й сполуками, що віддзеркалюють категорію *свій*, стають такі: *українська мова, історія України, Томос*. Вони також стають мовними репрезентантами концептів *ПЕРЕМОГА* й *МИР*. Категорія «чужий», тобто ворог, представлена одиницями *Кремль, ФСБ, Росія*, які стають мовним відбиттям концепту *РОЗДІЛЯТИ*.

3. Інфінітивами на позначення дії в поєднанні зі сполуками *один спосіб, єдиний вихід*. Наприклад: *«Є тільки **один спосіб** розв'язати проблему Донбасу: **виселити** до Росії все кодро, яке ненавидить Україну»* (сторінка «Антиватник» на facebook.com, 21.09.2018).

4. Конструкціями із семантикою безальтернативності: *«Україна існує, доки ми готові за неї вбивати»* (сторінка «Антиватник» на facebook.com, 19.11.2017).

5. Гаслами. Деякі тексти побудовані у вигляді набору гасел з прямим закликом до дії: *«Смерть російським окупантам!»; «Клоунів повернути в цирк! Вату – у стійло! Окупантів – у землю!»*.

6. Звертаннями в поєднанні з дієсловами зі спонукальною семантикою. У ролі звертань переважно етноніми *українці, росіяни* або дегуманізувальна лексика *сепари, вата*. Наприклад: *«**Росіяни**, щоб перемогти фашизм, **треба штурмувати** не Берлін, а Кремль»* (сторінка «Антиватник» на facebook.com, 09.05.2017).

Однак інколи іллокуція заклику передана без засобів прямого спонукування. У такому випадку воно здійснене вживанням лексем для вербалізації концептів *УБИВСТВО, СМЕРТЬ*: *«До Росії стало менше приходити трун з Донбасу, тому що москалі в одну **труну** стали класти по двоє-троє»*; *«З початком АТО в Росії різко підскочила **смертність** від колективних інсультів»*; *«Москаль не мамонт, **сам не вимре**»* (сторінка «Антиватник» на facebook.com, 30.06.2015, 27.07.2014, 11.01.2019).

4.3.3. Поєднання дегуманізувальної лексики і слів із семантикою бажального покарання

Окрім виконання функції розлюднення, дегуманізувальна лексика є засобом досягнення комічного ефекту, оскільки перетворює людей на кумедних персонажів. Тому часто в мережевому фольклорі такі лексеми вжиті поруч зі словами, що вказують на спосіб знищення позначуваних ними осіб. І в такому випадку процес знищення і його результат також набувають комічного відтінку.

У досліджуваних текстах трапляється використання таких дегуманізувальних засобів.

1. Лексеми *ватник*, *вата*, *сепар*. Слово з дегуманізувальним значенням *сепар* також часто поєднуване з лексемами, що вказують на комічну загибель. Допомагають створювати негативні конотації епітети з відповідною семантикою, як-от у відомій кричалці ультрас ФК «Динамо»: «**Жирний сепар** Ігорьок їхав на машині. **Підірвався на фугасі! Слава Україні!**» (patrioty.org.ua, 07.08.2016). Негативне маркування досягнуте вживанням прикметника *жирний*, що посилює дегуманізувальне значення лексеми *сепар*. На створення контексту опору працює наявність гасла *Слава Україні*, яке переводить *підриг* на фугасі Ігоря Плотницького (ватажка терористів незаконних збройних формувань на території ОРДЛО) до рівня шляхетної мети – заради збереження української державности.

2. Лексеми *утилізація*, *утилізувати*: «— У гібридній війні на Донбасі Росія **утилізує** старі боєприпаси і тупих **ватників**. / — Якщо перше колись закінчиться, то в другого **невичерпний ресурс**» (ukr-anecdot.org). У наведеному тексті утилізації піддають не людей, а умовних *ватників*. Термін *ватник* в українському інформаційному просторі позначає зокрема особу, яка бере участь у діяльності незаконних російсько-терористичних збройних формувань. Така лексема здатна замінити у свідомості реципієнта образ людини образом вигаданого комічного персонажа. Ця заміна запускає процес

дегуманізації: реципієнт перестає бачити в змальовуваному суб'єкті живу істоту. Поєднання лексеми *ватники* зі словом *утилізує* поглиблює дегуманізаційний процес, оскільки слово *утилізація* має значення «використання будь-яких *відходів* або *лишків* як сировини...» [СУМ-11: X, 508]. У результаті людей, уже знеособлених лексемою *ватники*, прирівнюють ще й до *відходів*, *лишків*. Тому інформацію про їхню загибель мовець сприймає як позитивний і закономірний процес. Такі явища хоч і є елементом *мови ворожнечі*, однак необхідні в умовах відсічі збройній агресії, оскільки сприяють психологічній стійкості суспільства до сприйняття смертей ворога, що є невід'ємною ознакою збройних конфліктів.

3. Інколи нейтралізацію образу ворога як людської істоти здійснюють шляхом прямого заперечення: «*А що, як русня теж люди? Та ні – фігня якась!*» (ukr-anecdot.org).

4. Зооморфна семантика. Також способом дегуманізації є порівняння ворогів з тваринами, яких не шкода вбивати. Цей факт можна продемонструвати таким анекдотом: «*Весна 2015. Ведмідь, Вовк і Лисиця розказують, як пережили зиму. Лисиця, худа, побита, каже: «Найнялася стерегти курник. Курей по одній крала та їла. А потім – ревізія. Мене так побили – ледве втекла». Вовк теж побитий: «Овець стеріг, жер по одній, а потім – ревізія». А Ведмідь, веселий, гладкий, каже: «А біля мого барлогу блокпост “новоросів”, то я їх всю зиму їв». Звірі здивувалися: «Як же ти не попався?» Ведмідь відповів: «Та це ж “новороси” – хто їх рахує?» (dero.ua). У наведеному тексті лексема *новороси* використана на позначення представників проросійських незаконних збройних формувань. Лексема утворена від назви уявного квазідержавного утворення «Новоросія», активно насаджуваного російською пропагандою. Доля так званих *новоросів* у тексті прирівняна до долі *курей* та *овець*, яких потрібно вбивати, аби вижити. тобто їхнє знищення трактується як благородна мета. Однак в анекдоті статус*

новоросів навіть нижчий, ніж у тварин. Якщо кількість останніх все ж контролювали, то новороси подані як «ресурс», який не вартий такої уваги.

Часто комічний ефект досягають вживанням лексеми *сепар* при згадці про *колорадського жука*, що викликано асоціюванням прихильників сепаратизму з носінням георгіївської стрічки, яка за кольором нагадує цей вид комах: «У сезон боротьби з **колорадським жуком** найбільшим попитом користується препарат під назвою “Здохни, **сепар!**”» (politiko.ua); «– Барак, що ж ти заборонив нам зброю продавати? Як же нам від окупантів оборонятися? – Петро, ти нічого не зрозумів. Зброю ми продати не можемо – буде міжнародний скандал. Питай в магазинах “засіб від **колорадів**” і вільно бери будь-який калібр!» (censor.net). Порівняння людини з жуком переводить її вбивство до розряду звичної для суспільства боротьби зі шкідниками.

Використання фразеологізмів є ще одним способом зооморфного маркування ворога: «Гранату глупій **мавні** в руки / Не дав би даже ідіот / А **рашка терористам** “Буки” / Дайот» (сторінка «Кокс Квасьневского» на facebook.com, 18.07.2014). У наведеному тексті використано фразеологізм *мавна з гранатою*, де *мавна* стає синонімом до слова *терористи*. Способом зневажливого ставлення до ворога також є написання слова *рашка* з малої літери. Фіксуємо також творення нових слів із зооморфною семантикою: «Забанять у фейсбуці злomu слова на “м”, на “к”, й на “си”. Прийшлось придумать нове слово – **кабанопси**». Трапляються зооморфні асоціативні порівняння: «– Батьку, шкода мені кабанчика різати .../ – Ти уяви, що то москаль. /– Уявив – можна я його голими руками задушу?» (коментар на facebook.com). Також фіксуємо випадки вживання імпліцитного зооморфного порівнянням: «Ото б узять зробити **клітку** / розміром дето трі на трі / і шоб ху#ло сидів **за сіткою** / внутрі» (акаунт «Кокс Квасьневского» на facebook.com, 01.07.14). Лексеми *клітка* і *за сіткою* формують образ тварини в клітці, а отже, демонструє порівнянням президента Росії з твариною. Подибуємо й

трансформовані фрезологізми із зооморфною семантикою. Наприклад: *«Путін гавкає, а ЗСУ ідуть»* (оригінал: *собаки гавкають, а караван іде*).

5. Етнофолізми. Функцію комічного знеособлення виконують також етнофолізми *москалі, кацати, москальня, москальський* і т.ін.

Особливої популярності набули тексти, у яких невдачі росіян передані як підстава гарного настрою українців: *«Знову нафта обвалилась / Та знецінились рублі, / Щось згоріло, щось розбилось. / З добрим ранком, **москалі!**»* (politiko.ua). Комізм досягнутий за рахунок вживання вітальної формули *З добрим ранком* після використання лексем на позначення негативних для ворога явищ: *обвалилось, знецінилось, згоріло, розбилось*. У тексті *«Мало хто знає, що на **москальському** прапорі синій колір – це ізоленда»* (сторінка «Свідки Кривавого Пастора», facebook.com, 20.08.2020) просторічна лексема *ізоленда* (ізоляційна стрічка) є об'єктивацією гумористичного наративу про те, що в росіян вся техніка тримається *«за допомогою **ізоленти** та якоїсь матері»*.

Поширеними також стали нові варіанти відомих пісень, тексти яких створені відповідно до воєнних реалій: *«Ніч така місячна зоряна ясная, / В оптиці в мене **москаль**. / На вітер поправочка – і до побачення. / Дамой за **парєбрік**, бай-бай! Сядем в окопчику десь за Дебальцево./ Нас тут багато, не сам! / Глянь, моя рибонька, хвилюю полум'я / **Ворога** б'є «Ураган». / Гай чарівний, ніби променем всипаний,/ Чи загадався, чи спить:/ Ген на стрункій та високій осичині / **Шмат москаляки** висить./ Ти не дивись, що гвинтівочка зношена./ Б'є вона влучно щораз./ Кожному “**ватнику**” зробимо дірочку, / Щоб вже не лізли до нас!»* (sensor.net). У наведеному тексті збережено традиційні ознаки українського фольклору, як і в оригіналі пісні М. Старицького *«Ніч яка місячна...»* (епітети: *струнка, висока, чарівна*; повні нестягнені форми прикметників: *ясная*; порівняння: *ніби променем всипаний*). У трансформованому полотні надibuємо інші фольклорні ознаки. Зокрема, велика кількість зменшено-пестливих суфіксів, однак у військових термінах – *окопчик, поправочка, гвинтівочка*. Текст насичений багатьма термінами, що передають

реалії війни: *оптика, поправка на вітер, хвиля полум'я, Ураган*⁶¹. У творі також виразно змальований образ ворога: вибудовано синонімний ряд *ворог – москаль, ватник*. Окрім етнофолізму *москаль*, вказівку на російське походження ворога дає також сполука *за парєбрік*, яку в українському суспільному просторі вживають зокрема як синонім до слова *Росія*. Таке значення з'явилося після того, як фразу «*рос. За порєбрик!*» (тобто «*За бордюр!*») вигукнули озброєні люди без розпізнавальних знаків, які на початку 2014 року захоплювали адміністративні будівлі на Донбасі [Кирилюк 2019 г: 64]. Розправа над ворогом показана на фоні ідилічно змального українського пейзажу.

4.3.4. Антитеза в межах іронічного наративу «очікування – реальність»

Багато постфольклорних текстів, а особливо – анекдотів, побудовані за принципом поширених в мережі жартів «очікування – реальність». У контексті «очікування» вжито лексеми, які виражають нав'язані ворожою пропагандою гасла, а в другій частині – лексеми із вказівкою на відповідне покарання: «*Вирішили із друзями **піти на укрупів** та поїхали на Донбас. Тепер **ходимо тільки на утку**, яку медсестра приносить*» (depo.ua). У тій частині тексту, що відповідає темі «очікування», сполука *піти на укрупів* означає «вступити до лав незаконних збройних формувань з метою вбивати українських військових». У другій частині тексту, що відповідає темі «реальність», вжито сполуку *ходити на утку* та лексему *медсестра*. Це вказує на те, що «бажальним покаранням» за такі дії ворога має стати значне погіршення здоров'я через поранення, завдане *укропами*.

Контекст справедливої відплати досить поширений у текстах воєнної тематики: «*Стріляв по самольоту ватнік / Ракету випустив і рад / Но тут же прилетів **обратно** / Снаряд*» (акаунт «Кокс Квасьневского» на facebook.com, 02.06.2014). Бажальне закономірне покарання втілене в просторічній лексемі *обратно*.

⁶¹ «Ураган» – назва реактивної системи залпового вогню

Подібний підхід спостережено і в наступному тексті: *«Десь у Ростові: – Ти куди зібрався? / – У відпустку. / – А місце на кладовищі забронював? / – Навіщо? / – Щоб було куди з відпустки повертатися»* (dero.ua). Топонім *Ростов* виконує роль обставини місця, яка вказує на те, що розмова відбувається між жителями Росії. У цьому контексті фраза *зібратися у відпустку* стає синонімом до виразу *піти на укропів*. Така семантика лексеми *відпустка* розвинулася після того, як російські ЗМІ неодноразово заявляли, що російські солдати перебувають на Донбасі у відпустці. Згодом лексема *відпустка* набула негативних відтінків, оскільки участь російських солдат у незаконних збройних формуваннях на Донбасі закономірно часто закінчувалася загибеллю. Так у ЗМІ з'явилися вирази *смертельна відпустка*, *загинув у відпустці*. Наприклад: *«Російські вояки повертаються у трунах зі “смертельної відпустки”»* (radiosvoboda.org, 05.09.2014). Семантичним неологізмом стало також слово *відпускники*, яким українські ЗМІ позначали російських військових до повномасштабного вторгнення.

4.3.5. Використання лексем зі знецінювальною семантикою

Знецінення зазнають такі поняття: а) дії Росії / Путіна; б) Росія й росіяни; г) незаконні сепаратистські утворення «ЛДНР», «Новоросія».

Антропонім *Путін* з 2014 року традиційно уособлює негативні емоції українців, викликані збройною агресією Росії. Тому прізвище російського президента, як правило, використовують у негативних, найчастіше гумористичних, контекстах. Він часто стає героєм анекдотів, де його порівнюють із комічними персонажами. Наприклад, з отцем Федором із роману І. Ільфа та Є. Петрова *«Дванадцять стільців»*: *Путін, після розбійного пограбування Криму та шматка Донбасу, опинився в такій самій ситуації, як отець Федір після крадіжки ковбаси – у пориві жадібності заліз на скелю, а злізти тепер не може й трішки розумом поїхав»* (sensor.net.ua, 12.03.2015). У наведеному тексті використано лексеми, що прирівнюють дії Путіна в Криму й на Донбасі до *розбійного пограбування*, тобто знижують рівень президента до

рівня крадія. Порівняння з *крадіжкою ковбаси* визначає дії президента як дрібну побутову крадіжку. Сприяє негативній оцінній характеристиці і використання фразеологізму *розумом поїхав*.

Особливу групу текстів становлять ті, у яких «спростовується» декларована Росією ідентичність понять Росії і Київської Русі. Наприклад, таке знецінювальне порівняння використане в тексті *«Рускіє і Русь – то як роми і Рим»* (коментар на facebook.com, 19.11.2018).

У дискурсі інформаційної війни особливо помітною є робота щодо знецінення в суспільній свідомості незаконних сепаратистських утворень на тимчасово окупованій території України (так званих «ЛДНР», «ДНР», «ЛНР», «Новоросії»). У постфольклорних жанрах ці квазіоб'єднання змальовують, як місця із домінуванням негативних явищ. Виділено такі концептуальні метафори *ДОНБАС* як *МОСКВА*, *АРМІЯ “ДНР”* як *АЛКОГОЛІКИ*, *“ДНР”* як *СРСР (КНДР)*, *“ДНР”* як *ЗЛОЧИНЦІ*.

ДОНБАС як *МОСКВА*. Наприклад: *«Донбас перетворився на маленьку Москву: кадірівці⁶² й буряти, скажені ціни, всі один одного ненавидять і Путін їхній президент»* (sensor.net). Окупований Донбас показано як територію, якою керує президент іншої держави. Так у період до 2022 року відбувалася вказівка на того, хто здійснив військову агресію. Фраза *перетворився на Москву* через трактування її лексемами на позначення негативних понять (*скажені ціни, кадірівці, ненависть*) виконує функцію інформаційного запобіжника, тобто застерігає реципієнтів від будь-якого бажання повторити долю цих незаконних квазіутворень.

«ЛДНР» як *АЛКОГОЛІКИ*. Багато лексем вжито з метою маркування учасників збройних формувань як алкоголіків та наркоманів. Це створює винятково негативні асоціації з незаконними «ДНР» та «ЛНР»: *«Росія вирішила створити регулярну армію на Донбасі ... Але доки не будуть*

⁶² Кадирівці – назва учасників незаконних воєнізованих формувань, які пов'язують з президентом Чечні Рамзаном Кадіровим

організовані регулярні поставки горілки, армії ЛНР та ДНР залишатимуться нерегулярними» (сторінка «Антиватник» на facebook.com, 30.09.2018). Ядерною сполукою, яка несе емоційне навантаження, стає «регулярні поставки горілки».

«ЛДНР» як ЗЛОЧИНЦІ. Поширений також кримінальний наратив: «Новини із ЛНРу та ДНРу. Закордонним туристам пропонується вирушити у захоплюючу подорож Луганським Золотим кільцем (Алчевськ, Антрацит, Первомайськ, Ровеньки...), де в кожному місті з вас знімуть по золотому кільцю» (коментар на facebook.com, 20.12.2014). Комічний ефект анекдоту досягнуто за рахунок мовної гри, а саме: вживання омонімічних словосполучень «золоте кільце». Термін «Золоте кільце» асоціативно пов'язаний з туристичним маршрутом «Золоте кільце Росії». Це натяк на причетність Росії до появи цих незаконних утворень. Фраза знімуть по золотому кільцю сигналізує про те, що перебувати в цих місцях небезпечно. Отже, у цьому випадку слова ДНР та ЛНР обростають такими семами, як 'небезпека', 'загроза', 'пограбування', 'криміналітет'. Це трактування виконує важливу інформативну функцію: вказує на загрози, які несе суспільству існування незаконних утворень на території країни.

«ЛДНР» як НЕВИЗНАНІСТЬ. Також як спосіб знецінення використано іронічне вживання офіційної лексики: «У донецьких вишах видаватимуть **дипломи** «ДНР». / – І де з такими працювати? / – **За кордоном** – у «ЛНР» (коментар на facebook.com, 12.03.2015).

НОВОРОСІЯ / «ЛДНР» як ЧУЖІСТЬ. Наприклад: «Слава Київській Русі, Новоросія – соси»; «Лідери **ЛуганДону** звинувачують у сепаратизмі “козаків”, кадірівців і бурятів, які створюють свої “**республіки**” на окупованій частині Донбасу: **Новобурятія, Новочечня, Новокубань та інші**» (коментар на facebook.com,). Знецінюється нав'язане Росією поняття так званих «республік» – «Новоросії», «ДНР» і «ЛНР». Знецінення відбувається формуванням наративу чужості, пояснення, що події нав'язані ззовні. Ситуативні хороніми *Новобурятія, Новочечня, Новокубань* вказують на

творення «чужих республік» на території Донбасу. Це допомагає вибудувати також наратив неконтрольованості дій на окупованій території. Знецінювальний ефект створює також вживання лексеми *Бомжоросія*: «*Бомжі в дворі оголосили про створення своєї держави Бомжороссія*» (коментар на facebook.com, 17.06.2014).

«ЛДНР» як СОЦІЛЬНА КАТАСТРОФА. Звинувачення: «*Коли в Донецьку були проукраїнські мітинги, багато хто в них участі не брав. Мовляв, у нас робота й купа справ. Цікаво, як у них тепер із **роботою** і справами?*» (sensor.net, 14.03.2015). «*В результаті тривалих кровопролитних боїв армії Новоросії вдалося звільнити місцеве населення від пенсій, соціальних виплат і **робочих місць***» (коментар на facebook.com, 14.10.2015).

РУССКИЙ МІР як РУЙНУВАННЯ. Зокрема, у тексті: «*Рецепт ремонту “руській мір”*: 1. Залежно від бажаного ефекту взяти РГД-5 або Ф-1. 2. Закріпити по центру кімнати на табуретці. 3. Прив'язати до кільця в'язальний дріт і розігнути на чеці вусики. 4. Вийти з кімнати і постаратися максимально заховатися. 5. Різко смикнути за дріт. 6. Заспокойте сусідів, пожежників, оперативників, якщо залишитеся живим, і насолоджуйтеся “**руським міром**”; «*За новоросійською традицією, замість кішки, першою в квартиру запускають **гранату***» (коментар на facebook.com, 22.01.2015).

4.3.6. Засоби творення парадоксів

Антоніми, оксиморони, навмисні граматичні помилки – поширені засоби парадоксування. Досліджувані тексти переважно виражають негативне ставлення до зображуваного суб'єкта. Наприклад: «*Пишуть, що в Путіна, можливо, інсульт. Будемо молитися **за нього**. За інсульт*» (sensor.net.ua). Парадокс створений через умисне припущення граматичної помилки, а саме: співвіднесеність особового займенника *він* (у формі Р.в. *нього*) з двома іменниками – *Путін* та *інсульт*.

Також засобом парадоксальності стають оксиморонні контексти, створені шляхом поєднання лексем з позитивним значенням поруч зі словами з

негативною семантикою. Вжиті лексеми при цьому є взаємовиключними контекстуальними антонімами: *«На конкурсі дитячого малюнку на асфальті «Ми за мир» переміг обведений крейдою контур тіла Путіна»* (gazeta.ua). Тлумачний словник подає такі значення лексеми *мир*: а) «відсутність незгоди, ворожнечі, сварок; б) відсутність збройної боротьби між двома або кількома народами, державами; протилежне *війна*» [СУМ-20]. Гасло *Ми за мир* передбачає, що його адресанти також виступають за підтримку викладених у визначенні тез. Однак контекстуальний антонім *обведений крейдою контур тіла* викликає у свідомості реципієнта образ типової ситуації із кримінальних детективів: слід від обведеного крейдою тіла вбитої людини. Тому комічний ефект у наведеному прикладі досягається усвідомленням, що в конкурсі про «відсутність ворожнечі» (*мир*) перемагає результат цієї ворожнечі (*вбивство*).

У наступному тексті парадокс досягнуто шляхом використання лексем на позначення наявних негативних явищ (*зґвалтували, б'ють*), які подані як позитивні в порівнянні з уявним негативним явищем («*правий сектор*»): *«Донецьк 2014. / – Мама! Мене... кадірівці зґвалтували, а тата б'ють на подвір'ї. / – Слава богу! А то я подумала, що «Правий сектор» приїхав...»* (anekdot.kozaku.in.ua).

4.3.7. Мовна гра (каламбури) як засіб комічного.

Багатозначність, омонімія, паронімія також часто стають прийомами висміювання ворога. Виголошуючи своє ставлення до агресора, українці також використовують прізвище російського президента в поєднанні з лексемами, що вказують на поразку, крах, загибель: *«Слідом за нашумілою кавою «Руссіано» набирає популярності новий супербренд кави під назвою “КаПУТІНо”»* (ukr-anecdote.org). У наведеному прикладі контамінований прагмонім «КаПУТІНо» утворений шляхом накладання антропоніма *Путін* на кінець основи жаргонізму *капут* (загибель, кінець), а також додаванням фіналі -о. Це свідчить і про одночасну субституцію. Під цим терміном розуміють процес заміни окремого

сегмента твірного слова іншим довільним елементом [Никитченко 2016]. У наведеному прикладі слово *капу^тіно* утворене за зразком лексеми *капу^чіно*, шляхом заміни компонента *-ч-* на *-н-*. Ефекту мовної гри досягнуто також і *паронімічними* зв'язками між цими апелятивами.

Поширений і прийом мовної гри на основі використання різних значень багатозначного слова: «Крим *обійдеться* Росії в 708 млрд рублів», – запропонував прописати в бюджеті прем'єр Росії Медведєв. Президент Росії запропонував залишити тільки перші два слова» (ukr-anecdot.org). Дієслово *обходитися* має кілька значень. У першому реченні його вжито із семантикою «потребувати певних затрат, коштів; коштувати», а в другому – «задовольнятися тим, що є, не користуватися нічим іншим, певною мірою обмежуючи себе, свої потреби» [СУМ-20].

Затребуваною є й *омонімія*. Співзвучність аббревіатури АТО (антитерористична операція) та стійкої сполуки *А то!* у значенні ствердження стала основою для такого анекдоту: «– Ти за ДНР?/ – Ага! А що? / – **А ТО!**» (ukr-anecdot.org). Так само засобом комізму стають каламбури зі словом «*двохсотий*» (як порядковий числівник і як іменник зі значенням «вбитий»): «Проводжає старий бандерівець онука в зону АТО й каже: – За кожного “двохсотого” сепаратиста на твій рахунок буду класти 10 000 гривень! Минає тиждень. / – Ну, як справи? – питає дід онука. /– Є вже “двохсотий”? /– Ні діду, поки ще тільки 187!» Ще один каламбур ґрунтується на російському фейку про «рабів, нібито обіцяних для українських військових»: «Я йшов по вулиці і побачив *донбасівця з телевізором*. Я подумав “Хм, прям **такий**, як у мене!” і швидко кинувся додому. Але **мій** був удома і чистив мої черевики». Комізм досягнуто шляхом умисного помилкового співвіднесення займенників *такий* та *мій* з двома іменниками – *донбасівець* і *телевізор*.

Також засобом каламбурів стають паронімічні відношення. Наприклад, трансформація гасла «_{рос.} *Русский народ еди**Н***» на конструкцію «_{рос.} *Русский народ еди**М**. С. Бандера*»

4.3.8. Вживання ненормативної лексики

Одним із яскравих прикладів постфольклорного жанру є відома фанатська кричалка «Путін – ху#ло! Ла-ла-ла-ла». Вона швидко вийшла за межі фанатського середовища і через соціальні мережі набула міжнародної популярності. Навіть була публічно озвучена міністром закордонних справ України А. Дешицею у 2014 році. На такі дії міністра відреагував і постфольклор: «Цитує “Гардіан” по суті / Усе прозоро ніби шкло / Andriy Deshchytsia: who is Putin? / **Khui!**» (акаунт «Кокс Квасьневського» на facebook.com, 17.06.2014). У результаті в текстах мережевого фольклору вибудовано синонімний ряд: Путін, президент Росії, Ху#ло, Пуйло (від Путін + Ху#ло): «Надворі травка зеленіє / І сонечко несе тепло / От тільки **президент Росії** / – Ху#ло» (акаунт «Кокс Квасьневського» на facebook.com, 04.04.2014). Зафіксовано також випадки обценної тавтології: «Ху#ло вкінець вже **о#уїло** / І вводить танки на Донбас/ Та від’#біється вже **дебіли** / Від нас» (сторінка «Кокс Квасьневського» на facebook.com, 13.06.2014).

Трапляються й фонетичні мімікрії – спосіб, що полягає у фонетичній схожості загальноновживаної лексики із обценною. В анекдотах часто лайлива лексика замінена співзвучними мовними одиницями. Шляхом використання цих лексем також досягнуто ефект парадоксу: оскільки в першій фразі лексему сприймають як нормативну, однак подальший контекст вказує на використання її як лихослів’я: «– Який москаль не любить швидкої **їзди**?! / – Українці, дайте їм уже **їзди**, та нехай звальять!» (ukr-anecdot.org). Перший рядок тексту є алюзією до твору М. Гоголя «Мертві душі» (цитата «рос. И какой же русский не любит быстрой езды?»).

Традиційним є вживання жаргонної лексики. Наприклад: Про Україну шось проякав / сьогодні с утреца медвед / нам твоє мненіє **до сраки** / сосед (сторінка «Кокс Квасьневського» на facebook.com, 24.02.2014); «Не такий страшний чорт, як ...**мудак** з “ядерною валізкою”» (коментар на facebook.com на 13.04.2020). Також трапляється вживання жаргонних фразеологізмів,

наприклад *дати по рогах* у значенні «вдарити по голові»: *«Ридає вата на Донбасі: / як тільки дали по рогах, / просвітлення настало зразу / в мозгах»* (сторінка «Кокс Квасьневского» на facebook.com, 05.07.2014).

У тексті *«— Ну, от якої, розкажи мені, холєри,/ Ти хлещеш водку, кон#ений_урод? / Сьогодні – День народження Бандери! / А не якийсь ваш сраний Новий год»* (сторінка «Віталій Чепінога» на facebook.com). У наведеному вірші наявні такі лайливі елементи: питальні формули *якої холери*, епітети *кон#ений, сраний*, іменник *урод*, який використовують на позначення людини з фізичною вадою, однак в переносному значенні використовується як лайка. Зміст вірша висміює прихильників «руського міра», які, святкуючи Новий рік, автоматично відзначають і день народження Степана Бандери, якого так бояться.

Лайлива лексика стала ознакою текстів, які стосуються будь-яких російських реалій, зокрема маркування самих росіян. Наприклад: *«Щоб лани широкополі, і Дніпро, і кручі, стали вами поперек горла, москалі ї#учі»* (коментар на facebook.com). Також суспільний осуд отримали діячі культури з Росії, які підписали у 2014 році лист на підтримку дій Путіна в Криму: *«Підпишуть мастера культури/ усе, що їм прикаже шеф/ придворні дураки і дури / з РФ»* (сторінка «Кокс Квасьневского» на facebook.com, 11.03.2014).

4.3.9. Ефект «позиченого контексту»: меми-концепти російської пропаганди як засіб гумору

Полягає у створенні іронічних текстів, наповнених лексемами, фразами, гаслами, лінгвомемами, які зазвичай активно використовує інша сторона конфлікту. Однак висвітлювану ідею свідомо доводять до абсурду, аби показати безпідставність і недолугість ворожої пропаганди. Інколи такі тексти створюють російською мовою для максимальної стилізації до ворожих новинних повідомлень: *«Инфа стовідсоткова від однокласника, що працює в митниці. У гирлі річки Інгул помічено сорок човнів бандерівців. Ідуть на Луганськ. Планується смолоскипна хода... «Епіцентр» озброюватиме їх*

лопатами, вилами. У підсобках мегамаркетів змішують коктейль Молотова та розливають по пляшках. Будуть палити спальні райони, школи, садки. **ВСТАНЕМО НА ЗАХИСТ МІСТА ВІД КОРИЧНЕВОЇ ЧУМИ!!! РЕПОСТ!**⁶³» (сторінка «Олексій Біда» на facebook.com). Текст побудований за зразками повідомлень російської пропаганди, розповсюджуваних з метою залякування жителів російськомовних регіонів уявним нашествям ворогів. Концепт **ВОРОГ** вербалізований словом *бандерівці* і доповнений лексемами на позначення дій: а) сполуки *коричнева чума* та *смолоскипна хода* часто використовує російська пропаганда, аби асоціювати українські події з нацистським контекстом; для цього як приклад залякування використовують згадку про щорічну факельну ходу в день народження С. Бандери 1 січня; б) дієслівна форма *будуть палити* поєднана з іменниками *спальні райони, школи, садки*; саме позначувані ними об'єкти, за версією російських ЗМІ, піддаються «нападам бандерівців»; такий прийом допомагає ворогу викликати співчуття в реципієнта, оскільки спонукає відчувати емоції щодо беззахисних категорій населення, а отже, вигадані злочини в такому випадку набувають масштабного значення. Термін *коктейлі Молотова* асоціативно прив'язує контекст до подій на Майдані, які реципієнтам російських ЗМІ показані винятково як злочинні. Однак основними засобами досягнення комічного ефекту в наведеному прикладі стають інші слова: а) *Інгул, човни, Луганськ* – комізм досягається за рахунок згадки застарілого як для ХХІ ст. способу пересування ворогів; а посилює комічний ефект згадана річка *Інгул*, яка протікає з Центру України на Південь, а отже, нею не можна дістатися до міста *Луганська*; б) *від однокласника* – комічний ефект досягнуто за рахунок вказівки на несерйозне джерело інформації.

Прийом «позиченого контексту» використаний також у віршах, у яких порізнному вербалізовані основні меми російської пропаганди. Наприклад: «*В Слов'янську мєсних вже немає / провела хунта геноцид / тож у Слов'янську мєсних грає / бред піт*»; «*Слав'янск покінул воїн гіркін / пришли карателі і вновь*

⁶³ Переклад власний

/ насільє, сльози, крікі, питкі / і кровь»; «У росновинах **«Правий сектор»** / **Бомбить Луганськ із НЛО** / **І в ярості від цього некто** / **Ху#ло**» (сторінка «Кокс Квасьневського» на facebook.com, 02.08.2014, 07.07.2014, 12.06.2014).

Деякі фейки російської пропаганди викликали широку реакцію українського суспільства і стали своєрідними мемами-концептами, які актуалізуються шляхом згадування стандартної сполуки слів. У текстах постфольклорних жанрів зафіксовано такі найбільш поширені меми-концепти, мотивовані фейками російських ЗМІ.

Мем-концепт ДВА РАБИ актуалізований у 27 текстах. Виник після того, як на російському телебаченні повідомили, що за участь в АТО солдатам української Національної гвардії командування нібито пообіцяло *«кляптик землі і два раби»*. У постфольклорних текстах мем може бути виражений безпосередньо сполукою *«два раби»*: *«У правосека два раба, / тому що життя боротьба»* (detector.media, 05.11.2014); *«За двома рабами поженешся, третього подарують»*. А також іншими мовними засобами: 1) словоформами *раби, раб, рабиня*: *«Хто знає, коли вийде каталог рабів за листопад?»*; 2) складними словами: *«Важливо! Раб-наркоман вважається як 0,3. Раб-алкоголік – як 0,7. Не дай себе обдурити! Вимагай повноцінного раба!»*; 3) сполука *«невільницький ринок»*, а також числівник *два* + слово *росіяни* (з відповідними географічними уточненнями): *«Щойно з невідницького ринку в Ірпені. Перед ринком розтягували плакат “Українець – не просто той, хто хоче свободи, а той хто хоче свободи для двох росіян”»* (detector.media, 5.11.2014); 4) сполукою на позначення осіб обох статей: *«Треба брати хлопчика і дівчинку, через рік буде троє»*; 5) складноскороченими словами та терміном *«работоргівля»*: *«УкрРабТорг відкриває набір в кадровий відділ. Вимоги: знання основ работоргівлі, знання ідеології Гітлера, свій транспорт, бензин оплачуємо;* 6) займенником *«свої»*: *Я своїм приніс кіло моркви. Плакали, цілували руки;* 7) графічне виділення: *«Київ, екскурсійний автобус, голос гіда в групі російських туристів: «А тепер подивіться наліво. Це найбільший на*

сьогоднішній день невідомий ринок у світі – БесаРАБка» (detector.media, 05.11.2014).

Мем-концепт ЗНЯТИ В НАЦГВАРДІЮ. Усього 20 текстів. Поява мему мотивована дописом російської журналістки телеканалу «Россия-24» Олени Кочкиної про те, що нібито в Україні чоловіків «знімають з потягів і відправляють в Нацгвардію⁶⁴» (сторінка «Алена Кочкина» на facebook.com, 24.07.2014). Більшість текстів побудована на мовній грі через різні відтінки дієслова *зняти* залежно від поєднання з іншими лексемами: *зняти когось із потяга* – *зняти одяг*, *зняти наліт/накип*, *зняти відео*, *зняти щось із себе*, *зняти піну*, *зняти гроші*, *зняти пам'ятник* (усього 9 варіантів). Наприклад: «Професійний фотограф. Пропоную послуги зі **зйомки портретів**, весіль, домашніх улюбленців. За окрему плату також **зніму в Нацгвардію**. тел. 22-22»; «Хотіла **зняти накип** з чайника – не вийшло... Віддала в Нацгвардію – нехай самі знімають». Трансформація крилатих висловів та фразеологізмів: «А тебе вже зняли в нацгвардію?»; «Тихіше їдеш – далі Нацгвардія»; «Посковзнувся. Упав. Утратив свідомість. Прийшов до тями – уже в Нацгвардії».

Мем-концепт ВІЗИТКА ЯРОША. Усього 22 тексти. Мотивований подіями на початку війни, коли внаслідок збройної сутички 20.04.2014 року під Слов'янськом загинули 5 осіб. Російський телеканал LifeNews повідомив, що на місці подій було знайдено американські долари, зброю і візитку лідера «Правого сектора» Дмитра Яроша. Постфольклорні тексти побудовані на використанні концептуальних метафор: ВІЗИТКА як КАТАСТРОФА. У таких текстах «візитка Яроша» визначена як причина відомих у світі катастроф, катаклізмів чи інших негативних подій: «На місці вибуху Чорнобильської АЕС було знайдено Візитку Яроша», «На місці падіння тунгуського метеориту була знайдена візитка Яроша». ВІЗИТКА як ЧУДОДІЙНИЙ ЗАСІБ. У таких текстах візитка наділена здатністю допомагати у критичних ситуаціях: «Абітурієнти

⁶⁴ Переклад власний

цього року можуть не здавати ЗНО, якщо у них є #ВізиткаЯроша». ВІЗИТКА як СИЛА. Наприклад: «Царьов відмовився від держохорони й попросив блок #ВізиткаЯроша»; «мою сторінку охороняє візитка Яроша». ВІЗИТКА як ЦІННІСТЬ. Наприклад: «На Західній Україні замість свідоцтва про народження видають Візитку Яроша»; «2014 року #ВізиткаЯроша було номіновано на літературну премію імені Тараса Шевченка». ВІЗИТКА як ДЕМОНІЧНЕ. Наприклад: «Тираж візитки Яроша – 666 екземплярів».

Мем-концепт СНИГУРІ. Актуалізує російський фейк про те, що в українських школах вчать дітей «полювати на снігурів» нібито через їхнє червоне забарвлення, яке асоціюється з Росією, і навпаки – годувати синиць, бо ті мають патріотичний жовто-блакитний колір (телеканал «Россия-1», 12.12.2014). Імплицитна семантика кольору: «Снігурі – це не Росія? Снігурі – це символ "Правого Сектору"! (наявність червоного і чорного кольорів в оперінні птаха як алюзія до червоно-чорної символіки цієї організації). Алогізми: «Може, це й брехня, але краще **озброїти снігурів**». Рекламна семантика: спроба пояснити такі нововведення в школі як спосіб зацікавлення: «Можливість убивати москальських снігурів – це **піар-акція, щоб набрати класи**».

Мем-концепт ЧЬО ТАМ У ХОХЛОВ. Іронічне висміювання росіян, які приділяють надто багато уваги новинам про Україну, не помічаючи проблемних тем у власній державі. Зафіксовані тексти побудовані за принципом парадоксу: наявність проблемної ситуації, у якій героя все одно цікавить Україна. Наприклад: концепт *ТИСЯЧІ ВІНКІВ* як натяк на загиблих росіян на Донбасі: «Тут нам прислали **тисячу вінков**. Та пофиг. **Чьо там у хохлов?**» (сторінка «Мах Robokin» на facebook.com). Усього 19 текстів.

Мем-концепт КРИВАВИЙ ПАСТОР. Одним зі створених образів опору російській інформаційній агресії є *Кривавий Пастор*. Так російська пропаганда назвала О. Турчинова, який віддав наказ про початок АТО. З тих пір жарти й анекдоти про пастора, який знищує вату і російськомовних немовлят набули

широкого поширення. Наприклад: «*Турчинов телефонує: Алло! **Вата?** Ти зараз згориши!*» (сторінка «Свідки Кривавого Пастора» на facebook.com). Комічний ефект, окрім вживання знеособлювальної лексеми *вата* та алюзії до фразеологізму *палити вату* (у значенні вбивати), досягнуто і за рахунок алюзії на відому цитату із радянської комедії «Іван Васильович змінює професію» (рос. *Алло, Галочка? Ты сейчас умрешь*). Також трапляються тексти-алюзії до відомої фрази із фільму «Хрещений батько» («*Ти просиш мене..., але ти робиш це без поваги*»). Наприклад: «*Ти просиш у мене благословення, але ти не приніс мені **младєнца***». Популярності набули жарти, стилізовані до відомих текстів із обгортки жувальної гумки «Love is»: «*Любов Пастора – це **приготувати їй младєнца** ще до того, як вона прокинулася*». Використання транслітерованої форми «младєнец» надає постфольклорним текстам комізму.

Мем-концепт ВИКОПАНЕ МОРЕ. Актуалізує фейк російського телеканалу «ТВЦ» (26.01.2015), нібито в українських школах дітей навчають, що древні українці самі викопали Чорне море, щоб купатися і прати. «*Спустившись на дно Черного моря, Путин увидел памятник человеку в шароварах и оселедцем с табличкой: «Гриць – краций копач Чорного моря»* (сторінка «Ойген» на twitter.com).

Мем-концепт ГУМКОНВОЙ. Мотивований систематичним надсиленням Росією на Донбас нібито гуманітарної допомоги з порушенням міжнародного та українського законодавства. У вітчизняному інформаційному просторі такі дії Росії пояснюють як надсилення зброї бойовикам і висвітлюють в ЗМІ за допомогою лексем воєнної тематики. Наприклад: «*На український Донбас **вторгся** 100-й “гумконвой” РФ*» (pravda.com.ua, 26.11.2020). Таке ж трактування наявне в постфольклорних текстах: «*– Що за вибух страшної сили був сьогодні в Донецьку ?!/ – Це **здетонував** один з білих КАМАЗів з путінської «гуманітарною допомогою»; «*Десь в Луганську: – Ти навіть «**лимонку**» гризеш ?! / – А іншої гуманітарної допомоги з Росії не привезли!*» (коментарі на facebook.com).*

Мем-концепт *ВОЄНТОРГ*. Мем мотивований фразою В. Путіна, який у відповідь на зауваження, що форма військових, які блокували українські частини в Криму, схожа на форму російської армії, відповів: *«Підіть в магазин у нас і купіть там будь-яку форму»* (radiosvoboda.org, 04.03.2014). Російські ЗМІ, цитуючи Путіна, слово магазин замінили на воєнторг. Концепт вживають зі значенням «приховувати щось очевидне». Це передусім стосується пояснення російських реалій, наприклад: *«Це не ми. Новичок можна купити у воєнторзі»*. Також його вживають і в українському контексті: *«— Барак Хусейнович, не знаєш, звідки у «Правого сектора» взялися «Томагавки»?/ — Навіть не уявляю, Володимире Володимировичу, може, у воєнторзі купили?»* (коментар на facebook.com).

Мемі-концепти *РОЗІП'ЯТИЙ ХЛОПЧИК*. (Див докладно в Розділі 3), ***ЗІВАЛТОВАНА ПЕНСІОНЕРКА*** (російський фейк, нібито українські військові гвалтують донецьких пенсіонерок прямо на блокпостах), ***ЇСТИ НЕМОВЛЯТ***, зафіксовані у складі комбінованих текстів, у яких актуалізуються одночасно кілька концептів-мемів. Усього зафіксовано 8 текстів. Наприклад: *«Хто хлопчика не розпинав, за рабами не займати!»; «Оголошення: Міняю зграйку **вбитих снігурів** на одного **рускомірського** **младенца**. Або лугандонських **рабів** по курсу РНБО»*. Трапляються трансформовані мемі, наприклад *«що там у москалів»*: *«Наївсь товчених **снігурів** й питаю: **що там в москалів?**»* (сторінка «Євгенія Чуприна» на facebook.com).

Деякі зафіксовані твори є трансформацією вже відомих раніше текстів. Наприклад, вірш українського поета А. Полежаки, стилістично наближений до твору Т. Шевченка: *«Садок вишневий коло хати, / **Раби** сапають буряки, / **Фрейлехс**⁶⁵ танцюють парубки, / Висить **дитинка розіп'ята** – / Над тільцем порхають круки. / **Зігує** мати на порозі, / Моститься ззаду **син-Пріан**, / В світлиці на іконі – **цап**, / Сім'я вечере на підлозі – / Парує **смажений кацап**. / Ідуть з АТО **американці**, Співають “бейбі, донт ю край...”, / Лунає спів за*

⁶⁵ Фрейлехс - єврейський танець

небокрай, / *Tu ж über alles*⁶⁶, моя мамця – / *Жидофашистський рідний край!*» (сторінка «Артем Полежака» на facebook.com, 05.11.2014). Зберігаючи Шевченкову канву, автор наповнює її лексемами, що позначають головні російські пропагандистські маркери про Україну. Слово *раби* є перегуком з російським фейком про те, що українським військом за участь в АТО влада обіцяє «клаптик землі й двох рабів⁶⁷». Закономірно, що в аналізованому тексті раби виконують покладену на них функцію – важко працюють (*сапають буряки*). Лексема *Фрейлехс* (єврейський танець) висміює глибокий пласт фейків російської пропаганди, що нібито всі революції, у тому числі й Революція гідності в Україні, відбуваються за «таємною змовою євреїв і масонів, які хочуть зашкодити Росії». Сполука *дитинка розіп'ята* також вказує на сюжет у російських новинах, у якому йдеться, що українські військові нібито розіп'яли російськомовного хлопчика в м. Слов'янську. Дієслово *зігує* створює нацистський контекст. Лексема походить від нацистського гасла “*Ziř hail!*” (нім. *Sieg Heil! (Хай живе Перемога!)*, вигукування якого супроводжувалося «нацистським салютом» (*Sieg Heil Gruß, Hitlergruß, Deutscher Gruß*): підняття руки вгору під кутом приблизно 45 градусів із розкритою долонею вниз [Allert 2008]. Гасло стало мотиватором для утворення слова «зигувати» (зигувати), а також словосполучення «кидати зігу». Лексема *син-Пріап* має сему ‘розпуста’, оскільки Пріап – це античне божество, покровитель родючості й чуттєвих насолод [СУМ-11: VIII, 108]. Так автор натякає на створений російською пропагандою наратив про нібито розпусну поведінку жителів Західної Європи, звідси використання концептуальних метафор на зразок *Содом і Гоморра* щодо позначення Європи в російських ЗМІ або контамінованої лексеми *Гейрона*, якою російська пропаганда вказує на неприйняття прав ЛГБТ-спільноти [Foxall 2019]. Лексема *цан* має сему ‘сатанизм’, оскільки в культурному дискурсі Сатану часто зображують з

⁶⁶ Сполука “*über alles*” – натяк на перший рядок “*Deutschland, Deutschland über alles*” (“*Німеччина, Німеччина понад усе*”) із “*Пісні німців*” (*Das Lied der Deutschen*) (1841).

⁶⁷ Сюжет показаний в ефірі російського телеканалу “Первый” (tv.ru, 2.11.2014)

головою цапа. Це є алюзією до бажання російських ЗМІ зобразити українців як відступників від християнства, безбожників. Сполука *смажений кацап* актуалізує семантику російського напівіронічного твердження про те, що українці нібито їдять російськомовних дітей. Лексема *американці* та згадка пісні «*Baby Don't You Cry*» є алюзією до поширеного фейку, що нібито в АТО воюють американські солдати. Сполука *über alles* також актуалізує концепт *НАЦИЗМ*, оскільки є алюзією до «Пісні німців», першим рядком у якій є «*Deutschland, Deutschland über alles*» («*Німеччина, Німеччина понад усе*»). Посилує цей контекст і оксиморонна лексема *жидофашистський*. Слово стало складовою мови опору, оскільки показує абсурдність російської пропаганди, яка з одного боку звинувачує євреїв у всьому, що відбувається в Україні, а з іншого – говорить про розгул нацизму й фашизму.

Такі тексти шляхом використання комізму нівелюють уплив розповсюджуваних пропагандою наративів.

Отже, цим текстам притаманна така ознака, як *трансформаційність*, що виявляється в переінакшенні ворожих наративів.

4.3.10. Мовні засоби знущального санкційного наративу

Спостережено в постфольклорних творах змалювання негативних явищ російської дійсності (усього 40 текстів). Після уведення санкцій проти Росії за анексію Криму та збройну агресію на Донбасі, Москва у відповідь заборонила їжу з європейських країн. Вилучені заборонені продукти публічно знищували за допомогою бульдозерів. Українська мережева спільнота створила велику кількість жартів з цієї теми.

Мем *САНКЦІЙНІ ГУСИ*. Особливої уваги набула інформація про те, що в такий спосіб було знищено три тушки гусей, які російська влада визначила як санкційні продукти. Зафіксовані такі фрази у заголовках статей українських ЗМІ: «*Путін проти гусей*» (espreso.tv, 17.08.2015), «*Гуси штурмують Кремль*» (bilshe.com, 18.08.2015). Подія стала мотиватором для створення багатьох анекдотів, у яких порушені актуальні теми. Наприклад, фейки про «слід НАТО

на Донбасі»: *«Карателі знову обстріляли Донецьк. На місці обстрілу були знайдені гусячі гільзи НАТОвського зразка»* (atn.ua); вплив телевізійної пропаганди: *«Коли холодильник почав перемагати **телевізор**, приїхав бульдозер і зрівняв рахунок»* (politiko.ua, 16.08.2015). Зафіксовано тексти за уже згаданим зразком «Love is»: *«Санкції – це разом **душити гусей**»* (bilshe.com, 18.08.2015). *«Четверту добу палають зірниці, лютує в Росії вчорашній ЧК, Підкиньте **хамона**, поручик Голіцин / Корнет Оболенський, підкиньте **сирка**»* (politiko.ua 16.08.2015). Поручено також тему нацизму/фашизму. Зокрема, використано лексеми, що вербалізують концептуальну метафору *РУСКІЙ МІР* як *ФАШИЗМ*, а також нав'язують лексемі *гуси* семи 'фашизм'. Наприклад, іронічне гасло *«Гуси не пройдуть!»* є алюзією до російського *«Фашизм – не пройдет»*. Поряд з цим використано паралелізм: *«Палити книги – це **фашизм**. Палити їжу – це **руський мір**»* (politiko.ua). Результатом поширення таких постфольклорних текстів є сформований новий синонімний ряд: *гуси – НАТО – фашисти – вороги*. У результаті образ *гусей* поповнює в свідомості мовця асоціативно-образний ряд «одвічних ворогів» Росії таких, як *НАТО* й *фашизм*. Ці паралелі мають знущальний ефект, оскільки руйнують створюваний ворогом міф про «велику російську державу», яка насправді воює з домашньою птицею. У деяких «санкційних» анекдотах основним засобом впливу стає *сарказм*, за допомогою якого вдається порушити важливі суспільні теми, пов'язані з війною. Зокрема, у наступному прикладі, побудованому на антитезі, вираженій дуальною опозицією *СОРОМ – ГОРДІСТЬ*. Сполука «російський солдат» стає вербалізатором концепту *СОРОМ*, а лексема «сир» – концепту *ГОРДІСТЬ*. Таке протиставлення є спробою донести ідею, що нібито в Росії цінність сиру вища за цінність життя солдата: *«Росія – це така країна, де **солдатів** ховають потайки і з **соромом**, а **сир** – демонстративно і з **гордістю**»* (atn.ua).

4.3.11. Іронічні концепти **СТУРБОВАНІСТЬ** і **ПРОЗРІННЯ** як віддзеркалення міжнародної реакції

Ще один напрямок боротьби проти російської агресії – міжнародний. Українські користувачі мережі по можливості впливають на політичні процеси в площині міжнародних відносин. Наприклад, у серпні 2014 року на офіційній сторінці Міністерства закордонних справ у мережі «Твіттер» було опубліковано картинку з кришміткою⁶⁸ *#RussiaInvadedUkraine* (*Росія вторглася в Україну*). Користувачі мережі розширили цю публікацію кілька тисяч разів, супроводжуючи кожне поширення таким хештегом, а також використовували цю кришмітку як самостійну публікацію з метою привернути увагу міжнародної спільноти до дій Росії. Ще одним прикладом мережевої реакції є кампанія з кришміткою *«#Danke, Frau Ribbentrop!»* (*«Спасибі, ффрау Ріббентроп!»*), яку користувачі мережі організували після того, як канцлер Німеччини Ангела Меркель погодила в розмові з В. Путіним ідею переговорів між українським урядом і сепаратистами. Так був створений концепт-мем *ФРАУ РІБЕНТРОП*, який ґрунтується на концептуальній метафорі *МЕРКЕЛЬ* як *РІБЕНТРОП*, що є алюзією до «Договору про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом» (23.08.1939), з розмовною назвою *«пакт Молотова-Ріббентропа»*, оскільки був підписаний міністром закордонних справ Німеччини Йоахімом фон Ріббентропом та народним комісаром закордонних справ СРСР В'ячеславом Молотовим. Договором був передбачений поділ території Польщі між Німеччиною та СРСР.

Серед досліджуваних постфольклорних текстів найбільш поширеними є актуалізовані концепти *ПРОЗРІННЯ*, *ЗЦЛЕННЯ*, *ЗАНЕПОКОЄННЯ* та *СТУРБОВАНІСТЬ*.

Концепти-меми *ЗАНЕПОКОЄННЯ* і *СТУРБОВАНІСТЬ* пов'язані зі скаргами українців на те, що міжнародна спільнота діє нерішуче в боротьбі проти Росії. Часто в українських новинах інформація про реакцію світових

⁶⁸ Кришмітка – український варіант слова *хештег*.

лідерів подано як «висловив крайнє занепокоєння», «висловив стурбованість». Така реакція світу обурювала громадськість, а тому з'явилися іронічні тексти, наприклад: *«Стадії реакції світу на путінську агресію: 1) занепокоєність, 2) серйозна занепокоєність, 3) крайня стурбованість. Ці концепти-меми вжиті зі значенням – «бездіяльність», «відсутність реакції», «невтручання».*

Концепт *СЛІПОТА*. Окрема група текстів стосується оцінки дій представників ОБСЄ, які, на думку українців, нібито навмисне не помічають порушення режиму тиші російською стороною та відмовляються визнати присутність регулярних російських військ на Донбасі. Лексеми *осліпли*, *сліпі*, *сліпота* під час характеристики дій ОБСЄ зафіксовано і в текстах ЗМІ. Наприклад: *«Тут росіяни не воюють: в ОБСЄ раптово **осліпли**»* (знай.ua, 26.10.2018). Такі звинувачення стали основою текстів, у яких засобом досягнення комічного ефекту є парадокс. Наприклад: *«Запідозрив якомсь представник моніторингової місії **ОБСЄ** в Україні дружину в зраді. Найняв детектива. Згодом той звітує: /– Зустрілася з якимось чоловіком в кафе, а потім вони поїхали в готель, почали обійматися, цілуватися і знімати одяг... /– А потім? / – Потім вони затулили штору. / – Ну ось, знову ця **невизначеність**»* (korrespondent.net, 20.10.2018). У цьому тексті лексема «невизначеність» вжита після докладного пояснення ситуації, у якій не може залишатися сумнівів. У наступному тексті ефект парадоксу досягнуто за допомогою тавтології: *«Через обстріли Дебальцевого **ОБСЄ** не може потрапити в Дебальцеве, щоб зафіксувати – є там обстріли чи немає»* (anekdot.kozaku.in.ua, 30.05.2018). Також парадокс може бути побудований за допомогою алогізмів, виражених числовими сполуками: *«За минулу добу спостерігачі ОБСЄ зафіксували на Донбасі **30 випадків припинення вогню**»* (sensor.net). Конструкція «30 випадків припинення вогню» є іронією, оскільки насправді означає «часті обстріли». У тексті *«Терористи на Донбасі обстріляли позиції ВСУ з РПГ-27, що перебуває на озброєнні тільки армій **РФ** і Йорданії. В ОБСЄ вже зробили суворе попередження Йорданії»* (sensor.net) парадокс

досягнуто за допомогою алогічного вибору одного з денотатів, позначених онімами. *«ОБСЄ не знає, хто “ночами” в’їжджає в Україну з території РФ. А форму з російськими розпізнавальними знаками можна купити «де завгодно» (сторінка «Дніпро Бандерівський» на twitter.com).*

Концепти-меми *ПРОЗРІННЯ, ЗЦІЛЕННЯ* вербалізовані в текстах із загальним значенням здивування (*повернення зору, повернення слуху, бачать та ін.*): *«Диво зцілення відбулося в селищі Широкине, що під Маріуполем. Внаслідок потрапляння снаряду відлетів уламок бетону і влучив у голову представника місії ОБСЄ. Після цього до представника повернувся СЛУХ та ЗІР. І тепер представники ОБСЄ бачать обстріли та можуть по звуку визначити напрямок, звідки ведеться обстріл» (сторінка «Гумор українців» на facebook.com).*

У період повномасштабного вторгнення реакція лідерів держав західного світу на події в Україні також спровокувала появу фольклорних творів. У таких текстах, окрім семантики іронічного звинувачення, задіяно імпліцитну антитезу, що протиставляє концепти *НЕРІШУЧИСТЬ ЗАХОДУ – МУЖНІСТЬ УКРАЇНЦІВ*: *«Куме, а які стандарти НАТО? / Перше – не вступати в конфлікти, друге – засуджувати й закликати, третє – захоплюватися мужністю українців» (rozdil.lviv.ua, 06.04.2022).*

Отже, зважаючи на описані мовні засоби постфольклорних текстів, можна висновувати, що їм притаманна така загальна ознака, як *гумористичність*.

Висновки до Розділу 4

Для дискурсу опору в межах загальної дискурсивної ознаки *нав’язуваної оцінності* характерними є такі ознаки: *спрямованість на нівелювання шкідливого впливу; героїчність; відновленість* (полягає в маркуванні простору українськими онімами); *гумористичність* (сприяє висміюванню ворога); *сценарність* (ґрунтується на демонструванні можливих варіантів поведінки у сприйнятті агресора та дій щодо нього); *трансформаційність* (переінакшення

ворожих наративів). Виділяємо також низку особливостей, спільних із дискурсом агресії: *знецінювальність людського життя, дегуманізувальність, спонукання до вбивства, розважальність у висвітленні смерті, орієнтованість на стереотипи, упередженість*. Для досліджуваного мовного полотна не характерна така ознака, як *демонізувальність*.

Формування мовного інструментарію для створення образу захисника є важливим способом ведення інформаційної війни. Лінгвальне віддзеркалення воєнної ситуації викликає відповідні емоційні реакції та налаштовує на позитивне чи негативне сприйняття суспільством учасників конфлікту. Створені образи мають обов'язково відповідати уявленням про захисника в традиційній мовній картині світу суспільства. Цього досягають використанням таких засобів: а) особових та присвійних займенників, що допомагають розподілити образи у свідомості мовця відповідно до категорії *свій – чужий*; б) іменників з позитивною семантикою як корелятив поняття *захисник*; в) ад'єктивів на позначення позитивних якостей оборонця, г) дієслів із семою застосування сили і результативності дії; г) іменників на позначення позитивних рис характеру денотата; д) прислівників як позитивного маркування ознаки дій захисників.

Створенню традиційного образу оборонця сприяє також спосіб побудови повідомлень про новини з фронту. Новинні повідомлення подані переважно за такими схемами: а) ворог – заподіює шкоду – захиснику; б) захисник – заподіює шкоду – ворогу; в) захисник – допомагає – людям.

Для посилення позитивного сприймання використовують допоміжні мовні засоби, що викликають відповідні емоційні реакції. В історіях про військових часто звучать мовні кореляти концептів *ДІТИ* та *ДОМАШНІ ТВАРИНИ*.

Аналізований матеріал показує, що декомунізаційні перейменувальні процеси в топоніміці також стають одним із засобів опору інформаційній агресії. Вивчення дискурсу перейменувальної кампанії в м. Кропивницькому

дає підстави констатувати, що вона велася в межах бінарних опозицій: *українське – російське, християнське – безбожне, міське – сільське*. Тому одні й ті ж події, факти залежно від світоглядних позицій мовця були репрезентовані різними номенами. Думки містян щодо вибору назви поділилися: одна група відстоювала повернення топоніма *Єлисаветград* (варіанти *Єлисавет, Свято-Єлисавет*), інша – вважала доцільною українську назву (основні варіанти *Кропивницький, Інгульськ*). Агітаційні матеріали за назву *Єлисаветград* зведені до таких тем: «золотої доби», «історичної» назви, християнства, патріотизму. Матеріали проти неї публікували у межах трьох дискурсів: «руського міра», утинанні історії, комізму. Агітація за назви *Інгульськ/ Кропивницький* ґрунтувалася на актуалізації загального концепту *УКРАЇНСЬКА НАЗВА*. Антиагітація проти цієї назви основана на актуалізації таких наративів: а) *українське – це сільське*; б) *українське – це безбожне / язичницьке*; в) *українське – це нацистське*.

Результати психолінгвістичного експерименту дали можливість з'ясувати, що на слово-стимул *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ* реципієнти реагують рефлексемами з відтінками значень 'відновлення', 'переосмислення', 'зміни' та под. У цілому такі реакції свідчать про розуміння суспільством головних завдань цього процесу. Так само фіксуємо переважно позитивну семантику асоціативів з новими топонімами *КРОПИВНИЦЬКИЙ* (70% проти 22,8% негативного змісту) та *ГОРІШНІ ПЛАВНІ* (50,4% проти 42,67%).

Постфольклорні тексти через використання відповідного лінгвального інструментарію сприяють моральній стійкості суспільства в умовах ворожої інформаційної агресії, а також нівелюють шкідливий вплив інформаційно-психологічних операцій противника. Такі твори вирізняються простотою висловлювання та яскравими художніми засобами, а це дає можливість впливати на широке коло реципієнтів. Серед аксіологічних особливостей досліджуваних текстів превалює емоційна оцінка змісту висловлювання з погляду опозицій *добро – зло, позитивне – негативне*. Зокрема, позитивне

оцінювання дій української армії та негативне оцінювання ворога. Однак морально-естетична оцінка зазнає трансформації, а тому лексеми на позначення вбивства стають віддзеркаленням концепту *ДОБРО*. Система поведінкових сценаріїв втілена в постфольклорі за допомогою мовних одиниць, що закликають до фізичного знищення ворога.

Мовні засоби досліджуваних текстів, що відбивають збройну агресію, дібрано з урахуванням світоглядної категорії *свій – чужий*, яка репрезентована дуальною опозицією *українське – російське*. Концепти *ВОРОГ*, *ЗАГРОЗА*, *СОРОМ* вербалізовані словами із негативними конотаціями та маркуванням понять як російських та проросійських. Концепти *ПЕРЕМОГА*, *МИР*, *БОРОТЬБА* репрезентовані лексемами з позитивним значенням та маркуванням їх як українських.

У межах постфольклорних жанрів виділено **3 типи** наративів, що віддзеркалюють збройний конфлікт: 1) наративи боротьби, у межах якого виявлено концептуальні метафори, які репрезентують *вбивство ворога* концептами *ЛЮБОВ*, *ДОБРО*, *РОБОТА*, *ПОРЯТУНОК*; 2) наративи знуцання з дій ворога та знецінення ворожих смислів (виокремлено концептуальні метафори, що об'єктивують квазіутворення «ЛНР», «ДНР», «Новоросія» та концепт *РУССКИЙ МИР* словами на позначення негативних соціальних явищ); 3) наративи іронічного сприймання реакції західних країн на російську воєнну агресію; такі реакції узагальнені в концептах *СТУРБОВАНІСТЬ* та *ЗАНЕПОКОЄННЯ*.

Основні положення четвертого розділу викладено в таких працях авторки: Кирилюк 2015, 2020в, 2020ж, 2021б, 2022г; Kyryliuk 2023b.

РОЗДІЛ 5

СТРУКТУРА АСОЦІАТИВНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ВІЙНА» В УКРАЇНСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Збройна агресія Росії проти України не тільки змінила суспільно-політичне життя в Україні, а й суттєво вплинула на лексичний склад мови в цілому й індивідуальний словник мовців зокрема, дещо змінивши їхнє наповнення. Мовна картина світу пересічного українця збагатилася новими поняттями, вираженими або в неологізмах, або в розширенні значень готових номінативних одиниць.

5.1. Особливості зміни активного словника мовців в умовах збройного конфлікту. Асоціативно-семантичне поле в межах дискурсу інформаційної війни

У межах психолінгвістики термін *активний словниковий запас/ активний словник* розуміють як «сукупність лексичних одиниць, якими мовець вільно оперує в спонтанному мовленні» [Селіванова 2010: 21]. Воєнні дії змушували двічі суттєво змінювати звичний набір мовного інструментарію, яким послуговуються українці – у 2014 та 2022 роках. Деякі звичні лексеми, словосполучення, фрази набули нового значення. Наприклад, сполука з темпоральним значенням *до війни* асоціювалася переважно з контекстом Другої світової. Для частини суспільства вона змінила семантичне наповнення у 2014, а для решти – у 2022, і нині породжує асоціації тільки з російською агресією. Лексема *віджати* набула активного поширення з початком воєнних дій на Донбасі. Раніше вона поєднувалася переважно зі словом *бізнес* (*віджати бізнес*). Наприклад: «Одночасно в пресі почала з'являтися інформація про “віджимання” успішного бізнесу руками силових відомств» (pravda.com.ua, 16.05.2012). З початком війни на Сході України серед військових набув поширення наратив «віджати щось у сепарів», тобто відібрати зброю або техніку під час бойових зіткнень: «Раніше у ньому жили бійці “Оплоту”, але

потім ми цю машину віджали, – розповів один з бійців АТО» (ednist.info, 12.08.2015).

До активного словника мовця увійшла велика кількість лексем, пов'язаних з воєнною і військовою тематикою: *передова, фронт, на нулі, блокпост, мобілізація, ротація, броник* (бронежилет), *нічник* (прилад нічного бачення). А слова *війна, АТО, агресія* посіли місце серед ключових номінацій мовної практики протягом 9 років тривання конфлікту; з 2022 року додався неологізм *повномасштабка*. Тому особливої актуальності набуває вивчення семантико-асоціативного потенціалу лексеми *війна* у світоглядній парадигмі сучасного українського мовця, а також дослідження особливостей парадигматичної і синтагматичної організації відповідних лексем-рефлексивів. Оскільки контексти, пов'язані з війною, часто є емоційно насиченими, а інколи психологічно травмувальними, то важливим є також аналіз аксіологічного потенціалу використовуваних номенів.

У сучасній мовознавчій науці *асоціативність* визначають як «парадигматичне підпорядкування значень певної лексеми, що створюють її внутрішню форму, а також системність зв'язків лексеми з іншими одиницями мови, які перебувають у різноманітних відношеннях опозиції» [Гоцинець 2010: 7]. Практика структурування *асоціативно-семантичних* полів може ґрунтуватися на основні методу асоціативного експерименту, коли реципієнт відтворює асоціації на слово-стимул. Однак у нашому дослідженні важливим є вивчення лексичного наповнення текстів ЗМІ та соцмереж, оскільки саме ця лексика нав'язана суспільству, формує його уявлення про певні події, і відповідно – визначає його подальшу реакцію на певні слова. Наприклад, стимул *ВІЙНА* передбачає наявність асоціацій стосовно того, хто веде цю війну, хто бере в ній участь. Так, конфлікт на Донбасі тривалий час асоціювався з поняття *сепаратисти*. Вживання цієї лексеми в ЗМІ стосовно жителів певних регіонів України програмувало таку ж реакцію реципієнта в повсякденному житті.

Водночас фіксуємо наукові праці, у яких моделювання асоціативно-семантичного поля відбувається не на основі асоціативного експерименту, а на основі дослідження публіцистичного або художнього дискурсів, наприклад дисертації «Асоціативно-семантичне поле “безпека / небезпека” в дискурсі української преси XX–XXI століть» [Коротич 2007], «Асоціативно-семантичне поле «Чорнобиль» у сучасному українському художньому дискурсі» [Гоцинець 2010]. Зокрема, І. Гоцинець дає таке визначення: «Асоціативно-семантичне поле – це, з одного боку, міжтекстова структура, що виявляє ключові слова, які символізують смисл текстових об’єднань, а з іншого – це засіб організації цілісної єдності тексту в його естетичному сприйнятті. Ядро такого поля формують слова, значення й оцінність яких визначальні для всього умовно взятого текстового масиву» [Гоцинець 2016: 291]. Дослідниця зазначає, що поняття асоціативно-семантичного поля актуалізується «на перехресті теорії асоціативності та досліджень польової структури художнього тексту» [Гоцинець 2013: 77], а самі «асоціативно-семантичні зв’язки слів виконують системоутворювальну функцію, що виявляється у моделюванні польових структур та інших мікросистем лексики» [Гоцинець 2013: 78].

У нашій роботі розглядаємо асоціативно-семантичне поле (АСП) як «сукупність мовних / мовленнєвих одиниць на позначення певного поняття, об’єднаних на основі семантичного й асоціативного зв’язку» [Коротич 2007: 7]. Керуємося вже напрацьованими мовознавчими підходами, відповідно до яких, поля вважають засобом об’єднання неоднорідних за значенням елементів, що «дає можливість виділити у його структурі мікрополя, а також ядерні й периферійні конституенти: ядро консолідується навколо домінанти поля, де зосереджені специфічні ознаки певного значення; периферія поля зонована і характеризується неповнотою ознак» [Довганюк 2017: 72].

Наша увага зосереджена на встановленні парадигматичної і синтагматичної організації номенів у межах асоціативно-семантичного поля *ВІЙНА* на основі дискурсу російсько-українського протистояння. Номени

(поширені лексеми, що функціонують в інформаційному просторі стосовно позначення подій, фактів, явищ, пов'язаних з висвітленням конфлікту) виокремлено на основі аналізу текстів і коментарів у ЗМІ та соцмережах. До уваги взято тільки ті слова й сполуки, які використовувані як засоби інформаційного впливу, тобто формують громадську думку: негативно маркують ворога та пов'язані з ним явища, і навпаки – формують позитивний образ української сторони.

Визначено репрезентативні якості номінації *війна*, встановлено набір лексем, асоціативно пов'язаних із війною в Україні; структуровано досліджуваний набір номенів відповідно до ієрархії: *асоціативно-семантичне поле* (АСП), *асоціативно-семантичне мікрополе* (АСмП), *асоціативно-семантична група* (АСГ), *асоціативно-семантична мікрогрупа* (АСмГ). Найвищим складником асоціативної ієрархії є асоціативно-семантичне поле (АСП). У представленому дослідженні воно репрезентоване ядерним асоціатом «війна». Також послуговуємося синонімічними парами термінів: *слово-стимул* (каузема – від лат. *causa* – «причина») [Слива 2005] та *асоціат* (рефлексема). Опрацьований матеріал дає підстави виокремити 907 асоціатів до слова ВІЙНА і вибудувати таку структуру поля: ядро «назва конфлікту» та два АСмП – «ВОРОГ» і «ЗАХИСНИК».

Рисунок 2. Структура асоціативно-семантичного поля «ВІЙНА»

5.2. Ядро «НАЗВА КОНФЛІКТУ»

У добу гібридних воєн питання юридичного визначення війни дещо розмите. Політичні експерти стверджують, що «нова військова реальність отримала назву *війни серед народу* (war amongst the people)» [Магда 2017: 19]. Тобто протистояння ведеться не стільки на лінії фронту, скільки в тилу противника, де інформаційна війна домінує над звичайною.

У ХХІ столітті війни не є офіційно оголошеними, тож і в суспільстві немає єдиної чітко сформованої термінології щодо позначення різного роду воєнних конфліктів.

Тривалий час Україна трактувала події на Донбасі як АТО, у зв'язку з чим цей термін довгий час сприймався суспільством як синонім до слова *війна*. Про це зокрема свідчать синонімні контексти: *пішов в АТО/ на війну, призвали в АТО/ на війну*). З 2018 року в інформаційному просторі з'явився еквівалентний термін *ООС*, однак він був більше використовуваним у ЗМІ і мав менше поширення в розмовній та мережевій практиках. У цей же період події на Сході визначені на законодавчому рівні як «збройна агресія Російської Федерації проти України» [Закон 2018]. Однак аналіз дискурсу не засвідчує того, що цей термін стає головним у ЗМІ. Він був тільки одним із варіантів називання конфлікту і не влаштовував усі ЗМІ. Тому поширення набули такі сполуки, як *конфлікт в Україні, український конфлікт, конфлікт на Донбасі, конфлікт на Сході країни*, які автоматично звужували масштаб подій до внутрішньоукраїнської проблеми й знімали провину з Росії. Тому російський пропагандистський дискурс на Заході ґрунтувався на поширенні саме таких терміносполук, аби інформаційно приховати власну участь у війні до 2022 року.

Маркування подій, явищ, процесів, учасників конфлікту на Донбасі викликало неоднозначну реакцію різних політичних сил та громадськості. Офіційні повідомлення влади часто були спробою пом'якшити емоційний

вплив на суспільство, тому для цього обирали нейтральні слова, які не давали однозначної вказівки на сторону й учасників конфлікту: *«У нас війна офіційно називається антитерористичною операцією, окуповані території – зоною АТО, збройні сили Росії – терористами і сепаратистами, лінія фронту – лінією зіткнення»*. (pravda.com.ua, 16.02.2015).

Лексеми *конфлікт, протистояння* (до того ж без ідентифікації сторони конфлікту), замість термінів *війна Росії проти України, російська агресія, російське вторгнення*, розмивали образ ворога, спрямовували громадську думку на сприйняття подій на Сході як таких, що відбуваються не зрозуміло чому, а часто й формували хибне уявлення про вину в конфлікті тієї країни, проти якої ведеться агресія.

Тільки після повномасштабного вторгнення проблема визначення статусу збройного конфлікту зникла. Однак вважаємо за доцільне дослідити мовний інструментарій позначення війни, використовуваний з 2014 року й дотепер. Тому зосереджуємо увагу на вивченні структури семантичного ядра «НАЗВА КОНФЛІКТУ» в межах поля «ВІЙНА».

Відповідно до ядерного наповнення (68 конститuentів) виділено низку асоціативно-семантичних мікрогруп (АСмГ).

АСмГ₁ з вихідною лексемою *«конфлікт»* представлена такими конститuentами: *конфлікт, збройний конфлікт, конфлікт на Сході України, збройний конфлікт на Донбасі, міжнародний збройний конфлікт, вогнище конфлікту, міжнародний збройний конфлікт між Україною та Російською Федерацією, конфлікт між двома країнами, конфлікт між Україною та Росією* – усього 9. Наприклад: *«Міжнародний кримінальний суд (МКС) постановив, що війна на Сході України – це “міжнародний збройний конфлікт між Україною та Російською Федерацією”»* (radiosvoboda.org, 26.02.2019), *«Росія підтримуватиме вогнище конфлікту на Донбасі»* (texty.org.ua, 17.11.2014).

АСмГ₂ «агресія». Термінолексемою *агресія* в системі міжнародного права позначають «застосування державою військової сили проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави» [СТ для ЗМІ 2014]. Відповідно до Резолюції ООН *агресією* вважається також «засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави» [Резолюція 1974]. Використання такого терміна в дискурсі інформаційної війни засвідчує той факт, що Україна стала об'єктом збройного нападу іншої країни. Таким чином, у слові містяться семи звинувачення Росії у веденні таких дій, а отже, суспільству відкрито вказано на винуватця війни. Ця група об'єднує конституенти: *агресія, збройна агресія Росії, російська агресія, російська агресія проти України, російська гібридна агресія, акт агресії, полігібресія, повномасштабна агресія* (8 одиниць): «Верховна Рада України ухвалила заяву «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації» (radiosvoboda.org, 21.04.2015). Варто звернути увагу на контамінований термін «*полігібресія*», яким позначають «множинну гібридну агресію, яка здійснюється не тільки проти України» (М. Гончар, президент Центру глобалістики «Стратегія ХХІ» 18.04.2018).

АСмГ₃ «війна» репрезентують такі терміни: *війна, війна на Донбасі, війна на Сході України, російсько-українська війна, повномасштабна війна, повномасштабка, велика війна* – усього 7 одиниць: «Війна на Сході України чинить жахливий вплив на становище цивільного населення» (Голос Америки, 29.01.2015); «Пішов 5-й місяць повномасштабки» (сторінка «Тамара Яніна» на facebook.com, 10.07.2022). Терміни *війна на Донбасі, війна на Сході України* використовувані тільки для пояснення подій з 2014 до 23 лютого 2022 року, а *велика та повномасштабна війна (повномасштабка)* – щодо подій з 24 лютого 2022 року й дотепер.

АСмГ₄ «протистояння» репрезентована конститuentами: *протистояння, військове протистояння, протистояння на Донбасі, військове протистояння*

на Донбасі, довге протистояння, російсько-українське протистояння, протистояння між українськими солдатами та проросійськими сепаратистами – 7 одиниць. Наприклад: *«Бойовики змінюють тактику військового протистояння на Донбасі»* (zik.ua, 25.02.2019).

АСмГ₅ *«сторінка»/«історія», «трагічна сторінка», «трагічна історія»* (4 одиниці). Такі терміни пояснюють події як епізод в історії російсько-українських взаємин. Наприклад: *«Потрібно, щоби прийшла людина, яка спроможна закінчити цю трагічну історію між нашими країнами»* (В. Зеленський, 12.10.2020).

АСмГ₆ *«АТО»*. Лексема АТО є чи не найуживанішою щодо визначення статусу подій на Донбасі, оскільки була офіційним позначенням конфлікту в період з 14 квітня 2014 р. до 30 квітня 2018 р. У ЗМІ вживали термін *«антитерористична операція»* та аббревіатуру *«АТО»*, а також евфемізм *«війна на три літери/букви»* – усього 3 одиниці. Наприклад: *«“Війна на три літери” закінчується в понеділок»* (tsn.ua, 29.04.2018).

АСмГ₇ *«вторгнення»*. Щодо ситуації на Донбасі використовують також терміни *«вторгнення», «російське вторгнення», «повномасштабне вторгнення»* (3 одиниці). У 2014–2015 роках їх уживали рідко, переважно з метою констатувати факт перетину російськими військами українського кордону в контексті подій під Іловайськом та Дебальцевим. Наприклад: *«Українська розвідка підтверджує факт вторгнення російських військ у Донбас»* (segodnya.ua, 19.01.2015). Однак у деяких контекстах термін *«вторгнення»* функціонував як синонім до слова *«війна»*: *«Російське вторгнення на Донбас не є перешкодою для руху України в НАТО – Волкер»* (ukrinform.ua, 28.05.2019). Наступні цитати з наведеного тексту дають зрозуміти, що поняття *«вторгнення»* і ведення *«бойових дій»* сприймаються, як синоніми: *«Той факт, що Росія окупує частину України і продовжує бойові дії в Україні, є предметом занепокоєння»* (ukrinform.ua, 28.05.2019). У 2022 році додався термін *«повномасштабне вторгнення»* як офіційне позначення подій.

АСмГ₈ «це», «воно», «це, яке твориться сьомий рік» (3 одиниці). Групу формують займенникові заміни слова *війна*. Наприклад: *«Сьогодні Україна робить все, щоб ЦЕ закінчилося. І коли я говорю ЦЕ, я не тільки про КПВВ, я про ЦЕ, яке твориться сьомий рік. А інакше, як ВОНО, це назвати неможливо. Але я точно знаю, що ВІЙНА закінчиться»* (В. Зеленський, 14.11.2020).

АСмГ₉ «дружба», «братня дружба» (2 одиниці). Використання слова *дружба* на позначення війни є іронією. Такий термін використовуваний переважно в побутовому мовленні, його фіксуємо переважно в коментарях або дописах у соцмережах. Вживання цієї лексеми мотивоване наявністю російського наративу про «дружбу братніх народів». Наприклад: *«Обстріли й убивства — така “дружба” небратнього народу»* (коментарі на facebook.com).

АСмГ₁₀ «зіткнення». Лексему *зіткнення* використовують для позначення форми взаємодії противників. Асоціативно-семантичний ряд формують терміни *зіткнення на Донбасі, бойове зіткнення* (2 одиниці): *«Один український військовий зник під час бойового зіткнення минулої доби»* (radiosvoboda.org, 29.11.2018).

АСмГ₁₁ «ООС». Лексема *ООС (операція об'єднаних сил)* також є офіційною. Ведення ООС як системи військових заходів щодо протидії російській агресії регламентоване відповідним законом [Закон 2018] з 30 квітня 2018 року. У медіапросторі побутувало 2 термінолексеми: *«операція об'єднаних сил»* та аббревіатура «ООС». Наприклад: *«Покинув універ і пішов на фронт: українців зворушила історія юного героя ООС»* (obozrevatel.com, 27.09.2019).

АСмГ₁₂ «спецоперація». Група об'єднує слова з іронічним позначенням конфлікту. Зокрема, термін «спецоперація» взятий із російського контексту (див. Розділ 1), і в українському використовуваний переважно у зв'язці зі знецінювальною конструкцією «так звана». А також зафіксовано іронічні похідні: *«СВО – случайна воєнна операція»*. Усього 2 одиниці.

Аналіз дискурсу засвідчує, що всі вище згадані терміни на позначення воєнного конфлікту функціонують в публіцистичному дискурсі як синоніми. В одному повідомленні може вживатися одразу кілька термінолексем.

Зокрема, слова *АТО* і *війна* тривалий час були використовувані як абсолютні синоніми. Це віддзеркалено навіть в назвах громадських організацій, створених з початком агресії: «ГО «ВА Асоціація ветеранів, інвалідів **війни** та волонтерів *АТО*» або в назвах книг «Неоголошена **війна**. Невідомі факти і хроніки *АТО*». Водночас в багатьох контекстах такі лексеми вживали з різним значенням з метою чіткого розрізнення цих понять і навіть їхнього протиставлення: «У нас не *АТО* – у нас *війна*» (day.kyiv.ua, 4.11.2016). Також трапляються заголовки, які чітко розмежовують ці поняття: «*Війна чи АТО?*» (pravda.com.ua, 16.02.2015).

Поруч із лексемами на позначення конфлікту варто розглядати й номени, на позначення «**характеру війни**» (16 одиниць). Вони визначають ставлення до подій на Донбасі. У межах досліджуваної лексики виокремлено 3 (три) АСмГ.

Рефлексми АСмГ₁₃ «позитивні характеристики» визначають героїчний характер боротьби українських військ: *війна за незалежність, війна за майбутнє, національно-визвольна, оборонна*. Усього – 4 конституенти.

Епітети АСмГ₁₄ «негативні характеристики» визначають традиційно негативне ставлення до збройної агресії: *не наша війна, загарбницька, непотрібна, нікому не потрібна, незрозуміла, дивна, колоніальна, братовбивча* – 8 конститuentів.

Немарковані рефлексми об'єднані в АСмГ₁₅ «нейтральні характеристики»: *неоголошена, російсько-українська, гібридна, ідеологічна війна, повномасштабна* (4 конституенти). Оскільки воєнне протистояння передбачає участь іншої сторони конфлікту (агресора), то й наративи висвітлення подій, створювані нею за допомогою лексем, суттєво відрізняються. Варто зазначити, що набір стрижневих компонентів для назви конфлікту в російському інформаційному полі подібний до українського:

конфлікт, війна, операція. Однак їхні синтагматичні особливості відрізняються. Ці слова у російському (проросійському) трактуванні подій поєднуються з лексемами *громадянська (війна), каральна (операція), (війна) проти свого народу / зі своїм народом*. Позначення подій такими лексемами покликане в свідомості реципієнта перекласти провину за бойові дії з агресора на жертву агресії, доводячи, що це виключно внутрішній конфлікт між самими українцями.

Лексема *операція* з 2014 року була стрижневою в українському терміні *антитерористична операція* і в російському *каральна операція*. Однак з 2022 року панівним у російському дискурсі стала лексема *спецоперація*.

Терміни *тероризм, терористи* вже давно укорінені в суспільній свідомості сучасного громадянина незалежно від країни проживання. З боку України використання такої лексеми на позначення сепаратистів є цілком виправданим, оскільки навесні 2014 року українським військовим довелося вступити в бої проти незаконних збройних формувань на території Донбасу. Тому цілком закономірним і виправданим, що проведена на Донбасі військова операція отримала статус «*антитерористичної*». Російська пропаганда до 2022 року такі лексеми на позначення українських військових використовувала спорадично. Очевидно, це пов'язано з тим, що лексема «*терористи*» у мовній свідомості реципієнта не асоціюється із офіційною армією країни. Тому головним обрано позначення *карателі*, яке не суперечить законності військових, але несе так само негативну семантику, як і *терористи*. Відтак у російському наративі дії українських військових на захист своєї країни потрактовують як *каральну операцію*. Цей термін чітко асоціюється в свідомості реципієнтів з історією каральних загонів СС доби нацистської Німеччини, і, безумовно, на асоціативному рівні має сему 'фашизм', яку активно нав'язує російська пропаганда щодо українців.

Подібні лексеми функціонують у російському інформаційному полі, але його вплив на частину українських громадян досить відчутний: Наприклад:

«Президент Росії підкреслив необхідність негайного припинення військової каральної операції в південно-східних областях», – йдеться в повідомленні прес-служби Кремля (ukrainian.voanews.com, 27.05.2014).

У межах мікрогрупи «характер війни» в російському дискурсі теж немає особливих відмінностей щодо набору лексем. Ворожий інформаційний простір так само трактує події як *війну за незалежність*. Однак на синтагматичному рівні домінують номени, які формують думку про відокремлення частини української території з метою легалізації у свідомості мовців незаконних квазідержавних і квазіетнічних утворень, зокрема такого квазіетноніма як *народ Донбасу*. Наприклад: *війна за незалежність Донбасу; за незалежність молодих республік; за майбутнє народу Донбасу*. Також ведення бойових дій трактується російською пропагандою за допомогою сполуки *братня підтримка Росії*, що також має виправдовувальну семантику.

5.3. АСмП «ВОРОГ»

У широкому розумінні образ ворога є необхідним в умовах усіх серйозних протистоянь. Отже, пошук ворогів є звичним суспільним явищем. Найчастіше цей образ покликаний узагальнити ненависть, спричинену проблемами в суспільстві. Так, В. Кириченко зазначає, що «образ “відьми” був пов’язаний з наслідками пандемії чуми в Європі та безсиллям католицької церкви, яка була основним джерелом інформації, у боротьбі з нею» [Кириченко 2015]. Лексема *відьма* стала маркером ненависти, пошуку винного. Нині це слово можна розглядати як елемент *мови ворожнечі*, тобто як зброю в інформаційній війні тих часів. Таке маркування позбавляло жінку людських рис, оскільки відьми сприймалися в народних віруваннях як істоти, що знаються з нечистю і часто перетворюються на звірів. Тобто йдеться про *дегуманізацію*. Саме існування такого образу ворога передбачає боротьбу з ним, зокрема й фізичне знищення. Щоб полегшити сприйняття факту такого знищення, варто домогтися, аби в людській свідомості розірвався зв’язок ворога з реальною людською істотою.

Зокрема, таким ворогом в період Євромайдану став спецпідрозділ МВС «Беркут» через жорсткі сутички з активістами. Акціональний фрейм концепту *БЕРКУТ* під час Революції гідності був заповнений вербативами *убивав, розстрілював, розганяв*. Через прийом зв'язки лексема *беркут* набула винятково негативних конотацій і, як наслідок, демонізувальну семантику, що й призвело до повної ліквідації цього підрозділу згодом. Тобто йдеться про набуття лексемою негативних сем, які й спричинили повну дегуманізацію шляхом актуалізації такого її складника, як демонізація. Це явище суттєво відрізняється від традиційних випадків дегуманізації, коли для позначення людини чи групи людей використовують лексему, у якій уже є демонізувальна семантика.

Концепт *ВОРОГ* в аналізованому дискурсі інформаційної війни посідає одне з чільних місць, оскільки покликаний перейняти на себе всі негативні суспільні реакції на вимушені страждання через воєнній дії.

Іменем досліджуваного мікрополя є лексема *ворог*. Вона домінантна в ядрі, навколо якого групується обраний корпус номенів. До структури поля входять чотири асоціативно-семантичні групи (АСГ): «**країна-ворог**», «**ворожі війська**», «**вороже суспільство**», «**ворожі ЗМІ**». Усього 427 лексем і сполук (47,1%).

5.3.1. Асоціативно-семантична група (АСГ) «країна-ворог»

Асоціативно-семантичну групу «країна-ворог» формують два типи конститuentів: 1) із висхідною лексемою *Росія*; 2) із висхідною сполукою «квазідержавні утворення». Усього – 143 одиниці (15,8%).

1. Тип із висхідною лексемою «Росія» (125 одиниць) представлений в українському інформаційному полі широким набором мовних одиниць. Значна частина українців сприймає Росію як агресора, що здійснив збройний напад і анексував частину територій. Тому використовувані в ЗМІ слова на позначення цієї держави мають переважно негативні конотації. У межах групи виділено 30 асоціативно-семантичних мікрогруп (АСмГ).

АСмГ₁ похідні з негативними конотаціями від *Росія* і *Русь* (*Недорусь*, *Псевдорусь*, *Русняволяндія*, *Руснявостан*, *Русня*, *Руснявія*, *Роісебад*, *Роіся*, *роССія*, *роSSія*, *РФ* (*росія фашистська*), *Ерефія* – 12 номенів.

Поширеною є форма *Роіся*, яка виникла у 2008 році внаслідок помилкового напису на сувенірній продукції з гаслом «*Роисся, вперед!*» Цей онім зафіксовано на рівні використання в соцмережах, зокрема в назвах сторінок, наприклад, сторінка для висміювання подій в РФ під назвою «*Роіся 24*» в мережі «Фейсбук».

Так само поширені графічні способи вираження негативного ставлення: *роССія*, *роSSія*, *РФ* (*росія фашистська*). На позначення Росії використовують варіанти топоніма з графічними змінами: *роССія*, *роSSія*, що є алюзією на військову організацію нацистської Німеччини «SS». Ця аббревіатура утворена від німецьких слів *Schutz* (охорона) та *Staffel* (загін). «SS» брала участь у каральних операціях проти різних народів, зокрема й українського. Отже, користувачі мережі вживають такі синоніми до слова *Росія*, щоб наголосити на подібності політики сучасної Росії та нацистського гітлерівського режиму. У таких онімах наявні семи 'нацизм', 'злочин', 'геноцид'.

АСмГ₂ об'єднує лексеми на позначення негативних явищ: *убивця*, *терорист*, *шантажист*, *терорист*, *гвалтівник*, *Мракобісія*, *Швабростан*, асоційованих із Росією (7 назв). Наприклад: *Росія держава-убивця*, *держава-шантажист*, *держава-терорист*, *держава-гвалтівник* (сторінка «Віталій Портников» на facebook.com, 20.02.2021). Квазіхоронім *Швабростан* виник у 2021 році, коли стало відомо про форми катувань в російських в'язницях за допомогою побутових предметів.

АСмГ₃ зі стрижневою лексемою «*Раша*» об'єднує номени, утворені від англійського варіанту слова *Росія* – *Russia*. Наприклад: *Терораша* – квазіонім на позначення Росії, утворений телескопічним способом від *тероризм* + *Раша*. Також зафіксовано номени *Рашка*, *Рашкобад*, *Рашкостан*, *Рашковатостан*, *Рашколяндія*, що імітують назви країн. Усього 7 лексем.

АСмГ₄ «Орда» (*Ордостан, Ординостан, Ордоватостан, Нова Орда, Ординія, Неомонголія* – 7 одиниць). Словом *орда* позначають суспільно-політичну військову структуру кочівників [СУМ-20], які часто здійснювали набіги на територію сучасної України. Історики вважають Росію політичною, військовою і ментальною спадкоємицею Золотої Орди, оскільки Московське царство перебувало під її гнітом досить довгий час (на 118 років більше, ніж Україна) [Залізник 2017: 4]. До того ж, на відміну від нашої держави, воно опинилося поза впливом європейської цивілізації та користувалося ординською моделлю державотворення [Залізник 2008: 76–77]. В українській національній пам'яті набіги татарської орди асоціюються зі смертями й руйнуваннями. Досі збереглися фразеологізми *ніби Мамай пройшов, наче набігла татарська орда, гнати в орду*. Отже, лексема *орда* містить семи 'жорстокість', 'варварство', 'руйнування', 'натовп'. Такі ж конотації накладено в суспільній свідомості українців і на позначення Росії, яка здійснила збройну агресію. Незважаючи на те, що словник подає ще одне визначення лексеми *орда* як «вороже військо» [СУМ-20], у зафіксованих нами контекстах вона найчастіше трапляється на позначення Росії як країни, про що свідчить поява похідних пропріальних одиниць як абсолютних синонімів до хороніма *Росія: Ордостан, Ордоватостан* та ін. Наприклад: «Обгородити **Ордостан** колючим дротом» (коментарі на sensor.net, 01.05.2016).

АСмГ₅ «агресор». Оскільки дії Росії стосовно України отримали назву зокрема «акт агресії», то й виконавця цієї агресії українське інформаційне поле кваліфікує як *російський агресор, країна-агресор, держава-агресор* або фемінітивні варіанти *країна-агресорка, держава-агресорка* – усього 6 одиниць. Словник подає таке визначення лексеми *агресор*: «Той, хто вдається до агресії; нападник, загарбник» [СУМ-20]. У 2019 році урядом було підготовлено видання «АБВ. Збройний конфлікт у термінах (Путівник для України)», мета якого – допомогти «розібратися в складній термінології збройного конфлікту» [АБВ 2019: 3]. У виданні міститься таке визначення *агресії* відповідно до норм

міжнародного права: «Застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави» [АБВ 2019: 4]. Уперше на офіційному рівні Україна закріпила визнання факту російської агресії в Постанові Верховної Ради України [Постанова 2015], де використано терміносполуки *воєнна агресія з боку Російської Федерації, кремлівська агресія, російська агресія проти України, а Російську Федерацію названо державою-агресором, що всебічно підтримує тероризм*. У червні 2015 року конструкцію *російська агресія в Україні* вжито в Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи [Резолюція 2015]. У 2018 році прийнято Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [Закон 2018], яким остаточно закріплено терміни *збройна агресія Російської Федерації, Російська Федерація як держава-окупант, окупаційна адміністрація Російської Федерації, збройні формування Російської Федерації*. Ця термінологія нині активно використовується в ЗМІ та в офіційних зведеннях.

АСмГ₆ «бензоколонка». Цю групу поповнюють сполуки *«скажена бензоколонка», «країна-бензоколонка», «диявольська бензоколонка», «сусід-бензоколонка», «бензоколонка з ядерною зброєю»* – 6 номенів. Таку назву Росії у 2015 році дав сенатор США Джон Маккейн: *«Сучасна Росія – це бензоколонка, яка тільки прикидається країною»* (ukrainian.voanews.com, 23.07.2015). Відтоді перифраз *«бензоколонка, що прикидається країною»* набув значного поширення в суспільно-політичному дискурсі й донині є активно використовуваним у медійному просторі. У мережевому полі лексема *бензоколонка* стала абсолютним синонімом до слова Росія: *«Бензоколонка захлинається власною нафтою»* (сторінка «Ivan Luti II» на facebook.com, 29.04.2020).

АСмГ₇ «офіційні назви» формують конститuentи *Росія, Російська Федерація, Москва, Кремль, сторона конфлікту* – усього 5 одиниць.

Особливістю використання цих лексем є те, що їх уживають переважно в офіційних текстах, оскільки вони не мають яскраво виражених конотацій. Ці номени формують синонімний рід зі стрижневим словом «Росія». Наприклад, у реченні їх можуть вживати як абсолютні синоніми: «*Слабка реакція Заходу на ескалацію **Москвою** війни проти України також підвищує ймовірність нового удару **Кремля***» (radiosvoboda.org, 25.12.18).

АСмГ₈ «сусід». Географічні особливості межування України з Російською Федерацією лежать в основі позначення Росії лексемою *сусід*. Ряд доповнюють також усталені конструкції *північний сусід*, *споконвічний сусід*, *скажений сусід*, *патологічний сусід*. Усього – 5 одиниць. Наприклад: «*Дивні метаморфози, що відбуваються нині з нашим **патологічним сусідом**, наштотують на думку, що там відроджується навіть не СРСР чи Російська імперія, а справжня Орда*» (tyzhden.ua, 15.05.2014).

АСмГ₉ з висхідною лексемою «*поребрик*» (*Запоребрик, за поребриком, Запоребриком, Забордюр'я, Запоребер'я* – 5 одиниць). Слово *поребрик* не характерне для українського мовного ареалу, однак притаманне окремим регіонам Росії, зокрема Санкт-Петербургу, на позначення *бордюра*. Слово «поребрик» зафіксоване на лінгвістичному порталі «Словники України on-line», але на території України практично не використовуване до подій на Донбасі. Однак 12 квітня 2014 року озброєні люди захопили адмінбудівлі в м. Краматорську. На поширеному в мережі відео захоплення чути, як один із них, даючи вказівку відійти за бордюр, кричить: «*За поребрик!*» Так вдалося визначити, що протиправні дії, які призвели до збройного конфлікту в Україні, чинять насправді громадяни Росії. Фраза «*за поребрик*» одразу стала лінгвомемом. Військових, які захоплювали будівлі, назвали «*спецназ “Поребрик”*», а сам процес захоплення українських територій «*операція “Поребрик”*». Із 2014 року сполука «*за поребриком*» стає абсолютним синонімом до конструкції «*в Росії*». До того ж цю сполуку використовують як зрощений онім – *Запоребриком*. Наприклад: «*Україна втерла носа Росії, і це*

визнали навіть запоребриком» (znapj.ua, 2.02.2019). На основі цієї фрази утворено низку нових слів: *запоребрики* (російські військові чи росіяни), *Запоребер'я / Запореєберье* (Росія). Шляхом зрощення з'явилося слово *Запоребрик* у значенні *Росія*. Також фразу *за поребриком* вживають як синонім до фразеологізму *за бортом*: *«Залишили “за поребриком”»: у Мінську на виборчу діляницю не пустили журналістів росЗМІ»* (wz.lviv.ua, 31.03.2019). Ця сполука стала мотиватором появи в мережі багатьох трансформованих афоризмів: *«Хто до нас із поребриком прийде, той від поребрика й загине»*; *«По поребриках їхніх впізнаєте їх»*; *«Білим поребриком шито»*; *«Чи є життя за поребриком?»* (gazeta.ua, 02.07.2014).

АСмГ₁₀ «зло». Дії Росії, вчинені на території України, закономірно спричиняють асоціювання цієї держави з негативними поняттями, серед яких і концепт *ЗЛО*, репрезентований словами із семами 'погане', 'недобре'. Група об'єднує усталені в досліджуваному дискурсі сполуки: *абсолютне зло, безкарне зло, самовпевнене зло, жорстоке зло, давнє зло* – усього 5 конститuentів. Наприклад: *«Росія – це абсолютне зло. Безкарне, давнє, самовпевнене, жорстоке зло»* (styler.rbc.ua, 22.02.2018).

АСмГ₁₁ «ворог». Відповідно до результатів соціологічних досліджень у 2020 році більшість українців (70,5%) вважали Росію ворогом [Соціопитування 2020 в]. Після повномасштабного вторгнення ця цифра зросла до 95% [Соціопитування 2023]. Тому таке маркування сусідньої держави часто трапляється в ЗМІ та побутовому мовленні: *«Наш ворог довго й наполегливо тренувався, щоб напасти на Україну»* (П. Порошенко, інтерв'ю 24.08.2019). Групу формують усталені в досліджуваному дискурсі сполуки *підступний ворог, одвічний ворог, споконвічний ворог* – усього 4 одиниці.

АСмГ₁₂ «евфемічні назви». В інформаційному полі до 2022 року траплялися звинувачення на адресу української влади в тому, що вона нібито уникає в публічному просторі називати Росію учасником конфлікту, а вживає абстрактні описові конструкції: *та сторона, інший бік лінії фронту, хто,*

конкретний зовнішній ворог – усього 4. Описова сполука *«та сторона»* була характерною для початкового етапу АТО, коли участь Росії в конфлікті ще не була офіційно визначеною: *«Якщо **та сторона** не дотримається режиму припинення вогню, без будь-яких додаткових узгоджень ми даємо вогонь у відповідь»* (президент П. Порошенко, 21.06.2014). Однак у процесі розвитку конфлікту подібні сполуки зникали й були замінені іншими. Правда, з 2019 року вони знову траплялися в офіційному дискурсі влади: *«Україна повинна завжди знати ціну “обіцянкам” **тієї сторони**»* (В. Зеленський, 15.07.2020). У ЗМІ фіксуємо публікації з такими заголовками: *«“**Та сторона**” – Чому Зеленський уникає загадок про Росію, говорячи про війну на Донбасі?»* (radiosvoboda.org, 15.07.2020). Також евфемізм *«та сторона»* журналісти трактували як синонім до російських збройних формувань на Донбасі: *«“**Та сторона**” – саме так президент Володимир Зеленський назвав російські гібридні сили»* (radiosvoboda.org, 15.07.2020). У подальшому в новинних повідомленнях сполуку *«та сторона»* почали використовувати з іронічним значенням як синонім до слова Росія або як синонім до російських збройних формувань: *«“**Та сторона**” один раз обстріляла підрозділи Об’єднаних сил* (galinfo.com.ua 28.07.2020). *«“**Та сторона**”, “незаконні формування”, “мир в очах Путіна” – всі ці розмиті й неконкретні формулювання накладаються на нездатність чітко відповісти на питання “Хто напав на Україну і веде війну проти нашої держави?”»* (novynarnia.com, 15.07.2020).

Описова конструкція *«інший бік лінії фронту»*. За допомогою таких мовних засобів Офіс президента прокоментував ситуацію із вбивством на лінії фронту військового медика в липні 2020 року: *«Глава держави наголосив, що війна триватиме, доки з **іншого боку лінії фронту** є зацікавлені в дестабілізації ситуації»* (president.gov.ua, 14.07.2020).

Займенник *«хто»*. Представники державної влади також вдаються до уникнення називати слово *Росія* чи *російські сили*, використовуючи лише займенник *ХТО* та пропонуючи реципієнтам самостійно зробити висновки:

*«Окремо хочу звернутися до наших громадян, до наших українців, які знаходяться на тимчасово окупованій території. Ви бачите самі – Україна для вас відкрита. У всіх сенсах цього слова. Ви знаєте, **ХТО** блокує КППВ з іншого боку. Упевнений, ви не тільки це бачите і знаєте, але й зробите свої висновки. У всіх сенсах цього слова» (В. Зеленський, 14.11.2020).*

АСмГ₁₃ *«Ватостан»*. В основі цього квазітопоніма лежить сленгове слово «вата», використовуване на позначення осіб з проросійськими чи прорадянськими поглядами. Тому на позначення країни, яка такі погляди насаджує, закономірним стало використання таких дериватів: *Ватостан, Ватоляндія, Ватоланд, Шизоватостан* – 4 одиниці. Ці лексеми мають негативні, зневажливі конотації, а тому трапляються переважно в неофіційному спілкуванні – у соцмережах або в коментарях до статей інтернет-видань: *«Саме він запустив у життя словоформу “колорадка”, обізвавши так шановану у **Ватостані** “георгиевскую ленту”» (site.ua, 2017).*

АСмГ₁₄ репрезентована похідними від традиційних російських символів: *Балалайня, Балалайська Федерація, Лантєстан, Лантєрейх* – 4 оніми.

АСмГ₁₅ похідних від оніма Путін (*Путлерстан, Путіностан, Путанік, Путіносранськ* – усього 4 одиниці). У деяких контекстах *Росія* внаслідок метонімії асоційована з прізвищем російського президента. Тому зафіксовано паралельне вживання конструкцій *Росія напала – Путін напав*. Наприклад: *«Напавши на Україну, **Путін** атакував цивілізований світ» (radiosvoboda.org, 24.04.2018).* Зафіксовано онім *Путанік* (від *Путін* + *Титанік*) як еквівалент назви *Росія*. Наприклад: *«Трухлявий рускій **Путанік** йде на дно й скоро розпадеться» (коментар на facebook.com, 25.11.2022).*

АСмГ₁₆ *«Мокшандія» (Мокшанська федерація, Мокшостан, Мокшоланд* – усього 4 терміни). Така лексема на позначення Росії пов'язана з поширеною в певних колах теорією, що росіяни нібито ближчі до фіно-угорського етносу (мокшів), ніж до слов'янського. Наприклад: *«Скільки разів **Мокшандія** вже підривала “мінські угоди”» (коментарі на eurointegration.com.ua, 18.07.2019).*

АСмГ₁₇ «Мордор» (*Російський Мордор, Північний Мордор, Мордорицина* – 4 конституенти. Цією лексемою письменник Джон Толкін називав у своїх творах вигадану країну, що уособлювала зло. У 2014 році українці почали застосовувати це слово, позначаючи Росію. Прийом був настільки популярним у мережі, що навіть «змусив» програму «Google Translate» під час перекладу з української мови російською замінювати слово «Росія» на «Мордор». Компанія «Google» пояснила такий огріх тим, що для створення якісного перекладу програма аналізує велику кількість публікацій. Користувачі українського сегменту мережі часто вживали ці слова як синоніми, тому програма перекладу теж почала їх автоматично замінювати. До того ж зафіксовані факти перекладу слова «росіяни» лексемою «окупанти».

АСмГ₁₈ з висхідною лексемою «замовник». Така назва містить сему ‘звинувачення’ Росії в ситуації війни на Донбасі. Цією лексемою у 2014 році позначали Росію як замовника війни. Мікрогрупу формують такі номени: *замовник сепаратизму, замовник сепаратистського заклоту, замовник війни* (З сполюки). Наприклад: «Важливо зрозуміти плани Росії як головного «замовника» сепаратистського заклоту» (texty.org.ua, 17.11.2014).

АСмГ₁₉ «Оркостан», «Орківня», «Орчівня» – 3 одиниці. Похідні утворені від дегуманізувальної лексеми *орки* на позначення російських військових і в цілому росіян.

АСмГ₂₀ налічує 3 деривати-квазіхороніми від топоніма *Москва*: *Московія, Московитія, Московщина*.

АСмГ₂₁ «Унітазостан» («Унітазія», «Пралкостан»). Номени цієї групи виникли як реакція на повідомлення про те, що російські війська на окупованих територіях грабували місцеве населення, зокрема викрадали побутову та сантехніку. Усього зафіксовано 3 назви.

АСмГ₂₂ об’єднує лексеми на позначення ще однієї країни – *Білоруси*. Факт її опосередкованої участі у війні (надання своєї території для проходження російських військ та пусків ракет) спричинив те, що цю державу в українському

дискурсі асоціюють із Росією і позначають лексемами із обсценною лексикою (*Бл#дорусь*). Також мотивом стає прізвище її президента О. Лукашенка (*Лукарусь*) і навіть стереотипне уявлення про нібито посилену увагу білорусів до картоплі: *Білокартопля* – (від *Білорусь* + *картопля*). Усього 3 одиниці.

АСмГ₂₃ «брат» (3 номени). В основі такого позначення лежать іронічні асоціації, пов'язані з тим, що в російській світоглядній парадигмі українці й росіяни представлені як братні народи. Цей асоціативно-семантичний ряд поширений також оксиморонним словосполученням «*ворожий брат*» та сленговими лексемами *братан*, *браток*. Наприклад: «*З таким ворожим братом доводиться кордон ділити*» (коментарі на facebook.com, 23.10.2020).

АСмГ₂₄ «імперія». Цей номен також поширений в українському дискурсі висвітлення воєнних подій. Одним із чинників, що впливає на таке пояснення, є той факт, що, здійснюючи агресію, Кремль прагне відновити Російську або Радянську імперію. Тому терміни *імперія*, *імперська держава* (2 номени) часто використовують як синонім до слова Росія: «*Ми атаковані великою імперією*» (Глава УГКЦ Блаженніший Святослав, під час проповіді 25.01.2015).

АСмГ₂₅ «на болотах» (варіант «*на мокшанських болотах*») налічує 2 конституенти, мотивовані ідеєю про те, що історична Росія – це вузько обмежені болотисті регіони. Зокрема, міський голова Херсона В. Миколаєнко у відповідь на заяву В. Путіна, який назвав Причорномор'я «споконвічними російськими територіями», зазначив: «*Мені здається, ми маємо нагадати Путіну і всім його прибічникам, що споконвічні російські території – це болота під Москвою*» (26.12.2019). Практика використання сполуки *на болотах* як абсолютного синоніма до хороніма *Росія* поширена в українських ЗМІ і серед представників органів державної влади: «*На болотах виють після саміту в Саудівській Аравії*» (секретар РНБО⁶⁹ О. Данілов, 09.08.2023).

АСмГ₂₆ «Мельдонія», «Північна Мельдонія» (2 назви). Апелятив «мельдоній» позначає лікарський препарат, який входить до переліку

⁶⁹ Рада національної безпеки й оборони України

заборонених у спорті. Онім *Мельдонія* був утворений на позначення Росії після того, як спортсменів збірної РФ звинуватили у вживанні мельдонію та позбавили можливості брати участь у деяких спортивних змаганнях. Нині оніми *Мельдонія* і *Північна Мельдонія* в мережевому дискурсі вживають як абсолютний синонім оніма Росія. Наприклад: «В очікуванні матчу **Північна Мельдонія** – Єгипет стало відомо, що у захисника збірної гостей виявлено м'язове пошкодження» (сторінка «Stadium Sports Bar» на facebook.com, 18.06.2018).

В основі назв АСмГ₂₇ зооморфна семантика, пов'язана із апелятивним позначенням росіян контекстуальним синонімом *свинособаки*: *Свинособача федерація*, *Свинособачий рейх* (усього 2 оніми, утворені від лексеми *свинособаки* як синоніма апелятива *росіяни*). АСмГ₂₈ об'єднує новотвори з компонентами *совдеп*, *совок* (*Неосовдепія*, *Совковія* – 2 одиниці), АСмГ₂₉ формують похідні від оніма *Кремль* (*Кремляндія*, *Кремлестан* – 2 одиниці), АСмГ₃₀ – оніми із синекдохічним значенням (*Залісся*, *Північне Залісся*). Історичним топонімом *Залісся*, або Заліська земля, в історіографії позначають територію Західної Росії, (усього 2 номени).

2. Із висхідною сполукою «квазідержавні утворення». У межах цієї групи розглянуто назви, якими українське суспільство позначає тимчасово окуповані території. Усього 18 – одиниць.

АСмГ₃₁ офіційні позначення: *ОРДЛО/ ОРДІЛО* (окуповані регіони Донецької і Луганської областей), *ОРДО* (окуповані регіони Донецької області), *ОРЛО* (окуповані регіони Луганської областей), *Окремі райони Донбасу* – усього 4 назви. **Неофіційні позначення** висміюють намагання російської пропаганди репрезентувати окуповані регіони як окремі державні утворення – «ДНР» (Донецька народна республіка) і «ЛНР» (Луганська народна республіка), а також симулякр *Новоросія*. В українському інформаційному полі ці оніми вживають переважно з конструкцією «так звані», яка надає відтінку нелегальности, несправжности, або маркують лексемою *угруповання*.

Наприклад: «*В угрупованні «ДНР» зведених даних про обстріли своїх позицій минулої доби не наводять*» (radiosvoboda.org, 29.11.2018). У мережевому дискурсі зафіксовано дві групи іронічних позначень цих квазіутворень. АСмГ₃₂ «ДНР» та «ЛНР»: *ДиНиРу, ЛиНиРу, ДиРа, Лугандон* (Луган-ськ + Дон-ецьк), *Луганда* (Лу-ган-ськ + У-ган-да), *Луганістан* (Луганськ + Афганістан), *Домбабве* (До-нецьк + Зі-мбабве), *Дондурас* (Донбас + Гондурас), *Лугандонія, ДоМбас, Молода Джамахірія* – усього 11 онімів. АСмГ₃₃ «Новоросія». Виявлено такі оніми: *Бомжоросія, Новососія, Новороіся* – усього 3. Онім *ДоМбас* є okazіональним утворенням, яке виникло внаслідок помилкового написання слова *Донбас* прихильниками сепаратизму навесні 2014 року. Метафоричне позначення *молода джамахірія* пов'язане з поняттям *джамахірі́я* (влада народних мас) на позначення форми державного правління в Лівії з 1977 по 2011 рік. Наявність у назві сполуки «народна республіка» дала підстави використовувати іронічний термін *молода джамахірія* як синонім до аббревіатур ДНР і ЛНР. Наприклад: «*Ще одна унікальна фотографія з вчорашньої церемонії молодой джамахірії*» (unian.ua, 02.09.2019).

5.3.2. АСГ «ворожі війська»

Протягом років тривання війни вербальне позначення ворога змінювалося. З початку антитерористичної операції у 2014 році в офіційних зведеннях штабу АТО стосовно називання ворога домінують терміни без прямої вказівки на причетність Росії до збройних дій. У новинах того часу використано переважно такий набір лексем: *ворог, бойовики, противник, сепаратисти, найманці, маргінали, злочинці, озброєні сепаратисти, бойовики незаконних збройних формувань, незаконні збройні формування, бандформування, бандити, ворожі снайпери, знахабнілий агресор, терористи*. Рідше траплялися терміносполуки, які засвідчують, що ворог підтримує російську політику: *проросійські бойовики, проросійські сепаратисти, бойовики проросійських гібридних формувань, проросійські бандформування*. Однак у зведеннях часто було подано інформацію про «обстріли з території

*Російської Федерації» або «потік військової техніки та боєприпасів з території РФ». У цілому ворога трактували переважно як озброєні формування, які підтримує Росія: «російські найманці», «бойовики, яким допомагають підрозділи регулярних військ збройних сил Росії» (штаб АТО, 04.09.2014). Таке трактування пояснюване тим, що дії українських військових на Донбасі держава визначила як антитерористичну операцію, а ворога в такому випадку прийнято позначати як *терористи* чи *бойовики* без вказівки на причетність до країни.*

Однак у серпні 2014 року в повідомленнях штабу АТО з'явилися формулювання «загиблі офіцери російської армії» та «один з російських спецпризначенців був поранений» (штаб АТО, 23.08.2014). Також у цей час засвідчені факти перетину кордону з боку РФ: «колони бронетехніки без розпізнавальних знаків, які рухалися зі сторони РФ» (штаб АТО, 24.08.2014), і з'явилися повідомлення, що українських прикордонників «вперше за весь час конфлікту обстріляли вертольоти **збройних сил РФ**» (інформаційний центр РНБО, 26.08.2014). 25 серпня з'явилося повідомлення про захоплених на території України російських десантників, які, за словами президента Росії В. Путіна, випадково «заблукали». Уже 28 серпня 2014 року опубліковано звернення президента П. Порошенка у зв'язку з «*фактичним введенням російських військ на територію України*». Після цього в щоденних зведеннях штабу АТО поряд із термінами *терористи* й *бойовики* з'явилися сполуки *регулярні російські війська*, *регулярні війська збройних сил РФ*, *російські регулярні військові підрозділи*, *російські військові*.

З часом на позначення противника почали використовувати терміни *російсько-терористичні війська*, *російсько-терористичні угруповання*, *російські окупанти*. Компонент *терористичні* залишався основним, оскільки в країні все ще тривала *антитерористична операція*, тому з одного боку він на асоціативному рівні об'єднував у свідомості реципієнта поняття *Росія* і *тероризм*, а з іншого – свідчив про співпрацю Росії з місцевими терористами.

Однак з прийняттям у січні 2018 року вже згаданого закону [Закон 2018] остаточно закріплено нову термінологію: АТО переформатовують на ООС (Операцію об'єднаних сил), ситуацію на Донбасі трактують як збройну агресію Російської Федерації, саму Росію – як державу-окупанта, а так звані «ДНР» і «ЛНР» – як окупаційну адміністрацію Російської Федерації; замість слів бойовики й терористи – тільки збройні формування Російської Федерації [Іваневич 2018]. Відтоді в щоденних зведеннях штабу Операції об'єднаних сил синонімами до слова *ворог* стають тільки сполуки «збройні формування Російської Федерації та її найманці» й «російські окупаційні війська». Унормування такої термінології свідчить про офіційне визнання нашою державою Росії як сторони конфлікту, яка відповідальна за події на Сході України. До того ж використання цих термінів стало важливим кроком в інформаційній війні, бо давало неспростовний сигнал суспільству, хто саме є ворогом. Ця ж термінологія використовувана й у висвітленні повномасштабного вторгнення 2022 року.

АСГ «**ворожі війська**» репрезентована 15 асоціативно-семантичними мікрогрупами (103 конститuentи – 11,4%).

АСмГ₁ об'єднує метафоричні й метонімічні позначення ворога: *ординці, орки, орчати́на, запоребрики, іхтамнети, путінські іхтамнети, потєрьнєти, відпускники, зелені чоловічки, туристи, заблукалі, шахтарі, трактористи, п'ятнадцятитисячники, куратори, дєдиваєватілі, дєдиваєвали, дєдоваєвалі, пушкіністи* – 19 одиниць.

Поява лексеми «*ординці*» на позначення ворога пов'язана з тим, що в українському інформаційному просторі Росію позначають лексемою *Орда* (див підпункт 5.3.1). Зафіксовано вживання деривата *запоребрики* як на позначення російських військових («П'ять років тому **запоребрики** захопили Слов'янськ» (glavpoe.ua, 12.04.2019), так і на позначення будь-яких жителів Росії, які підтримують анексію: «**Запоребрики** паляться: в мережі показали скріпну мрію фанатів “Кримнаша”» (apostrophe.ua, 18.12.2018).

Лексему *«іхтамнети»* почали використовувати на позначення кадрових російських військових без розпізнавальних знаків, які брали участь в окупації Криму та Донбасу. У березні 2014 року В. Путін на питання журналіста про те, чи були це російські солдати, відповів: *«Це були місцеві сили самооборони»* (zn.ua, 04.03.2014), а вже 17.04.2014 р. заявив: *«За спиною сил самооборони Криму, звісно, стали наші військові»* (fakty.com.ua). Однак він продовжив заперечувати присутність російських військ на Донбасі. Коли ж їх виявили, зауважив, що *«вони заблукали, тому що там немає маркованого кордону»⁷⁰* (radiosvoboda.org, 29.08.2014). Фраза *«их там нет»* стає перегуком з іншим висловлюванням Путіна стосовно підводного човна Курськ. На запитання, що з ним сталося, Путін відповів: *«Він затонув»* (рос. *Она утонула*). За цим же принципом громадськість і побудувала мовні формули на позначення російських військових *«оні заблуділись»* та *«іх там нет»*. Згодом остання фраза лексикалізувалася, її почали вживати як одне слово *іхтамнет*, *іхтамнет*, рос. *ихтамнет*. Слово набуло ознак іменника: належить до чоловічого роду, має форми однини й множини. Його вживають на позначення військовослужбовців, яких держава направила для здійснення бойових дій на території іншої держави, однак публічно заперечує їхню присутність: *«Путінські “іхтамнети” поранили трьох бійців на Луганщині»* (dero.ua, 3.08.2016). Семантика цієї лексеми має негативні відтінки: ‘непотрібність’, ‘покинутість’, ‘забуття’ – і пов’язана із низьким рівнем цінності людського життя в Росії. Лексема *іхтамнети* органічно вписується в загальну концепцію дегуманізації ворога в контексті інформаційної війни та дискурсу опору. Зокрема, в реченні *«У міський морг за дві доби надійшло мінімум сім “свіжаків”. Явна ознака, що іхтамнети!»* (znaj.ua, 20.11.2019) цей номен не викликає емоцій співчуття, а навпаки – спонукає до схвалення суспільством дій своєї армії щодо знищення представників ворожих військ. Це пов’язано з важливою особливістю війни – «необхідністю подолати табу прийняття іншого людського життя. Табу

⁷⁰ Переклад власний

створює невід’ємний конфлікт між героїчним міфом про війну та необхідністю вбивства інших людських істот, що призводить до риторики жорстокости ворога⁷¹» [Fabiszak 2007: 9]. Лексема *іхтамнєти* закріпилася в суспільному дискурсі, і нині її використовують не тільки щодо російських військових на Донбасі періоду 2014-2021 рр.. Історики вживають цей апелятив у контексті висвітлення подібних подій, зокрема сполукою *«іхтамнєти Сталіна»* відтепер позначають радянські війська у Фінляндії під час війни 1939 – 1940 рр. [Іхтамнєти Сталіна 2017].

Слово *«потєрьнєти»* фіксуємо в мережевому дискурсі після повномасштабного вторгнення. Ця лексикалізована сполука є іронічним асоціатом до заяв російських ЗМІ про те, що нібито втрати російської армії в Україні незначні. Її використовують як синонім до слова «мертвий ворог»: *«Нехай дотримуються оцього принципу до кінця – «не нити і не критикувати», поки їх пачками перетворюють на потєрьнєтов»* (сторінка «Алексей Голобуцкий» на facebook.com, 11.08.2022).

У 2017 році набув поширення номен *п’ятнадцятитисячники*, мотивований інформацією про те, що російська влада наймає для ведення бойових дій на Донбасі людей, пропонуючи їм заробітну плату – 15 тисяч рублів [Китаїва 2017].

Іронічні номени *шахтарі* і *трактористи* на позначення бойовиків з’явилися після заяви В. Путіна про те, що на Донбасі воюють не професійні російські військові, а *«вчорашні шахтарі й трактористи»* (fakty.com.ua, 18.02.2015). Про іронічну семантику цих сполук свідчить той факт, що такими лексемами позначають російських військових, які перебувають не тільки в Україні, а й беруть участь в інших воєнних конфліктах: *«У Сирії виявили тіла донбаських шахтарів і трактористів, які теж воюють проти хунти»* (replyua.net, 14.02.2018).

⁷¹ Переклад власний

Стосовно російської армії також вживають лексему *куратори* та сполуки *кремлівські куратори, московські куратори, російські куратори*. Ця лексема має значення «особа, якій доручено наглядати за якою-небудь роботою» [СУМ-20], а отже, використання цієї назви формує в суспільній свідомості важливий і необхідний наратив – усі дії бойовиків на Донбасі контролюються з Російської Федерації: «...після вбивства О. Захарченка терпіння “кураторів” вичерпалося» (day.kyiv.ua, 5.11.2018).

Лексему *пушкіністи* на позначення російських військових почали використовувати у другій половині 2022 року, коли в українському суспільстві відбувалося обговорення доцільності демонтажу пам'ятників російським письменникам, зокрема й О. Пушкіну, якого частина українських громадян вважала символом російської агресії. Наприклад: «Потім шоковані *пушкіністи* знаходять уламки найсучаснішої американської антирадарної ракети» (сторінка «Karl Volokh» на facebook.com, 10.08.2022).

Лексеми *дєдиваєвали, дєдиваєвателі* використовувані на позначення прихильників сформованого мілітарною політикою Росії культу перемоги в Другій світовій війні. Слова утворені від поширеної російською пропагандою фрази «рос. *деды воевали*» шляхом зрощення, і набули усіх граматичних ознак іменника. Наприклад: «“*Дєдиваєвали*” становлять значну частину населення» (коментар на facebook.com, 10.05.2018). Фіксуємо також субстантивованій прикметник *дєдовоєвальный*: «Усіх цих *дєдовоєвальных* швидше можна побачити на диванах, ніж у військкоматах» (коментар на facebook.com, 14.11.2022).

АСмГ₂ формують узагальнені термінолексеми з компонентом, що вказує на причетність Росії до конфлікту на Донбасі, тобто з використанням слів *російські», РФ, Російська Федерація*. У період з 2014 – до лютого 2022 року Росія не визнавала своєї участі в конфлікті, а тому використання такого мовного інструментарію на позначення ворога відігравало важливу роль, чітко вказуючи винуватця війни. Зокрема, це такі лексеми й сполуки: *гібридна армія РФ; російсько-терористичні війська; російсько-окупаційні війська; російські*

окупаційні війська; об'єднані російсько-сепаратистські сили; російські окупаційні корпуси; російські найманці; російські гібридні сили; російські регулярні військові підрозділи; збройні формування Російської Федерації та її найманці; російські військові; російські посіпаки; проросійські бойовики; підтримувані Росією бойовики – 14 термінів. Наприклад: **«Російсько-окупаційні війська збільшили кількість та інтенсивність обстрілів позицій Збройних Сил України у зоні АТО»** (zik.ua, 25.02.2017). Стрижневими словами у таких термінах є як традиційна військова лексика (війська, корпуси, підрозділи, формування), так і неофіційні найменування (посіпаки, найманці, бойовики, терористи).

АСмГз репрезентована словами з негативною семантикою без прямої вказівки на російську агресію. Такі найменування вживалися на початку воєнних дій і формували наратив про те, що нібито на Донбасі воюють ситуативні угруповання: *маргінали, терористи, сепаратисти, бойовики, окупанти, бандити, збройні угруповання, злочинні угруповання, незаконні збройні формування, бандформування, ворожі снайпери* – 11 назв. Як було зазначено, ситуація змінилася наприкінці серпня 2014 року після відвертого російського вторгнення. Слово *«маргінали»* часто трапляється в щоденних зведеннях прес-центру штабу АТО теж на початку конфлікту. *Маргіналами* називають певну категорію соціальних груп, до яких зараховують «бездомних, алкоголіків, наркоманів, токсикоманів, психічно хворих, членів неблагополучних сімей, раніше судимих, безробітних, бродяг, жебраків, іноземців-нелегалів, ув'язнених тощо» [ЮЕ 1998]. Таке позначення противника формує в громадськості негативне до нього ставлення, оскільки одразу переводить його до категорії соціально ненадійних людей. Таким чином, доноситься інформація про те, що конфлікт організований несвідомими, неосвіченими, проблемними людьми, які вчиняють злочини, оскільки ця форма поведінки є для них звичною: *«Нерідко терористи ведуть бойові дії, перебуваючи в стані наркотичного та алкогольного сп'яніння»* (штаб АТО,

19.08.2014). У суспільстві переважає думка, що такі групи людей потрібно ізолювати від інших громадян. Контекст, у якому слово *маргінали* стає синонімом до лексем *бойовики*, *терористи*, спонукає населення підтримати легальність дії своєї армії щодо знищення таких злочинців.

АСмГ₄ представлена номенами, мотивованими онімом *Путін* або ад'єктивом *путінський* (усього – 9 одиниць). Переважно це складені номени: *терористи Путіна*, *путінські ескадрони смерті*, *путінські загарбники*, *путінські посіпаки*, *путінські нелюди*, *путінські найманці*, *путінські вилупки*. Варто зазначити, що характеристика «путінські» в аналізованих контекстах трапляється як синонім до слова «російські». Зокрема, на це вказує наявність маркування цим ад'єктивом багатьох явищ: «путінські паспорти, путінські бомбардувальники» тощо.

Фіксуємо на позначення російських військових також просту лексему «*путінці*». Складний дериват *путікантрупи* (від *путікантропи* (*Путін* + *питекантрон*) + *трупи*), окрім дегуманізувальної семантики, містить семантики на те, що на полі бою російські війська в Україні будуть знищені.

АСмГ₅ «*кадірівці*». Чеченські збройні загони беруть участь у війні з 2014 року. Тому закономірним є побутування в ЗМІ та мережевому дискурсі таких лексем і сполук, мотивованих прізвищем президента Чечні Р. Кадірова: *кадірівські загони*, *кадірівський спецназ*, *загони кадірівських головорізів*, *кадірівська гвардія*, *кадірівська тактична група*, *кадірівці*. З 2022 року на позначення цієї групи ворожих військ вживають термін «*тікток-війська*». Мотивацією появи такої лексеми слугувало те, що, на думку користувачів мережі, кадірівці більше відзначилися зніманням відео для соцмереж, ніж участю в бойових діях. Усього – 7 одиниць.

АСмГ₆ «*унітазоосвободітелі*». Конституенти цієї групи віддзеркалюють дії російської армії на окупованих територіях, зокрема щодо викрадення речей побуту в місцевого населення. Усі вони мають сему «крадіжка», наприклад: «*крадії*», «*зłodії*», «*зłodюги*», «*унітазокради*», «*тостерокради*». Також

зафіксовано дериват «*дєдивороватєлі*» від «*дєдивоєватєлі*» (від російського пропагандистського концепту *ДЕДЫ ВОЕВАЛИ*). Усього – 6 лексем.

АСмГ₇ об'єднує лексеми, іронічно пов'язані із терміном *ополченці*, яким російська пропаганда називає учасників проросійських незаконних формувань. Наприклад: *ОПОЛчукчі*, *ОПОЛчеченці*, *ОПОЛоумівші*, *О ПОЛ ударені*, а також одиниця мови ненависти з елементом-етнофолізмом *ОПОЛчурки* – усього 6 конститuentів.

АСмГ₈ «*чмобіки*». Усі конститuentи цієї групи первинно пов'язані із лексемою *чмоня*, яка входить до словника молодіжного сленгу і є похідною від складноскороченого слова *чмо*. Словник «Мислово» подає таке значення лексеми «чмо»: «чувирло морально опущене» [*Мислово*]. У 2022 році словом *чмоня* користувачі мережі почали називати російського полоненого, який у момент взяття його в полон мав занедбаний зовнішній вигляд і не відповідав пропагандистському наративу про «другу армію світу». Згодом на основі метонімічної семантики лексемою *чмоні* почали позначати усіх російських військових. Після оголошення Росією так званої часткової мобілізації, слово почали трактувати як контаміновану похідну від словосполучення «часткова мобілізація». Зафіксовано оригінальні форми трактування цього слова як складноскороченого, утвореного: а) за допомогою ініціальної аббревіації із дегуманізувальною семантикою – *чмоня* – *частково мобілізована особа низької якості*; б) ініціальної аббревіації та суфіксації: *чмо-н-я* – *частково мобілізована особа* + *-н(я)*. Водночас фіксуємо також лексему *чмобілізовані* (від «частково мобілізовані») й похідний від неї усічений суфіксальний дериват *чмобіки*. Усього – 5 новотворів.

АСмГ₉ репрезентують лексеми *сепаратисти*, *сепари*, *сепарюги*, *сепарня*, *сепаратюги* (усього – 5 одиниць), утворені від терміна *сепаратизм*, що тлумачать як «рух за територіальне відокремлення частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії...» [*ПЕС 2004*: 398-399]. Такі дії, відповідно до «Кримінального

кодексу України», трактуються як кримінальний злочин і караються обмеженням волі [ККУ–110]. Використання терміна *сепаратисти* в інформаційному полі виконує сугестивну функцію – автоматично звинувачує противника у вчиненні незаконних дій, спрямованих на відокремлення частини української території.

Окремо варто виділити слово «*повстанці*» (1 номен) на позначення учасників сепаратистських збройних формувань. Ця лексема, використовувана до 2022 року, має позитивні конотації і надає конфлікту ознак внутрішньоукраїнського, нівелюючи участь у ньому Росії. Однак спорадично фіксуємо її в промовах політиків: «*Чи є це правда, я не стверджую, чи є це правда, що цукерки “Рошен” є у пайках **повстанців “ЛНР” та “ДНР”?***» (дебати між кандидатами в президенти, 19.04.2019).

АСмГ₁₀ представлена синекдохічними номенами: *агресор, знахабнілий агресор, ворог, противник* – 4 конституенти. Позначення Росії *агресором* переноситься за метонімічним принципом і на ті воєнізовані угруповання, які вона контролює на Донбасі. Отже, слово *агресор* вживають як синонім не тільки до слова *Росія*, а й до слів *терористи, бойовики*: «*Минулої доби агресор здійснив 45 обстрілів*» (day.kyiv.ua, 18.04.2018).

АСмГ₁₁ «*вагнерівці*». Відонімними дериватами *вагнери, вагнерівці* маркують учасників російського збройного формування «Вагнер», яке отримало назву на честь німецького композитора Вільгельма-Ріхарда Вагнера. Це угруповання у світових ЗМІ називають терористичним. Щодо цих військових зафіксовано також метонімічні лексеми *музиканти й оркестр*. Наприклад: «*Її найманцями, також відомими як “**музиканти**”, керує “особистий кухар путіна” Євген Пригожин*» (ukrinform.ua, 23.01.2023). Усього – 4 номени.

АСмГ₁₂ об'єднує апелятивовані поширені російські імена – *ваньки, альошки, ванюші, ваньки-встаньки*. Усього 4 одиниці.

АСмГ₁₃ репрезентована номенами *денеєрівці (ДНРівці), еленєрівці (ЛНРівці), ОРДЛОВці (ОРДЛинці)* – 3 конституенти. Перші два номени утворені від аббревіатур на позначення незаконних квазідержавних утворень «ДНР» та «ЛНР». Третій термін є похідним від аббревіатури ОРДЛО (окуповані регіони Донецької та Луганської областей). Наприклад: *«Усе робиться для того, щоб ОРДЛОВці самі провели вибори»* (нардєп І. Попов, 5.08.2016).

АСмГ₁₄ «Золдати». До цієї групи зараховано назви, мотивованою для яких став символ Z, яким російські війська почали маркувати свою техніку під час повномасштабного вторгнення в Україну. Зафіксовано також неологізм *«зетівці»* та розмовний варіант *«зешники»*. Усього – 3 лексеми.

АСмГ₁₅ формують метонімічні номени: *чужинці, загарбники* (2 конституенти). Ці лексеми є показовими з погляду інформаційної війни, оскільки в період до повномасштабного вторгнення давали чітку вказівку громадськості на те, що події на Сході країни є наслідком втручання чужої держави. Такий наратив активно побутує в офіційному українському дискурсі, зокрема й у звітах штабу АТО, з 2016 року, після заяви чинного на той час президента України: *«Категорично не сприймаю паліативні форми, як-то абстрактний “збройний конфлікт” чи “збройне протистояння”. Це оцінки з чужого, неукраїнського голосу. Те, що відбувається на Сході, називається “нашестьям чужинців”»* (5.ua, 28.07.2016).

Серед усіх наведених номенів у межах групи «**ворожі війська**» фіксуємо 31 назву (32%), у складі якої є компонент *російський* або антропоніми, що вказують на причетність до Росії (*Путін, Кадиров*). Це можна пояснити бажанням мовця вказати на винуватця воєнних дій.

5.3.3. АСГ «вороже суспільство»

У межах АСГ «вороже суспільство» розглянуто слова на позначення будь-яких осіб, які в конфлікті підтримують політику ворога. Розглянемо їх докладніше. Усього 6 АСмГ та 79 конституентів (8,7 %).

АСмГ₁ «погляди». У межах групи об'єднано слова, що вказують на шкідливі для України погляди окремих членів суспільства (російського чи українського). Зафіксовано слова *всепропальщик*, *всепропадо* (від фрази *все пропало*). Ними позначають людину, яка в критичній ситуації піддається панічним настроям і звинувачує українську владу в неможливості швидко розв'язати якусь проблему. Такі дії теж позначають відповідним фразеологізмом *розганяти зраду*. До цієї групи зараховуємо також лексему *совки* на позначення людей, які прихильно ставляться до СРСР. Сюди ж відносимо слова (та їхні похідні), описані в межах інших груп: а) слова *вата*, *колоради*, *сепари* – вказують на проросійські погляди, б) *дедівасвали* – на підтримку мілітарної політики. Усього – 23 одиниці.

АСмГ₂ «псевдоетноніми» (усього 19 одиниць). Після анексії Криму й збройної агресії на Донбасі в багатьох аналізованих нами контекстах ад'єктиви *російський* і *ворожий* фіксуємо як контекстуальні синоніми. Ця група представлена конститuentами, що асоціативно пов'язані з етнонімом *росіяни*. На позначення громадян Росії використовують лексеми з різноманітними негативними конотаціями: *рашисти* (росіяни + фашисти), *русня*, *русаки*, *москалі*, *мокиші*. Наприклад, метонімічні лексеми *лапті*, *лаптеногі* щодо росіян акцентують увагу на їхньому традиційному взутті – лаптях, а слово *кокошніки* – має сему 'традиційний головний убір'. Назва традиційного овочу (*riņa*) стала твірною для номена *riņoīdi*. Так само слово на позначення народного музичного інструмента – балалайка – стало твірним для дериватів – *балалаєчники* та *балалайки* на позначення росіян. Після масових отруєнь в Росії спиртовою настоянкою глоду (рос. *боярышник*), в українському сегменті мережі слово *бояришніки* стало синонімом до етноніма росіяни: «*Бояришніки славлять Путіна*» (коментар на facebook.com, 15.12.2018). Колір російського паспорта став мотивом для квазіетноніма слова *червонопаспортні* або *кацапоморді*.

Номени *зайвохромосомні*, *народ зайвої хромосоми* мотивований висловлюванням міністра культури Росії В. Медінського у 2013 році про те, що нібито в російського народу є одна зайва хромосома, яка допомагає долати труднощі. Після подій 2014 року в українському сегменті мережі лексема *зайвохромосомні* стала синонімом до етноніма *росіяни*.

Синонімами до етноніма також є лексеми *ординці*, *мишебратья* (від видозміненого рос. *мы же братья*). Зооморфну семантику має контамінований квазіетнонім «*крисіани*» (рос. *криси* + *росіяни*).

АСмГ₃ «путіністи». Цю групу репрезентують слова, що походять від прізвища президента Росії та позначають осіб, які підтримують його політику, наприклад: *путіноїди*, *путіністи*, *путінські запродавці*, *скрепанутопутінити* тощо. Зокрема, терміни *путенята*, *путінці* утворені за аналогією до слів радянської доби – *жовтенята*, *ленінці*. Цими термінами маркують як самих росіян, так і політиків та активістів, які відверто ведуть проросійську діяльність у будь-яких країнах. Наприклад: «*Чи перемогли **путінці** на виборах у Латвії?*» (ukrinform.ua, 8.10.2018). Слово *путлерюгенд* утворене шляхом контамінування онімів *Путін* + *Гітлерюгенд* (назва молодіжної нацистської організації Німеччини) на позначення молодіжного патріотичного руху в Росії та його представників. Подібним способом утворено лексему *пУтріоти* (від *Путін* + *патріоти*). Неологізм *путінферштеєри* (нім. *Putinverstehер*, *Putin-Verstehер*, де *verstehen* – *розуміти*), що виник у німецькому політичному дискурсі, має дослівний переклад «ті, хто розуміє Путіна» й використовувався на позначення політиків, які в той чи той спосіб стають на бік інтересів Путіна. Наприклад: «*Наведених прикладів вистачило для того, щоби зрозуміти, за що в німецькому (та й не тільки) політикумі за ним закріпилося звання «**путінферштеєра**», тобто захисника Путіна*» (zbruc.eu, 20.01.2021).

Лексема *путіністи* стає також твірною основою для інших складних похідних, наприклад: *артисти-путіністи*, *колеги-путіністи*, *співачи-путіністи*, *режисер-путініст*. Наприклад: «*Дехто з **артистів-путіністів** не*

лише висловлювався на підтримку війни, а й їздив на окуповані території Криму та Донбасу» (kontrakty.ua, 16.01.2023). Усього – 13 одиниць.

АСмГ₄ «Путін» (12 одиниць). До цієї групи зараховуємо позначення стосовно російського президента. Зафіксовано такі одиниці: усічена форма *Пуця*; перифраз *Великий Пу*; обценна лексема *#уйло* й похідні *Великий Ху* та *пуйло*; лексеми-натяки на низький зріст політика – *карлик*, перифраз *кремлівський карлик*, *ліліпутін* (від *ліліпут* + *Путін*), *маленький президент*; дериват *ордероносець* (після того, як Міжнародний кримінальний суд в Гаазі видав *ордер* на арешт Путіна 17.03.2023); субстантив *бункерний* як натяк на те, що Путін ховається від зовнішнього світу. Також поширеною є контамінована лексема *Путлер* (Путін + Гітлер); примітно, що таке слово на позначення російського президента з'явилося спочатку в самій Росії, де плакат із написом «Путлер капут!» розгорнули під час мітингу у Владивостоці 2009 року. У результаті лінгвістичної експертизи, проведеної Міністерством юстиції РФ, слово визнали таким, що має «яскраво виражену емоційну оцінку особистості або діяльності В. Путіна як представника державної влади і має образливий характер⁷²» (kommersant.ru, 03.09.2009). Паралелі між Гітлером і Путіним досить поширені, зафіксовані на рівні фразеологізмів «хайль, *Путер!*», «*Путлер: Майн Кримпф*».

АСмГ₅ «п'ята колона». Цей термін вже традиційно асоціюється в суспільній свідомості з поняттям ворога: «*Росія і її “п'ята колона” в Україні використовують момент зміни влади для реваншу*» (нардеп А. Герасимов, 25.06.2019). Словник дає таке визначення цього терміна: «Таємні прихильники ворога, які провадять диверсійну чи шпигунську діяльність або ж готові до цього» [УСЕ 2006]. Історичне походження терміна пов'язане з періодом громадянської війни в Іспанії в 30-х роках ХХ ст. Уперше це словосполучення вжив іспанський генерал, який у своєму виступі на радіо заявив, що його війська рухаються на столицю чотирма колонами, але наступ на урядовий

⁷² Переклад власний

центр розпочне п'ята, яка вже перебуває там [Діак 2006: 3]. Тобто йшлося про сили, що вже знаходяться на території ворога й готові виступити проти нього в потрібний момент. Термін набув поширення у дискурсі ЗМІ. У контексті російсько-українського конфлікту ним позначають українських громадян, які працюють в інтересах Росії. Однак використання цієї сполуки з таким же значенням було характерне ще до початку збройного конфлікту 2014 року. Зокрема, у 2006 році вийшла книга І. Діяка «П'ята колона в Україні: загроза державності» [Діак 2006], у якій передбачено можливі загрози через осіб та організації, які ведуть проросійську діяльність. Показово, що в російському інформаційному дискурсі з'явилася сполука *«шоста колона»* на позначення сил, які діють у системі російського державного керівництва, але не в усьому погоджуються з діями влади.

До цієї АСГ варто зарахувати також лексему *колаборанти*, що позначає осіб, які співпрацюють з окупаційною владою. Синонімом є слово *тамженашілюді*, що маркує проросійських політиків і активістів, які виголошують ідею примирення на будь-яких (переважно на російських) умовах: *«О, зараз набіжать тамженашілюді й розкажуть, як правильно жити»* (коментар на facebook.com, 25.11.2019). До категорії ворогів у мережевому просторі зараховують також осіб, які заявляють про нібито «утиски російської мови» і виступають проти мовного закону. Їх позначають лекемою *язикоборці*. Традиційно на позначення «завербованих» громадян, які працюють на користь ворога, вживають сполуки *агенти Кремля* та *кремлівські консерви*. Усього – 6 номенів.

АСмГ₆ *«республіканці»*. До цієї групи зараховано лексеми із іронічними конотаціями, на позначення жителів окупованих регіонів Донбасу, які підтримують російську агресію та створення незаконних квазідержавних угруповань «ДНР» та «ЛНР». Зокрема, фіксуємо такі лексеми: *даунбасята*, *даунбасяни*, *домбасята*, *республіканці*, *херої новоросії*, *новороси*. Усього 6 номенів.

5.3.4. АСГ «ворожі ЗМІ»

В інформаційній війні так само є свої війська і своя зброя, як і в звичайних воєнних протистояннях. Якщо в традиційних операціях беруть участь *силовики* (представники правоохоронних органів або збройних сил), то бійців медійного фронту позначають терміном *сисловики*, оскільки вони ведуть боротьбу за смисли [Почепцов 2022: 142]. Нині владні органи світових держав уже послуговуються термінами *військово-інформаційний* або *військово-розважальний комплекс*, які трактують як спільну діяльність кадрових військових та представників розважальної індустрії [Зацний 2008: 225]. Фіксуємо також термін *воєнно-розважальний контент* [Довженко].

Результати аналізу досліджуваного дискурсу засвідчують, що для українського суспільства асоціатами до стимула *російські журналісти* є такі поняття: *пропагандисти*, *рупори Путіна*, *допомагають вбивати українців*, а отже, це дає підстави розглядати поняття «російські журналісти» в межах АСП «ворог». АСГ «**ворожі ЗМІ**» формують конституенти, які позначають російських журналістів, російські інформаційних ресурси, а також пов'язані з ними поняття, актуальні в контексті висвітлення збройного конфлікту. Залежно від цього в межах досліджуваної групи виділено три типи мікрогруп: 1) із каузевою «ЗМІ», 2) із каузевою «журналісти», 3) із каузевою «явища». Усього 102 номени (11,2%).

1. Із каузевою «ЗМІ». Ці мікрогрупи представлені конститuentами, які в медійному дискурсі вживають як еквіваленти до поняття «російські ЗМІ» та віддзеркалюють загальне ставлення до них. Виділено п'ять АСмГ (46 номенів).

АСмГ₁ об'єднує сполуки слів на позначення недоброчесних дій, які виконують російські та проросійські ЗМІ. Стрижневими смисловими компонентами в таких сполуках стають лексеми «хаос», «брехня», «агресія», «ненависть», «маніпуляція», «вбивство»: *сіють хаос*, *брежуть*, *розпалюють ненависть*, *ллють потоки брехні*, *руйнують підвалини цивілізаційного світу*,

поширюють пропаганду, ведуть пропагандистську війну, маніпулюють, спотворюють реальність, служать Путіну, ведуть ватну політику, знищують розум, вбивають мозок – 13 одиниць. Наприклад: «Головна мета російської пропаганди – це **посіяти хаос** в головах мешканців західного світу» (espreso.tv, 27.06.2017).

АСмГ₂ сформована лексемами з компонентом, що вказує на російське або проросійське спрямування ЗМІ. Це переважно компоненти *Раша, Russia, Кремль, Путін* та похідні (*Раша-ТВ, Russia-ЗМІ, рашистські ЗМІ, кремлівські або прокремлівські ЗМІ, Кремль-ТВ, путінські ЗМІ, Путін-ТВ, рупор Путіна, ЗМІ з проросійською риторикою, московські ЗМІ* – 12 одиниць). Наприклад: «Удома **кремлівські ЗМІ** переконують свою аудиторію в тому, що світ за межами Росії небезпечний» (nrada.gov.ua, 13.01.2020). Такими лексемами маркують не тільки ЗМІ з безпосередньою реєстрацією в Росії, а й також ресурси, які до 2022 року були зареєстровані в Україні, однак висвітлювали кремлівську політику.

АСмГ₃ утворена словами, що вказують на пропагандистський характер російських ЗМІ: *пропагандисти, ідеологічні підрозділи Кремля, інформаційна зброя, зброя інформаційного терору, російська машина ненависти, інформаційні війська, інформаційні підрозділи РФ, гіганти путінського агітпропу* – 8 одиниць. Через пропагування мілітарної політики закономірним є використання на позначення цих ЗМІ військової лексики, яка асоціативно прирівнює їхню роботу до роботи силових структур та армії: *інформаційні диверсанти, диверсійний спецназ, інформаційний спецназ путінського режиму, розсадники російської дезінформації, вербувальники бойовиків*. Наприклад: «У Росії працюють не журналісти, а **інформаційний диверсійний спецназ**» (ukrinform.ua, 27.11.2014).

АСмГ₄ об'єднує лексеми, що мають негативну експресивно-емоційну конотацію, а отже, допомагають висловити негативне оцінне ставлення реципієнта: *помийки, путінські помийки, кремлівське сміття, сміттєві ЗМІ,*

сміттєві бачки, зливні бачки, гіві й мотороли інформаційного фронту – 7 одиниць. Наприклад: «В Україні російська дезінформація працює кількома “колонами”. Перша – це проросійські ЗМІ, які нібито дотримуються журналістських стандартів. Інша “колона” – це “сміттєві бачки”» (detector.media, 07.10. 2019).

АСмГ₅ репрезентують лексеми й сполуки слів, що мають у своєму складі онім *Геббельс*, що асоціює такі ЗМІ зі злочинами нацистської пропаганди: *Геббельс-ТВ, геббельсівські війська Кремля, слуги Геббельса, учні Геббельса, пташенята Геббельса, інформімперія Геббельс-ТВ* – 6 одиниць. Мотиватором творення і використання таких лексем і сполук є прізвище рейхсміністра народної освіти та пропаганди Німеччини Йозефа Геббельса, який забезпечував потужну нацистську пропаганду 1933–1945 років. Українські ЗМІ систематично порівнюють принципи дії російських інформаційних ресурсів з принципами геббельсівської пропаганди.

2. Із каузею «журналісти». Доцільність виокремити таку групу продиктована наявністю окремих журналістів, які стали уособленням антиукраїнських принципів роботи російських ЗМІ. До тих, хто особливо відзначився розпалюванням ворожнечі щодо України, належать Д. Кисельов, О. Скабєєва, В. Соловйов. Масштаб впливу на реципієнтів та емоційна реакція суспільства на діяльність цих осіб спровокувала появу термінів *кисельовщина, скабєєвщина, соловйовщина*, які стали синонімами слів *пропаганда й брехня*. Виділено п'ять АСмГ (29 номенів).

АСмГ₁. Цю групу формують мовні одиниці, які описані нами вище на позначення власне ЗМІ в межах мікрогруп із каузею «ЗМІ» (АСмГ₂, АСмГ₃), як-то: *пропагандист, ретранслятор пропаганди, рупор Кремля, солдат інформаційної війни* тощо. Наприклад: *«Пташеня Геббельса – Дмитро Кисельов»* (radiosvoboda.org, 04.05.2015). Тобто можна говорити про явище перетину груп у межах асоціативно-семантичного поля.

На окрему увагу заслуговує одна сполука *зливний бачок* як семантична інновація. Традиційно це словосполучення використовували для позначення інформаційних ресурсів сумнівної якості. Однак 24.01.2019 року російська журналістка О. Скабеєва намагалася перешкодити українському телеканалу вести прямий ефір із Парламентської Асамблеї Ради Європи. Українська журналістка їй відповіла: «...ви анексували Крим, ...ми не дамо анексувати наш прямий ефір. Ми ...знаємо, як гучно працює ваш *зливний бачок*, який у нормальних людей називається – *рот*» (телеканал «Прямий», 24.01.2019). Ця фраза спричинила метонімне позначення самої О. Скабеєвої сполукою «*зливний бачок*». Наприклад: «...одна з найжорсткіших кремлівських пропагандисток О. Скабеєва добре відома суспільству як “*зливний бачок*” Кремля» (ua-stena.info, 24.12.2019).

АСмГ₂ об'єднує конотативні оніми – прізвища відомих журналістів (*Кисельов, Скабеєва, Соловійов*) та похідні. Усього 9 новотворів. Ці власні назви використовують зі значенням «журналіст, який говорить неправду, маніпулює фактами» (*перетворитися на Кисельова, Скабеєва українського розливу*). Трапляються випадки вживання цих онімів у множині з метою формування узагальненого поняття російських журналістів: «Там такі віртуальні “завіси”, через які проходить багато Скабеєвих у різних піджаках»... (gordonua.com, 14.01.2020). Трапляється написання лексеми *скабеєва* з малої літери, що свідчить про апелятивацію цього оніма.

В українському інформаційному просторі онімом *Скабеєва* зокрема позначають українську журналістку Н. Мосейчук (*українська Скабеєва, Скабеєва №2, друга Скабеєва*). Наприклад: «Наталія Мосейчук-Скабеєва отримала державну нагороду за сенсацію про “вбитого брата” руками Петра Порошенка та іншу маячню, яку вона ... вливала у вуха українців» (сторінка «Pavlo Nuss» на facebook.com, 12.09.2022). Також зафіксовано похідний контамінований онім *Скабейчук* (*Скабеєва + Мосейчук*).

АСмГ₃ формують сполуки, що вказують на фінансову зацікавленість журналістів: *люди, які продаються; мільйонери з телевізора; їм платять за приниження; на зарплаті в Путіна; заробляють на смертях українців, запродавці*. Усього – 7 одиниць.

АСмГ₄ об'єднана словами, що вказують на привілейованість окремих журналістів: *інформаційні генерали Путіна, генерали інформаційних військ, генерали пропаганди, наближені до Путіна, міністри пропаганди, еліта телевізійних військ* – 6 одиниць.

АСмГ₅ формують конституенти, що вказують на оцінку дій журналістів. У цьому випадку також можна говорити про перетин меж АСмГ. Оскільки використовувані тут лексеми характерні й для узагальненого пояснення діяльності російських ЗМІ (розглянуто вище в АСмГ₅ із кауземою «ЗМІ»): *брешуть, маніпулюють, співають оди Путіну, заслуговують Гааги, їх потрібно судити* – 6 одиниць. Наприклад: «Дмитро Кисельов – ...**вдається до відвертої брехні, розпалювання ненависті по відношенню до українців і маніпуляцій**» (nv.ua, 06.02.2019).

3. Із кауземою «явища». З моменту потрапляння України в топ російських новин відбулося багато подій, що сформували певні нові поняття і явища, які закріпилися в інформаційному просторі і стали частиною активного словника мовців. У межах групи виокремлено дві АСмГ (27 одиниць).

АСмГ₁ об'єднує лексеми, утворені від прізвищ відомих пропагандистів: *геббельсівщина, кисельовщина, скабеевщина, пропаГордонщина* – 4 одиниці. Домінантною у цьому ряді є лексема *геббельсівщина*, яку використовують на позначення пропагандистських прийомів, за допомогою яких маніпулюють суспільною думкою, розповсюджують неправду, розпалюють національну, релігійну та будь-який інший вид суспільної ворожнечі. За цим же принципом утворені й терміни *кисельовщина, скабеевщина, соловйовщина* від прізвищ уже згаданих російських журналістів (Д. Кисельова, О. Скабеевої, В. Соловйова). Наприклад: «В Мережі з'явився черговий маразм “**кисельовщини**”» (tsn.ua,

10.12.2014). Ці терміни мають таку ж семантику, як і лексема *геббельсівщина*, однак у них можна виділити ще одне значення – *антиукраїнська пропаганда*, а фраза *нести кисельовщину* вживаються в значенні «розповсюджувати неправдиву інформацію антиукраїнського змісту». Зафіксовано також неологізм «*соловійова мова*»: «*НЕ вийде розмова, бо різная мова – у нас солов'їна, у них соловійова*» (сторінка «Світлана Іванівна» на facebook.com, 30.12.2022).

До цієї групи належить термін *пропаГордоницина*, утворений від прізвища українського журналіста Д. Гордона, якого в ЗМІ неодноразово звинувачували в підтримці російського порядку денного, а особливо після інтерв'ю з російським терористом І. Гіркіним. Наприклад: «*“Скабєєщина” та “пропаГордоницина” в українському інформпросторі*» (enigma.ua, 6.04.2020). Зафіксовано сполуку *соловійовсько-кисельовська пропаГордоницина*.

АСмГ₂ об'єднує низку фразеологізмів, мотиваторами для яких стали особливо резонансні події, факти, фейки, погрози, оприлюднені в російських ЗМІ: *в радіоактивний попіл, розіп'ятий хлопчик, пити кров російськомовних немовлят, їсти російськомовних дітей, чьо там у хохлов, картинка для російських ЗМІ (Кремля), візитка Яроша, зняти в Нацгвардію, два раба, кримнаш, вивсібрешете, вивсьоврьоте* – усього 23 одиниці.

Мем «*в радіоактивний попіл*» – сполука, яка стала популярною після того, як російський журналіст Д. Кисельов використав її в ефірі своєї програми, коли погрожував США ядерною зброєю у день проведення так званого «референдуму» в Криму: «*Росія – єдина країна, яка може перетворити США на радіоактивний попіл*» (tyzhden.ua, 16.03.2014). Сполука *радіоактивний попіл* стала фразеологізмом, нині її використовують у кількох значеннях: 1) погрози сильнішому опоненту, які тільки викликають сміх, 2) кремлівська пропаганда, 3) журналіст Д. Кисельов, 4) фізичне знищення, 5) іронічна, жартівлива погроза.

«*Картинка для російських ЗМІ (російського ТБ)*» – фразеологізм зі значенням «провокаційні заходи, здійснені з метою змалювання України в

негативному світлі». Ця сполука набула популярності з початком бойових дій на Донбасі, коли журналісти помітили тенденцію, що російські ЗМІ з'являються на місцях серйозних обстрілів або раніше, ніж обстріл відбудеться, або одразу після нього: *«Городяни вказують, що напередодні всіх провокацій з обстрілом житлових районів – у зоні активності оперативно з'являються російські журналісти і створюють картинку для російського ТБ»* (ukrinform.ua, 19.06.2014). Зафіксовано використання цього фразеологізму представниками органів української влади у зверненнях до учасників будь-яких протестів з метою уникнення провокацій: *«Зеленський закликав учасників акцій 14 жовтня “не створювати картинку для російських ЗМІ”»* (zaxid.net, 13.10.2019).

«Ви всі брешете» (вивсіврютьє) – фраза спочатку з'явилася в російському сегменті інтернету і позначала реакцію російських патріотів на правдиві історичні або політичні факти. З 2014 року з початком збройної агресії цією фразою українці в соцмережах іронічно позначали реакцію російських громадян на правдиві новини про Україну. Однак з часом цю фразу почали використовувати як позначення реакції людини на будь-які факти, які розкривають звичні питання під іншим кутом. Інколи фразеологізм використовують у прямому значенні, як звернення до росіян (*«Кисельовщина, ви фсібрешете!»*) (ua.korrespondent.net, 10.12.2014)).

Частина таких лінгвомемів розглянута в межах Розділу 4 (п.4.3.9).

5.4. АСмП «ЗАХИСНИК»

Представлене мікропіле охоплює набір груп та мікрогруп з конституентами, що формують позитивний імідж українського війська та людей, які йому допомагають – волонтерів. У межах мікрополя «ЗАХИСНИК» виокремлено три АСТ: «воїни», «волонтери», «символи». Усього 412 номенів (45,4%).

5.4.1. Асоціативно-семантична група «воїни»

Усього зафіксовано 106 конститuentів (11,7%), чії семантичні особливості дають підстави виокремити в межах цієї групи дві категорії мікрогруп: *загальні поняття* та *спеціалізовані позначення*.

1. «*Загальні поняття*». Ця категорія об'єднує мікрогрупи з лексемами, використовуваними на позначення всіх учасників збройного конфлікту без вказівки на тип військ і рід занять. У межах категорії виокремлено 51 лексему і сполуку, об'єднаних в 11 асоціативно-семантичних груп (АСмГ).

АСмГ₁ об'єднує *перифрази* на позначення військових. Зафіксовані такі сполуки: *янгולי в камуфляжі, воїни світла, світле військо, хоробре військо, українські лицарі, утилізатори орків, наші котики* та ін. На позначення загиблих героїв використано сполуку *ангели війни*. Такі перифрази наявні й у тестах ЗМІ, і в промовах найвищих посадових осіб держави. Поширеним є формування текстів на основі протиставлення. Зокрема, фіксуємо антонімічне підґрунтя виникнення перифрази *світле військо* на противагу позначенню *чорна бригада*. Подібна антитеза наявна зокрема в промові П. Порошенка з нагоди привітання військовослужбовців 72-ї бригади, яку ворог назвав «*чорною бригадою*» через її найменування (*імені Чорних Запорозжців*) та вдало проведені воєнні операції: «*Це для них ви «Чорна бригада», а для нас – ви світле й хоробре військо*» (П. Порошенко, 08.02.2017).

Особливу увагу варто зосередити на динаміці семантичних процесів у слові *сонечки / сонечка* на позначенням військових. Первинно ця лексема була використана в побутовому мовленні українців на знак прихильного ставлення до учасників АТО. У такому контексті це слово має винятково позитивну семантику й уживане як абсолютний синонімом до поняття «*військовослужбовець ЗСУ*». Наприклад: «*Що їдять “сонечка”: як змінилося харчування в ЗСУ*» (novynarnia.com, 07.03.2019). Однак аналіз публікацій соціальних мереж засвідчує використання цього слова в дописах, спрямованих на емоційне висвітлення інформації про стан забезпечення військових на

фронті, зокрема активно вживана сполука *«голібосі сонечки»*. Наприклад: *«А ще ті, які активно волонтерили з 2014, а зараз на фронті, і, жартуючи, кажуть на нас “валантьооооооори”, а ми на них – “голібосі сонечки”»* (сторінка «Допоможи фронту / Help the Front», на facebook.com, 31.05.2022). Аналіз текстів самих військовослужбовців засвідчує вживання слова *«сонечки»* та перифрази *«голібосі сонечки»* з іронічним відтінком. Наприклад: *«Є ті, які сидять геть на “нульовці”, а є ще ті, які трошки далше від війни, і ми їх називаємо “сонечки”»* (І. Лапін, prtm.ua, 23.05.2019). Отже, лексеми *«сонечки»*, *«сонечка»* та перифраз *«голібосі сонечки»* нині використовувані з такими значеннями: 1. Військові ЗСУ; 2. Військові, які, на думку суспільства, не мають належного забезпечення на фронті; 3. іронічн. Військові, які перебувають далеко від першої лінії фронту, однак часто отримують волонтерську допомогу більшу, ніж ті, хто перебуває на передовій. Усього зафіксовано 11 прикладів перифраз у межах мікрогрупи.

АСмГ₂ об'єднує сполуки з компонентом *«учасник»*. Наприклад: *учасник бойових дій, УБДшник, убедешники, учасник війни, учасник АТО, учасник ООС*. Лексеми *УБДшник, убедешники* утворені від аббревіатури УБД – *учасник бойових дій*. У засобах масової інформації зафіксовано всі зазначені конституенти, наприклад: *«Маріупольські УБДшники провчили маршрутника-грубіяна»* (veterano.com.ua). *«“Кіборг” Миньо: Ми не атошники, ми – учасники бойових дій, захисники України»* (gordonua.com, 17.05.2018). Усього 6 конституентів.

АСмГ₃ з висхідною лексемою *«воїни»* об'єднує слова, що позначають людину, яка бере участь у воєнних діях: *військовий, військовослужбовець, боєць, вояк*; сюди ж зараховуємо і конотативну назву *воїн*. Наприклад: *«Українські воїни дали відсіч окупантам»* (5.ua, 17.06.2020). Усього зафіксовано 5 мовних одиниць.

АСмГ₄ *«захисники»* формують лексеми та сполуки, які вказують на функцію захисту країни: *захисник, оборонець, захисник України, захисник*

Батьківщини, українські оборонці. Завдяки наявним семам з позитивною семантикою такі слова використовувані для здійснення емоційного впливу на реципієнта як для віддзеркалення суспільної поваги й вдячності, так і для її формування. Лексеми *захисник* і *оборонець* наявні в щоденних звітах штабу ООС як синоніми. Наприклад: «**Оборонців** Богданівки ворог обстрілював зі стрілецької зброї» (сторінка «Операція об'єднаних сил», 09.06.2020). Усього зафіксовано 5 конститuentів.

АСмГ₅ «герої». Використання лексеми *герої* також спрямоване на віддзеркалення й формування позитивного образу учасника бойових дій. З 2014 року в країні поширена суспільна практика – зустрічати військових, які повернулися з передової, синхронно вигукуючи саме це слово. У текстах ЗМІ нами зафіксовані такі слова й сполуки: *справжні герої, бійці-герої, наші герої, українські герої*. Наприклад: «Глава держави наголосив, що на **героїв** чекають не тільки рідні, батьки і дружини, діти, а чекає вся Україна» (ukrinform.ua, 29.12.2018). Усього – 5 мовних одиниць.

АСмГ₆ «сини/ дочки». Традиційним стало позначення військовослужбовців лексемами *сини, синок, синочки, дочки*. Зафіксовані випадки як побутового вживання таких лексем, характерного для старшої вікової категорії мовців, так і метафоричного найменування, притаманного текстам ЗМІ або виступам публічних осіб. Наприклад: «Ось такі вони – сини нашої України» (5.ua, 21.02.2017). Усього 4 назви.

АСмГ₇ «ветерани». Протягом тривалого часу в українському суспільстві лексема *ветерани* асоціювалася з учасниками Другої світової війни. Такий наратив зосереджував увагу на спільному інформаційному дискурсі для Росії та України. Однак з 2015 року, після повернення військових першої хвилі мобілізації, лексема «ветерани» набула додаткового значення: ті хто брав участь у новітній російсько-українській війні. Інформаційний простір згодом поповнився сполуками *ветерани АТО, ветерани російсько-української війни, ветерани ООС*, наприклад: «В Україні понад 400 тисяч **ветеранів російсько-**

української війни» (armyinform.com.ua, 28.08.2020). Усього зафіксовано 4 приклади.

АСмГ₈ «ООСівці/ Оси». Ці лексеми утворені від аббревіатури ООС – операція об'єднаних сил. Саме таку назву, замість АТО, з 2018 року отримала українська операція протидії російській агресії на Донбасі. Результати контент-аналізу засвідчують, що лексема *ООСівці / оосівці* спорадично трапляється в інформаційному просторі, вона не набула такого поширення, як *атовці*. На особливу увагу заслуговує лексема *оси*, також мотивована аббревіатурою ООС, однак наближена графічно до множинної форми омонімічного іменника *оса*. Така трансформація надає метафоричності значенню цієї лексеми. В основі такої метафори лежить порівняння згуртованості рою *ос*, здатного заподіяти шкоду життю й здоров'ю під час нападу на людину, зі злагодженістю дій українських військових та їхньою здатністю уразити сили ворога. Усього зафіксовано 3 конституенти.

АСмГ₉ «атовці». Лексеми *атошник, атовець / АТОВець* утворені від аббревіатури АТО (антитерористична операція). ЗМІ фіксують ці два слова як синоніми на позначення учасника бойових дій: «**АТОшники** більш прозахідні, ніж непричетні до АТО (liga.net, 07.06.2016); «В Авдіївці **атовці** знищили трьох диверсантів» (gazeta.ua, 06.04.2016). Усього 3 назви в межах мікрогрупи.

АСмГ₁₀ «титани». До цієї мікрогрупи зараховуємо метафоричні позначення українських воїнів: *титани, велети, богатирі* (усього 3 одиниці). Наприклад: «**Титани** тримають Вугледар: як 72 бригада Чорних Запорозжців відбиває штурми у стратегічно важливому місті» (телеграм-канал «Оперативний ЗСУ», 18.07.2023).

АСмГ₁₁ «хлопці/ пацани». Цю групу формують лексеми, що віддзеркалюють близьке, дружнє ставлення до військових, семантично створюючи ефект близькості денотата мовцеві. Особливо такі лексеми характерні для мовлення волонтерів: «Ми бусом будемо приїжджати,

перезавантажуватися, і на позиції *хлопцям*, на саму “нульовку”» (5.ua, 28.01.2017). Усього 2 лексеми.

2. «Спеціалізовані позначення». Цю категорію мікрогруп сформовано на основні лексем, які позначають представників певного роду військ або місця перебування, наприклад: *ЗСУшники*, *нацгвардійці*, *добровольці*, *правосеки*, *десантники*. Також сюди зараховуємо узагальнені поняття, на кшталт: *Нацгвардія*, *добробати*, *Збройні сили України* тощо. У межах категорії виокремлено 12 мікрогруп, до яких належать 55 номенів.

АСмГ₁ «ЗСУ». В офіційних зведеннях з фронту домінує узагальнена назва *ЗСУ* або *Збройні Сили України*. Зафіксовано сполуки *боєць ЗСУ*, *військовослужбовець ЗСУ*, *воїн ЗСУ*. Усього зафіксовано 7 конститuentів.

АСмГ₂ з висхідною лексемою *«капелани»*, яка позначає священників у складі війська. Синонімний ряд формують також сполуки: *військовий священник*, *військове духовенство*, *духовенство в камуфляжі*, *військовий душпастор*, *отець-капелан*, *релігійні служителі в камуфляжі*. Наприклад: «У 2014-му релігійні *служителі в камуфляжі* добровольцями йшли на фронт прямо з Майдану» (opinionua.com, 28.02.2018). Усього 7 одиниць у межах мікрогрупи.

АСмГ₃ «азовці». Назва «Азов» хоч і була відома українському мовцеві ще з 2014 року, однак особливого масштабу поширення набула у зв'язку з обороною полком «Азов» м. Маріуполя, яка тривала з лютого до травня 2022 року. Первинно лексема «азовці» була використовувана на позначення учасників полку «Азов», однак після оборони заводу «Азовсталь» у Маріуполі фіксуємо випадки метонімічного називання *азовцями* всіх військових, які перебували на території заводу. Як синоніми до слова *азовці* використано перифрази: *захисники Маріуполя*, *захисники «Азовсталі»*. Сміливість військових спричинила формування перифрази *хлопці зі сталі*. Усього зафіксовано 5 одиниць у межах мікрогрупи.

АСмГ₄ «правосеки». Лексема *правосеки* позначає учасників Добровольчого українського корпусу «Правий сектор» (ДУК ПС) та «Української добровольчої армії» (УДА), яку вважають його відгалуженням. Однак першочергово ця лексема використовувана на позначення учасників громадських організацій правого спрямування, які запам'яталися протистояннями з правоохоронцями під час Революції гідності. Тому це слово було активно використане в російському інформаційно-пропагандистському дискурсі з метою демонізації тих, хто захищає Україну. Лексема *правосеки* поповнила російський синонімний ряд на позначення українських військових спільно зі словами *каратели, фашисти, нацисти*, а тому згодом і в українському дискурсі набула також іронічного відтінку (докладніше в уже згаданій праці [Кирилюк 2022 в]). У новинних повідомленнях трапляється також складений термін *бійці Правого сектору, бійці УДА, удашники*. Наприклад: «Колись настане той день, коли **УДАшники** перестануть представлятися людям «Правим Сектором». Але це буде не скоро...» (сторінка «Myron Zagravsky» на twitter.com, 28.01.2023). Усього 5 прикладів.

АСмГ₅ «боги війни». Сполукою «боги війни» в текстах ЗМІ традиційно позначають артилерійські війська. Усього зафіксовано 5 конститuentів: *артилеристи, артилерія*, похідна усічена форма *арта*, а також перифрази: *боги війни* та *ті, що запалюють*.

АСмГ₆ «ППО» (розмовний варіант *ПВО*). Сили протиповітряної оборони набули важливого значення в період повномасштабного вторгнення і отримали велику підтримку суспільства. Зафіксовано такі лексеми: *ППО, сили ППО, ППОшники, повітряні сили, боги ППО*. Усього 5 одиниць.

АСмГ₇ «нацгвардійці». Конститuentи *нацгвардійці, бійці Нацгвардії* також часто фіксовані в інформаційному просторі. Вони утворені від сполуки Національна гвардія України, якою позначають військове формування, підпорядковане Міністерству внутрішніх справ. Це військове об'єднання було відновлено у березні 2014 року у зв'язку з подіями в Криму, тому часто

трапляються випадки трактування нацгвардійців як тих, хто першими став на захист країни: *«Нацгвардійці першими дали відсіч російській агресії»* (ukrinform.ua, 26.03.2018). Через наявність компонента *нац*-, асоційованого в російському інформаційно-пропагандистському дискурсі з поняттям нацизму, слово *нацгвардія* стало часто вживаним у російських ЗМІ з метою асоціативного порівняння діяльності нацгвардійців із нацистськими злочинами, що спричинило іронічне використання цих лексем в українському мережевому дискурсі, наприклад, як функціонування мему *зняти в Нацгвардію*. Докладно про цей мем у нашій статті [Кирилюк 2022 в: 229] та в Розділі 4 (п. 4.3.9). Усього зафіксовано 4 назви в межах мікрогрупи.

АСмГ₈ «пілоти» (4 назви). До цієї групи належать лексеми, якими називають українських пілотів. Зафіксовано перифраз *привид Києва* на позначення узагальненого образу пілота, що на початку повномасштабного вторгнення активно збивав різноманітні літальні апарати ворога в повітряному просторі Києва. Згодом, за аналогією, виник перифраз *привид Ізюма*. Також фіксуємо універсальну сполуку без вказівки на географію – *«небесний привид»*.

АСмГ₉ «добровольці». Лексему *добровольці* розглядаємо як використовувану на позначення учасників добровольчих батальйонів. Тому часто фіксована в інформаційному дискурсі й лексема *добробати*. У текстах ЗМІ слово *доброволець* часто поєднуване із лексемами, що мають семи 'героїзм', 'відвага', 'сміливість', 'мужність', що також сприяє формуванню позитивного образу українського воїна. Наприклад: *«Українські добровольці є взірцем патріотизму та героїзму, самовідданості та відваги, вірності народові України»* (kmu.gov.ua, 14.03.2017). Також як синоніми до лексеми *добровольці* вживають слова та сполуки *патріоти, істинні патріоти*. Усього 4 назви у межах мікрогрупи.

АСмГ₁₀ «кіборги». Лексема *кіборги* набула широкого поширення в суспільстві у 2014 році. За офіційною версією, таку назву проросійські бойовики дали українським захисникам Донецького аеропорту за стійкість. Сам

термін *кіборг* утворений від словосполучення «кібернетичний організм». У науковій фантастиці цю лексему вживають зі значенням «фантастична істота, напівлюдина-напівмашина». Однак в контексті російсько-української війни слово використовуване з таким значенням: узагальнена назва захисників Донецького аеропорту, які відзначилися стійкістю та військовою майстерністю.

Офіційні повідомлення про захист аеропорту були побудовані так, щоб за допомогою мовних засобів змалювати ворога смішним, жалюгідним у порівнянні з кіборгами. Наприклад: *«Після того, як декілька днів тому в бою за старий термінал було знищено значну кількість елітних російських вояків, бандити лише один раз ризикнули наблизитися до позицій бійців АТО на відстань автоматичного пострілу. І знову потерпіли невдачу – відступили, кидаючи на полі бою свіжі трупи своїх поплічників та лишаючи мокрі сліди на бетоні»* (штаб АТО, 6.12.2014). Зокрема, у наведеному тексті стосовно ворога вжито маркери *невдача, відступили, мокрі сліди*. Натомість епітети *стійкі, легендарні, незламні* стали невід'ємною ознакою текстів про кіборгів: *«Легендарні та незламні: “кіборги” 242 дні тримали оборону ДАПу»* (5.ua, 20.01.2020). Синонімний ряд на позначення кіборгів поповнено сполуками *захисники аеропорту, оборонці ДАПу*. Усього 3 одиниці.

АСмГ₁₁ *«промберги»*. Лексема *промберги* утворена за аналогією до слова *кіборги*. Таке найменування отримали воїни, які захищали Авдіївську промзону (*промку*) на Донбасі. Слово набуло поширення в ЗМІ та соцмережах після допису українського журналіста: *«Захисників Донецького аеропорту прозвали кіборгами. А сьогодні почув, як називають українських воїнів, які утримують Авдіївську промзону – ПРОМБЕРГИ!!! ... По той бік уже просто не знають, що робити із цими хлопцями з крові та металу»* (сторінка «Роман Бочкала» на facebook.com, 10.04.2016). Однак слово не набуло такої популярності, як *кіборги*. Це можна пояснити тим, що за концептом *КІБОРГИ* був закріплений чіткий образ, нав'язаний науковою фантастикою задовго до війни на Донбасі, а тому реципієнт розумів співвіднесеність образу із набором відповідного

порядку звуків. А слово *промберги* є морфологічним новотвором і не викликає чіткого образу. Усього в межах мікрогрупи зафіксовано 3 (три) конституанти: безпосередньо лексема *промберги*, сполука *охоронці промки*, перифраз *хлопці з крові та металу*.

АСмГ₁₂. Активними учасниками воєнного наративу є також «*оборонці кордонів*». У новинних повідомленнях цей перифраз використовувався на позначення *прикордонників*. У 2022 році до активного словника українських мовців потрапила сполука *захисники Зміїного*. Її поширення зумовлене історією прикордонників з о. Зміїний, які на вимогу російського військового корабля здатися заперечно відповіли фразою із використанням нецензурної лексики. Усього фіксуємо 3 (три) номени: *прикордонники*, *оборонці кордонів*, *захисники Зміїного*.

Структуру АСГ «ВОЇНИ» унаочнено в таблиці 18.

Таблиця 18. Структура асоціативно-семантичної групи «ВОЇНИ»

	загальні поняття	К-ть	спеціалізовані позначення	К-ть
	назви на позначення усіх без винятку учасників збройного конфлікту без вказівки на тип військ і рід занять.	назв	лексем, які позначають представників певного роду військ	назв
Змістов є наповне ння	АСмГ₁ <i>анголи в камуфляжі, воїни світла, світле військо, хоробре військо, українські лицарі, утилізатори орків, ангели війни, сонечки/ сонечка, голібосі сонечки, наші котики</i>	11	АСмГ₁ <i>ЗСУ, ЗСУшники, боєць ЗСУ, військовослужбовець ЗСУ, воїн ЗСУ, Збройні Сили України, ЗСУ</i>	7
	АСмГ₂ <i>учасник бойових дій, УБДшник, убедешники, учасник війни, учасник АТО, учасник ООС</i>	6	АСмГ₂ <i>капелани, військові священники, військове духовенство, духовенство в камуфляжі, військові душпастори, отці-капелани, релігійні служителі в камуфляжі</i>	7
	АСмГ₃ <i>воїни, військові, бійці, воякі, військовослужбовці</i>	5	АСмГ₃ <i>азовці, «Азов», захисники Маріуполя, захисники «Азовсталі», хлопці зі сталі</i>	5
	АСмГ₄ <i>захисники, оборонці, захисники України, захисники Батьківщини, українські оборонці</i>	5	АСмГ₄ <i>правосеки, бійці «Правого сектору», «Правий сектор», УДАшники, бійці УДА</i>	5
	АСмГ₅ <i>герої, справжні герої, бійці-герої, наші герої, українські герої</i>	5	АСмГ₅ <i>боги війни; арта; артилерія; артилеристи; ті, що запалюють</i>	5
	АСмГ₆ <i>сини, синовці, синок, дочки</i>	4	АСмГ₆ <i>ППО, сили ППО, ППОшники, повітряні сили, боги ППО</i>	5
	АСмГ₇ <i>ветерани, ветерани АТО, ветерани російсько-української війни, ветерани ООС</i>	4	АСмГ₇ <i>нацгвардійці, бійці Нацгвардії, Нацгвардія, Національна гвардія України</i>	4

АСмГ ₈ <i>ООСівці, оси, бійці ООС</i>	3	АСмГ ₈ <i>пілоти, привид Києва, привид Ізюма, небесний привид</i>	4
АСмГ ₉ <i>атовці, атошники, бійці АТО</i>	3	АСмГ ₉ <i>добровольці, патріоти-добровольці, істинні патріоти, добробати</i>	4
АСмГ ₁₀ <i>титани, велети, богатири</i>	3	АСмГ ₁₀ <i>кіборги, оборонці ДАПУ, захисники аеропорту</i>	3
АСмГ ₁₁ <i>хлопці, пацани</i>	2	АСмГ ₁₁ <i>промберги, хлопці з крові та металу, охоронці промки</i>	3
		АСмГ ₁₂ <i>прикордонники, оборонці кордонів, захисники Зміїного</i>	3
	51		55
Усього		106	

5.4.2. Асоціативно-семантична група «волонтери»

У межах АСГ виділено 2 мікрогрупи – «волонтери» та «дії». Усього 115 номенів (12,7%).

АСмГ₁ «**волонтери**» об'єднує лексеми та сполуки, які вживають у суспільному дискурсі на позначення тих, хто допомагає українській армії: *волонтерський рух; волонтерський батальйон; музичний батальйон; співочий батальйон; музбат; опора країни; підтримка; помічники; люди з великим серцем; сила, яка об'єднала країну; янголи військових; залізний тил фронту; лицарі добра; титани, на яких тримається оборона; воїни добра – усього 15 конститuentів. Наприклад: «Їх називають «**янголами**» **військових, залізним тилом фронту, лицарями добра, титанами, на яких тримається оборона на Сході України**» (portal.lviv.ua, 4.11.2016).*

АСмГ₂ «**дії**» об'єднує конструкції з позитивною семантикою на позначення дій волонтерів: *«діє за покликом душі/серця», «формують суспільну свідомість», «допомагають зміцненню миру», «підставляють плече армії», «допомагають воїнам», «допомагають боронити країну», «діють за покликом серця», «ризикують життям», «не знають спокою», «не знають ні дня ні ночі», «рятують життя», «дарують тепло, любов і підтримку», «не бояться куль», «роблять країну кращою», «власними руками змінюють світ» – усього 15 одиниць.*

Окремо розглянуто групу **«назви волонтерських організацій»** (усього – 85). Виокремлено 11 АСмГ. Найбільш продуктивною є АСмГ₁ назв із семами ‘допомога’, ‘підтримка’, ‘сприяння’, ‘надійність’, ‘добро’. Такі оніми вказують на основне завдання волонтерського руху, покликаною допомогти країні давати відсіч збройній агресії. Наприклад: *«Армія SOS»*, *«Офісна сотня допомоги Українській армії»*, *«Допоможемо разом!»*, *«Центр допомоги пораненим»*, *ВО «Допоможи Допомогати!»*, *«Допомога АТО»*, *«Міжнародний Альянс Братської Допомоги»*, *«Мотохели»*, *«Народна поміч»*, *«Допомога пораненим військовим Житомирщини»*, *«Допомога Армії України»*, *«Допомога Українській армії Чернівці-Лужани»*, *Волонтерська група Help Army*, *«Підмога.інфо»*, *«Буковина — українському війську»*, *«Поміч народу»*, *«Сприяння Збройним Силам України БУЛАТ»*, *«Надійний тил»*, *«Підтримай армію України»*, *«Територія Добра»*, *«Надвірнянський фонд сприяння армії»*, *«Штаб Підтримки Бійців АТО»*, *«Дорогою Добра»*, *«Меценати для солдата»*, *«Буковина – українському війську»*, *«Фонд сприяння обороні»*, *«Зігрій солдата»*, *«Міжнародна асоціація підтримки України»*, *«Центр забезпечення військових у зоні АТО»* (усього – 28 конститuentів).

Другою за чисельністю є АСмГ₂ із компонентом **«волонтер»**: *«Волонтерська сотня»*, *«Союз Волонтерів України»*, *«Волонтери без кордонів»*, *«Волонтерський рух Батальйон Сітка»*, *Всеукраїнський громадський центр «Волонтер»*, *«Волонтерська група «Згряя»*, *«Волонтери Полісся»*, *«Волонтерський Рух Сумщини»*, *«Волонтерська Ліга»*, *«Волонтерський рух Буковини»*, *«Волонтери Острожчини»* – 11 назв.

АСмГ₃ назв із метафоричним позначенням діяльності або характеристики волонтерів: *«Крила Фенікса»* (Фенікс – птах, що відновлюється після загибелі), *«Відсіч»*, *«Героїка»*, *«Мирне небо»*, *«Вогонь Відродження»*, *«Бойові бджоли»*, *«Воїни світла»*, *«Тепло сердець»*, *«Вільні люди»*, *«Ангел-Охоронець»*, *«Козацька Варта»* – 10 одиниць.

АСмГ₄ найменувань із армійською лексикою та лексикою Майдану: *Combat-UA*, *«Миротворці України»*, *«Київська міська спілка ветеранів АТО»*, *«Миротворець»*, *«Самооборона Троєщини»*, *«Кухарська сотня столиці»*, *«Кулінарна сотня»*, *«АвтоГромада»*, *«Громадська Варта Подолу»* – 9 одиниць.

АСмГ₅ слів із компонентами – іменами засновників: *«Фонд Діани Макарової»*, *«БФ Марини Шеремет»*, *Фонд «Мир і Ко»* (від **Мир**ослав Гай), *«Волонтерська група Негрі Власти»*, *«Волонтерська група Романа Доніка»*, *«Волонтерська група Павла Кучеренка»*, *«Благодійний фонд Павловського»*, *«Волонтерська група Андрій Букін – Юрій Сінько»*, *«БФ Сергія Притули»* – 9 назв.

АСмГ₆ назв із компонентом **«мати/ жінка»**: *«Серця матерів»*, *«Материнське серце»*, *«Українська Жіноча Варта»*, *«Волонтерський жіночий батальйон»*, *«Небайдужі жінки Донбасу»*, *«Сестра Милосердя АТО»* – 6 конститuentів.

АСмГ₇ найменувань, у складі яких є компоненти **«захист/порятунок»** і **«життя»**: *«Рятуємо життя разом»*, *«Захистимо захисника»*, *«Повернись живим»*, *«Збережи життя солдату»* – 4 назви.

Кожна з наступних чотирьох мікрогруп репрезентована тільки двома конститuentами. **АСмГ₈** із компонентом **«народний»**: *«Народний проєкт»*, *«Народний тил»* (2). **АСмГ₉** зі складником **«благодійність»**: *«Благодійна Україна»*, *«БОН»* — *«Благодійне Об'єднання Нації»* (2). **АСмГ₁₀** **«небайдужість»**: *«Небайдужий народ»*, *«Полтавський батальйон небайдужих»* (2). **АСмГ₁₁** **«патріот»** – *«Патріот Прилуки»*, *«Патріоти Охтирищини»* (2).

5.4.3. Асоціативно-семантична група «символи»

За час збройного конфлікту відбулося чимало подій, що мали суспільний резонанс і закріпилися в мовному лексиконі на рівні концептів-символів, наприклад *ДАП (Донецький аеропорт)* та *Іловайськ*. Такими символами часто стають назви міст, пов'язаних з важливими подіями війни, докладно висвітленими в ЗМІ. Наприклад: *«І стогнуть ночі пораненими тілами там, під*

Луганськом, Іловайськом, там, під Дебальцево, Волновахою, Пісками, Широкіно, там, під Маріуполем...» (mincult.kmu.gov.ua, 16.02.2016).

У межах групи виокремлено 12 АСмГ (191 конституент – 21%).

АСмГ₁ «зброя». Усього 50 одиниць. Активного поширення в дискурсі інформаційної війни набули назви видів зброї. **Ядро** в межах групи формують деривати-вербативи зі значенням «уразити ворога» (усього 35 дериватів). Це такі похідні, утворені за словотвірними типами: а) основа іменника + формант -ити: (7 одиниць): «Байрактар⁷³» – *байрактарити*, «Стугна⁷⁴» – *стугнити*, «Джавелін⁷⁵» – *джавелінити*, «Стінгер⁷⁶» – *стінгерити*, «Хаймарс⁷⁷» – *хаймарсити*, «Нептун⁷⁸» – *нептунити*, «Енлав⁷⁹» – *енлавити*; б) префікс від + основа іменника + формант -ити: (7 одиниць): *відбайрактарити*, *відхаймарсити* та ін; в) префікс за + основа іменника + формант -ити: (7 одиниць): *забайрактарити*, *застугнити* та ін.; г) префікс по + основа іменника + формант -ити: (7 одиниць): *побайрактарити*, *поджавелінити* та ін.; г) префікс про + основа іменника + формант -ити: (7 одиниць): *пробайрактарити* тощо.

Медіальну зону в межах АСмГ формують назви-перифрази зі значенням «обстріл ворожої території» (5 одиниць), наприклад: *хаймарсове свято*, *схід святої Джавеліни*, *схід святого Хаймарса*.

Периферійна зона (усього 10 одиниць) представлена: а) дериватами на позначення антропонімів (2 приклади), утворених шляхом трансонімізації (без зміни твірної основи), наприклад: *Байрактар* (ім'я хлопчика), *Джавеліна* (ім'я дівчинки); б) назвами, що сигналізують про страх ворога перед зброєю: *хаймарс-енурез* (1 номен); в) словами на позначення факту збивання

⁷³ «Байрактар» (Bayraktar) – турецький ударний безпілотний літальний апарат (назва від прізвища засновника авіаційної компанії – Оздемир Байрактар)

⁷⁴ «Стугна-П» — український протитанковий ракетний комплекс.

⁷⁵ «Джавелін» (Javelin) – переносний протитанковий ракетний комплекс

⁷⁶ «Стінгер» (Stinger) – переносний зенітно-ракетний комплекс

⁷⁷ «Хаймарс» (HIMARS) – реактивна артилерійська система

⁷⁸ «Нептун» – крилата ракета,

⁷⁹ NLAW – протитанкова керована ракета

українськими силами російських ракет, дронів (шахедів)⁸⁰ – *ракетопад*, *шахедопад*, *дронопад* (3 конституенти); г) назвою на позначення явища: *байрактарищина* (від «Байрактар» + шароварщина) – пісні та інший масовий культурний продукт, у якому невиправдано експлуатують тему російсько-української війни, спрощуючи розуміння конфлікту (1 номен); г) іронізованою назвою ракети, якою вражають ворога – *джавелінка* (джавелін + валентинка) (1 приклад). Лексема *бандеромобіль* (від *Бандера* + *автомобіль*), утвореною на початку російської агресії проти України 2014 року на позначення української саморобної бронемашини. Особливого поширення слово набуло, коли прозвучало в зведеннях Міністерства оборони Російської Федерації у варіанті «бандер-автомобілі». Словом *бандерасмузі* (*Бандера* + *смузі*) позначали саморобну зброю у вигляді пляшок із займистою речовиною, які українці почали виготовляти на початку повномасштабного російського вторгнення.

АСмГ₂ «воєнні успіхи» (41 назва). Сему воєнних перемог віднині мають багато топонімів, внаслідок того, що територія їхніх денотатів стала місцем вдалих операцій українських сил. Конотонімами стали топоніми *Чорнобаївка* (місце часто повторюваного розгрому ворожих військ), *Лиман* (місце оточення та подальшого розгрому ворожих військ), *Макіївка* (місце вогневого ураження великої кількості сил ворога).

Сема воєнного успіху притаманна й багатьом відантропонічним апелюванням зі значенням «розбити ворога»: *засміїнити* (від о.Зміїний), *зачорнобаїти*, *начорнобаїти*, *чорнобаїти*, *причорнобаїти* (від с.Чорнобаївка), *відірпінити*, *за#бучити*, *нагостомеляти*, *гостомелити*, *відгостомелити*, *гостомелити*, *нагостомелити*, *відбородянити*, *відкисянити*, *відіванковити*; *задимерити*, *відкатюжанити* – утворені від назв населених пунктів Київщини (міст Київ, Ірпінь, Буча, Гостомель, Бородянка, сіл Димерка, Іванків, Катюжанка), на території яких велися важливі бої, після яких окупаційні

⁸⁰ «Шахед» (Saegheh) – іранський бойовий безпілотник, яким Росія здійснює атаки на об'єкти військової та критичної інфраструктури в Україні.

війська змушені були відступити. Наприклад: «*Орків відІРПНили, залишилося за#БУЧИти і наГОСТОМЕЛяти*» (коментар на facebook.com, 18.06.2022). З таким же значенням вживають лексеми, утворені від населених пунктів інших регіонів України, які були також звільнені від окупації: *захерсонити, нахерсонити, відхерсонити, ізюмити, відізюмити* – від топонімів Ізюм (Харківська область) та Херсон.

Утворені також контаміновані деривати: *Змієбаївка* (о. Зміїний + *Чорнобаївка*) – оскільки по позиціях російських військ на острові було завдано багаторазових ударів; *Білобаївка* (*Білогорівка* + *Чорнобаївка*) – виник після кількаразового розгрому російських військ в районі смт Білогорівки Луганської області; *Енгельбаївка* (*Енгельс* + *Чорнобаївка*) – після кількаразового ураження російського військового аеродрому в м. Енгельс (Росія). Наприклад: «*Чорнобаївка має такі філії: морська філія – о. Зміїний (Змієбаївка), річкова філія – Білогорівка (Білобаївка)*» (коментар на facebook.com, 15.05.2022).

Трансформований евфемізм *бавовна* використовують на позначення вибуху на території Росії або в окупованих нею регіонах. Вторинна семантика цієї лексеми розвинулася через традицію використання російськими ЗМІ слова «хлопок» замість вибух. Одним зі значень слова «хлопок» в російській мові, окрім «звуку вибуху», є також «рослина, з якої виготовляють пряжу». Саме для цього, другого, значення в українській мові існує окреме слово «бавовна». Вважають, що неправильний (машинний) переклад російськими ботами українською мовою тексту зі словом «хлопок» (на позначення вибуху) і спричинив появу слова «бавовна» із цим же значенням. Лексема набула широкого поширення та стала твірною для багатьох дериватів. Наприклад: *Бавовна Байрактарівна Хімарсенко, скорочено БаБаХ* (сторінка «Дід і пес» на facebook.com, 20.08.2022), *бавовняний ранок у Криму, бавовняна ніч, бавовняний спас, бавовняний сезон, щедрий урожай бавовни, бавовнятко, бавовнатор* (ударний дрон).

Решту дериватів є одиничними, не пов'язані спільними семами. Зокрема, це вербативи: *нахерсонитися* – у значенні «відсвяткувати звільнення Херсону»; *зачонгарити* – «через недостатню підготовку допустити прорив ворожих військ»; поява лексеми пов'язана з чутками про розмінування укріплень в районі населеного пункту Чонгар, яке нібито стало однією з причин швидкого прориву російських військ із окупованого Криму на материкову частину України 24 лютого 2022 року. Складений неологізм «*болбочанизація Криму*» утворений від прізвища українського воєначальника Петра Болбочана, очільника кримської операції 1918 року, у результаті якої вдалося тимчасово встановити українську владу в Криму. Нині цю сполуку вживають в українському мережевому дискурсі на позначення бажаного звільнення півострова Крим.

АСмГз «антропоніми». Усього 25 одиниць. Найпродуктивнішою (9 похідних) є твірна основа, що позначає прізвище канцлера Німеччини Олафа Шольца, який під час гарячої фази російсько-українського конфлікту отримав на свою адресу багато критики через нерішучість у наданні зброї Україні. Саме така поведінка політика вплинула на значення похідних лексем, утворених від його прізвища. Зокрема, зафіксовано такі суфіксальні деривати-вербативи: *шольцити, шольцювати, шольцитися, зашольцитися, шольцнути, пошольцяти* – зі значенням «постійно щось обіцяти, але не виконувати; намагатися всидіти на двох стільцях». Також утворено фразеологізм *валяти Шольца* з тим самим значенням.

Також зафіксовано 3 ад'єктиви: *шольцюватий, шольчастий, шольцанутий* на позначення людини, яка постійно обіцяє, але не дотримується слова. Наприклад: «Щось ти, чувак, геть *зашольцився*», «Не *шольцюй!*», «Таке воно якесь *шольчасте...*» (сторінка «Оксана Забужко» на facebook.com, 20.01.2023).

Показово, що поведінка О. Шольца була яскраво помітною не тільки для українського мовця. Дериват *шольцинг* (scholzing), утворений за допомогою

словотвірних засобів англійської мови, набув поширення у західних ЗМІ після нерішучості Німеччини у наданні Україні танків. Зокрема, на сайті газети «*The Guardian*» це слово зафіксоване з таким значенням: «Повідомляти про добрі наміри, однак вигадати будь-яку уявну причину їх відтермінувати і не дати їм бути виконаними» (theguardian.com, 03.02.2023). Слово також зафіксоване в онлайн-словнику англomовного сленгу «Urban Dictionary»⁸¹ зі значенням «обіцяти допомогу, але не надати її».

Другим за продуктивністю є творення дериватів від прізвища *Арестович*. Усього утворено 6 неологізмів із семою 'заспокоєння'. Це пов'язано з тим, що радник Офісу президента Олексій Арестович на початковому етапі повномасштабного російського вторгнення поширював у своїх виступах наративи, які покликані були заспокоїти суспільство і зменшити рівень паніки. Це такі деривати: *арестанутися* – проявляти надмірний спокій, що межує з безглуздя; *арестовлення* – повідомлення, що містить позитивну інформацію та заспокоює; *проарестовичити*, *проарестовити* – заспокоїти, *проарестовлений* – спокійний після сприйняття позитивної інформації. Також фіксуємо дериват *арестовщина* зі значенням «надмірний невинуватий оптимізм у сприйнятті війни, який не відповідає реальній ситуації».

Також твірним словом стало прізвище Головнокомандувача Збройних Сил України Валерія Залужного. Усього фіксуємо 2 новотвори. Суфіксальний дериват *залужнівці* використовуваний у мережевому дискурсі як на позначення прихильників цього військового, так і в цілому як синонім до слова *українці*. Наприклад: «*Українці тепер будуть не петлюрівцями, мазепинцями чи бандерівцями, а залужнівцями*» (сторінка «Павло Вишебаба» на twitter.com, 04.10.2022). Також зафіксовано складну назву *бандерівці-залужнівці*. Зафіксовано 1 дериват, утворений від прізвища голови Миколаївської обласної військової адміністрації Віталія Кіма: *кімити* – зі значенням «зберігати оптимізм». Мотивом став загальний позитивний настрій відеороликів, у яких

⁸¹ Scholzing. Urban Dictionary. URL: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Scholzing>

В. Кім на початку повномасштабного вторгнення інформував про те, як ЗСУ вибивають ворожі війська з території Миколаївської області. Лексему *бандерити* (від прізвища С. Бандери) вживають зі значенням «лякати ворога навіть після власної смерті» – 1 дериват.

По одному відонімному деривату, мотивованому поведінкою денотатів, утворено від прізвищ російських політиків. Зокрема, повідомлення глави Чечні Рамзана Кадірова про те, що підпорядковані йому війська нібито захопили чергове українське місто, найчастіше не відповідали дійсності. Це викликало появу в українському інфопросторі слова *кадірити* – зі значенням «видавати бажане за дійсне». Неологізм *шойгувати* із семантикою «вдавати, що все добре, коли насправді це не так», утворений від прізвища міністра оборони Росії Сергія Шойгу. Мотивом виникнення стали часті публічні заяви міністра про те, що так звана «спеціальна воєнна операція» йде за планом, зокрема після відступу російських військ із багатьох раніше захоплених територій. Поведінка російського президента Володимира Путіна стала мотивом появи неологізму *опутініти* – із семантикою «втратити зв'язок з реальністю». Фіксуємо також лексему *орбанутися* зі значенням робити антиукраїнські заяви й виступати на підтримку Путіна. Слово утворене від прізвища прем'єр-міністра Угорщини В. Орбана, який відзначився такими заявами. Також неодноразово в українському інформаційному полі викликала здивування поведінку президента Франції Емманюеля Макрона, який часто ініціював телефонні розмови з Володимиром Путіним, однак, на думку деяких ЗМІ, ці розмови не мали необхідного результату. Тому в українській мові з'явилося слово *макронити* – зі значенням «часто телефонувати комусь для пустих балачок». Спорадично трапляється дериват *меркелювати* (від прізвища ексканцлера Німеччини А. Меркель) – «вирішувати вигідні для себе питання навіть із неадекватною особою».

АСмГ₄ «трагедії» об'єднує назви, що символізують найбільш драматичні події в історії збройного конфлікту: *Іловайськ* (*іловайська трагедія, трагедія в*

Іловайську, іловайський котел), Дебальцеве (дебальцівська трагедія, дебальцівський плацдарм, дебальцівський котел), Маріуполь, Буча, бучанська різанина, Ірпінь, Гостомель, Кременчук, маріупольський драмтеатр, напис «дети», зелений коридор (кривавий коридор; коридор, про який не домовилися; зелений коридор із градусів і гаубиць; дорога смерті) – 22 назви.

Іловайськ – топонім, який став символом трагедії після подій у серпні 2014 року, коли російські війська перетнули кордон та оточили українські підрозділи під час боїв за це місто. Лексему *Іловайськ* вживають як синонім трагічних подій, наприклад: «*Привид Іловайська: що стоїть за призначенням Хомчака начальником Генштабу*» (slovoidilo.ua, 22.05.2019). Також поширені сполуки *трагедія в Іловайську, іловайська трагедія, іловайський котел*.

З подібним значенням використовують топонім *Дебальцеве* (та похідні *дебальцівська трагедія, дебальцівський плацдарм, дебальцівський котел*), оскільки події схожі з іловайськими (вступ у бої за Дебальцеве підрозділів російських сил). Наприклад: «*Офіс Генпрокурора продовжує збір доказів Дебальцівської трагедії*» (armyinform.com.ua, 19.02.2020).

«*Зелений коридор*» («*коридор, про який не домовилися*»; «*зелений коридор із градусів і гаубиць*»; «*дорога смерти*»; «*кривавий коридор*»). Цим терміном позначають спільну домовленість про дозвіл на вихід військ з оточення. Про обговорення можливості такого коридору йдеться в Проміжному звіті Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України [Звіт 2014], однак визначено, що «не були вжиті вичерпні заходи» щодо його організації. У результаті українські війська, які виходили коридором, були обстріляні російськими збройними формуваннями. Термін «зелений коридор» став синонімом трагедії. Наприклад: «*Те, що називали «зеленим коридором», всупереч домовленостям із російським Генштабом, перетворилося на дорогу смерті, на якій розстріляли українських військових і добровольців*» (radiosvoboda.org, 01.09.2019).

Низку конотонімів із семою 'трагедія' утворено після повномасштабного вторгнення. Топонім *Буча* набув конотативного значення «знущення окупаційних військ з цивільного населення (вбивства, зґвалтування, залякування)». Причиною розвитку такої семантики стала поведінка російських військ у м. Бучі, у якому після звільнення було виявлено місця масових вбивств місцевого населення, зафіксовано випадки зґвалтувань та інших форм розправи. Конотонім *Маріуполь* символізує ущент зруйноване місто внаслідок постійних обстрілів і бомбардувань ворожими військами. Значення розвинулося після того, як російські війська під час тримісячного штурму зруйнували більшість будівель у м. Маріуполі. Концепт *Кременчук* позначає ракетний удар по будівлі з великою кількістю мирних людей. Таке значення слова мотивоване подією у червні 2022 року, коли російська армія вдарила по торговельному центру в м. Кременчуці, де на момент атаки перебувало понад тисячу відвідувачів. Ці значення віддзеркалені у багатьох текстах ЗМІ та соцмереж. Наприклад: «*Удар по Кременчуку – це ракетна Буча*» (Олексій Арестович, 28.06.2022); «*Щиро бажаю росіянам Маріуполь в кожне місто, Кременчук в кожен ТРЦ і Бучу в кожну сім'ю*» (сторінка «Нова історія» на facebook.com, 28.06.2022).

АСмГ₅ слів, об'єднаних спільними семами «героїзм/стійкість»: ДАП (донецький аеропорт, донецьке летовище), Бахмут, Харків-Залізобетон, Піски, Савур-могила, Широкине, Курортне, Водяне, Опитне, Авдіївка, Промка («промка»), послати за російським кораблем та ін. Усього – 15 назв.

ДАП (донецький аеропорт). Бої за Міжнародний аеропорт «Донецьк» імені Сергія Прокоф'єва, які тривали з вересня 2014 року до 22 січня 2015 року. У суспільному дискурсі фіксуємо вживання поняття «донецький аеропорт» як символу героїзму й перемоги. Наприклад: «*Захисники Донецького аеропорту перетворились на національний символ стійкості та героїзму, а оборона ДАП має для України величезне символічне значення*» (prm.ua, 21.01.2019).

Промка – скорочена назва промислової зони біля м. Авдіївки, за яку велися запеклі бої з 2015 до 2017 року. Наприклад: «**Легендарна «промка» та її оборонці**» (uazmi.org, 1.08.2017).

Також до цієї групи належать топоніми на позначення населених пунктів Донбасу, які стали символами війни. Наприклад: «...побував у найгарячіших точках Донбасу – **Пісках, Водяному, Опитному, ДАП**у, які стали **символами героїзму українських солдатів**» (armyinform.com.ua, 21.01.2021).

До цієї групи зараховуємо сталу сполуку «*послати за російським кораблем*». Цей фразеологізм пов'язаний із подією, яка сталася в перший день повномасштабного вторгнення 24.02.2022 року, коли команда російського військового корабля «Москва» звернулася до українських прикордонників острова Зміїний із вимогою скласти зброю. Один із прикордонників відповів: «*Русский военный корабль, иди на х#й!*».

АСмГ₆ назв із загальним значенням «**міжнародні відносини**»: *Мінські угоди/ Мінськ, нормандський формат, ТКГ (Тристороння контактна група), стурбованість/занепокоєння, формула Штайнмаєра, байденівці / байдєрівці* – 10 одиниць. Лексеми *байденівці, байдєрівці* (утворені за допомогою контамінації слів *Байден + бандєрівці*) позначає посадових осіб США, які підтримують Україну. Сполука *Формула Штайнмаєра*. Формула врегулювання конфлікту на Донбасі, запропонована німецьким політиком Ф-В. Штайнмаєром. Сприйнята українським суспільством як спосіб поступитися національними інтересами, а тому її прийняття викликало протестний рух у країні. Наприклад: «**Формула Штайнмаєра – це перефразована формула Путіна**» (iprosvita.com, 2.10.2019). Активно побутувала в дискурсі воєнного конфлікту сполука *нормандський формат* на позначення зустрічі керівників чотирьох країн (Росії, Франції, України, Німеччини) щодо врегулювання ситуації на Донбасі.

АСмГ₇ «**мовні паролі**» (7 номенів). Практика використання слова *паляниця* як шиболета поширена давно. Терміном «шиболет» (з іврити – течія) позначають «характерну мовну особливість, за якою можна впізнати групу

людей (зокрема, етнічну), своєрідний «мовний пароль», який несвідомо видає людину, для якої її мова – нерідна» [CIC-онлайн]. На початку повномасштабного вторгнення ця практика була особливо актуалізована. Вона пов'язана передусім із тим, що в російській мові відсутній м'який звук [ц'], а тому вимова українських слів із цим звуком є проблемною для росіян. Унаслідок суспільної креативності набір шиболетів розширився. Зокрема, мовними паролями стали такі слова та сполуки: *Укрзалізниця, крамниця, кропивницькі паляниці, полуниця*. Зафіксовано такий приклад постфольклорного тексту: «*Кропивницькі паляниці продаються у крамниці біля Укрзалізниці*». Зафіксовано також дієслівний дериват *паляницьнути* зі значенням «взяти в полон».

Своєрідним мовним паролем стало й слово *порєбрик* (див пункт 5.3.1.), завдяки якому вдалося встановити, що озброєні люди, які захоплюють адміністративні будівлі на Донбасі у квітні 2014 року, є росіянами, а не українцями.

АСмГ₈ «зрада/перемога» (7 одиниць). Бінарний концепт *ЗРАДА – ПЕРЕМОГА* набув ознак мему після Євромайдану. Слово *зрада* використовують на позначення панічних настроїв суспільства щодо певних дій влади або західних партнерів. Зафіксовано такі сталі похідні *адепти зради, церква свідків зради, зрада зрадна, зрада-зрадонька, зрада скасовується, зрада дня*. Наприклад: «**Зрада зрадна**: українські канали вляпалися в скандал ще до Нового року» (знай.ua, 31.12.2017). Лексемою *перемога* характеризують надмірно піднесене сприйняття окремих дій влади.

АСмГ₉ «постраждали» (6 одиниць). Помітною ознакою українського суспільного дискурсу з 2014 року стали лексема *переселенці*, терміносполука *внутрішньо переміщені особи* та відповідна аббревіатура *ВПО* на позначення тих, хто був змушений змінити місце проживання внаслідок бойових дій. З 2022 року активно використовують також слова *біженці, депортовані й викрадені*. Наприклад: «Вона допомагає **депортованим** виїхати з території Росії» (pravda.com.ua, 09.06.2022).

АСмГ₁₀ «іронічні воєнізовані формування» об'єднує 3 складені деривати, що глузливо позначають українських держслужбовців, народних депутатів, бізнесменів (та членів їхніх сімей), які виїхали за межі України і ведуть розкішний спосіб життя, наприклад: *батальйон «Монако»*, *батальйон «Відень»*, *тероборона Мюнхена*. Ці деривати виникли після публікацій статей у виданні «Українська правда», наприклад: *«Батальйон “МОНАКО”. УП знайшла елітних біженців на Лазурному узбережжі»* (pravda.com.ua, 17.08.2022).

АСмГ₁₁ «“українізовані” прізвища» (2 одиниці). До цієї мікрогрупи належать трансформовані прізвища відомих представників західних країн. До таких антропонімів доданий українських формант **-юк**. Зокрема, зафіксовано трансформоване прізвище британського політика Бориса Джонсона – *Джонсонюк*. Причиною такої «українізації» стала назва сторінки Б. Джонсона «borisjohnsonuk» в мережі «Інстаграм». Останні літери **uk** в назві акаунту означають аббревіатуру від *United Kingdom*, однак в українському мережевому дискурсі таку фінальну частину в назві запропонували сприймати як суфікс **-юк**. І згодом такий формант почали додавати до прізвищ тих осіб, які публічно підтримали Україну. Наприклад, як у випадку з прізвищем британського спортсмена Ентоні Джошуа – *Джошуанюк*.

АСмГ₁₂ «ЗСУ як релігія». Група об'єднує 2 деривати: *ЗСУїст*, *ЗСУїстка*, утворені за зразком позначення представників різних релігійних течій (адвентист, баптист та подібні) та позначають повагу до ЗСУ як поклоніння. Наприклад: *«Я ЗСУїст русофобської течії»* (коментар у «Твіттер», 14.03.2022), *«Не запитуйте в мене про віросповідання, я ще з кінця зими затята ЗСУїстка»* (коментар на facebook.com, 15.11.2022).

Висновки до Розділу 5

На основі аналізу медійних текстів вдалося змодельовати структуру асоціативно-семантичного поля *ВІЙНА* в межах дискурсу російсько-українського збройного конфлікту. У результаті дослідження конститuentів (у

кількості **907** одиниць) визначено семантичне ядро «назва конфлікту» та два АСмП «ворог» і «захисник».

Ядро досліджуваного поля формує група номенів «**назва конфлікту**». У межах українського інформаційного простору визначено 15 АСмГ назв на позначення воєнних дій в Україні (68 конститuentів – 7,5% у межах поля). Використання відповідних лексем в інформаційному полі здатне сформувати громадську думку щодо певних подій. Російський та український наративи стосовно воєнного конфлікту суттєво відрізняються, хоч і створювані переважно за допомогою схожого набору стрижневих лексем, які, однак, відрізняються сполучуваністю, а відтак – і загальним контекстом.

АСмП «ВОРОГ» маніфестоване широким набором конститuentів – 427 одиниць (47,1%). Виявлені лексеми є мовними репрезентантами суспільного розуміння образу ворога в умовах російсько-української війни. Використання подібних слів в інформаційному просторі відбиває ставлення суспільства до агресора. У межах мікрополя виокремлено 4 групи назв. Першу **АСГ «країна-ворог»** репрезентують рефlekсами (усього 143 (15,8%), об'єднані в 33 мікрогрупи), використовувані на позначення Росії та окупованих нею територій. У другій **АСГ «ворожі війська»**, яка налічує 103 конститuentи – 11,4% (15 АСмГ), найбільшу кількість (31 назву) також становлять номен, що мають пряму вказівку на ворога (з антропонімами компонентами або топонімом *Росія*). Це можна пояснити бажанням українського суспільства дати вказівку на винних у триванні збройного конфлікту. **АСГ «вороже суспільство»** маніфестують 79 назв (8,7%), об'єднаних у 6 АСмГ. Семантика усіх номенів у межах групи дає однозначну вказівку на те, що вороже суспільство формують росіяни та особи з проросійськими поглядами.

Результати аналізу засвідчують особливу увагу українського суспільства до російських ЗМІ, яких воно вважає носіями ворожої пропаганди. **АСГ «ворожі ЗМІ»** налічує 102 номен (11,2%), об'єднані в 3 типи АСмГ: із кауземами «ЗМІ», «журналісти», «явища». *Перший* формують асоціати, що:

а) вказують на російську належність інформаційних ресурсів; б) фіксують їхній руйнівний вплив на суспільство; в) виражають негативну експресивно-емоційно-оцінну конотацію; г) зосереджують увагу на особливостях роботи цих ЗМІ, зокрема її порівнянні з діяльністю збройних угруповань. Складниками *другого* типу мікрогруп є такі номени: а) конотативні антропоніми, утворені від прізвищ відомих пропагандистів; б) слова, що вказують на привілейованість окремих журналістів; в) фіксують увагу на їхній фінансовій зацікавленості. Мікрогрупа *третього* типу об'єднує терміни, утворені від прізвищ відомих журналістів та фразеологізми, що виникли внаслідок розповсюдження ними неправдивої чи маніпулятивної інформації. Спостерігаємо також явище перетину окремих мікрогруп в межах АСГ. Зокрема, часто трапляються лексеми й метафоричні сполуки, використовувані в інформаційному дискурсі як на позначення окремих журналістів, так і для узагальненого маркування російських ЗМІ.

АСмП «ЗАХИСНИК» (412 конститuentів – 45,4%) формують номени, що створюють позитивний образ українських воїнів, волонтерів, а також фіксують важливі символи війни, ушляхетлюючи їх або іронізуючи. У межах АСмП виокремлено три АСГ – «воїни», «волонтери», «символи».

У межах АСГ **«воїни»** фіксуємо дві АСмГ *«загальні поняття»* та *«спеціалізовані позначення»*. У першу об'єднано рефлексми, які позначають українського воїна узагальнено, без вказівки на рід військ чи вид діяльності тощо. Другу сформовано відповідно до конкретизованої інформації про тип виконуваних обов'язків, місце бойових дій та ін. У кожній із них виділено 11 та 12 асоціативно-семантичних мікрогруп відповідно. Усього зафіксовано 106 (11,7%) номенів, використовуваних на позначення образу оборонця України. Семантико-когнітивний аналіз дає підстави стверджувати, що мовне позначення захисника в сучасному медіадискурсі збігається з традиційною картиною світу, відповідно до якої воїн власної армії наділений винятково позитивними якостями. У медіапросторі на його позначення використовують як

готові номінативні одиниці, так і новотвори. Вжиті слова належать до загальноновживаної та спеціальної лексики.

У межах АСГ **«волонтери»** виокремлено 115 номенів (12,7%), об'єднаних у 2 АСмГ – *«волонтери»*, *«дії»*. *Перша* представлена словами та сполуками, вжитими в інформаційному полі на позначення тих, хто допомагає армії – усього 14 конститuentів. *Друга* маніфестована сполуками з позитивною семантикою на позначення волонтерської діяльності – 15 назв. У межах групи окремо розглянуто власні назви волонтерських організацій (84), які структуровано в 11 АСмГ. Найбільш продуктивним є мікрогрупи із семами 'допомога'; 'підтримка', 'сприяння', 'надійність', 'добро' (28 назв). Такі оніми вказують на основне завдання волонтерського руху, покликаного допомогти країні давати відсіч збройній агресії.

У межах АСГ **«символи»** виокремлено 12 АСмГ (191 конститuent (21%) на позначення подій, явищ, що мали суспільний резонанс і закріпилися в мовному лексиконі на рівні концептів-символів). Найбільшу кількість назв нараховує АСмГ на позначення назв зброї та похідних (48 одиниць). Дещо поступається, однак також становить потужний пласт назв АСмГ зі значенням «воєнні успіхи» – 41 конститuent. Третьою за кількістю є АСмГ, що об'єднує відантропонімні деривати – 25 номенів. Це засвідчує посилену роль у конфлікті певних персоналій. Важливу місце в мовній свідомості українського суспільства посідають назви АСмГ *«трагедії»* (22 конститuentи), водночас фіксуємо номени АСмГ *«героїзм/стійкість»* (15) тощо.

Основні положення п'ятого розділу викладено в таких працях авторки: Кирилюк 2019a, 2019б, 2019г, 2020е, 2021a, 2022в; Kyryliuk 2020.

ВИСНОВКИ

Інформаційна агресія – підготовчий, а також супроводжувальний етап бойових дій. Об'єктом її ураження є свідомість людини, а засобом ураження – мова. Семантико-прагматичні особливості застосування лінгвальних одиниць здатні вплинути на суспільні настрої, спотворити усталену картини світу реципієнтів, змусити їх сумніватися в своїх реакціях на певні події чи явища, відмовитися від власної національної ідентичності. Однак використання країною, що захищається, вдалого набору мовного інструментарію здатне вибудувати систему власних захисних наративів, що допоможуть відбити інформаційні ворожі атаки.

Аналіз дискурсу російсько-української інформаційної війни дає підстави зробити висновок про тривалу попередню підготовку інформаційного поля до здійснення воєнної агресії проти України. Мовні засоби й створені за допомогою них наративи, активізовані в період відкритої воєнної кампанії, побутували в українському та російському інформаційному полі задовго до 2014 року, але не привернули належної уваги відповідних спеціалістів, і як результат – українське суспільство зазнало шкідливого інформаційного (мовного) впливу.

Оскільки інформаційне протистояння передусім передбачає вплив на свідомість суспільства, доцільно розглядати особливості обраного типу дискурсу з погляду двох головних аспектів – лінгвокогнітивного та психолінгвістичного. *Лінгвокогнітивний* аспект дослідження ґрунтується на вивченні узгодження набору мовного інструментарію дискурсу з *когнітивною* системою мовця, тобто з його усталеною картиною світу. Створюючи певні наративи, кожна зі сторін конфлікту добирає такі мовні засоби, які б маркували події і явища, чітко розмежовуючи їх на основі дихотомії *свій – чужий*. Вивчення набору мовних засобів уможливило визначення семантики актуалізованих у мікроконтексті концептів та спостереження динаміки виявлених характеристик залежно від мети висловлювання. *Психолінгвістичний*

аспект дослідження дискурсу інформаційної війни полягає у вивченні потенцій мовних знаків щодо їхньої здатності викликати відповідні реакції мовця на суспільно-політичні процеси, пов'язані з російсько-українським протистоянням. У межах цих двох підходів важливим є аксіологічний, що ґрунтується на виявленні нав'язуваних суспільству реакцій відповідно до бінарної опозиції *добре – погане*. Спостережено, що використовувані мовні засоби мають яскраво виражене *мейоративне* чи *пейоративне* забарвлення. Натомість нейтральна оцінка зведена до мінімуму.

Досліджуваному *дискурсові інформаційної війни* притаманна низка диференційних ознак: 1) *наскрізна сугестивність*, що полягає в систематичному впливі на суспільну свідомість; 2) *узагальнювальність учасників комунікації* (увага більше зорієнтована на тому, аби вплинути на великі групи населення); 3) *зрозумілість широкому колу реципієнтів*; 4) *нав'язувана оцінність*, яка змушує реципієнта сприймати будь-які поняття в межах категорії *добре – погане*; 5) *необмеженість жанрів*; 6) *орієнтованість на ментальну картину світу певного суспільства*; 7) *інформаційна варіативність*, мета якої – дезорієнтація суспільства великою кількістю версій причин тієї самої події чи явища.

Здійснене дослідження дає підстави виокремити такі головні способи мовного впливу на суспільство в межах дискурсу інформаційної війни: 1) введення слова в потрібний мікроконтекст (прийом зв'язки); 2) використання евфемізмів; 3) висловлення у формі трюїзмів / квазітрюїзмів (загальників); 4) вживання слів, сполук, фраз із іллокуцією заклику; 5) застосування концептуальних метафор; 6) вдавання до пресупозицій та імпліцитної семантики як засобів маніпуляції; 7) вживання конструкції *так званий* та лексеми *нібито*; 8) маніпулювання прийменниками; 9) послуговування дегуманізувальною та демонізувальною лексикою; 10) використання слів з об'єднувальною семантикою; 11) вживання мовних одиниць із префіксом *недо-*; 12) вилучення важливих слів із публічного дискурсу; 13) заміна ключових

лексем у повідомленні та перейменування; 14) пояснення через заперечення; 15) називання понять словами з протилежним значенням; 16) вживання великої кількості емоційно забарвлених мовних одиниць; 17) онімна маніпуляція.

Такі засоби мови стають основою для побудови маніпулятивних наративів як підготовчого етапу агресії, так і безпосередньо супроводу бойових дій. Результати аналізу дають підстави виділити 4 головні етапи розповсюдження шкідливих наративів. *Перший етап* характеризується появою одного із найбільш руйнівних наративів «Розкол Сходу і Заходу України» (2003 – 2004 рр.), який з початком агресії дозволяв російській пропаганді трактувати збройну агресію як громадянську війну. Його втілено в шістьох субнаративах: а) «Три сорти українців» – реалізація здійснена числівниково-іменниковими конструкціями зі значенням якості; б) «Українське – це фашистське» – використано традиційні терміни із семантикою нацизму, а також гасла й риторичні запитання, кольороназви, етнофолізми та жаргонну лексику; в) «Донбас годує Україну» і «Україна не любить Донбас» – обидва втілені через антитезу та прийом зв'язки; г) «Європа й НАТО – це загроза» і «Східнослов'янська єдність і федералізація – це порятунок» – уможливилися вербалізацією концептів лексемами з негативною (щодо Заходу) та позитивною (щодо проросійського напрямку) семантикою, а також використанням концептуальних метафор.

Другий етап оприявлений узагальненим наративом «Україна розпадеться» (2005 р. – до листопада 2013 р.) та низкою субнаративів: а) «Україна – ненадійний партнер» – втілено вживанням жаргонної лексики, концептуальних метафор, фразеологізмів; б) «Україна – Failed State» – вербалізацією концепту УКРАЇНА лексемами із семантикою неспроможности; в) «В Україні буде війна» – насиченням дискурсивного полотна вербалізаторами концептів ВІЙНА, ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА; г) «Українська демократія – це загроза» – концептуальними метафорами; ґ) «Кордони можна порушувати» – маніпулюванням термінами «кордони країни» – «кордони цивілізації», д) «Два

різні народи України» та «Останній етап суверенного існування України» – використанням концептуальних метафор, а також лексем із семантикою знецінення; е) «Боротьба з фашизмом» – жаргонізмами та словами із семантикою нацизму; є) «Створення Донецької республіки» – прагматонімами із лексемою «республіка», що надає уявної легітимності.

Третій етап з висхідним наративом «Україна розпалася» (грудень 2013 р. – 2014 р.) реалізований в таких субнаративах: а) «України більше нема», втіленому використанням трюїзмів, мовної гри, числових символів як алюзії; б) «В Україні хаос» та «В Україні громадянська війна» – вживанням лексеми Україна в контекстах зі словами із семантикою хаосу й неспокою; в) «Україну можна любити російською мовою» – нав'язуванням лексемі «російськомовність» сем 'патріотизм', 'захист країни' тощо. Четвертий етап: «Денацифікація України» (2022 р. – донині) репрезентований у таких блоках субнаративів: «Демонізація України та українців», «Виправдовування агресії», «Нав'язування зневіри», «Посилення розколу», «Залякування», «Ошляхетнювання ворога», «Перекладання провини», «Масштабування конфлікту», для формування яких використано вже загаданий мовний інструментарій.

Одним із вузлових елементів ведення інформаційної агресії проти України є *знецінення* важливих національних символів у контексті руйнування історичної пам'яті. Цього досягають, зокрема, *фабрикацією фреймової структури концепту*, що полягає в наповненні її номенами з неправдивою, спотвореною інформацією, яка змінює звичну картину світу мовців. Встановлено, що фабрикації піддано передусім фреймові структури концептів-символів, пов'язаних із боротьбою за незалежність. Знецінення концептів та фабрикація їхньої структури відбувається через такі способи сугестивного впливу, як: 1) вербалізація концептів лексемами із семантикою вигадки, фальші, несправжності; 2) вживання слів із обмежувальною семантикою, що руйнують факт тисячолітньої історії України; 3) використання того самого

мовного знака для нерівноцінних понять; 4) вилучення із публічного простору лексем, які несуть інформацію про історичне минуле тощо.

Ознакою інформаційної війни є намагання агресора приховати свою участь у конфлікті, переклавши провину за бойові дії на країну, яка захищається. З цією метою у пропагандистському дискурсі задіяно мовні засоби поступового *«розмивання» образу ВОРОГА* через систематичне транслявання в інформаційний простір відповідних лінгвомемів з певним семантичним навантаженням для транспортування шкідливих вірусних ідей. У процесі аналізу виокремлено 30 лінгвомемів довоєнного періоду, які нівелюють самоідентифікацію українського суспільства й уводять його в психокультуру агресора, та 30 лінгвомемів, які перекладають відповідальність за війну на Україну.

Результати аналізу засвідчують наявність мовного інструментарію руйнування образу *БАТЬКІВЩИНИ*. Головним способами впливу стають: 1) побудова *антитези*, яка протиставляє «величне» радянське минуле «поганому» українському сучасному; 2) використання лексем, що вербалізують радянські ідеологічні концепти; 3) вербалізація концепту *УКРАЇНА* лексемами з негативною семантикою і навпаки – концепту *СРСР* з позитивною; 4) вживання українських та російських топонімів як вербалізаторів спільного концепту *КРАЇНА*; 5) нагромадження тексту мовними одиницями із семантикою спільності, єдності; 6) формування наративів, що актуалізують цінність окремого міста вище, ніж значення країни й національності.

Невід'ємним складником досліджуваного мовного полотна є дискурс агресії. Крім уже згаданих загальнодискурсивних ознак, йому притаманна *агресивність* та її субознаки: *знецінювальність людського життя, дегуманізувальність, демонізувальність, спонукання до вбивства, розважальність у висвітленні смерті, орієнтованість на стереотипи, упередженість*.

У процесі аналізу виділено 374 мовні засоби розпалювання ворожнечі: 1) етнофолізми (3 – 0,8% від загальної кількості засобів); 2) дегуманізувальна лексика (135 – 36,1%); 3) слова зі спонукальною семантикою як заклик до фізичного знищення (17 – 4,5%); 4) евфемізми з розважальною конотацією (46 – 12,3%); 5) демонізувальні мовні одиниці (173 – 46,3%). Семантика вказаного мовного інструментарію спричиняє формування в суспільстві нетипового сприйняття цінності людського життя, посилює інформаційну підготовку суспільства до морального прийняття фізичного знищення людських осіб і сприйняття його як розваги.

Дискурсивний конструкт російсько-української війни засвідчує наявність лінгвальних засобів релігійного протистояння. Виявлено 170 мовних одиниць розпалювання релігійної ворожнечі, спричиненої НЕ релігійними особливостями, а передусім сприйняттям частиною суспільства двох церков як репрезентантів українського (ПЦУ – Православної церкви України) чи російського (УПЦ МП – Української православної церкви Московського патріархату) світоглядів. Обидві сторони мають свою чітко вибудовану систему мовних засобів агресії стосовно маркування опонентів у межах кількох базових наративів. Наратив звинувачення УПЦ МП відзначений такими способами впливу: 1) вдаванням до вербалізації концепту *УПЦ МП* словами із семами 'російська', 'путінська', 'кремлівська' і т. ін.; 2) порівняння дій священників із діями окупантів. У звинувачувальному наративі щодо ПЦУ використано: 1) прийом семантичної зв'язки як спосіб асоціювати Томос із негативними явищами; 2) пояснення процесу переходу храмів номенами із семами 'захоплення', 'рейдерство' тощо; 3) маркування ПЦУ епітетами із семами 'несправжність', 'розкол' та ін.

Обов'язковим для висвітлення будь-якого воєнного конфлікту є наявність виразно сформованого *дискурсу опору*. Його визначальна ознака – *спрямованість на нівелювання шкідливого впливу*. Вона притаманна всій мовній тканині дискурсу опору, а для певної категорії текстів характерна низка

окремих ознак: *героїчність* (формування образу захисника); *відновленість* (результат перейменувальної кампанії стосовно маркування географічного простору українськими топонімами); *гумористичність* (використання засобів гумору для висміювання опонентів); *сценарність* (демонстрування поведінкових сценаріїв сприйняття ворога та дій щодо нього); *трансформаційність* (переінакшення ворожих наративів).

Важливим способом опору є встановлення мовного інструментарію для створення позитивного образу *захисника*. Засобами його формування стають: а) займенники, що розподіляють образи у свідомості мовця відповідно до категорії *свій – чужий*; б) іменники з позитивною семантикою як кореляти поняття *український воїн*; в) ад'єктиви на позначення позитивних якостей; г) дієслова із семантикою результативності дій тощо. Формуванню традиційного образу захисника сприяє також спосіб побудови повідомлень про новини з фронту за схемою АГЕНС (виконавець дії) – ДІЄ – (на) ПАЦІЄНС (об'єкт дії) в межах трьох формул: 1) ВОРОГ – ЗАПОДІЮЄ ШКОДУ – ЗАХИСНИКУ/ МИРНИМ ЖИТЕЛЯМ; 2) ЗАХИСНИК – ЗАПОДІЮЄ ШКОДУ – ВОРОГУ; 3) ЗАХИСНИК – ДОПОМАГАЄ – ЛЮДЯМ.

Сприяють опору інформаційній агресії і перейменувальні процеси в топоніміці. Результати психолінгвістичного експерименту «Концепт *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ* в мовній свідомості жителів перейменованих міст» засвідчують загалом позитивне сприймання реципієнтами процесу декомунізації, яку вони об'єктивують у мовленні репрезентантами концептів *ОНОВЛЕННЯ, ОЧИЩЕННЯ, ПОВЕРНЕННЯ*. Стосовно нових назв міст ситуація подібна – мовці переважно звикли до цих топонімів і сприймають їх відповідно (70% позитивних реакцій проти 22,8% негативних щодо назви Кропивницький, та 50,4% проти 42,67% щодо Горішніх Плавнів).

Моральній стійкості суспільства щодо ворожого інформаційного впливу сприяють також постфольклорні тексти відповідної тематики. Серед аксіологічних особливостей досліджуваних творів превалює емоційна оцінка

змісту висловлювання з погляду опозицій *добро – зло, позитивне – негативне*. Зокрема, позитивне оцінювання дій української армії та негативне оцінювання ворога. Однак морально-естетична оцінка зазнає трансформації, а тому лексеми на позначення вбивства стають віддзеркаленням концепту *ДОБРО*. Система поведінкових сценаріїв втілена за допомогою слів, що закликають до фізичного знищення ворога. Мовні засоби досліджуваних текстів, що відбивають збройну агресію, дібрано з урахуванням світоглядної категорії *свій – чужий*, яка корельована з дуальною опозицією *українське – російське*. Концепти *ВООРОГ*, *ЗАГРОЗА*, *СОРОМ* тощо вербалізовані словами з негативними конотаціями та маркуванням понять як російських та проросійських. Концепти *ПЕРЕМОГА*, *МИР*, *БОРОТЬБА* тощо репрезентовані лексемами з позитивним значенням та маркуванням їх як українських.

Для розуміння ментального лексикону суспільства, яке тривалий час перебуває в стані війни, важливим є аналіз асоціатів як вербалізаторів концепту *ВІЙНА*. На основі аналізу досліджуваного мовного полотна змодельовано структуру асоціативно-семантичного поля «ВІЙНА». Усього виявлено 907 його конститuentів. Семантичне ядро досліджуваного поля становить група номенів «**НАЗВА КОНФЛІКТУ**», яку формують 68 конститuentів (7,5% у межах поля) на позначення воєнних дій в Україні. Також виокремлено два мікрополя – «ВООРОГ» та «ЗАХИСНИК» з приблизно однаковою кількістю конститuentів (427 – 412 відповідно).

Асоціативно-семантичне мікрополе «**ВООРОГ**» маніфестоване репрезентантами (427 одиниць – 47,1%), які засвідчують бажання українського суспільства вказати на винуватця війни. Виявлені лексеми є мовними відбитками суспільного розуміння образу ворога в умовах досліджуваного конфлікту. У межах мікрополя виокремлено 4 асоціативно-семантичні групи (АСГ) – АСГ «**країна-ворог**» (143 конститuentи 15,8% від загальної кількості номенів), АСГ «**ворожі війська**» (103 одиниці – 11,4%), АСГ «**вороже суспільство**» (79 назв – 8,7%), АСГ «**ворожі ЗМІ**» (102 рефлексми – 11,2%).

Переважна більшість аналізованих конститuentів (94,7% у межах АСмП «ВОРОГ») мають негативну (знецінювальну, знущальну, дегуманізувальну й демонізувальну) семантику, що повністю відбиває ставлення українського суспільства до ворога.

Асоціативно-семантичне мікрополе «**ЗАХИСНИК**» (412 конститuentів – 45,4%) формують номени, що створюють позитивний образ українських воїнів, волонтерів, а також ушляхетлюють символи війни або іронізують з них. У межах мікрополя виділено три асоціативно-семантичні групи – «воїни», «волонтери», «символи». АСГ «**воїни**» об'єднує 106 лексем (11,7%) із позитивною семантикою, використовуваних на позначення образу оборонця України. АСГ «**волонтери**» (115 одиниць – 12,7%) репрезентована конститuentами, що містять семи 'допомога'; 'підтримка', 'сприяння', 'надійність', 'добро', які віддзеркалюють сенс волонтерського руху. АСГ «**символи**» репрезентована 191 конститuentом (21%) на позначення подій, явищ, що мали суспільний резонанс і закріпилися в мовному лексиконі на рівні концептів-символів. Найчисленнішою є мікрогрупа номенів на позначення назв зброї та похідних (50 одиниць). Також кількісно потужними є слова, які фіксують воєнні успіхи (41 конститuent), що свідчить про бажання суспільства зосередитися на позитивному боці сприйняття ситуації та вірі в перемогу. Воєнний конфлікт відзначився посиленою роллю певних персоналій, що виражено у відантропонічних дериватах (25 номенів). Присутні в мовній свідомості українського суспільства й назви, які зберігають пам'ять про трагічні сторінки війни (22 конститuentи). Важливим є набір слів, що вказують на героїзм та стійкість (15) тощо.

Отже, аналіз дискурсу російсько-української інформаційної війни та виявлення експліцитних, а найчастіше імпліцитних сенсів, закладених у повідомлення, стає важливим викликом перед суспільством, яке піддається ворожому впливу. Тому увага мовознавців має бути зосереджена не тільки на виявленні мовного інструментарію, а й на поясненні потенційних загроз, які

несуть ті чи ті контексти суспільній свідомості, здійснюючи руйнівний вплив на суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абакумов 2008*: Абакумов В. М. Інформаційні війни як одна з форм реалізації загроз інформаційній безпеці держави. *Право і Безпека*. 2008. № 7'2. С. 34–39.
2. *Абакумов 2011*: Абакумов В. М. Правове регулювання протидії інформаційним війнам в Україні: автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запоріжжя, 2011. 19 с.
3. *АБВ 2019*: АБВ. Збройний конфлікт у термінах (Путівник для України). Київ: Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, 2019. 90 с.
4. *Андрєєва 2015*: Андрєєва І. Акціональний фрейм концепту HORROR: конвенційний зміст і трансформації. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Філологічні науки. Мовознавство. 2015. № 4. С. 5–10.
5. *Баглікова 2010*: Баглікова М. Інформаційна війна і Україна. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2010. Випуск 14. С. 158–161.
6. *Багумян 2004*: Багумян О. В. Текстова ситуація «Соціальний захист»: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі різностильових англомовних текстів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2004. 20 с.
7. *Бацевич 2009*: Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Академія, 2009. 376 с.
8. *Бацевич 2011*: Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики. Київ: Академія, 2011. 304 с.
9. *Бацевич 2012*: Бацевич Ф. С. Імпліцитна інформація у висловленнях і дискурсивні слова (на матеріалі часток української мови). *Мовознавство*. 2012. № 5. С. 3–12.

10. *Бистров 2016*: Бистров Я. В. Англомовний біографічний наратив у вимірах когнітивної лінгвістики і синергетики: монографія. Київ – Івано-Франківськ: видавець Кушнір Г. М., 2016. 320 с.
11. *Близнюк 2022*: Близнюк К.Р., Скідченко Р.О. Асоціативне поле концепту *ВІЙНА* у свідомості української молоді. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Випуск 23. Т. 1. С.18–23.
12. *Бодріяр 2004*: Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. Пер. з франц. В. Ховхун. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
13. *Божко 2022*: Божко І. С. Онімна гра як елемент мови ворожнечі в контексті російсько-української війни. *Записки з українського мовознавства*. 2022. Випуск 29. С. 89–99.
14. *Брехуненко 2017*: Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ: [б.в.], 2017. 280 с.
15. *Брехуненко 2015*: Брехуненко В. Між колоніальним спадком і модернізацією: цивілізаційний вимір заміни радянської топоніміки. *Перейменувальні процеси в топоніміці як ціннісний вибір українського суспільства*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (11.06.2015, м. Кіровоград). Миколаїв: ФОП Жаган М. Ф., 2015. С. 14–16.
16. *Броді 2015*: Броді Р. Психічні віруси. Як програмують вашу свідомість. 2015. 151 с. Електронний ресурс. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Richard_Brodie/Psykhichni_virusy_Yak_prohramuiut_vashu_svidomist/
17. *Бучко 2012*: Словник української ономастичної термінології / Укл. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
18. *Бушаков 2003*: Бушаков В. А. Лексичний склад історичної топонімії Криму: монографія; НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. Київ: [б.в.], 2003. 317 с.

19. *Вартанова 2017*: Вартанова О. В. Змінення ментальних шаблонів соціуму як результат консцієнтальної війни. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2017. № 2. С.19–22.
20. *Ващенко 2020*: Ващенко Н. М. Головні наративи сучасної російської пропаганди як впливогенна проблематика в умовах консцієнтальної війни Росії проти України. *Scientific Notes of Institute of Journalism*. 2020. Т. 1 (76). С. 180–202.
21. *Війни 2021*: Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків: ФОП Федорко М. Ю., 2021. 558 с.
22. *Вільчинська 2017 а*: Вільчинська Т. Вербалізація бінарної концептуальної опозиції «захисник – ворог» (на матеріалі газетних текстів). *Медіапростір*. 2017. Випуск 10. С.59–65.
23. *Вільчинська 2017 б*: Вільчинська Т. Концепт – війна: особливості мовної об'єктивації в газетному тексті. *Лінгвістичні студії Linguistic Studies*. 2017. № 34. С. 110–114.
24. *Вільчинська 2022*: Вільчинська Т. П., Вільчинський О. К. Семантико-когнітивна природа концептуалізованого поняття переселеної особи в медіатексті (на прикладі газети «Вільне життя плюс»). *Держава та регіони*. Серія: Соціальні комунікації. 2022. № 2 (50). DOI 10.32840/cpu2219-8741/2022.2(50).20
25. *ВЛ 2014*: #вежливые люди. Як штучно створене словосполучення інфікувало українські ЗМІ. Моніторингове дослідження інтернет-мемів російської пропаганди в українському медіапросторі. Центр медіа-комунікацій «Нова Україна». 28 квітня 2014 р. Електронний ресурс. URL: https://ms.detector.media/mediaprosvita/research/vezhlyvye_lyudi_yak_shtucho_st_vorene_slovospoluchennya_infikuvalo_ukrainski_zmi/

26. *Воляннюк 2022*: Воляннюк І. О. Політичний дискурс в умовах російсько-української війни: лінгвістичний аспект. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Випуск 23. Т. 1. С. 47–52.
27. *ВТССУМ*: Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
28. *Вусик 2022*: Вусик Г. Л., Павлик Н. В. Неологізми як мовне відображення російсько-української війни 2022 року. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Випуск 23. Т. 1. С. 52–57.
29. *Ганіткевич 2013*: Ганіткевич М, Кінаш Б. Російсько-український словник з інженерних технологій: Понад 40 000 термінів. 2-е вид. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. 1024 с.
30. *Годунок 2021*: Годунок З. В. Мова ворожнечі в онлайн-коментарях. Людина в українському суспільстві в системі цінностей прав людини: сучасний вимір медіадіяльності: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 14.05.2021 р.). Київ: Інститут журналістики, 2021. С. 31–34.
31. *Горбенко 2017*: Горбенко Ю. Л. Особистість у гібридній війні: психологічний вимір. *Психологія і особистість*. 2017. № 2 (12). С. 30–39.
32. *Горбунов 2017*: Горбунов О. В., Кирилюк О. Л. Кропивницький: операція «Декомунізація». Кропивницький: [б.в.], 2017. 168 с.
33. *Гоцинець 2004*: Гоцинець І. Л. Образні конкретизатори концепту *Чорнобиль* в українській мовній практиці кінця ХХ ст. *Вісник Луганського нац. пед ун-ту ім. Тараса Шевченка: Філологічні науки*. Луганськ, 2004. Вип. 5 (73) травень. С. 49–53.
34. *Гоцинець 2010*: Гоцинець І. Л. Асоціативно-семантичне поле «Чорнобиль» у сучасному українському художньому дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2010. 19 с.

35. *Гоцинець 2013*: Гоцинець І. Асоціативність та образність у семантичній структурі слова. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С.75–80.
36. *Гоцинець 2016*: Гоцинець І. Поняття «асоціативно-семантичне поле» у різних галузях лінгвостилістики. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2016. С. 285–293.
37. *Грач 2008*: Грач Л. Україна – не Європа. Київ: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2008. 272 с. URL: http://www.lgrach.ru/book/Ukraine_not_Europe.pdf
38. *Григоренко 2019*: Григоренко І., Воловенко І. Новітній український фольклор у мережевій комунікації: типологічні характеристики та тематика. *Intercultural Communication*. 2019. № 1(6). С. 37–52. DOI: 10.13166/inco/103643
39. *Гриценко 2022*: Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2022. № 2 (32). С. 9–13.
40. *Грінченко 1907*: Словарь української мови: в 4-х тт. / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909. Електронний ресурс. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Hrinchenko/Slovar_ukrainskoi_movy.pdf
41. *Грукач 2019*: Грукач В., Ткаченко О., Соловійова Т. Стимул «Україна» й асоціативно-сміслові поле ментальних лексиконів студентів. *Psycholinguistics*. 2019. 26 (2). С. 46–69. DOI: [10.31470/2309-1797-2019-26-2-46-69](https://doi.org/10.31470/2309-1797-2019-26-2-46-69)
42. *Гуцуляк 2021*: Гуцуляк Д. Мова ворожнечі як засіб реалізації пропаганди «м'якої сили» Росії проти України. Стан і якість дослідження конфліктів в Україні та світі. Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції міжнародного проєкту «Медіадіалог» (Київ, 27.11.2021 р.). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2021. С. 27–31.
43. *Гауден 2020*: Гауден Гжегож. Львів: кінець ілюзій. Оповідь про листопадовий погром 1918 року / перекл. із польськ. А. Павлишин. Львів: Човен, 2020. 528 с.

44. *Денисюк 2017*: Денисюк Ж. Постфольклор інтернет-комунікації в аксіологічному вимірі. Київ: НАКККиМ, 2017. 384 с.
45. *Денисюк 2021*: Денисюк Ж. Меметичність комунікативних практик в умовах розвитку цифрового інформаційного простору. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2021. № 1. С. 13–19.
46. *Діяк 2006*: Діяк І. П'ята колона в Україні: загроза державності. Київ: ФОП Стебеляк, 2006. 128 с.
47. *Довганюк 2017*: Довганюк Е. В. Еволюція концепту краса в англomовному дискурсі XIV–XXI століть: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2017. 259 с.
48. Довженко О. Як добирати джерела інформації під час війни. [Електронний ресурс]. URL: <https://lvivmediaforum.com/news/yak-dobyty-dzherela-informacziyi-pid-chas-vijny/>
49. *Докінз 2016*: Докінз Р. Егоїстичний ген. Переклад видання Dawkins, R. *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press, 2016, 496 p. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 540 с.
50. *Домаранський 2012 а*: Домаранський А. Сучасна ідентифікація регіонів свого проживання мешканцями Кіровоградської області. *Україна: географія цілей та можливостей*: зб. наук. праць. Київ: Обрії, 2012. Т. II. С. 42–47.
51. *Домаранський 2012 б*: Домаранський А. Сучасна суспільна ідентифікація Центральноукраїнського регіону: проблеми «експертного середовища». *Вісник Львівського університету*. Серія географічна. 2012. Випуск 40 (1). С. 201–213.
52. *Доценко 2011*: Доценко О. Імпліцитні смисли в комунікативно-прагматичній структурі судового дискурсу. *Studia Methodologica*. 2011. Вип. 31. С. 62–67.
53. *ЕІУ*: Енциклопедія історії України: в 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка,

2003–2019. 520 с. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU>

54. *ЕПЛ*: Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект / за заг. ред. проф. Н. А. Сейко. Житомир: Волинь, 2014. 220 с.

55. *ЕРУС 2007*: Електронна версія російсько-українського словника. А-П. Підготував О. Телемко. Київ, 2007. [Електронний ресурс]. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Krymskyi_Ahatanhel/Ros-ukr_akademichnyi_slovnyk.pdf

56. *ЕСКМ 2017*: Звонська Л. Л. Енциклопедичний словник класичних мов / Л. Л. Звонська, Н. В. Корольова, О. В. Лазер-Паньків та ін. ; За ред. Л. Л. Звонської. [2-ге вид. випр. і допов.]. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. 552 с.

57. *ЕТСФТ*: Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів: українсько-латинсько-російсько-англійський / за ред. Черних В. П. Вінниця: Нова книга, 2014. 824 с.

58. *Єфименко 2017*: Єфименко О. Словосполуки з лексемою «війна» в мові української періодики. *Psycholinguistics*. 2017. Випуск 22(2). С. 50–61.

59. *Жаботинська 2019*: Жаботинська С. Семантика лінгвальних мереж у навчальному комбінаторному тезаурусі. *Studia Philologica*. 2019. №2. С. 17–27. DOI: 10.28925/2311-2425.2019.13.3

60. *Жайворонок 2006*: Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

61. *Жулінська 2022*: Жулінська М., Круглій О. Неологізми як мовне відображення війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. № 3 (14). С.103–110. DOI: [10.29038/2524-2679-2022-03-103-110](https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-03-103-110)

62. *Загнітко 2007*: Загнітко А. П. Сучасний політичний газетний дискурс: риторика і синтаксис. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. Т. 16. С. 5–19.

63. *Загнітко 2008*: Загнітко А. П. Основи дискурсології. Науково-навчальне видання. Донецьк: ДонНУ, 2008. 195 с.

64. *Закон 2015*: Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

65. *Закон 2018*: Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». 2018. № 2268-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>

66. *Закон 2019*: Закон України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” щодо назви релігійних організацій (об’єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об’єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України». *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-19>

67. *Закон 2023*: Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії». 2023. № 3005-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-IX#Text>

68. *Залізник 2008*: Залізник Л. Походження українців: між наукою та ідеологією. Київ: Темпора, 2008. 104 с.

69. *Залізник 2014*: Залізник Л. Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. Київ: Шлях, 2014. 168с

70. *Залізник 2017*: Залізник Л. Л. Україна та Росія: війна цивілізацій. Універсум: журнал політології, футурології, економіки, науки та культури. 2017. № 3-4 (281-282). С. 4-11. URI <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12954>

71. *Запотічний 2020*: Запотічний Б. Соросята: прихована загроза (історія терміна і наративу). 2020. Електронний ресурс. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/sorosiata-prykhovana-zahroza/>

72. *Зацерковний 2020*: Зацерковний В. І., Савков П. А., Пампуха І. В., Синявська І. К. Оцінка переваг мережецентризму та мережецентричних технологій для розбудови Збройних Сил України. *Технічні науки та технології*. 2020. № 3 (21). С. 163–184. DOI: 10.25140/2411-5363-2020-3(21)-163-184

73. Зацний Ю. А., Янков А. В. Словник неологізмів. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття: англ-український словник. Словник. Вінниця: Нова книга, 2008. 360 с.

74. *Звіт 2014*: Проміжний звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування обставин трагічних подій, що призвели до загибелі та захоплення в полон бійців добровольчих батальйонів, а також Збройних сил України біля міста Іловайськ Донецької області. Електронний ресурс. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2014/10/20/7041381/>

75. *Іваневич 2018*: Іваневич Т. Нова термінологія війни: зона АТО чи РВЗА РФ? 2018. Електронний ресурс. URL: <http://old.qha.com.ua/ru/analitika/nova-terminologiya-viini-zona-ato-chi-rvza-rf/188691/>

76. *Іванець 2019*: Іванець А. Депортацію увінчали перейменуванням – як Крим робили російським. 2019. Електронний ресурс. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29949793.html>

77. *Іванишин 2006*: Іванишин Н. Я. Лексичні засоби формування імпліцитності в драматургійному тексті (на матеріалі української драми початку ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2006. 20 с.

78. *Іващишин 2007*: Іващишин О. М. Англійські термінологічні словосполучення у текстах з проблем техногенного впливу на довкілля:

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Львів, 2007. 20 с.

79. *Ісакова 2016*: Ісакова Т. О. Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4 (41). С. 90–97.

80. *Іщенко 2008*: Іщенко Н. А. Міфотворчість у воєнному дискурсі: національний міф про Кримську війну 1853–1856 років у літературі Великої Британії другої половини XIX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн». Сімферополь, 2008. 44 с.

81. *Іщенко 2022*: Іщенко Наталя. Гібридна перемога чи гібридна капітуляція. Що обере Україна? *Фокус*. 3 серпня 2022 року. Електронний ресурс. URL: <https://focus.ua/uk/opinions/524228-gibridna-peremoga-chi-gibridna-kapitulyaciya-shcho-obere-ukrajina>

82. *Карпенко 2006 о*: Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 377 с. [Електронний ресурс]. URL: https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/rgf/karpenko_onomastika.pdf

83. *Карпенко 2006 у*: Карпенко У. О. Концептний зміст фрейму „Збройне протистояння” у російській культурно-мовній традиції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.02 «Російська мова». Київ, 2006. 20 с.

84. *Карпенко 2014*: Карпенко Н. А. Лінгвокреативна діяльність П. Загребельного: концепт ЖІНКА в дискурсивній практиці письменника крізь призму його гендерної свідомості. *Космеда Т.А., Халіман О.В. Мовна гра в парадигмі інтерпретаційної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична ігра (теоретичне осмислення дискусивної практики)*. Дрогобич: Коло, 2013. С. 287–382.

85. *Кирилюк 2014*: Кирилюк О. Л. Мовні реакції на суспільно-політичні процеси (на прикладі інтернет-дискурсу). *Науковий часопис НПУ імені*

М. П. Драгоманова. Серія 10 «Проблеми граматики і лексикології української мови». 2014. № 11. С. 187–190.

86. *Кирилюк 2015*: Кирилюк О. Л. Психолінгвістичний аспект перейменувальних процесів. *Перейменувальні процеси в топоніміці як ціннісний вибір українського суспільства*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (11 червня 2015 року, м. Кіровоград). Миколаїв: ФОП Жаган М. Ф., 2015. С. 75–76.

87. *Кирилюк 2019а*: Кирилюк О. Л. Асоціативно-семантична мікрогрупа «назва конфлікту» в дискурсі інформаційної війни. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. № 12. С. 29–34. DOI:10.32782/tps2663-4880/2019.12.5.

88. *Кирилюк 2019б*: Кирилюк О. Л. Асоціативно-семантичне поле «війна» в суспільно-політичному дискурсі. *Світ мови – світ у мові*: матеріали V Міжнародної конференції (м. Київ, 24–25 жовтня 2019 р.; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова): тези доповідей. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. С. 74–77.

89. *Кирилюк 2019 в*: Кирилюк О. Л. Мова передвоєнного дискурсу: лінгвістичні засоби створення ворожих образів і символів (на прикладі російсько-української інформаційної війни). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2019. № 43 (5). С. 71–74. DOI:10.32841/2409-1154.2019.43.5.19

90. *Кирилюк 2019 г*: Кирилюк О. Л. Мовна природа мему. *Наукові записки НаУКМА. Серія «Мовознавство»*. 2019. № 2. С. 30–35. DOI:10.18523/2616-8502.2019.2.30-35

91. *Кирилюк 2019 г*: Кирилюк О. Л. Особливості мікрополя «ворожі війська» у структурі асоціативно-семантичного поля «ворог» (на матеріалі дискурсу російсько-української інформаційної війни). *Вісник КНЛУ. Серія «Філологія»*. 2019. № 22 (2). С. 58–68. DOI:10.32589/2311-0821.2.2019.192162

92. *Кирилюк 2020 а*: Кирилюк О. Л. Дискурс російсько-української інформаційної війни як об'єкт дослідження. *Challenges of philological sciences*,

intercultural communication and EU countries: conference proceedings, October 30–31, 2020/ Venice: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. Pp.2 62–263.

93. *Кирилюк 2020 б*: Кирилюк О. Л. Збройні наративи інформаційної агресії: тематика, мовні засоби, вербалізація концептів. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries: Collective monograph. Vol. 1. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2020. С. 276–294. DOI: 10.30525/978-9934-26-031-5-17*

94. *Кирилюк 2020 в*: Кирилюк О. Л. Мова мережевого фольклору як засіб опору інформаційній агресії. *Мова: Класичне – модерне – постмодерне. 2020. № 6. С. 32–49. DOI: 10.18523/icmp2522-9281.2020.6.32-49*

95. *Кирилюк 2020 г*: Кирилюк О. Л. Мовна агресія розважальних телешоу як спосіб ведення інформаційної війни. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2020. № 32 (1). С. 132–140. DOI: 10.24919/2308-4863.1/32.214487*

96. *Кирилюк 2020 г*: Кирилюк О. Л. Мовні засоби «розмивання» образу ворога в дискурсі інформаційної війни. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2020. № 5(33). Vol. 2. Pp. 36–45. DOI: 10.51647/kelm.2020.5.2.7*

97. *Кирилюк 2020 д*: Кирилюк О. Л. Мовні засоби творення образу ворога в умовах інформаційної війни. *Наукові записки ЦДПУ ім. В. Винниченка. Серія «Філологічні науки». 2020. № 187. С. 45–49. DOI: 10.36550/2522-4077.2020.187.6*

98. *Кирилюк 2020 е*: Кирилюк О. Л. Структура асоціативно-семантичного поля «ворог» в дискурсі інформаційної війни. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2020. № 29 (2). С. 53–58. DOI: 10.24919/2308-4863.2/29.209437*

99. *Кирилюк 2020 є*: Кирилюк О. Л. Термінологія інформаційної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки»*. 2020. № 3 (407). С. 33–39.
100. *Кирилюк 2020 ж*: Кирилюк О. Л. Формування образу захисника в умовах інформаційної війни: лінгвокогнітивний аспект. *Львівський філологічний часопис*. 2020. № 8. С. 90–96. DOI: [10.32447/2663-340X-2020-8.14](https://doi.org/10.32447/2663-340X-2020-8.14)
101. *Кирилюк 2021 а*: Кирилюк О. Л. Вербалізація символів російсько-українського збройного конфлікту (моделювання асоціативно-семантичного поля). *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 1(37), vol. 1, pp. 112–117. DOI: [10.51647/kelm.2021.1.1.19](https://doi.org/10.51647/kelm.2021.1.1.19)
102. *Кирилюк 2021 б*: Кирилюк О. Л. Мовне віддзеркалення збройного конфлікту в постфольклорних текстах. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021. № 36 (1). С. 162–167. DOI: [10.24919/2308-4863/36-1-25](https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-1-25)
103. *Кирилюк 2021 в*: Кирилюк О. Л. Мовні засоби сугестивного впливу на реципієнта в дискурсі інформаційної війни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика»*. 2021. Т. 32 (71), 4 (1). С. 24–28. DOI: [10.32838/2710-4656/2021.4-1/05](https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-1/05)
104. *Кирилюк 2021 г*: Кирилюк О. Л. Наративність інформаційної війни. *Сучасний педагог та теорія педагогіки, філологічні диспути та наука про мову: матеріали міжнародної спеціалізованої наукової конференції* (м. Хмельницький, 19 лютого, 2021 р.). Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2021. С. 106–108.
105. *Кирилюк 2021 г*: Кирилюк О. Л. Фреймова мережа концепту КРУТИ в українському інформаційному просторі. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. № 19. С. 35–40. DOI: [10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.7](https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.7)

106. *Кирилюк 2022 а:* Кирилюк О. Л. Асоціативно-семантичне поле «ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ» в мовній свідомості мешканців центральної частини України. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. № 56 (2). С. 142–148. DOI: [10.24919/2308-4863/56-2-22](https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-2-22)

107. *Кирилюк 2022 б:* Кирилюк О. Л. Виправдовування та заперечення як мовний злочин: дослідження дискурсу збройної агресії РФ проти України. *Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики: збірник наукових статей, тез доповідей та повідомлень за матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 травня 2022 року, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)*. Серія «Сектор безпеки України». 2022. № 40. С. 34–39.

108. *Кирилюк 2022 в:* Кирилюк О. Л. Змістове наповнення лексико-семантичної групи «ВОЇНИ» в дискурсі російсько-української війни. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2022. № 2. С. 23–32. DOI: [10.52726/as.humanities/2022.2.4](https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.4)

109. *Кирилюк 2022 г:* Кирилюк О. Л. Мова постфольклору в дискурсі інформаційної війни: концептуальні метафори, меми-концепти, іллокутивний зміст. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in ukraine and eu countries: Scientific monograph. Vol. 2*. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. Pp. 212–242. DOI: [10.30525/978-9934-26-196-1-31](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-196-1-31)

110. *Кирилюк 2022 г:* Кирилюк О. Л., Лашкіна В. О. Вербалізація концепту УКРАЇНА в текстах промов українських президентів (В. Януковича, П. Порошенка, В. Зеленського). *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2022. № 14–15 (травень). С. 391–396.

111. *Кириченко 2015:* Кириченко В. В. Психологія образу ворога у масовій свідомості. *Філософія, релігія та культура в глобалізованому світі*. Житомир: ФОП О. О. Євинок, 2015. С. 69–74.

112. *Киричук 2012*: Киричук Л. М. Маніпулятивний потенціал імпліцитної оцінки в рекламі. *Наукові записки [Національного університету “Острозька академія”]*. Серія : Філологічна. 2012. Вип. 26. С. 126–127.

113. *Китаїва 2017*: Китаїва Є. *Записки з передової: армійці про зоряні пейзажі, п'ятнадцятитисячників та лазню у ворога під носом*. 2017. Електронний ресурс. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/zapysky-z-peredovoi-armiitsi-pro-zoriani-peizazhi-piatnadsyatiytysyachnykiv-ta-lazniu-u-voroha-pid-nosom-139054.html>

114. *Кійко 2022*: Кійко С. В., Рубанець Т. В. Неологізми-конверсиви в англійській військово-політичній сфері. *Theoretical foundations of philology, pedagogy and psychology with the conditions in wartime*: Collective monograph. Institute of professional development. Bratislava (Slovakia): Inst. of Prof. Development, 2022. Pp. 115–132.

115. *Кін 2016*: Кін Е., Георгеску М. Закладинки. Посібник з протидії мові ненависті онлайн через освіту з прав людини. Council of Europe, 2016. 212 с. Електронний ресурс. URL: <https://osvita-omr.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B8.pdf>

116. *ККУ–110*: Кримінальний кодекс України. Стаття 110. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. Електронний ресурс. URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/013/110.php>

117. *ККУ–161*: Кримінальний кодекс України. Стаття 161. Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Електронний ресурс. URL: https://kodeksy.com.ua/kriminal_nij_kodeks_ukraini/statja-161.htm.

118. *Кобетяк 2015*: Кобетяк А. Імперативи толерантизації міжконфесійних відносин у сучасній Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство». Житомир, 2015. 17 с.

119. *Ковалевська 2002*: Ковалевська Т. Ю. Моделювання емпатії в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2002. 36 с.
120. *Коваль 2014*: Коваль Д., Короткий Т. Інформаційна війна Російської Федерації проти України: оцінка міжнародного співтовариства. *Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право*: монографія. Київ: К.І.С., 2014. С. 863–871.
121. *Ковальова 2009*: Ковальова Г. Опозиція “свій – чужий” при формуванні національної ідентичності в контексті глобалізації. *Наукові записки*. Серія «Філософія». Випуск 5. 2009. С. 84–91.
122. *Ковальчик 2011*: Ковальчик Анджей С. Пан Петлюра? Харків: АКТА, 2011. 196 с.
123. *Ковчак 2015*: Ковчак В. О. Соціально-філософські аспекти симуляції суспільної активності та суспільної дійсності. *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. праць. Київ, 2015. Вип. 95. С. 182–185.
124. *Козак 2007 а*: Козак С. В. “Людина і природа” у літературно-художньому дискурсі: досвід фреймового аналізу (на матеріалі романів Е. Штрітматтера і Т. Гарді): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Одеса, 2007. 20 с.
125. *Козак 2007 б*: Козак С. В. Релевантність теорії фреймів у сучасній лінгвістиці. *Науковий вісник Волинського держ. у-ту ім. Л. Українки*. Розділ VIII. Когнітивна лінгвістика. 2007. № 3. С. 257–260.
126. *Колесник 2021*: Колесник Г. О. «Мова ворожнечі» як соціальний та лінгвістичний феномен. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Київ : Гельветика, 2021. Том 32 (71). № 4. Ч. 3. С. 278–283.
127. *Кольцова 2019*: Кольцова Ю. Онлайн-дискурс як новітній тип дискурсу. 2019. Том 1. № 24. С. 108–113.

128. *Коляденко 2013*: Коляденко О. О. Термін *фрейм* у лінгвістиці. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2 (1). С. 139–144.
129. *Компанцева 2020*: Компанцева Л. Феномен психологічних операцій як концепт і дискурс (за матеріалом безпекових лінгвокультур НАТО та Російської Федерації). *Psycholinguistics*. 2020. № 27 (2). С. 174–194.
130. *Кондратенко 2007*: Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: монографія. Одеса: Чорномор'я, 2007. С. 150–155.
131. *Коротич 2007*: Коротич К. В. Асоціативно-семантичне поле «безпека / небезпека» в дискурсі української преси ХХ–ХХІ століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2007. 20 с.
132. *Космеда 2001*: Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова», 10.02.02 «Російська мова». Харків, 2001. 32 с.
133. *Космеда 2013*: Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретаційної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична ігра (теоретичне осмислення дискусивної практики). Дрогобич: Коло, 2013. 228 с.
134. *Космеда 2014*: Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика: колективна монограф. Харків – Дрогобич: КОЛО, 2014. 472 с.
135. *Костусяк 2022*: Костусяк Н. М., Шульська Н. М., Костриця Н. М. Метафорична вербалізація концепту ВІЙНА в сучасних медійних заголовках. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2022. Вип. 56. С. 60–65. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.56.13>.

136. *Кость 2010*: Кость С. Семантико-теоретичний аналіз функціонування терміна дискурс. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2010. № 675. С. 121–124.
137. *Коць 2016*: Коць Т. Оцінність як семантико-стилістична категорія публіцистичного стилю. *Українська мова*. 2016. № 4. С. 78–86.
138. *Кочерган 2006*: Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник. Київ: Академія, 2006. 464 с.
139. *Кравець 2018*: Кравець Л. В. Концептуальна метафора в мові української поезії ХХ ст. *Слов'янські мови*: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 1 (13). С. 136–147.
140. *Крайник 2015*: Крайник О. Фреймова модель мовленнєвих актів заперечення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Розділ І. Когнітивна лінгвістика. 2015. № 4. С. 55–60.
141. *Кримські назви 2017*: Кримські назви: депортація імен. 19 травня 2017 року. [Електронний ресурс]. URL: <https://hromadske.ua/posts/krymski-nazvy-deportatsiia-imen>
142. *Кузнецова 2017*: Кузнецова Є. Стрім з пекла, або Як навчитися говорити про смерть. 2017. [Електронний ресурс]. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/strim-z-pekla-abo-jak-navchitisja-govoriti-pro-smert-658913.html>
143. *КУС*: Кримськотатарсько-український словник. [Електронний ресурс]. URL: <https://uk.glosbe.com/crh/uk>
144. *Лексикон 2001*: Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 166 с.
145. *Литвин 2000*: Литвин С. Вбивство С. Петлюри і ГПУ. *З архівів ВУЧК–НКВД–КГБ*. 2000. № 2/4. С. 404–407.
146. *Лозовий 2018*: Лозовий В. С. Маніпуляції історією як інструмент політики розколу України: стратегії та практики конструювання

антиукраїнської ідентичності на Донбасі. *STRATEGIC PRIORITIES*. 2018. № 3–4 (48). С. 147–154.

147. *Лукаш 2018*: Лукаш Г. Конотації етнонімів у мовній та культурній свідомості українців. *Мова і суспільство*. 2018. Вип. 9. С. 125–132. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ls.9.2586>

148. *Лягуша 2019*: Лягуша Антон. Чоловічі вітальні та віктимні наративи на прикладі війни на Донбасі. 2019. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/politics-inclusion/cholovichi-vitalni-ta-viktimni-narativi-na-prikladi-vijni-na-donbasi.html>

149. *Магда 2017*: Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ: КАЛАМАР, 2017. 268 с.

150. *Майданюк 2017*: Майданюк В. Проблема російськомовних патріотів. 2017. [Електронний ресурс]. URL: https://vgolos.com.ua/news/problema-rosijskomovnyh-patriotiv_260441.html

151. *Масенко 2017*: Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ: Кліо, 2017. 240 с.

152. *Мацюк 2021*: Мацюк Г. Взаємодія понять мова – війна як об'єкт лінгвістичного аналізу: результати і нові підходи. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : Гельветика, 2021. Вип. 35. Том 7. С. 101–106.

153. *Мацьків 2006*: Мацьків П. В. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі. Київ, Дрогобич: Коло, 2006. 332 с.

154. *Мислово*: Мислово: онлайн-словник. [Електронний ресурс]. URL: <http://myslovo.com/>

155. *Митрофаненко 2015 а*: Митрофаненко Ю. Українська отаманщина 1918–1919. Кропивницький: Імекс, 2015.

156. *Митрофаненко 2015 б*: Митрофаненко Ю. С. Фортеця св. Єлисавети в історії українського козацтва. *Перейменувальні процеси в*

топоніміці як ціннісний вибір українського суспільства”: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (11 червня 2015 року, м. Кіровоград). Миколаїв: ФОП Жаган М. Ф., 2015. 2015. 37–40.

157. *Митрофаненко 2017*: Митрофаненко Ю. Отаманщина 1918–1919 років. *Війна з державою чи за державу?* Харків: КСД, 2017. С. 100–147.

158. *Монахова 2014*: Монахова Т. В. Нейролінгвістичне програмування і стратегічне текстотворення. *Одеський лінгвістичний вісник*. Вип. 3. Спеціальний випуск, присвячений 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 166–173.

159. *Монахова 2015*: Монахова Т. В. Народництво, модернізм і постмодернізм у лінгвістиці: монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. 300 с.

160. *Монахова 2016*: Монахова Т. В. Аксіологія у стратегіях текстотворення української мови. *Науково-методичний журнал*. Вип. 204. Т. 216. Філологія. Мовознавство. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. С. 63–67.

161. *Мороз 2010*: Мороз Р.А. Наративи в психологічній теорії і практиці. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 8. С. 719–727.

162. *Мутіна 2009*: Мутіна Н. А. Від “чужого” до “ворога”: механізм формування “образу ворога” в російсько-грузинській інформаційній війні 2008 року в оцінці європейських ЗМІ. *Наукові записки [Національного університету “Острозька академія”]*. Серія: Культурологія. 2009. Вип. 4. С. 134–140.

163. *Нагорна 2005*: Нагорна Л. Б. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ: Світогляд, 2005. 315 с.

164. *Найдьонов 2017*: Найдьонов О. Г. Теоретико-методологічні особливості сучасного дискурсу мережевого суспільства: плюралізм і міждисциплінарність. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. Вип. 15. С. 94–98.

165. *Неклесова 2010*: Неклесова В. Ю. Когнітивна природа власних назв на позначення часу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». Одеса, 2010. 20 с.

166. *Никитченко 2016*: Никитченко К. Замінне та аналогічне словотворення як способи творення okazіonalіzmів доби постмодернізму. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 5. С.56–60.

167. *Ніколаєнко 2017*: Ніколаєнко Т., Семиженко А. Велике російське нашествя: технології українських виборів у 12 історіях. 2017. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.theinsider.ua/politics/599d5dc619939/>

168. *Номис 1993*: Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклад М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. Київ: Либідь, 1993. 768 с.

169. *Норман 2000*: Норман Дейвіс. Європа: Історія. Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. Київ: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2000. 1463 с.

170. *Огієнко 1995*: Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Київ: Либідь, 1995. 296 с.

171. *Ожеван 2016*: Ожеван М. А. Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України. *Strategic priorities*. № 4 (41). 2016. С. 30–40.

172. *Онищенко 2004*: Онищенко І. В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 2004. 20 с.

173. *Осіпова 2019*: Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки: монографія / наук. ред. проф. Т. А. Космеда. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2019. 388 с.

174. *Остапець 2016*: Остапець Ю. О. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Львів, 2016. 43 с.

175. *Островська 2010*: Островська О., Арцишевська А. Денотативне і конотативне значення категорії оцінки у художньому дискурсі. *Вісник львівського університету. Серія іноземні мови*. 2010. № 17. С. 42–46.

176. *Парахонський 2019*: Парахонський Б., Яворська Г. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Київ: НІСД, 2019. 560 с.

177. *ПЕ 2011*: Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 807 с.

178. *ПЕС 2004*: Політологічний енциклопедичний словник. Упорядник В. П. Горбатенко. За ред. Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкін, В. П. Горбатенко. Київ: Генеза, 2004. 736 с.

179. *Петренко 2003*: Петренко В. В. Політична мова як засіб маніпулятивного впливу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Київ, 2003. 17 с.

180. *Пилипчук 2011*: Пилипчук Р. В. Інформаційна війна. *Енциклопедія сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12460>

181. *Петрушова 2013*: Петрушова, Н. (2013). Поняття пресупозиції та її типологія у прагмалінгвістиці. *Філологічні науки*. № 15. С. 87–95.

182. *Підкамінна 2017*: Підкамінна Л. В. Моделювання концепту «воїн» у сучасних українських ЗМІ. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 8. Філологічні науки. 2017. Вип. 7. С. 105–111.

183. *Половинчак 2014*: Половинчак Ю. Мобілізаційний та маніпулятивний потенціал дискурсу соціальних медіа в умовах перехідного суспільства. *Україна: події, факти, коментарі*. 2014. № 21. С.56–65.

184. *Портников 2018*: Портников В. Гібридна війна, яку Путін вів проти України понад три роки, має змінитися на «гібридний мир». [Електронний ресурс]. 2018. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/war/portnikov-gibridna-vijna-jaku-putin-viv-proti-ukrajini-bilshe-troh-rokiv-maje-zminitisja-na-gibridnij-svit-226890.html>

185. *Постанова 2015*: Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» від 27 січня 2015 року № 129-VIII. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19>

186. *Почепцов 2013*: Почепцов Г. Сміслові та інформаційні війни: пошук відмінностей. *Детектор медіа*. 17 березня 2013 року. [Електронний ресурс]. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/4569/2013-03-17-smyslovi-ta-informatsiyni-viyny-poshuk-vidminnostey/>

187. *Почепцов 2015*: Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 497 с.

188. *Почепцов 2016*: Почепцов Г. Сенси і війни: Україна і Росія в інформаційній і смислових війнах. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2016. 316 с.

189. *Почепцов 2022*: Почепцов Г. Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії. Харків: Віват, 2022. 384 с.

190. *Приборкати гідру 2018*: Приборкати гідру: Як протистояти інформаційній агресії Кремля. Рекомендації до інформаційної політики. Київ, 2018. 40 с.
191. *Прищепи 2017*: Прищепи Г. “Мова ненависті” як лінгвістичний маркер “гібридної війни”. *Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics*. 2017. Вип. 22 (2). С. 98–112. DOI: 10.5281/zenodo.1069546
192. *Резолюція 1974*: Definition of Aggression. Резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року. [Електронний ресурс]. URL: [https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3314\(XXIX\)&Lang=E](https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3314(XXIX)&Lang=E)
193. *Резолюція 2015*: Резолюція ПАРЄ «Зниклі особи під час конфлікту в Україні» № 2067 від 25 червня 2015 року. [Електронний ресурс]. URL: <https://wz.lviv.ua/article/132616-tekst-rezoliutsii-parye-shchodo-rosi-krym-ta-znyklykh-bezvisty>
194. *Репан 2007*: Репан О., Старостін В., Харлан О. ПАЛІМПЕСТ: поселення XVI-XVIII ст. в історії Дніпропетровська. Київ: Українські пропілеї, 2007. 268 с.
195. *Рогач 2013*: Рогач О. О. Етнічні спільноти: класифікаційна схема. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. № 9 (268). Ч. II. С. 38–42.
196. *РУС*: Російсько-український словник / за ред. А. Кримського та С. О. Єфремова. 1924–33рр. Електронна версія. Київ, 2007. 2550 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Krymskyi_Ahatanhel/Ros-ukr_akademichnyi_sloynyk.pdf
197. *Савчук 2004*: Савчук І. І. Фреймова модель комунікативної ситуації суперництва. *Вісник Житомирського державного університету*. 2004. № 17. С. 227–229.
198. *СГВ 2017*: Світова гібридна війна: український фронт: монографія; за заг. ред. В. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
199. *Селіванова 1999*: Селіванова Е. А. Теоретические основы когнитивной ономазиологии. *Вісник Черкаського університету*. 1999. Вип. 11. С. 3–12.

200. *Селіванова 2006*: Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
201. *Селіванова 2010*: Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.
202. *Семенчук 2010*: Семенчук А. Б. Інноваційні засоби об'єктивації концепту *ТЕРОРИЗМ* (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». Херсон, 2010. 20 с.
203. *Семотюк 2015*: Семотюк О. Аналіз дискурсу vs. контент-аналіз: методично-методологічні відмінності і подібності. *Людина. Комп'ютер. Комунікація* : збірник наукових праць / Національний університет "Львівська політехніка", Інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Кафедра прикладної лінгвістики. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. С. 79–82.
204. *Сенченко 2019*: Сенченко М. Концепція «керованого хаосу» – нова форма колонізації. *Вісник Книжкової палати*. 2019. № 11. С. 15–20.
205. *Серажим 2002*: Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність. [На матеріалах сучасної газетної публіцистики]: монографія / За ред. В. Різуна. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 392 с.
206. *SIC-онлайн*: Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. URL: <https://www.jnsm.com.ua/sis/>
207. *Слива 2005*: Слива Т. В. Асоціативно-семантична група як форма парадигматичної організації лексики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова». Київ, 2005. 20 с.
208. *Словоново*: Словарь современной лексики, жаргона и сленга «Словоново» [Електронний ресурс]. URL: <http://www.slovonovo.ru/>
209. *Сосюр 1998*: Сосюр, Фердінан де. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ: Основи, 1998. 324 с.

210. *Соціопитування 2018 а:* Протидія російській пропаганді та медіаграмотність: результати всеукраїнського опитування громадської думки. Лютий 2018. [Електронний ресурс]. URL: <https://detector.media/infospace/article/136017/2018-03-27-protidiya-rosiiskii-propagandi-ta-mediagramotnist-rezultati-vseukrainskogo-opituvannya-gromadskoi-dumki/>

211. *Соціопитування 2018 б:* Українці вважають, що найбільша проблема зараз корупція, а не війна. Результати загальнонаціонального опитування населення. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/10/24/7196142/>

212. *Соціопитування 2019 а:* Джерела інформації, медіаграмотність і російська пропаганда: результати всеукраїнського опитування громадської думки. Лютий 2019. [Електронний ресурс]. URL: <https://detector.media/infospace/article/164308/2019-03-21-dzherela-informatsii-mediagramotnist-i-rosiiska-propaganda-rezultati-vseukrainskogo-opituvannya-gromadskoi-dumki/>

213. *Соціопитування 2019 б:* Конфесійна структура населення України і створення Православної Церкви України: травень 2019. Результати всеукраїнського опитування громадської думки. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=862&page=1>

214. *Соціопитування 2020 а:* Дані опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 14 по 19 серпня 2020 року. [Електронний ресурс]. URL: <https://detector.media/infospace/article/181066/2020-09-29-yak-zminilis-upodobannya-ta-interesi-ukraintsiv-do-zasobiv-masovoi-informatsii-pislyaviboriv-2019-r-ta-pochatku-pandemii-covid-19/>

215. *Соціопитування 2020 б:* Соціально-політична ситуація в Україні: опитування проведене Центром соціальних та маркетингових досліджень SOCIS у лютому 2020 року. [Електронний ресурс]. URL: http://socis.kiev.ua/wp-content/uploads/2020/02/Socis_Press_February_2020.pdf

216. *Соціопитування 2020 в*: Більшість українців вважають Росію ворогом України, – опитування. 2020. [Електронний ресурс]. URL: <http://newformat.info/news/bilshist-ukrainsiv-vvazhajut-rosiju-vorogom-ukraini-opituvannya/>

217. *Соціопитування 2023: Як змінювалося ставлення українців до Росії та росіян*. 2023. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/03/10/infografika/suspilstvo/yak-zminyuvalosya-stavlennya-ukrayincziv-rosiyi-ta-rosiyan>

218. *ССУС 2006*: Словник сучасного українського сленгу / упоряд. Т. М. Кондратюк. Харків: Фоліо, 2006. 350 с.

219. *СТВ 2017*: Слова та війни: Україна в боротьбі з кремлівською пропагандою. Київ: КІС, 2017. 132 с.

220. *СТ для ЗМІ 2014*: Словник термінів для ЗМІ щодо російсько-українського конфлікту. 12 березня 2014. [Електронний ресурс]. URL: https://ms.detector.media/ethics/standards/slovník_terminiv_dlya_zmi_schodo_rosiyskoukrainskogo_konfliktu/

221. *Стрельченко 2016*: Стрельченко К. С. Концептуальний простір таємниці: фреймова модель (на матеріалі англomовних художніх творів). *Studia philologica*. 2016. Вип. 6. С. 56–62.

222. *Сугестивні технології 2011*: Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навч. посіб. / [В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов]; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. 2-ге вид. Київ: ВІПОЛ, 2011. 248 с.

223. *СУМ-11*: Словник української мови: в 11 тт./ АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

224. *СУМ-20*: Словник української мови: в 20 томах. [Електронний ресурс]. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>

225. *Супрун 2022*: Супрун В. М. «Мова перемоги» в інформаційному дискурсі війни. *Обрії друкарства*. 2022. № 1 (11). С. 131–142. DOI: 10.20535/2522-1078.2022.1(11).261720
226. *Суший 2014*: Суший О. В. Державотворення чи держава, яка не склалася, – український контекст? *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2014. №4–5 (71–72). С. 65–78.
227. *Суший 2016*: Суший О. В. Громадсько-політична участь населення України: як подолати виклик безсуб’єктності? *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2016. Вип. 37 (40). С. 39–62.
228. *Тараненко 2000*: Тараненко О. О. Конотація. *Українська мова. Енциклопедія* / [В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 248.
229. *Тараненко 2009*: Тараненко О. О. Евфемізм. *Енциклопедія Сучасної України: електронна версія*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2009. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18587
230. *Тарасова 2020*: Тарасова В. В. Війна знаків або семіотика інформаційно-психологічної війни (на матеріалі англомовного масмедійного дискурсу). *Scientific developments of European countries in the area of philological researches: collective monograph*. Riga: Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2020. pp.543–559. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-56-3.2.13>
231. *Тишко 2009*: Тишко О. В., Коцюк Л. М. Лінгвістичний аналіз поняття фрейму. *Наукові записки [Національного університету «острозька академія»]*. Серія: Філологічна. 2009. Вип. 11. С. 391–399.
232. *Ткачук 2002*: Ткачук О. М. Наратологічний словник. Тернопіль: Астон, 2002. 173 с.
233. *Турченко 2006*: Турченко Ф. Г. Микола Міхновський: життя і слово. Київ: Генеза, 2006. 318 с.

234. *УМЕ 1959*: Українська мала енциклопедія: 16 кн.: у 8 т. / проф. Є. Онацький. Буенос-Айрес, 1959. Т. 2. Кн. IV: Літери Ж–Й. 564 с. URL: http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/use/first_book/part4.pdf
235. *УМЕ 1961*: Українська мала енциклопедія: 16 кн.: у 8 т. / проф. Є. Онацький. Буенос-Айрес, 1961. Т. 4. Кн. VIII: Літери Ме–На. 1076 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/UkrMalaEnts8_1961/UkrMalaEnts8_1961.pdf
236. *УМЕ 1967*: Українська мала енциклопедія: 16 кн.: у 8 т. / проф. Є. Онацький Книжка XVI. Літери Уш–Я. Буенос Айрес. 1967. С. 1973–2147. URL: https://archive.org/stream/UkrMalaEn/kn_16_%D0%A3%D1%88-%D0%AF#page/n45/mode/2up
237. *УСЕ 2006*: УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія. Львів: Тека, 2006. 1432 с. URL: <http://slovopedia.org.ua>
238. *Фаріон 2004*: Фаріон І. Слова як свідки правди. Лінгвістична експертиза етронімів «жид» і «москаль» у контексті мітингової промови. *Журнал Універсум*. № 7–9 (130–132), 2004. С. 46–51.
239. *Фуко 2003*: Фуко М. Археологія знання. / Переклад з фр. В. Шовкун. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. 326 с.
240. *Хаддад-Розкладай 2014*: Хаддад-Розкладай К. *Чи є життя за поребриком: як у мову входять слова*. 2014. [Електронний ресурс]. URL: <https://gazeta.ua/articles/istoriya-movi/ci-ye-zhittya-za-porebrikom-yak-u-movu-vhodyat-slova/567408>
241. *Шахновська 2022*: Шахновська І. І., Загородна Л. Т. Українські та англійські оцінні неологізми, утворені на тлі політичних подій в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2022. № 57. С. 111–114. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.57.26>
242. *Шевченко 2007*: Шевченко М. Імагологія та проблеми формування воєнно-політичної свідомості українського суспільства в умовах маніпуляції

історичною інформацією. *Воєнна історія*. 2007. №1–3 (31–33). [Електронний ресурс]. URL: http://warhistory.ukrlife.org/1_3_07_8.htm

243. *Шестакова 2018*: Шестакова С. О. Ніконіми як особлива категорія інтернет-дискурсу. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Філол. науки. 2018. Вип. 281. С. 111–118.

244. *Шипіцина 2007*: Шипіцина Ю. В. Англомовні тексти з корпоративної етики: лінгвопрагматичний та семантико-когнітивний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2007. 20 с.

245. *Шкворченко 2019*: Шкворченко Н. Інтернет-дискурс як лінвістична категорія. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. Том 3. № 23. С. 62–68.

246. *Шугаєв 2019*: Шугаєв А. В. Медіа-дискурс у межах критичного дискурс-аналізу та функціонального підходу. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія “Філологічні науки”. *Мовознавство*. № 11. 2019. С. 172–176

247. *Шукало 2008*: Шукало І. М. Англомовний комп’ютерний рекламний дискурс: семантичний та комунікативний аспекти (на матеріалі веб-сайтів британських туристичних компаній): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2008. 20 с.

248. *Шурма 2016*: Шурма С. Г. Поняття наративної стратегії у публіцистичному дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2016. № 22. С. 205–207.

249. *Шушарін 2015*: Шушарін Д. Гібридний мир. 16 червня 2015 року [Електронний ресурс]. URL: <http://m.day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/gibrydnyy-myr>

250. *ЮЕ 1998*: Юридична енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 1998. [Електронний ресурс]. URL: http://leksika.com.ua/14210923/legal/marginalni_grupi

251. *Яворська 2016 а*: Яворська Г. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *STRATEGIC PRIORITIES*. 2016. № 4 (41). С. 41–48.

252. *Яворська 2016 б*: Яворська Г. Мова як складник конфлікту. *Media studies: Междисциплинарные исследования медиа. Материалы научно-практической конференции*. Харьков, 2016. С. 103–108.

253. *Яремчук 2020*: Яремчук А. Мовна картина світу – концептуальна картина світу – художня картина світу: параметричні ознаки й характер співвідношення. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. 2020. Vol. VII I/1. Рр. 69–76.

254. *Яровий 2017*: Яровий Д. О. Застосування критичного дискурс-аналізу як методу дослідження групової поляризації в соціальних медіа. *Проблеми політичної психології*. 2017. Вип. 5. С. 271–281.

255. *Allenby 2017*: Allenby B., Garreau J. Weaponized Narrative: The New Battlespace. March 21, 2017. P. 5–10. URL: https://www.researchgate.net/publication/319275907_Weaponized_Narrative_The_New_Battlespace

256. *Allert 2008*: Allert T. The Hitler salute. On the meaning of a gesture. New York: Metropolitan Books. 2008. 115 p.

257. *Baudrillard 1994*: Baudrillard J. Simulacra and simulation. [translated by Sheila Faria Glaser] 1994. 164 с. URL: <https://www.e-reading-lib.com/bookreader.php/144970/jean-baudrillard-simulacra-and-simulation.pdf>

258. *Black 1962*: Black M. Models and metaphors studies in language and philosophy. N.Y.; Ithaca, 1962. 280 p.

259. *Boyte 2017*: Boyte K. J. An analysis of the social-media technology, tactics, and narratives used to control perception in the propaganda war over Ukraine. *Journal of Information Warfare*. 2017. № 16 (1). P. 72–86. URL: <https://www.researchgate.net/publication/316858860>

260. *Brown 2015*: Brown A. *Hate Speech Law: A Philosophical Examination*. *Routledge Studies in Contemporary Philosophy*. London: Routledge, 2015.

261. *Butyrina 2018*: Butyrina M., Temchur K. Hate speech as a sociolinguistic phenomenon. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Соціальні комунікації». 2018. Вип.13. С. 99–105.
262. *Cambridge Dictionary*: Cambridge Dictionary online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/>
263. *Campen 1992*: Campen Alan D. The First Information War: The Story of Communications, Computers, and Intelligence Systems in the Persian Gulf War. AFCEA International Press, 1992. 195 p.
264. *Chafe 1994*: Chafe W. Discourse, consciousness of time. Chicago, 1994. 311 p.
265. *Choi 2007*: Choi J. K., Bowles S. The coevolution of parochial altruism and war. *Science*. 2007. V. 318. P. 636–640.
266. *Davies 2006*: Davies N. Europe at War 1939–1945: No Simple Victory. London, Macmillan, 2006. 544 p.
267. *de Carbonnières 1997*: de Carbonnières Philippe. Lutèce : Paris ville romaine. Paris: Gallimard, 1997. 128 p.
268. *Dennett 1990*: Dennett D. C. Memes and the exploitation of imagination. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 1990. № 48. P. 127–35.
269. *Der Giftpilz 1938*: Der Giftpilz. 1938. URL: <https://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/thumb.htm>
270. *Des Forges 1999*: Des Forges Alison. Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda. 1999. URL: https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2020/12/rwanda-leave-none-to-tell-the-story.pdf
271. *Domeniche 1945*: Domeniche del Corriere. Aprile 1945. URL: <https://www.centrosi.it/notizie/Emeroteca-Digitale/Domeniche-del-Corriere-aprile-1945.html>
272. *Dulles 1966*: Dulles A. The Secret Surrender. New York: Harper & Row, 1966. 268 c. URL: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP70-00058R000300010059-3.pdf>

273. *Edmonds 2005*: Edmonds B. The Revealed Poverty of the Gen-meme Analogy: why Memetics per se Failed to Produce Substantive Results. *Journal of Memetics – Evolutionary Models of Information Transmission*. Manchester, 2005. Vol. 9. URL: https://cfpm.org/jom-emit/2005/vol9/edmonds_b.html
274. *Enge 2015*: Enge Erik. Dehumanization as the Central Prerequisite for Slavery GRIN Verlag, 2015. 24 p.
275. *Fabiszak 2007*: Fabiszak M. A Conceptual Metaphor approach to war discourse and its implications. Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM. 2007. 270 p.
276. *Fasold 1990*: Fasold R. Sociolinguistics of Language. London, 1990.
277. *Fialkova 2015*: Fialkova L., Yelenevskaya, M. The Crisis in Ukraine and the Split of Identity in the Russian-Speaking World. *Folklorica*. 2015. Vol. XIX. DOI: 10.17161/folklorica.v19i1.5721
278. *Fillmore 1975*: Fillmore Ch. J. An Alternative to Checklist Theories of Meaning. *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, 1975. P. 123–131.
279. *Fillmore 1977*: Fillmore Ch. Scenes-and-frames Semantics. *Linguistic Structure Processing* / Ed. A. Zambolii. Amsterdam, 1977. P. 55–82.
280. *Fillmore 1982*: Fillmore Ch. Frame Semantics. *Linguistics in the Morning Calm*. Soeul: Hanshin, 1982. P. 111–137.
281. *Fillmore 1992*: Fillmore Ch., Atkins B. Towards a Frame-based organization of the lexicon: the semantics of RISK and its neighbors. *Frames, Fields and Contrasts*. Ed. A. Lehrer and E. Kittay. Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1992. P. 75–102.
282. *Fillmore 2009*: Fillmore Ch. J., Baker C. A Frames Approach to Semantic Analysis. *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford Un-ty Press, 2009. P. 313–340. DOI: [10.1093/oxfordhnb/9780199544004.013.0013](https://doi.org/10.1093/oxfordhnb/9780199544004.013.0013)

283. *Foxall 2019*: Foxall A. From Evropa to Gayropa: A critical geopolitics of the European Union as seen from Russia. *Geopolitics*. 2019. Vol. 24 (1). P. 174–193.
284. *Glenn 2009*: Glenn R. W. Thoughts on “Hybrid” Conflict. *Small Wars Journal*. 2009. March 02. URL: <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/thoughts-on-hybrid-conflict>.
285. *Goble 2016*: Goble P. Russian national identity and the Ukrainian crisis. *Communist and Post-Communist Studies*. 2016. V. 49 (1). P. 37–43. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2015.12.006>
286. *Goffman 1986*: Goffman E. Frame analysis: An essay on the organization of experience. Northeastern University Press, Boston, 1986. 586 p. URL: https://urup.or.id/wp-content/uploads/2020/07/Erving_Goffman_Bennett_Berger_Frame_Analysis_BookFi.pdf
287. *Goriacheva 2016*: Goriacheva D. Understanding the “Ukrainian Crisis.” Metaphors used by Ukrainian, German, and British Leaders in 2014-16. *Ideology and Politics*. 2016. V. 1(6). P. 86–152.
288. *Grassegger 2019*: Grassegger H. The Unbelievable Story Of The Plot Against George Soros. 2019. URL: <https://www.buzzfeednews.com/article/hnsgrassegger/george-soros-conspiracy-finkelstein-birnbaum-orban-netanyahu>
289. *Harré 1995*: Harré R. Discursive psychology. *Rethinking Psychology*. London, 1995. P. 143–159.
290. *Haslam 2006*: Haslam Nick. Dehumanization: An Integrative Review. *Personality and Social Psychology Review*. 2006. Vol. 10. No. 3. P. 252–264. DOI: 10.1207/s15327957pspr1003_4.
291. *Hoffman 2009*: Hoffman Frank G. Hybrid Warfare and Challenges. *Joint Force Quarterly (JFQ)*. Issue 52. 1st Quarter 2009. Pp. 34–39.

292. *Holzgrefe 2003*: Holzgrefe J., Keohane R. Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas. Cambridge: Cambridge University Press. 2003. 350 p.

293. *Huhtinen 2002*: Huhtinen Aki-Mauri. Perception Management in the Art of War. A Review of Finnish War Propaganda and Present-Day Information Warfare. *Journal of Information Warfare*. 2002. Vol. 2. Issue 1. URL: <https://www.jinfowar.com/journal/volume-2-issue-1/perception-management-art-war-review-finnish-war-propaganda-and>

294. *Hussaini 2020*: Hussaini S., Morris T. The Taliban's Information War: The Tactical Use of Frames. *Journal of Information Warfare*. 2020. Vol. 19. Issue 4. URL: <https://www.jinfowar.com/journal-issue/volume-19-issue-4>

295. *HW 2010*: United States Government Accountability Office: Hybrid Warfare, GAO-10-1036R. Washington, DC, USA: USGAO, 2010 (September 10). 26 p.

296. *International Covenant 1966*: International Covenant on Civil and Political Rights. 1966. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf>

297. *Investigations 2014*: Investigations into human rights violations related to the violence in Odesa on 2 May. *Report on the human rights situation in Ukraine 15 June 2014*. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. P. 9–17.

298. *Jahn 2005*: Jahn Manfred. Narratology: A Guide to the Theory of Narrative. English Department. University of Cologne, 2005. URL: <http://www.uni-koeln.de/~ame02/pppn.htm>

299. *Jantunen 2014*: Jantunen S. 2014. Kill, capture ... or neutralize? How operational planning changes the language of communicating war. *Journal of Information Warfare*. 2014. V. 13(1). P. 72–86.

300. *Kalyvas 2003*: Kalyvas S. The Sociology of Civil Wars: Warfare and Armed Groups. Department of Political Science Yale University. 2003. URL:

https://web.archive.org/web/20061009064633/http://www.armedgroups.org/images/stories/pdfs/kalyvas_paper.pdf

301. Kinnick 1996: Kinnick Katherine N., Krugman Dean M. and Cameron Glen T. Compassion Fatigue: Communication and Burnout toward Social Problems. *Journalism & Mass Communication Quarterly*. 1996. V. 73(3). P. 687–707. DOI: <https://doi.org/10.1177/107769909607300314>

302. Klecel 2010: Klecel Marek. Pisarze ścigani za Katyń. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*. Kwiecień 2010. Nr. 4 (111). URL: <https://www.frona.pl/a/marek-klecel-jozef-mackiewicz-swiadek-zbrodni-katynskiej,69105.html>

303. Kyryliuk 2020: Kyryliuk O. L. Linguistic accompaniment of information warfare (based on the Russian-Ukrainian armed conflict). *PNAP / Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*. 2020. № 39 (2). Pp. 60–67. DOI: [doi:10.23856/3910](https://doi.org/10.23856/3910)

304. Kyryliuk 2021: Kyryliuk O. Fabricated frames as a way of erasing historical memory (based on the discourse of Russia's aggression against Ukraine). *Journal of Language and Linguistic Studies*. 2021. № 17 (Special Issue 2). Pp. 1423–1437.

305. Kyryliuk 2022: Kyryliuk O. Linguistic means of dehumanisation of the enemy in the discourse of the armed conflict in Ukraine. *Journal of Linguistic and Intercultural Education*. 2022. № 15 (2). Pp. 145–167. DOI: doi.org/10.29302/jolie.2022.2.11. URL:

<http://jolie.uab.ro/index.php?pagina=pg&id=39&l=en>

306. Kyryliuk 2023a: Kyryliuk O., Shulska N., Zinchuk R., Demeshko I., Nesterenko T., Volchanska H., Fenko N. Toolkit for the Formation of Narrative Strategies of the Russian-Ukrainian War (Using the 2022-2023 Media Language as an Example). *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. Special Issue (13/01-XXXIV). 2023. Pp. 63–171.

http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/130134/papers/A_24.pdf

307. *Kyryliuk 2023c*: Kyryliuk O., Mytrofanenko Y., Dmytruk V., Doroshchuk N., Kryvko I., Prymachok O., Vakulyk I. Humor as an opposition to enemy propaganda in the conditions of the struggle for the independence of Ukraine (20th–21st centuries): historical and linguistic aspects. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2023. Special Issue (13/02-XXXV). Pp. 53–62. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/130235/papers/A_09.pdf

308. *Lakoff 1980*: Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. URL: <https://www.textosenlinea.com.ar/libros/Lakoff%20y%20Johnson%20-%20Metaphors%20We%20Live%20By%20-%201980.pdf>

309. *Lakoff 1991*: Lakoff George. *Metaphor and War: The Metaphor System used to Justify War in the Gulf*. 1991. URL: <https://escholarship.org/uc/item/9sm131vj>

310. *Language of conflict 2020*: *Language of conflict: discourses of the Ukrainian crisis*. New York: Bloomsbury Academic, 2020. 290 p.

311. *Martin 2005*: Martin J. R., White P. R. R. *The Language of Evaluation: appraisal in English*. New York: Palgrave, 2005. 278 p.

312. *Mattis 2005*: Mattis J. N., Hoffman F. G. *Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars*. *US Naval Institute Proceedings Magazine*. November 2005. Vol. 132/11/1,233. P. 18–19. URL: <http://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf>

313. *Maturana 1970*: Maturana Humberto R. *Biology of Cognition*. BCL Report № 90. Urbana. University of Illinois, Department of Electrical Engineering, Biological Computer Laboratory. 1970. URL: <https://reflexus.org/wp-content/uploads/BoC.pdf>

314. *Mezhov 2022*: Mezhov O., Kostusiak N., Navalna M. The cognitive discourse parameters of directive speech acts in modern Ukrainian. *Cognitive Studies | Études cognitives*. 2022. No 22. Article 2785. DOI: <https://doi.org/10.11649/cs.2785>

315. *Minsky 1975*: Minsky M. A framework for representing knowledge. *The Psychology of Computer Vision* / Ed. P. Henry Winston. New York: McGraw-Hill, 1975. P. 211–277.
316. *Moeller 1999*: Moeller Susan. Compassion Fatigue: How the Media Sell Disease, Famine, War and Death. London: Routledge, 1999. 400 p.
317. *Mojzes 1994*: Mojzes P. Yugoslavian Inferno: Ethnoreligious Warfare in the Balkans. New York: Continuum. 1994. 288 p.
318. *Mojzes 1998*: Mojzes P. Religion and the War in Bosnia. Atlanta: Scholars Press. 1998. 312 p.
319. *Monakhova 2022*: Monakhova, T., & Tuluzakova, O. (2022). Hate speech in Ukrainian media discourse. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 2022. No 22. Article 2624. DOI: <https://doi.org/10.11649/cs.2624>
320. *Neate 2010*: Neate Mark C. The Battle of the Narrative: monograph. School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College Fort Leavenworth. Kansas, 2010. 59 p. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA523918.pdf>
321. *Olcott 2011*: Olcott Anthony. And Ye Shall Know Your Story, and Stick to It. *ISD Working Papers in New Diplomacy*. June 2011. URL: https://ciaotest.cc.columbia.edu/wps/isd/0024953/f_0024953_20384.pdf
322. *Onega 1996*: Onega S., Landa J. Á. G. Narratology: An Introduction. London, N.Y.: Longman, 1996. 324 p.
323. *Oxford Dictionary*: Oxford English and Spanish Dictionary, Synonyms, and Spanish to English Translator. URL: <https://www.lexico.com>
324. *Perica 2002*: Perica V. Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States. New York: Oxford University Press. 2002. 332 p.
325. *Perica 2014*: Perica V. Religion in the Balkan Wars. *Oxford Handbooks Online*. 2014. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199935420.013.37
326. *Petruck 1996*: Petruck M. R. L. Frame Semantics. *Verschueren J., Osternam J., Blommaert J. and Bulcaen C. (eds.). Handbook of Pragmatics*.

Philadelphia: John Benjamins, 1996. P. 1–8.
<https://www1.icsi.berkeley.edu/pubs/ai/handbookpragmatics96.pdf>

327. *Podoroga 2018*: Podoroga B. The concept of metanarrative in Jean-François Lyotard's philosophy: crisis of enlightenment and postmodern alternative. *Polylogos*. 2018. V. 2 (3). DOI: 10.18254/S00000056-3-1

328. *Ponsonby 1928*: Ponsonby A. Falsehood in War-Time: Containing an Assortment of Lies Circulated Throughout the Nations During the Great War. Kessinger Publishing. London: Garland Publishing Company. 1928. 129 p.

329. *Powers 1996*: Powers F. Gerard. Religion, Conflict and Prospects for Reconciliation in Bosnia, Croatia and Yugoslavia. *Journal of International Affairs*. 1996. № 50 (1). Pp. 221–252.

330. *Pynnoniemi 2016*: Pynnoniemi K., Racz A. eds. Fog of falsehood: Russian strategy of deception and the conflict in Ukraine. Finnish Institute of International Affairs. 2016. 318 p.

331. *Report 2022*: Report on Russia's Legal and Administrative Practice in Light of its OSCE Human Dimension Commitments. 2022. 125 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/5/526720.pdf>

332. *Rieber 2014*: Rieber A. J. The Struggle for the Eurasian Borderlands: From the Rise of Early Modern Empires to the End of the First World War. New York: Cambridge University Press, 2014. DOI: 10.1017/CBO9781107337794

333. *Rohach 2015*: Rohach O. The language of war. *Науковий журнал*. 2015. № 2. С. 161–167.

334. *Rona 1976*: Rona T. Weapon Systems and Information War. Boeing Aerospace Co., Seattle, WA, 1976. URL: https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/FOID/Reading%20Room/Science_and_Technology/09-F-0070-Weapon-Systems-and-Information-War.pdf

335. *Ryan 2004*: Ryan M. L. Will New Media Produce New Narratives? In M. L. Ryan (ed.) *Narrative Across Media: the Languages of Storytelling*. University of Nebraska Press. 2004. Pp. 337–359.

336. *Sample 2018*: Sample Ch., McAlaney J., Bakdash J. Z., Thackray H. A Cultural Exploration of Social Media Manipulators. *Journal of Information Warfare*. 2018. Vol. 17. Issue 4. URL: <https://www.jinfowar.com/journal/volume-17-issue-4/cultural-exploration-social-media-manipulators>
337. *Seybolt 2008*: Seybolt T. B. Humanitarian Military Intervention. The Conditions for Success and Failure. 2008. 294 p. <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/books/SIPRI08Seybolt.pdf>
338. *Shuster 2014*: Shuster S. Russians Rewrite History to Slur Ukraine Over War. 2014. URL: <https://time.com/3545855/russia-ukraine-war-history/>
339. *Silberstein 2002*: Silberstein S. War of words. Language, politics and 9/11. London – NewYork: Routledge. 2002. 216 p.
340. *Smoor 2017*: Smoor L. Understanding the Narratives Explaining the Ukrainian Crisis: Identity Divisions and Complex Diversity in Ukraine. *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*. 2017. V. 11(1). Pp. 63–96. DOI: <https://doi.org/10.1515/auseur-2017-0004>
341. *Snyder 2013*: Snyder T. A Way Out for Ukraine? *The New York Review of Books*. 5 December 2013. URL: <https://www.nybooks.com/daily/2013/12/05/ukraine-protests-way-out/>
342. *Special operations*: Special operations warfare. *Britannika*. URL: <https://www.britannica.com/topic/special-operations-warfare>
343. *Sternberg 2012*: Sternberg R., Sternberg K., Mio J. Cognitive psychology. Australia; Belmont, CA: Wadsworth/Cengage Learning, 2012. 609 p. URL: http://cs.um.ac.ir/images/87/books/Cognitive%20Psychology_Sternberg%206th%20.pdf
344. *Steuter 2008*: Steuter E., Wills D. At War with Metaphor: Media, Propaganda, and Racism in the War on Terror. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 2008. 266 p.
345. *Strukov 2018*: Strukov V., Hudspith S. Russian Culture in the Age of Globalization. New York: Routledge. 2018. 340 p.

346. *Stubbs 1983*: Stubbs M. Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language. Oxford, 1983. 272 p.

347. *Szostek 2017*: Szostek J. The Power and Limits of Russia's Strategic Narrative in Ukraine: The Role of Linkage. *Perspectives on Politics*, 2017. V. 15 (2). P. 379–395. DOI: <https://doi.org/10.1017/S153759271700007X>.

348. *The Economist 2022*: The Economist. A Russian warship has sunk. Ukraine claims it struck it. 2022. URL: <https://www.economist.com/europe/2022/04/14/a-russian-warship-has-sunk-ukraine-claims-it-struck-it>

349. *Van Creveld 2004*: van Creveld M. Modern Conventional Warfare: An Overview. In National Intelligence Council Workshop. 2004. 14 p. URL: <https://indianstrategicknowledgeonline.com/web/MODERN%20CONVENTIONAL%20WARFARE%20AN%20OVERVIEW%20%20BY%20MARTIN%20VAN%20CREVELD%20HEBREW%20UNIVERSITY%20JERUSALEM.pdf>

350. *van Dijk 2006*: van Dijk T. A. Politics, Ideology, and Discourse. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. 2006. P.728–740. DOI: 10.1016/B0-08-044854-2/00722-7

351. *Vilchynska 2021*: Vilchynska T., Bachynska H., Verbovetska O., Babii I., Svystun N., Sokol M. Conceptual metaphor as a linguomental tool of reality knowledge: identification problem. *Revista EntreLinguas*, Araraquara. 2021. V. 7. N. esp. 3. <https://periodicos.fclar.unesp.br/entrelinguas/article/view/15735>.

352. *Wierzbicka 1997*: Wierzbicka A. Understanding Cultures through the Key Words: English, Russian, Polish, German, Japanese. New York; Oxford: Oxford University Press, 1997. 317 p.

353. *Zhurzhenko 2015*: Zhurzhenko Tatiana. Russia's Never-Ending War against "Fascism". *Memory Politics in the Russian-Ukrainian Conflict*. 2015. URL: <https://www.iwm.at/transit-online/russias-never-ending-war-against-fascism-memory-politics-in-the-russian>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Офіційні зведення штабу АТО/ООС

2. Електронні ресурси (103):

1. adm-km.gov.ua	36. iprosvita.com	70. spzh.news
2. anekdot.kozaku.in.ua	37. kmu.gov.ua	71. stopcor.org
3. apostrophe.ua	38. kontrakty.ua	72. strana.ua
4. armyinform.com.ua	39. korrespondent.net	73. styler.rbc.ua
5. atn.ua	40. lb.ua	74. suspilne.media
6. babel.ua	41. livejournal.com	75. texty.org.ua
7. bbc.com	42. m.ukropen.net	76. tsn.ua
8. bilshe.com	43. news.liga.net	77. tverezo.info
9. bintel.org.ua	44. news.obozrevatel.com	78. tyzhden.ua
10. censor.net	45. nkontrol.org.ua	79. ua.112.ua
11. centr.kr.ua	46. novynarnia.com	80. ua.krymr.com
12. chutalnuku.blogspot.com	47. nrada.gov.ua	81. uapress.info
13. day.kyiv.ua	48. nv.ua	82. ua-stena.info
14. depo.ua	49. obozrevatel.com	83. uazmi.org
15. detector.media	50. one.kr.ua	84. ukrainian.voanews.com
16. dialog.ua	51. opinionua.com	85. ukr-anecdot.org
17. donpatriot.news	52. patrioty.org.ua	86. ukranews.com
18. dsnews.ua	53. politiko.ua	87. ukrinform.ua
19. dyvys.info	54. politnavigator.net	88. unian.ua
20. ednist.info	55. pravda.com.ua	89. veterano.com.ua
21. enigma.ua	56. portal.lviv.ua	90. volyn.com.ua
22. espresso.tv	57. president.gov.ua	91. volynnews.com
23. eurointegration.com.ua	58. prn.ua	92. vybor.ua
24. fakty.com.ua	59. prolviv.com	93. wz.lviv.ua
25. forum.pravda.com.ua	60. rada.gov.ua	94. zagittya.com.ua
26. galinfo.com.ua	61. radiosvoboda.org	95. zaxid.net
27. gazeta.ua	62. religionpravda.com.ua	96. zbruc.eu
28. glavcom.ua	63. replyua.net	97. zik.ua
29. glavnoe.ua	64. russia.tv	98. zn.ua
30. golospravdy.eu	65. rozdil.lviv.ua	99. znaj.ua
31. gordonua.com	66. segodnya.ua	100. zpu.kr.ua
32. gre4ka.info	67. silske.org	101. 112.ua
33. hromadske.ua	68. site.ua	102. 24tv.ua
34. intvua.com	69. slovaidilo.ua	103. 5.ua
35. ipress.ua		

3. Соціальні мережі (4):

«Фейсбук» (facebook.com), «Твіттер» (twitter.com), «Тікток» (tiktok.com), «Телеграм» (web.telegram.org)

4. Телеканали (12):

1. «Еспресо»	4. «Прямий»	7. «NewsOne»	10. «112 Україна»
2. «Інтер»	5. «Україна 24»	8. «ZIK»	11. «5 канал»
3. «Наш»	6. «ICTV»	9. «24 канал»	12. «Перший незалежний»

5. Книги і статті (21):

1. *АнтиМІФ*: АнтиМіф: проєкт Українського інституту національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/antymif>

2. *Бій під Крутами 2013*: Бій під Крутами в національній пам'яті: Збірник документів і матеріалів / Упорядники: О. М. Любовець (керівник); О. М. Березовський, С. В. Бутко, А. О. Тищенко, І. В. Цимбал. Київ: ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. 288 с.

3. *Брехуненко 2017*: Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ, 2017. 280 с.

4. *Верстюк 2004 а*: Верстюк В. Ф. Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження). Український історичний журнал. 2004. № 3. С. 112–126. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2004/3/9.pdf>

5. *Верстюк 2004 б*: Верстюк В. Ф. Громадянська війна в Україні 1917–1921 [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2004. 688 с.
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Gromad_vijna_1917_1921.

6. *Верстюк 2017*: Верстюк В. Від “Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войны на Украине (1917–1920)”

до “Нарисів історії Української революції” й далі: трансформації дослідницької парадигми». *Український історичний журнал*. 2017. № 3. С. 8–23.

7. *Грабовський 2014*: Грабовський С. Чи була “золота доба Єкатери́ни” справді “золотою”? *День*. 28 березня 2014. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/chibula-zolota-doba-yekaterini-spravdi-zolotoyu.html>

8. *EIU*: Енциклопедія історії України: в 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003–2019. 520 с. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU>

9. *Іхтамнети Сталіна 2017*: Іхтамнети Сталіна. Для кого змішали перший “коктейль Молотова”. 2017. URL: <http://www.dsnews.ua/world/-ihtamneti-stalina-dlya-kogo-zmishali-pershiy-kokteyl-molotova--07082017220000>

10. *Ковальчук 2014*: Ковальчук Михайло Бій під Крутами: відомі й невідомі сторінки. 2014. URL: <http://www.istpravda.com.ua/research/2014/01/29/141189/>

11. *Кревецький 1904*: Кревецький І. “Не было, нет, и быть не может!” *Літературно-науковий вістник*. 1904. № 27 (7). С. 9–18. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Krevetskyi_Ivan/Ne_blo_net_y_bt_ne_mozhet.pdf

12. *Кривизюк 2008*: Кривизюк Л. П. Журналістська діяльність Симона Петлюри. 2008. URL: https://vlp.com.ua/files/40_0.pdf.

13. *Кучма 2003*: Кучма Л. Україна – не Росія. Москва: Время, 2003. 560 с.

14. *Литвин 2018*: Литвин С. Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917–1926). Київ: Смолоскип, 2018. 680 с.

15. *Маланюк 1941*: Маланюк Є. Крути. Народини нового українця. Прага: Українське видавництво «Пробоем», 1941. 28 с.

16. *Наконечний 1904*: Наконечний Є. П. Украдене ім’я: Чому русини стали українцями / Передмова Я. Дашкевича. 3-є, доп. і випр. вид. Львів, 2001. 400 с. URL:

<https://web.archive.org/web/20101110081002/http://exlibris.org.ua/nakonechny/>

17. *Оглоблин 1960*: Оглоблин О. у праці «Українсько-московська війна 1708–1709 року. Полтавська катастрофа». *Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба* = Hetman Ivan Mazepa and His Era. Нью-Йорк; Париж; Торонто: Вид. Орг. Оборони Чотирьох Свобід України, Ліги Визволення України. 1960. С. 306–374.

18. *Пояснювальна 2016*: Пояснювальна записка до проєкту Постанови Верховної Ради України «Про об'єднуюче (соборне) найменування міста Кіровоград Кіровоградської області», народний депутат К. Яриніч. 2016 рік.

19. *Сергійчук 2006*: Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство 2006. Київ: ПП Сергійчук М. І. 152 с.

20. *Тинченко 2017*: Тинченко Я. Лицарі Зимових походів. 1919–1922 рр. Київ: Темпора. 2017. 760 с.

21. *УПЦ: Відносини з державою 2017*: Українська православна церква: Відносини із державою. Ставлення до АТО та церковного розколу. Питання і відповіді. До 25-річчя Харківського Собору. 2017. 113 с.

ДОДАТКИ

Додаток А. Список публікацій здобувача

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці у фахових виданнях України

1. Кирилюк О. Л. Мовні реакції на суспільно-політичні процеси (на прикладі інтернет-дискурсу). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 «Проблеми граматики і лексикології української мови»*. 2014. № 11. С. 187–190.
2. Кирилюк О. Л. Мовна природа мему. *Наукові записки НаУКМА. Серія «Мовознавство»*. 2019. № 2. С. 30–35. DOI: [10.18523/2616-8502.2019.2.30-35](https://doi.org/10.18523/2616-8502.2019.2.30-35)
3. Кирилюк О. Л. Асоціативно-семантична мікрогрупа «назва конфлікту» в дискурсі інформаційної війни. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. № 12. С. 29–34. DOI: [10.32782/tps2663-4880/2019.12.5](https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.12.5).
4. Кирилюк О. Л. Мова передвоєнного дискурсу: лінгвістичні засоби створення ворожих образів і символів (на прикладі російсько-української інформаційної війни). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2019. № 43 (5). С. 71–74. DOI: [10.32841/2409-1154.2019.43.5.19](https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.43.5.19)
5. Кирилюк О. Л. Особливості мікрополя «ворожі війська» у структурі асоціативно-семантичного поля «ВОРОГ» (на матеріалі дискурсу російсько-української інформаційної війни). *Вісник КНЛУ. Серія «Філологія»*. 2019. № 22 (2). С. 58–68. DOI: [10.32589/2311-0821.2.2019.192162](https://doi.org/10.32589/2311-0821.2.2019.192162)
6. Кирилюк О. Л. Термінологія інформаційної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки»*. 2020. № 3 (407). С. 33–39.

7. Кирилюк О. Л. Мовні засоби творення образу ворога в умовах інформаційної війни. *Наукові записки ЦДПУ ім. В. Винниченка. Серія «Філологічні науки»*. 2020. № 187. С 45–49. DOI: [10.36550/2522-4077.2020.187.6](https://doi.org/10.36550/2522-4077.2020.187.6)

8. Кирилюк О. Л. Структура асоціативно-семантичного поля «ВОРОГ» в дискурсі інформаційної війни. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 29 (2). С. 53–58. DOI: [10.24919/2308-4863.2/29.209437](https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/29.209437)

9. Кирилюк О. Л. Мовна агресія розважальних телешоу як спосіб ведення інформаційної війни. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 32 (1). С. 132–140. DOI: [10.24919/2308-4863.1/32.214487](https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/32.214487)

10. Кирилюк О. Л. Мова мережевого фольклору як засіб опору інформаційній агресії. *Мова: Класичне – модерне – постмодерне*. 2020. № 6. С. 32–49. DOI: [10.18523/lcmp2522-9281.2020.6.32-49](https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2020.6.32-49)

11. Кирилюк О. Л. Формування образу захисника в умовах інформаційної війни: лінгвокогнітивний аспект. *Львівський філологічний часопис*. 2020. № 8. С. 90–96. DOI: [10.32447/2663-340X-2020-8.14](https://doi.org/10.32447/2663-340X-2020-8.14)

12. Кирилюк О. Л. Мовне віддзеркалення збройного конфлікту в постфольклорних текстах. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021. № 36 (1). С. 162–167. DOI: [10.24919/2308-4863/36-1-25](https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-1-25)

13. Кирилюк О. Л. Мовні засоби сугестивного впливу на реципієнта в дискурсі інформаційної війни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика»*. 2021. т. 32 (71). № 4 (1). С. 24–28. DOI: [10.32838/2710-4656/2021.4-1/05](https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-1/05)

14. Кирилюк О. Л. Фреймова мережа концепту *КРУТИ* в українському інформаційному просторі. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. № 19. № 35–40. DOI: [10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.7](https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.7)

15. Кирилюк О. Л. Змістове наповнення лексико-семантичної групи «ВОЇНИ» в дискурсі російсько-української війни. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2022. № 2. С. 23–32. DOI: [10.52726/as.humanities/2022.2.4](https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.4)

16. Кирилюк О. Л. Асоціативно-семантичне поле «ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ» в мовній свідомості мешканців центральної частини України. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. № 56 (2). С. 142–148. DOI: [10.24919/2308-4863/56-2-22](https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-2-22)

Наукові праці в періодичних виданнях інших держав

17. Kyryliuk O. L. Linguistic accompaniment of information warfare (based on the Russian-Ukrainian armed conflict). *PNAP / Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*. 2020. № 39 (2). С.60–67. DOI: [10.23856/3910](https://doi.org/10.23856/3910)

18. Кирилюк О. Л. Мовні засоби «розмивання» образу ворога в дискурсі інформаційної війни. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 5 (33). Vol. 2. С. 36–45. DOI: [10.51647/kelm.2020.5.2.7](https://doi.org/10.51647/kelm.2020.5.2.7)

19. Кирилюк О. Л. Вербалізація символів російсько-українського збройного конфлікту (моделювання асоціативно-семантичного поля). *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 2021. № 1 (37). Vol. 1. С. 112–117. DOI: [10.51647/kelm.2021.1.1.19](https://doi.org/10.51647/kelm.2021.1.1.19)

Наукові праці в періодичних виданнях, що входять до бази даних Web of Science

20. Kyryliuk O., Shulska N., Zinchuk R., Demeshko I., Nesterenko T., Volchanska H., Fenko N. Toolkit for the Formation of Narrative Strategies of the Russian-Ukrainian War (Using the 2022-2023 Media Language as an Example). *AD*

ALTA: Journal of Interdisciplinary Research. 2023. Special I. (13/01-XXXIV). Pp. 163–171. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/130134/papers/A_24.pdf

21. Kyryliuk O., Mytrofanenko Y., Dmytruk V., Doroshchuk N., Kryvko I., Prymachok O., Vakulyk I. Humor as an opposition to enemy propaganda in the conditions of the struggle for the independence of Ukraine (20th–21st centuries): historical and linguistic aspects. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2023. Special Issue (13/02-XXXV). Pp. 53–62. https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/130235/papers/A_09.pdf

Наукові праці в періодичних виданнях, що входять до бази даних Scopus

22. Kyryliuk O. Fabricated frames as a way of erasing historical memory (based on the discourse of Russia's aggression against Ukraine. *Journal of Language and Linguistic Studies*. 2021. № 17 (Special Issue 2). Pp. 1423–1437. URL: <https://www.jlls.org/index.php/jlls/article/view/2609>

23. Kyryliuk O. Linguistic means of dehumanisation of the enemy in the discourse of the armed conflict in Ukraine. *Journal of Linguistic and Intercultural Education*. 2022. № 15 (2). Pp. 145–167. DOI: [10.29302/jolie.2022.2.11](https://doi.org/10.29302/jolie.2022.2.11). URL: <http://jolie.uab.ro/index.php?pagina=pg&id=39&l=en>

Розділи в колективних монографіях

24. Кирилюк О. Л. Збройні наративи інформаційної агресії: тематика, мовні засоби, вербалізація концептів. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries*: Collective monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2020. Vol. 1. Pp. 276–294. DOI: [10.30525/978-9934-26-031-5-17](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-031-5-17)

25. Кирилюк О. Л. Мова постфольклору в дискурсі інформаційної війни: концептуальні метафори, меми-концепти, іллокутивний зміст. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in ukraine and eu*

countries: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. Vol. 2. Pp. 212–242. DOI: [10.30525/978-9934-26-196-1-31](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-196-1-31)

Наукові праці апробаційного характеру

26. Кирилюк О. Л. Психолінгвістичний аспект перейменувальних процесів. *Перейменувальні процеси в топоніміці як ціннісний вибір українського суспільства*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (11 червня 2015 року, м. Кіровоград). Миколаїв: ФОП Жаган М. Ф., 2015. С. 75–76.

27. Кирилюк О. Л. Асоціативно-семантичне поле «ВІЙНА» в суспільно-політичному дискурсі. *Світ мови – світ у мові*: матеріали V Міжнародної конференції (м. Київ, 24–25 жовтня 2019 р.; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова): тези доповідей. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. С. 74–77.

28. Кирилюк О. Л. Дискурс російсько-української інформаційної війни як об'єкт дослідження. *Challenges of philological sciences, intercultural communication and EU countries: conference proceedings, October 30–31, 2020. Venice: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. Pp. 262–263.*

29. Кирилюк О. Л. Наративність інформаційної війни. *Сучасний педагог та теорія педагогіки, філологічні диспути та наука про мову: матеріали міжнародної спеціалізованої наукової конференції* (м. Хмельницький, 19 лютого, 2021 р.). Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2021. С. 106–108.

30. Кирилюк О. Л. Виправдовування та заперечення як мовний злочин: дослідження дискурсу збройної агресії РФ проти України. *Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики*: збірник наукових статей, тез доповідей та повідомлень за матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 травня 2022 року, Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого, м. Харків). Серія «Сектор безпеки України». 2022. № 40. С. 34–39.

Наукові праці, які додатково віддзеркалюють результати дисертації

31. Кирилюк О. Л., Лашкіна В. О. Вербалізація концепту *УКРАЇНА* в текстах промов українських президентів (В. Януковича, П. Порошенка, В. Зеленського). *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2022. № 14–15 (травень). С. 391–396.

Додаток Б. Відомості про апробацію результатів дисертації

1. Міжнародна наукова конференція «Функціональна природа тексту як лінгвосеміотичного, комунікативного і мовно-мисленнєвого утворення» (16–17 жовтня 2014 року, м. Київ, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, очна форма участі).

2. IX Міжнародна науково-практична конференція «Мови і світ: дослідження та викладання» (26–27 березня 2015 року, м. Кропивницький, Центральноукраїнський державний педагогічний університеті мені Володимира Винниченка, очна форма участі).

3. Всеукраїнська науково-практична конференція «Переименовальные процеси в топоніміці як ціннісний вибір українського суспільства» (11 червня 2015 року, м. Кропивницький, Український інститут національної пам'яті, Інститут української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України, Центральноукраїнський державний педагогічний університеті мені Володимира Винниченка, очна форма участі).

4. Міжнародна соціолінгвістична конференція – Львів 2016 «Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки: Україна і світ» (15–16 грудня 2016 року, Львівський національний університет імені Івана Франка, очна форма участі).

5. XI Міжнародна науково-практична конференція Мови і світ: дослідження та викладання (23 – 24 березня 2017 року, м. Кропивницький, Центральноукраїнський державний педагогічний університеті мені Володимира Винниченка, очна форма участі).

6. III Міжнародна наукова конференція «Мова: Класичне – Модерне – Постмодерне» (17 листопада 2017 року, м. Київ, Національний університет «Києво-Могилянська академія», очна форма участі).

7. V Міжнародна наукова конференція «Світ мови – світ у мові» (24–25 жовтня 2019 року, м. Київ, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, очна форма участі).

8. XIII Міжнародна науково-практична конференція «Мови і світ: дослідження та викладання» (21–22 березня 2020 року, м. Кропивницький, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, дистанційна форма участі).

9. Міжнародна заочна наукова конференція «Мовознавча наука у XXI столітті», присвячена світлій пам'яті професора Фіонілли Олексіївни Нікітіної, (16-17 квітня 2020 року, м. Київ, Інститут філології КНУ імені Т. Г. Шевченка, заочна форма участі).

10. III Міжнародна науково-практична конференція «Мова як засіб міжкультурної комунікації» (21-22 травня 2020 року, м. Херсон, Херсонський національний технічний університет, заочна форма участі).

11. Міжнародна наукова конференція «Мова, культура та переклад у XX – XXI ст. (до 130-річчя з дня народження проф. Миколи Зерова)» (26–27 листопада 2020 року Київ, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, дистанційна форма участі).

12. V Міжнародна науково-практична конференція «Журналістика. Філологія. Медіаосвіта» (8–9 жовтня 2020 року, м. Полтава, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, дистанційна форма участі).

13. Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми філологічних наук, міжкультурної комунікації та перекладознавства в Україні та ЄС» (30–31 жовтня 2020 року, м. Венеція, Італія, Венеціанський університет Ка' Фоскарі, заочна форма участі).

14. I Міжнародна наукова спеціалізована конференція «Сучасний педагог та теорія педагогіки, філологічні диспути та наука про мову» (19 лютого

2021 року, м. Хмельницький, Міжнародний центр наукових досліджень, заочна форма участі).

15. Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні проблеми дослідження української мови й методики її навчання в закладах загальної середньої та вищої освіти» (21 вересня 2021 року, Полтава, заочна форма участі).

16. V Міжнародна наукова конференція «Мова: класичне – модерне – постмодерне» (11 листопада 2021 року, м. Київ, Національний університет «Києво-Могилянська академія», дистанційна форма участі).

17. III Міжнародна науково-практична конференція «Scientific researches and methods of their carrying out: world experience and domestic realities» (27 травня 2022 року, м. Вінниця (Україна) – Відень (Австрія), LLC International Centre Corporative Management (Republic of Austria) та NGO European Scientific Platform (Ukraine), заочна форма участі).

18. I Міжнародна науково-практична конференція «Слово в сучасній науковій парадигмі: євроінтеграційний контекст» (24–25 листопада 2022 року, м. Кропивницький, Центральноросійський державний університет імені Володимира Винниченка, очна форма участі).

19. XX Міжнародна конференція з актуальних проблем лінгвістичних досліджень «Мова, думка, людина», присвяченій пам'яті й з нагоди 95-річчя від дня народження доктора філологічних наук, професора Лідії Андріївни Лисиченко (23–24 березня 2023 року, м. Харків, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, дистанційна форма участі).

20. III Міжнародна славистична конференція «Національні наукові традиції в слов'янському світі», присвячена пам'яті святих Кирила і Мефодія (23 травня 2023 року, міста Київ–Софія–Харків–Шумен, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, дистанційна форма участі).

21. Міжнародна наукова конференція «Соціальні комунікації в умовах глобалізаційних процесів: стан, тенденції, перспективи» (16–17 травня 2023 року, м. Тернопіль, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, дистанційна форма участі).

22. X Всеукраїнська науково-практична конференція молодих науковців «Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи» (19 травня 2023 року, м. Луцьк, Волинський національний університет імені Лесі Українки, дистанційна форма участі).

Додаток В. Фреймові мережі концептів у контексті стирання історичної пам'яті

1. Концепт *МАЗЕПА*

Український контекст. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: *МАЗЕПА* / є / *меценат* (12 слововживань). Корелятами слоту *меценат* є лексеми й сполуки: *типовий європеєць* (3), *інтелектуал* (8), *законний правитель* (3), *захисник України* (7), *мудрий правитель* (9), *державник* (19). **Акціональний фрейм:** *МАЗЕПА* / *будував (відновлював)/ церкви (бібліотеки, школи)* (15); *давав гроші на будівництво* (14); *сприяв книгодрукуванню* (5); *розвивав / українську культуру* (4); *підтримував / українське мистецтво* (3); *поклав життя на вівтар відновлення суверенітету України* (1); *захищав (обстоював) / інтереси держави* (2); *консолідував / українську еліту* (1); *захищав інтереси Гетьманщини* (6); *боровся за незалежність* (7), *сприяв відродженню Києва як духовної столиці* (2). **Компаративний фрейм:** *Мазепа/ніби Володимир Великий* (2). **Предметний фрейм:** *Мазепа є унікальний* (5). Усього – 20 лексем і сполук / 128 контекстів.

Російський / радянський контекст. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: *МАЗЕПА* / є / *зрадник* (28 слововживань). Корелятами слоту *зрадник* стають лексеми *відступник* (2), *єретик* (2), *переслідувач церков* (3), *губитель християнства* (1), *перевертень* (4), *загроза українським інтересам* (3), *боягуз* (3), *авантюрист* (2), *лицемір* (3), *тонкий психолог* (1). **Акціональний фрейм:** *МАЗЕПА* / *зрадив / церкву (народ, країну, царя, Росію)* (14); *готовий до зради* (2); *зраджував / своїх покровителів* (3); *зрадив / єдність двох народів* (2); *хотів / змінити віру* (4); *зрікся / православ'я* (2); *хотів бути самовладним князем* (1); *шукав особисту вигоду* (2), *плів інтриги проти Росії* (3), *мав безбожний і злий замисел* (1); *брехав* (2); *хотів загнати Україну в незносне ярмо* (1); *шукав особисту вигоду; задовольняв власні амбіції* (1); *дбав про власні інтереси* (1), *не мав нічого святого* (1), *плів інтриги* (3), *йшов по трупах* (1), *створював ілюзії*

відданості (1), строчив доноси (3), втирався в довіру (2), морочив голову царю (1), не може викликати симпатії (1). **Предметний:** МАЗЕПА / жадібний (8), егоїстичний (7), зверхній (6), зловбий (6), підозрілий (5), мстивий (5), підступний (3), жорстокий (4), неблагонадійний (3), потайний (8). Усього – 43 лексеми і сполуки /168 контекстів.

2. Концепт ПЕТЛЮРА

Український контекст. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: ПЕТЛЮРА / є / Головний Отаман (3 слововживання); національний герой (11); видатний редактор (1), державний діяч (8); патріот (7); з породи вождів (1); ідеаліст (5), інтелектуал (4), прагматик (3), визначний лідер національно-визвольної боротьби (8); символ української державності (4); символ визвольного руху (6), самовідданий творець української державності (1); оборонець державності (7); ключова постать національно-визвольної боротьби (1); великий переможений російської революції (1), автор концепції державної структури України (1); провідник військового руху (3); демократ (5); провідник української боротьби (3), європеець (5). **Акціональний фрейм:** Петлюра / боровся / за незалежність України (9); українізував військо (3); відроджував українську державність (7); будував (зміцнював) / українську армію (5); турбувався про армію (4); попередив (зірвав, придушив) більшовицьке повстання (7); блискуче /провів / акцію роззброєння більшовиків (1); забезпечував законність (5); забезпечував демократичність (4); був готовий до співпраці з усіма національними силами (1); відстоював впровадження парламентаризму (1); підтримував повстанський рух (6); зробив спробу підняти загальноукраїнське повстання (1); підтримував розширення народовладдя (1); намагався відвернути трагедію українського єврейства (1); відстоював європейський вектор (2). **Компаративний фрейм:** ПЕТЛЮРА / ніби МАЗЕПА (1). **Предметний фрейм:** Петлюра / є трагічна постать (9), працьовитий (4); найбільш послідовний із сучасників (1); авторитетний серед

військових (1), популярний у війську (1); козацького роду (3), відданий українськи справі (6); харизматичний (5), сильна особистість (1), толерантна людина (2). **Посесивний фрейм:** Петлюра / має / творчий хист (3); професійну інтуїцію (6); природний дар до живого публічного слова (1), яскравий талант публіциста (1); мав жваву вдачу (1); мав організаторські здібності (1). Усього – 53 лексеми й сполуки / 175 контекстів.

Російський контекст. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм: ПЕТЛЮРА / є / погромник (11), злочинець (3), націоналіст (9), націоналістичний герой (3), бандит (5); злочинець (2); авантюрист (4); вбивця євреїв (5), антисеміт (9), «пошловатий націоналіст» (1); ворог трудового народу (1); геній одного місяця (1), толковий агітатор (1), беззаперечний лідер українських політиків (1), недоучка (1), ворог Росії (6), агент Антанти (3). **Акціональний фрейм:** Петлюра / вчиняв єврейські погроми (14); покривав погроми (3), не зупиняв погроми (8), приніс багато горя (3); хотів установити порядок, угодний буржуазії (1); втік (7); вів підливну роботу проти Росії (3); проявив себе агресивним (1), придушив повстання більшовиків (1), наказав стріляти (1) увірвався на завод і перебив людей (2), проявив воєнні здібності (3), прагнув захопити владу (2), не зміг стати справжнім керівником (1), причетний до масових вбивств (3), чинив виняткові звірства (2), створив бандитську псевдодержаву (1), створив армію бандитів (2), боровся за незалежну українську державу (6), грабував (5), вербує гімназистів (1). **Компаративний фрейм:** ПЕТЛЮРА / ніби МАЗЕПА (1). **Предметний фрейм:** Петлюра / є / агресивний (2); є благородним (1); образ Петлюри страшний (3). **Посесивний фрейм:** Петлюра / має / зброю (7); Червона армія добуває Петлюру (2), Петлюра мав армію бандитів (1). Усього – 45 лексем і сполук / 153 контексти.

Зафіксовано також вербалізацію концепту ПЕТЛЮРІВЦІ. **Таксономічний фрейм:** ПЕТЛЮРІВЦІ / є / бандити (11), погромники (15), банди (14), недобитки (3), головорізи (5), антисеміти (13). **Акціональний фрейм:**

грабують (9), розстрілюють (5), вбивають (3), чинять звірства (4), вбивають євреїв (11), розстрілюють беззбройних робітників (2). Усього – 12 / 95.

3. Концепт КРУТИ

Якщо розглядати концепт *КРУТИ* як домен, то його можна структурувати на інші концепти – власне *КРУТИ*, *БІЙ ПІД КРУТАМИ*, *УЧАСНИКИ БОЮ*, *ВЛАДА*.

І. Героїчна семантика фреймового наповнення. Усього виділено 77 слів та сполук (553 слововживання) в межах слотів мережі героїчного наповнення. Із них зафіксовано 168 вживань словоформ з коренем *герой-*.

Концепт 1 і 2. КРУТИ/ БІЙ ПІД КРУТАМИ. Вербалізатори цих концептів уживають у досліджуваних текстах як взаємозамінні синоніми, тому розглядатимемо їх відповідно. **Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм. БІЙ ПІД КРУТАМИ / є / ПОДВИГ** (героїчний подвиг, лицарський подвиг – усього 59 слововживань); **СИМВОЛ** (символ (2), символ відданості й самопожертви (1), символ боротьби за незалежність (2), символ геройського чину (1), символ героїзму (4), символ опору (3), символ виконання обов'язку (2), символ пробудження нації (2), символ патріотизму (1), символ геройського змагу (1), символ для всіх борців (1), символ нового українства (1), символ любові до батьківщини (1), символ віри (1), символ ідеалізму (1), символ непоборності (1), символ готовності класти життя за державу (1) – усього 26 слововживань); **ПЕРЕМОГА** (українська перемога (2), перемога духу (2), більше, ніж перемога (1), перемога над смертю (1), переможна боротьба (1), перемога в поразці (1) – усього 8 слововживань); **ПРИКЛАД** (приклад звитяги (3), приклад героїзму (2), приклад любові до Батьківщини (2), приклад подвигу (1) – усього 8 слововживань); **БОРОТЬБА** – усього 5 слововживань; **ОПЕРАЦІЯ** (успішна операція (5), операція знищення неволі (1) – усього 6 слововживань); **геройський ЕПІЗОД** боротьби (1), воєнний епізод (1), дуже значний епізод (1) – усього 3 слововживання; **світла СТОРІНКА історії** (1) (героїчна сторінка – 2,

сторінка богатирства (1) – усього 4 слововживання; ГЕРОЇЗМ – усього 3 слововживання; ВИЯВ героїзму (1), вияв патріотизму (1), вияв юнацького злету (1), вияв лицарського абсурду (1), вияв лицарськості (1), вияв бойовості (1), вияв лицарськості українського духа (1) – усього 7 слововживань; постійний ДОРОГОВКАЗ всьому українському народові (1); геройське БЕЗУМСТВО (2); ЛЕГЕНДА свободної нації (1); героїчна ДАТА (1), символічна дата (1) – усього 2 слововживання; геройський СПРОТИВ (1); героїчна ПРАЦЯ (1); героїчний ВЧИНОК (1); героїчна ЗАГИБЕЛЬ (1); ОПІР ворогові (1), збройний опір Москві (1), опір радянській армії (1) – усього 3 слововживання; українське ВАТЕРЛОО (1), НАРОДИНИ ЛЕГЕНДИ (1), ЗІВАННЯ ЛАШТУНКІВ невідомої комедії – (1), ПОЧАТОК визвольної РЕВОЛЮЦІЇ (1), ПРОЦЕС КРИСТАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСОБЛИВОСТІ (1), ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ (1), ПРОЦЕС ВИДУЖУВАННЯ від рабства (1), НАРОДИНИ нового українця (1). Усього в межах таксономічного фрейму – 26 лексем / 151 слововживання. **Предметний (квалітативний) фрейм:** КРУТИ /є/ героїчні (3), КРУТИ /є/ безсмертні (6) – усього 2 слова / 9 слововживань.

Концепт 3. УЧАСНИКИ БОЮ. Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм. УЧАСНИКИ БОЮ (кореляти: ЮНАКИ, СТУДЕНТИ, ШКОЛЯРІ, МОЛОДЬ, ШКІЛЬНА МОЛОДЬ) /є/ ГЕРОЇ (113), герої-юнаки (10), народні герої (5), національні герої (3), герої-вояки (1), герої-борці (1), герої-патріоти (1), брати-герої (1), полеглі герої (1), герої самопожертви (1) – усього 137 слововживань); ЛИЦАРІ (лицарі (48); БОРЦІ (борці (12), борці за волю (9), борці за незалежність (3), борці за свободу (2), борці за рідний край (2), борці-юнаки (1), борці за правду (1) – усього 30 слововживань); ОБОРОНЦІ (оборонці (8), оборонці Крут (6), оборонці столиці (Києва) (6), оборонці волі України (1), українські оборонці (2), оборонці держави (2), оборонці Батьківщини (5), оборонці волі (1), оборонці рідного краю (1), оборонці незалежності (1) – усього 27 слововживань); ЗАХИСНИКИ

(захисники української незалежності (3), захисники України (4), захисники Крут (2), захисники Вітчизни (1) – усього 10 слововживань); перші українські КІБОРГИ (5); ЦВІТ української молоді, цвіт української нації, цвіт населення, цвіт юнацтва, український цвіт (5); СИНИ (сини (2), сини України (6), сини Соборної України (2), сини нації (1), наймолодші сини (1), вірні сини народу (2), сини своєї Батьківщини (2) – усього 16); ЕНТУЗІАСТИ української ідеї (1); СИМВОЛ для наслідування (3), ТИП НОВІТНЬОГО УКРАЇНЦЯ (1). Усього – слів 11 слів/ 283 слововживань. **Предметний (квалітативний) фрейм:** УЧАСНИКИ БОЮ (кореляти: ЮНАКИ, СТУДЕНТИ, ШКОЛЯРІ, МОЛОДЬ, КРУТЯНИ) / є / молоді (5), юні (4), славні (2), героїчні (2), мужні (5), безсмертні (2), славетні (4), щирі (2), нездолані (3), міцні (2), завзяті (2), хоробрі (4), найкращі (7), вірні (2), незабутні (4), незламні (3), легендарні (2), найпалкіші (1) – усього 18 слів / 56 слововживань. **Акціональний фрейм:** УЧАСНИКИ БОЮ (кореляти: ЮНАКИ, СТУДЕНТИ, ШКОЛЯРІ, МОЛОДЬ, ШКІЛЬНА МОЛОДЬ) / боронили / столицю (Україну) / від північних варварів (усього 15); (виконали / поставлене завдання (5); захищали Київ (8); виявили / патріотизм (5); прийшли на допомогу / своєму народові (2), вмерли за Вітчизну (3), загородили шлях до столиці (2); вмерли славною смертю (1), перемогли своєю смертю смерть (1), збудували основу державного духа нації (1), стали під прапор борців за волю України (1), купили своєю кров'ю вартості своєму народові (1), дали моральну силу новітньому українському війську (1), не лякались (1), не тікали (1), вступили в бій за столицю (2), дали приклад національної дисципліни (1), врізьбили риси національного стилю (1) – усього 18 лексем і сполук / 52 слововживань.

Концепт 4. ВЛАДА. Акціональний фрейм: ВЛАДА (кореляти: УРЯД, ЦЕНТРАЛЬНА РАДА, УНР) / підтримувала / прагнення студентів (1), служила / нації (1) – усього 2 / 2.

II. Трагічна семантика фреймового наповнення. Усього виділено 69 слів та сполук слів (192 випадки їхнього вживання) у межах трагічного контексту.

Концепти 1 і 2. КРУТИ/ БІЙ ПІД КРУТАМИ. *Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм:* БІЙ ПІД КРУТАМИ / є / ТРАГЕДІЯ (5); трагічна ПОДІЯ (6), сумна подія в нашій історії (1); безжалісна БОРОТЬБА (1), кривава боротьба (1); безмірна, важка ВТРАТА (2); військова ПОРАЗКА (1); геройське БЕЗУМСТВО (1); крутянський ПОГРОМ (1); ЖЕРТВА (5), марна жертва (1); НАСЛІДОК невдалої політики Центральної Ради (1); неуспішна ОПЕРАЦІЯ армії УНР (1); ПРИКЛАД жертовності (1); СИМВОЛ невмілого планування (1), символ трагедії (1); ПОМИЛКА (3), соромна ПОМИЛКА політиків (1), трагічна помилка військовиків (1); трагічна БИТВА (1); трагічна БОРОТЬБА (2); трагічна ДАТА (1); трагічна ДІЯ (1), трагічна ЗАГИБЕЛЬ молоді (2), трагічна КАТАСТРОФА (1), трагічна СТОРІНКА (1), трагічний МОМЕНТ (1), трагічна ПЕРЕМОГА (1), українські ФЕРМОПІЛИ⁸² (2), НЕПОРОЗУМІННЯ (1), трагічний ФРАГМЕНТ (1), болюче-нещасний ПОЧАТОК ДОБИ (1) – усього 27 слів і сполук у 51 випадку слововживань. **Предметний (квалітативний) фрейм:** БІЙ ПІД КРУТАМИ / є / трагічний (3), один з найтрагічніших (4), кривавий (5) – усього 3 слова чи сполуки /12 слововживань. Кореляти БОЮ ПІД КРУТАМИ схарактеризовані такими ознаками: трагічна (11), сумна (1), безжалісна (1), кривава (1); безмірна (1), важка (1), марна (1), невдала (1); неуспішна (1), невміла (1), соромна (1) – усього 11 лексема / 21 слововживання.

Концепт 3. УЧАСНИКИ БОЮ. *Таксономічний (ідентифікаційний) фрейм:* УЧАСНИКИ БОЮ (кореляти: ЮНАКИ, СТУДЕНТИ, ШКОЛЯРІ, МОЛОДЬ, ШКІЛЬНА МОЛОДЬ, КРУТЯНИ) / є / ДІТИ (10) (кореляти: ЖЕРТВИ Крут (7), 300 СПАРТАНЦІВ (10), бідні СТУДЕНТИ (3), ДІТИ В ГРОБАХ (1), дурні діти (1), ЛИЦАРІ АБСУРДУ (2), МУЧЕНИКИ (5), ЖЕРТВИ (5) (жертви урядової легковажності (1), жертви, принесені на

⁸² Фермопіли – місце загибелі 300 спартанців під проводом царя Леоніда в боротьбі проти персів

вівтар самотійности (1) – усього 8 / 46 слововживань. Предметний (квалітативний) фрейм: УЧАСНИКИ БОЮ / є / замордовані (3), необстріляні (5), погано озброєні (6), замучені (5), ненавчені (4), ще зовсім юні (3) – усього 6 слів та сполук / 26 слововживань. Акціональний фрейм: УЧАСНИКИ БОЮ (кореляти: ЮНАКИ, СТУДЕНТИ, ШКОЛЯРІ, МОЛОДЬ, ШКІЛЬНА МОЛОДЬ) / заплатили життям / за недалекоглядність українських політиків (1); загинули усі (5), воювали без зв'язку й набоїв (3); не знали військової справи (4), пролили кров (4) – усього 5 / 17.

Концепт 4. ВЛАДА. Предметний (квалітативний) фрейм: ВЛАДА (кореляти: УРЯД, ЦЕНТРАЛЬНА РАДА, УНР) / політично неспроможна (3), недалекоглядна (1), непрофесійна (1) – усього 3 лексеми / 5 слововживань. Акціональний фрейм: ВЛАДА (кореляти: УРЯД, ЦЕНТРАЛЬНА РАДА, УНР) / відправила / дітей / на смерть (7), відправила / дітей / добровільно-примусово (1), відволікала / увагу / дітьми (1), захищала / себе / дітьми (3), проявила / безладдя (1), проявила / злочинство (1) – усього 6 / 14.

4. Політичні концепти доби УНР у радянському / російському контекстах

Концепт МІХНОВСЬКИЙ. Таксономічний фрейм: МІХНОВСЬКИЙ / жмур (1) (самоліквідований мислитель (1), людина з хворою уявою (1), невдаха (1), егоїст (1), хам (1), самовбивця (3), піонер самотійності (1), освічений дикун (1), рос. беспредельщик). Акціональний фрейм: МІХНОВСЬКИЙ / напився до стану скота (обкупився, розмовляв з бісами, бац головою в стовп, подався «в терор», впав у гординю). Квалітативний фрейм: МІХНОВСЬКИЙ / божевільний (1). Посесивний фрейм: МІХНОВСЬКИЙ має поганий характер (1) (має дивні особливості психіки (1), має перезбуджений мозок (1)); Жінки / боялися (1) / МІХНОВСЬКОГО. Усього – 21 / 30.

Концепт ГРУШЕВСЬКИЙ. Таксономічний фрейм: *ГРУШЕВСЬКИЙ* / професійний українець (4) («професіонал» української справи (1), масон, бородатий Карабас-Барабас (1), вождь (1), воно (1), бородате чудо (1), проХвесор (1), режисер махінацій (1), прохиндей (1), комік (1), маргінал (1)). Акціональний фрейм: *ГРУШЕВСЬКИЙ* / розграбував партійну касу (1) (бажав отримати землю на шару (1), збирав гранти (1), строчив брошури (1), марширував у галошах митця (1), був майстер руйнувати (1), виліз на трибуну (4), роззявив рота (3), знімав пінку з «української справи» (1)). Квалітативний фрейм: *ГРУШЕВСЬКИЙ* / паталогічно жадібний (1) (хитренький (1)). Усього – 23 / 32.

Концепт ТЮТЮННИК (Юрко). Таксономічний: *ТЮТЮННИК* / професійний українець (1), полудурок (1), керівник банди (4), керівник розбійників (1), самопiарник (1), *рос.* подонок (1). Акціональний: *ТЮТЮННИК* / воював з тиловою скукою (1) (грав роль народолобця (1), не здійснив подвигів (3), дав драпака (1), втік (5), кинув свою армію (3)). Усього – 12/ 23.

У досліджуваному пропагандистському дискурсі М. Міхновський, М. Грушевський, С. Петлюра, Ю. Тютюнник представлені як «професійні українці», «професіонали української справи». Зважаючи на значення слів *професійний*, *професіонал*, можна зробити висновок, що таке слововживання покликане сформуванню хибне уявлення, нібито ідея української державності, яку вони відстоювали, була для них тільки способом заробляти гроші.

Концепт ЦЕНТРАЛЬНА РАДА. Таксономічний фрейм: *ЦЕНТРАЛЬНА РАДА* / Союз плуга й трезуба (1) (оперетка (1), контора (3), філія масонів (3), консилиум кретинів (1)). Акціональний: *ЦЕНТРАЛЬНА РАДА* / вигадала Україну (6) (вигадала гроб для України (1), загребла собі побільше територій (3), брехала (4), освоювала сотні грантів (1)). Квалітативний: *ЦЕНТРАЛЬНА РАДА* / шустра (1). Компаративний: *ЦЕНТРАЛЬНА РАДА* / як відомий предмет в ополонці (1). Усього – 12/ 26.

Концепт ЧЛЕНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ. Таксономічний фрейм: ЧЛЕНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ / *шахраї* (7) (*вожді* (2), *дилетанти* (3), *плагіатори* (1), *купка людей* (5), *спільнота самозванців* (1)). Квалітативний: ЧЛЕНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ / *комічні* (1), *бездарні* (5). Акціональний: ЧЛЕНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ / *хотіли узурпувати владу* (3). Усього – 9 / 28.

5. Концепти української культури в радянському / російському контекстах.

Концепт ЛЕСЯ УКРАЇНКА: Таксономічний фрейм: ЛЕСЯ УКРАЇНКА / *лесбіянка* (9), (*наркоманка* (1), *чортеня* (1)). РОДИНА ЛЕСІ / *виводок* (1). Слово «виводок» має яскраво виражену зооморфну семантику, а отже, надає дегуманізувального ефекту, прирівнюючи родину української поетеси до тварин. Акціональний: ЛЕСЯ УКРАЇНКА / *розривається /між туберкульозом та лесбійськими пристрастями* (1). Предметний: ЛЕСЯ УКРАЇНКА / *пише / плоско* (1) (*надумано* (1)). Квалітативний: ЛЕСЯ УКРАЇНКА / *неталановита* (3) (*з'їдена чахоткою* (1), *безпомічна* (4)). Усього – 10 / 23.

Концепт ФРАНКО. Таксономічний фрейм: ФРАНКО / *графоман* (1) (*расист* (1), *українофоб* (1), *масон* (9), *комік* (1), *маргінал* (1)). Акціональний: ФРАНКО *хворів на шизофренію* (1) (*спілкувався з духами* (1), *чув голоси* (1)). Квалітативний: ФРАНКО / *низькорослий* (1) (*недорозвинений* (1), *хилый* (1), *занудний* (1), *дивний* (3), *жовчний* (1)). Усього – 15 / 25.

Концепт СОСЮРА. Таксономічний фрейм: СОСЮРА / *класик із дурдому* (1) (*людина з невірноваженою психікою* (1), *псих* (1)). Акціональний: СОСЮРА / *настрочив поему* (1) (*обдурих санітарку* (1), *звабив санітарку* (1)). Посесивний: *Сосюру / возили / на дурку* (1). Усього – 7 / 7.

Концепт ШЕВЧЕНКО. Таксономічний фрейм: ШЕВЧЕНКО / *п'яниця* (4) (*обжора* (1), *скупердяй* (1), *бабій* (6)). Акціональний: ШЕВЧЕНКО /

писав / малоросійським діалектом (6). Посесивний: ПРИХИЛЬНИКИ ШЕВЧЕНКА / некрофіли (1). Усього – 6 / 19.

6. Концепти УКРАЇНА, УКРАЇНЦІ, УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ, УКРАЇНСЬКА ІДЕЯ в радянському / російському контекстах.

Концепт УКРАЇНА. Ідентифікаційний фрейм: УКРАЇНА / є / вигадка Грушевського (5), вигадана держава (7); проєкт (7), плід хворої уяви (4); створена з нічого (2); удар проти російської єдності (1), розбивання єдиного народу на два ворожі табори (1); байка (2); країна фальшивих генеалогій (1), країна вигаданих біографій (1), країна забруднених сторінок (1), *failed state* (державна, що не відбулася) (8), вигадана з Дикого поля (1), політичний проєкт (7); не держава (6); *рос. Юг Росии* (5); частина Росії (8); окраїна Русі (1); межа між державним російським порядком й анархічним хаосом Степу (1). Посесивний фрейм: Україну / вигдавав / консилиум кретинів (1); України / нема (не існує) (12). Акціональний фрейм: Україна / існує / в уяві (17); Україна / створена / штучно (32). Усього – 23 / 131.

Концепт УКРАЇНЦІ. Ідентифікаційний фрейм: УКРАЇНЦІ / є / вигадка (XX століття, польського письменника, Габсбургів) (5), нація, створена на папері (1), нація, створена Заходом (1), мутація російської самосвідомості (1); зліплені із «біомаси» (1). Компаративний фрейм тотожності: Українці / є / росіяни (20), які зреклися (9); укро-сепаратисти (5). Компаративний фрейм схожості: Українці / як Каїн (4). Акціональний фрейм: УКРАЇНЦІ / придушують бажання бути росіянами (15), зреклися своєї суті (19), відступили від своєї суті (14). Посесивний фрейм: УКРАЇНЦІ / мають / російську генетичну пам'ять (23). Усього – 13 / 118.

Концепт УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ / є / створений австрійською Галіцією (1), створений австро-німецькими спецслужбами (1), створений з антиросійською метою (1). Усього – 3 / 3.

Концепт *УКРАЇНСЬКА ІДЕЯ / язичницька химера* (1). Усього – 1/ 1.

Усього зафіксовано 324 мовні засоби руйнування історичної пам'яті (1074 слововживання) та 150 засобів її відновлення (1006 слововживань).